

1984/2-3.

BARANYAI MŰVELŐDÉS

KULTURÁLIS TERVEZÉS

25 ÉVES A PÉCSI OPERA

MARTYN FERENC

**SZEGEDI SZABADTÉRI JÁTÉKOK
NEGYEDSZÁZADA**

**A Baranya megyei
Tanács V. B.
művelődésügyi osztálya
kiadványa**

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Antal Gyula
Dr. Andrásfalvy Bertalan
Bóna Ernőné
Mezei József
Pirisi Jánosné
Újvári Jenő
Dr. Vargha Károly
Dr. Vastagh Zoltán
Dr. Tóth Tibor

Szerkesztik:

Brandstätter György főszerkesztő
Dr. Bárdy László
† Kígyós Sándor
Lippenszky István
Molnár G. Judit
Dr. Szita László

A kiadásért felel:

Fischer János

A szerkesztőség címe:

Baranya megyei Tanács V. B.
művelődési osztálya
7601 Pécs, Pf.: 121

ISSN 0133-350 X

Munkatársak

Dr. Bakó Gyöngyi főiskolai adjunktus, Pécs
Bernáth József egyetemi docens, Pécs
Békés Sándor, a TV Pécsi Stúdió vezetője,
Pécs
Czanik Istvánné Úttörő- és Ifjúsági Ház
igazgatója, Komló
Cseh István megyei szakfelügyelő, Pécs
Cseresznyés Ferenc megyei levéltáros, Pécs
Füzes Miklós tudományos főmunkatárs, Pécs
Gárdonyi Tamás újságíró, Pécs
Dr. Gyetván Ferenc egyetemi tanársegéd,
Pécs
Jusztinger János művelődési központ igaz-
gató, Sásd
Káposztás Ferenc KSH Népeségkutató In-
tétet főmunkatársa, Budapest
Koch Józsefné gimnáziumi tanár, Pécs
Kocsis József általános iskolai igazgató,
Szentlőrinc
Dr. Kovácsné Nagymihályi Ágnes művészeti
titkár, Szeged
Kerékgyártó István tudományos kutató,
Jászberény
Koncz Gábor tudományos főmunkatárs, Bu-
dapest
Lippenszky István, a Baranya megyei Tanács
nyugalmazott főelőadója, Pécs
Monigl István KSH Népeségkutató Intézet
igazgatója, Budapest
Nagy Mihály művelődési központ főelőadó,
Komló
Páll Lajos művelődési központ igazgató,
Komló
Péter Anna könyvtáros, Pécs
P. Müller Péter egyetemi tanársegéd, Pécs
Sárváriné Lóky Gyöngyi gimnáziumi tanár,
Pécs
Szűts Emil egyetemi tanár, Pécs
Tegzes Ferenc megyei levéltáros, Pécs
Tilkovszky Lóránt egyetemi tanár, Budapest
Tüskés Tibor író, Pécs
Vargha Dezső megyei levéltáros, Pécs
Vonyó József egyetemi adjunktus, Pécs
Zsoldosné dr. Olay Ágnes gimnáziumi tanár
Pécs

Martyn Ferenc grafikái

Fotó: Nádor Katalin

BARANYAI MŰVELŐDÉS

A KULTURÁLIS TERVEZÉS MÓDSZERTANI VÁZLATA

„... a távlati tervnek nemcsak mellékesen kell foglalkoznia az oktatással, ...”

Tanulmányunk lényegesen rövidített és átdolgozott változatban részlet „*A kulturális szféra tervezése*” címmel, a *Tankönyvkiadó* gondozásában 1984 végén megjelenő könyvünk negyedik fejezetéből és epilógusából. Kötetünkben a kulturális szféra tervezését a hosszú távú társadalmi tervezés kialakulási folyamatával összefüggésben elemezzük. Az első fejezet a társadalmi-gazdasági tervezés elméleti és történeti fejlődésével, ill. a hazai népgazdasági tervezés módszertanának lényegesebb változásaival foglalkozik. A második fejezet a kulturális szféra tervezésének helyzetét – ezen belül többek között a művelődéspolitikai és a tervezés viszonyát – tekinti át. A harmadik fejezet az oktatástervezés főbb kérdéseit tárgyalja. Az itt közölt írásból többek között kihagytuk a hazai kulturális tervezés egyes történelmi szakaszainak kritikai elemzését, az idézetek döntő többségét s így gondolatmenetünk szakirodalmi háttérének áttekintését is. A könyvünk más részeiben részletesen tárgyalt fogalmak tömör meghatározását a jegyzetekben adjuk meg. Könyvünk a hosszú távú, nemzeti szintű kulturális tervezés módszertanával foglalkozik. Reméljük, hogy a regionális, helyi és intézményi tervezéshez is hasznosítható szempontok ad.

1. HAZAI KÖVETELMÉNYEK, NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK

Az 1980-as évek elején az oktatáshoz viszonyítva a szűkebb kulturális szféra fejlesztési és tervezési problémái nem kisebbek és nem elhanyagolhatóbbak.¹ Kétségtelen viszont, hogy a tömegkommunikáció, a különböző művelődési intézmények és a művészeti élet feszültségei kevésbé intenzív jelleggel és nehezebben felismerhetően jelentkeztek. Ez több tényezővel magyarázható. A szűkebb kulturális szféra és a társadalmi-gazdasági fejlődés kapcsolata közvetettebb, a hagyományos gazdasági elemzési eszközökkel nehezebben megragadható. Ebből is következik, hogy a gazdasági tervezési gondolkodás kevésbé érdeklődött e terület iránt, kisebb volt itt a közvetlen érdekeltisége. E téren a tervezési orientációjú kutatások viszonylag fejletlenek; bár szükségességük már az 1960-as évek elejétől felvetődött.

A fentiekből következően elemzésünk nem támaszkodhat az oktatáshoz hasonlóan széles körű *tervezési* előzményekre. A hosszú távú tervezési törekvések csak az 1970-es években kezdtek kibontakozni, meglehetősen bizonytalan elméleti háttérrel és rendezetlen fogalmi apparátussal. Az oktatáshoz viszonyítva itt az is nehezíti a tervezői megközelítést, hogy rendkívül heterogén tevékenységekről és intézményekről van szó. Az oktatási rendszer különböző fokozatai és összetevői több

ponton közös nevezőre hozhatók; az is könnyebben bizonyítható, hogy az oktatás nem csupán fogyasztója az anyagi-gazdasági termelés eredményeinek, hanem maga is a növekedés tényezője. Így a hagyományos gazdasági tervezés szemléletében is értelmezhetőek voltak az oktatás-fejlesztési és tervezési igények. A szűkebb kulturális szféra hosszú távú tervezésére csak a társadalmi-gazdasági tervezés kialakulási folyamatában nyílhatott lehetőség, és szükségessége is ezzel párhuzamosan vált nyilvánvalóvá.

Tevékenység és feltétel

Ahogy az 1960-as években a szocialista országokban a gazdasági növekedés átfogó elméleti kérdéseivel foglalkozó közgazdászok körében elfogadottá vált az a nézet, hogy „a távlati tervek nemcsak mellékesen kell foglalkoznia az oktatással, hanem centrális kiindulópontként kell ezt a kérdéskomplexumot kezelnie”², úgy az 1970-es évekre jellemző, hogy a világgazdasági korszakváltás, a belső gazdasági és politikai feszültségek nyomán egyre több elemzés sürgette a *kulturális szféra egészére* vonatkozó átfogó fejlesztési stratégia kidolgozását.

Hazánkban jellemző, hogy a kulturális tervezést érintő vita mindig akkor élénkült meg, amikor az intézményhálózat közvetlen gazdasági gondjai és funkcionális zavarai egyszerre jelentkeztek. Tehát amikor a társadalmi-gazdasági fejlődés adott szakaszában kérdésessé vagy vitathatóvá vált egy-egy intézménytípus korábbi célrendszere, munkájának tartalmi megítélése és ugyanakkor növekedtek belső gazdasági gondjai is. A tervezői gondolkodásban ezek a problémák módszertani szempontból a feltétel-központú és a tevékenység-központú tervezés ellentmondásában fogalmazódtak meg.

A tevékenységközpontú (vagy tevékenység-elvű) tervezés igénye azt jelenti, hogy az intézményhálózat tevékenységének (a munka tartalmának, irányultságának, jellegének) és e tevékenységek által erősített vagy gyengített életmód-típusoknak a tervezése megelőzi a feltételek (anyagi és munkaerő-ráfordítás, építés) tervezését. A feltétel-központú tervezési megközelítés azt jelenti, hogy a művelődési tevékenységek rendszerszerű tervezésére ma még nincsenek elegendő ismeretek, így nem lehet mást tervezni, csak az intézményhálózatban megragadható feltételeket. A *tevékenység-központú tervezés* mellett szól az az érv, hogy más tartalmú, szerkezetű művelődéshez más feltételrendszer szükséges. De az a meggondolás is, hogy a művelődésügy – és feltételrendszere – nemcsak önmagáért van, hanem az életmód és tudat formálásának eszköze. A *feltétel-központú tervezés* mellett szól, hogy ez lehetséges a mai módszerekkel.

A szűkebb kulturális szférához tartozó szakágazatok népgazdasági szintű, középtávú tervezése alapvetően az intézményi feltételekre terjed ki. A vázolt ellentmondások kapcsán felmerült a kérdés, hogy *egy kialakítandó feltételrendszernek és működési mechanizmusnak tulajdonképpen milyen célokat, milyen tartalmat kell szolgálni*. Craveró Róbert szerint „A népgazdaság hosszú távú tervezési munkálatainak megindulásával egyidejűleg az 1960-as évek második felében felismertük, hogy a közművelődési tevékenység közép- és hosszú távú fejlesztési koncepciója kidolgozásának közgazdasági feltételeit”³. Ez – a mi fogalmazásunkban – azt jelenti, hogy a szűkebb kulturális szféra középtávú tervezése korábban elsősorban a gazdasági és mennyiségi elemeket foglalta magában. Nem jelentett tehát tevékenységtervezést és így értelemszerűen nem terjedt ki az intézmények munkája által közvetlenül kiváltott társadalmi folyamatok előrejelzésére, lehetséges irányuk tervezésére sem.

A hosszú távú tervezési törekvésekkel párhuzamosan tehát egyre erősödött az igény a szűkebb a kulturális szféra – ágazati és intézményi szemléletet meghaladó – *tevékenység-elvű* tervezése iránt. *Pozsgay* Imre megfogalmazása szerint: „Az eddigi kulturális tervezésben . . . a nem is ismert szükséglet kielégítését szolgáló intézményeket, épületeket, *tárgyi feltételeket* tervezték. Ez nem volt hiba, bár ezek mennyiségükben, lehetőségeikben távol voltak a várható, sejtett szükségestől. Hiszen kevés színház mellett még egy színház, kevés korszerűen berendezett művelődési ház mellett még egy új művelődési ház nem lehetett túlkapás. E tekintetben egyébként még ma is nagy adósságaink vannak. De egyidejűleg jelentkeztek már a magasabb rendű társadalmi vonatkozású követelmények”. Ily módon – mint írja – megteremtődtek az alapjai és lehetőségei „az átfogóbb kulturális tervezésnek, a szükségletek és a kulturális tartalmak együtt látásának, összekapcsolásának.”⁴ Az 1970-es években keletkezett számos más írásban is hangsúlyozottan fogalmazódott meg az igény: a kulturális tervezésnek alapvetően *a szükségletek feltárásán* kell alapulni, hiszen „a szükségletek ismeretére épülő, konkrét kulturális tervezés nélkül ismét növekedhet a szakadék kevesek magas szintű kulturáltsága és a nagy tömegek kulturális elmaradottsága között.”⁵ Érdemes itt megjegyezni, hogy a problémák hasonlóságát mutatja *Szczepanski* fejtegetése. A kulturális tervezés tárgya a kialakult gyakorlat szerint elsősorban a művelődési tevékenységeket szervező intézmények működése, s ebben a megközelítésben a kultúra például a színházat, mozit, a zenét, a táncot stb. jelenti. Így a terv feladata az volt, hogy „gondoskodik az ilyen szolgáltatásokat végző intézmények fejlesztéséről, szervezze meg az emberek tevékenységét, a kereső foglalkozáson és a házi munkán felül megmaradó szabad idcjükben, irányítsa esztétikai szükségleteiket és szórakozási igényeiket”.⁶ A kultúra szélesebb értelmezése alapján egy tágabb szemléletű kulturális tervezés igényét fogalmazza meg: „Szakítani kell azzal a meggyőződéssel, hogy az ember kulturális tevékenysége csupán szabadidő-tevékenységének keskeny szelvényére szorítkozik . . . Nem korlátozhatjuk a kultúra fogalmát csupán az esztétikai értékek együttesére, a kulturális tevékenység tervezését pedig az ilyen értékekből való részesedésre . . . A terv alapjául tehát a kultúra legtágabb meghatározását kell elfogadnunk, mint a tudatos emberi tevékenységek és alkotások együttesét. Nem zárhatjuk ki eleve és célzatosan a kultúrának mindazokat a területeit, amelyeket közkeletűen szakmai kultúrának, együttélési kultúrának, intellektuális kultúrának nevezünk.”⁷

A szükségletekből kiinduló tervezési kísérletek az 1970-es években, a hosszú távú társadalmi-gazdasági tervezés keretében kezdődtek el. A hazai tervezési törekvések kronológikus és kritikai áttekintését itt most nem érintve azt vizsgáljuk meg, hogy a nemzetközi kutatási tapasztalatokból milyen következtetések adódnak.

Népesedés és művelődés

A nemzetgazdasági (vagy szocialista országokban a népgazdasági) szintű tervezés és az oktatási rendszer kapcsolatait elemző munkák a szűkebb kulturális szféra tervezéséhez abban nyújtanak alapvető segítséget, hogy rávilágítanak a *szükségletek demográfiai meghatározottságára*. A demográfiai hullámok ugyanis nagyobb nyomást jelentenek az iskolarendszerre, s ez növekvő iskolán kívüli kulturális szükségleteket vált ki, és pedig nemcsak az érintett korosztályok esetében!

Ily módon a *demográfiai prognózis a szűkebb kulturális szféra tervezésének is egyik kiindulása*. Ma már ugyanis világosan látjuk, hogy egy ország vagy régió népességének korösszetétele és általában az alapvető demográfiai folyamatok meghatározzák a kulturális szükségleteket. (Csak egyetlen példát: más egy új lakótelep népességének művelődési intézményekkel kapcsolatos igénye, ha jórészt gyermekes fiatalok lakják, mint egy döntően középkorú vagy nyugdíjas népességű lakókörzeté. Más az előregedő falvak és külterületek szükséglete, mint egy dinamikusan fejlődő agglomerációé vagy kisvárosé. Eltérő a kereslet egy régi kisvárosban és mondjuk egy gazdasági vonzáskörzet új központjában.) Az oktatástervezés azért is nyújt szempontokat a szűkebb kulturális szféra tervezéséhez, mert *a népesség iskolázottsági szintje és a szűkebb kulturális szféra intézményei, produktumai iránti kereslet mértéke, változási iránya és szerkezete szorosan összefügg*. Lényeges számunkra az is, hogy az oktatási rendszer „permanens válsága” nyomán egyre inkább kiderült az oktatási és az oktatáson kívüli művelődési intézmények (elsősorban a könyvtárak, művelődési otthonok és a tömegkommunikáció) tartalmi és szervezeti együttműködésének szükségessége.

Magyarországon a kulturális tervezést és irányítást megalapozó tudományos kutatásokon belül határozott irány alakult ki, amely a *közoktatás és közművelődés tartalmi és szervezeti kapcsolataira*, ezek tervezési figyelembevételére helyezi a hangsúlyt. Az így értelmezett komplex szemlélet realizálása jelentheti a *tevékenységek összehangolt tervezését és az ennek megfelelő új intézmény, az úgynevezett komplex nevelési művelődési központ* építését. De jelentheti a már meglévő, *külön-külön felépített intézmények* (általános iskola, könyvtár, mozi, művelődési otthon) *integrált rendszerként* való működtetését. Ez az irányzat egyébként sok rokonságot mutat a fejlett tőkés országokban elterjedt, úgynevezett multifunkcionális intézmények tervezésének koncepciójával, amelyek a kulturális, információs *szolgáltatási* *funkciók egy helyen történő ellátására szerveződnek*.

Az időalap tervezése

A szabadidő-, a fogyasztás- és az életmódvizsgálatok kapcsán (különösen a nemzetközi összehasonlító kutatások eredményeinek tervezési hasznosítása során) merült fel a kérdés: *a kulturális kínálaton kívül milyen alapvető tényezők határozzák meg a művelődési szokásokat és a művelődési tevékenységek rendszerét*. Az időfelhasználás már kialakult szerkezete hogyan hat a művelődési szokásokra, illetve egy-egy kultúrák közvetítőhöz (pl. a televízióhoz) való viszony hogyan határozza meg az időfelhasználás módosulását? Az 1970-es években hatalmas szakirodalom foglalkozik a szabad idő növekedése és a művelődési lehetőségek, szokások összefüggéseivel. Meglehetősen bő a szabadidő-tervezéssel kapcsolatos irodalom is. A szabad idő mint tervezési probléma rendkívül összetett. *Az egyik nagy fejlesztési jellegű kérdéskör az, hogy a növekvő szabad idő eltöltésének hogyan lehet gyorsan és az igényekhez alkalmazkodva megteremteni a feltételeit, milyen művelődési kínálattal lehet ellensúlyozni a hagyományos életkeretek felbomlásából fakadó veszélyeket?* (Ilyen veszélyek pl. az elmagányosodás, az alkalmazkodó képesség hiánya, az információs áradatnak való kiszolgáltatottság, avagy éppen az információhiány.) Ez a kérdéskör lényeges szerepet játszott az USA-ban a közösség-szervező, a települések kulturális ellátását tervező és szervező irányzat kibontakozásában. Itt először a közösség-szervezők – mint szakemberek – képzéséről, később a települések, körzetek komplex kulturális fejlesztésének vizsgálatáról és gyakorlatáról volt szó.

A kezdeti szabadidő- és időmérleg-vizsgálatok tapasztalatai alapján még úgy vélték, hogy a szabad idő növekedésével és az életszínvonal anyagi feltételeinek javulásával párhuzamosan lényegesen növekszik majd a szűkebb kulturális szféra intézményei iránti igény. A későbbi vizsgálatok során az derült ki, hogy az emberek a felszabaduló időt nem fordítják a *várt mértékben* művelődésre. A művelődéspolitikai értékrendszerek szerint viszont az a kívánatos, ha a kulturális értékek mind szélesebb tömegekhez eljutnak. A vizsgálatok – tőkés és szocialista országokban egyaránt – azt mutatták, hogy „megmerevedtek a kultúraterjesztés frontjai”; nem sikerült a várt mértékben fokozni az értékesebb alkotások nagyobb mérvű terjedését.

A szabad idő és művelődés összefüggésében felmerült a *másik nagy tervezési probléma*: milyen eszközökkel és milyen intézménytelepítési politikával lehet elősegíteni a kulturális értékek terjedését. A szocialista országokban e kérdés kapcsán élénkült meg az érdeklődés a művelődéspolitikai hatékonyságának gazdasági eszközökkel való vizsgálata iránt.

A szabad idő felhasználásához hasonló jelentőségű tervezési probléma a kulturális jellegű tartós fogyasztási cikkek (tv, rádió, zeneszekrény, magnetofon, lemezjátszó stb.) gyártása, forgalmazása, vásárlása. A kulturális tervezés kialakuló rendszerében az volt ugyanis a kérdés, hogy ez a kulturális háttérpar mennyiben határozza meg a művelődési folyamatokat, és mennyiben lehet vagy legyen a kulturális tervezés tárgya. Ezzel együtt vetődött fel (a szocialista országokban) a szabad idő, a fogyasztás és az életmód összefüggéseinek kérdése, a szocialista fogyasztási modell problémája és ezen belül a kulturális fogyasztás helye és szerepe. Érdemes felfigyelni arra, hogy a kérdéskörrel foglalkozó legtöbb szerző és hivatalos dokumentum a szocialista életmód alapvető jellemzőjének az egyéni és kollektív szemlélet, az anyagi és szellemi fogyasztás kettősségének, ellentétének „leküzdését” tekinti.

A megközelítéseknek ebből a csoportjából lényeges módszertani következtésként mindenekelőtt az adódik, hogy a *társadalmi időalap tervezése és változásainak előrejelzése jelentőségében a demográfiai prognózisokhoz mérhető*. Ugyanis mindkét esetben a *kereslet*, a szükségletek várható alakulásának *menyiségéről*, *mértékéről* jutunk alapvető információkhoz. A tervezés számára *tájékoztató jellegű* információt nyújt a fogyasztási szokások változásának nyomon követése és a közvetlen ipari háttér fejlődési tendenciája.

Rétegződés

A *társadalmi rétegződést*, az egyes osztályok, rétegek, csoportok viselkedését kutató hatalmas szociológiai szakirodalomból egyre határozottabban derül ki egyrészt a művelődés, a *kultúráközvetítőkhöz való viszony társadalmi rétegek szerinti meghatározottsága*; másrészt a társadalom tudásszintek szerinti rétegződése; harmadrészt a kulturális különbségek újratermelődésének veszélye.

Részben a szociológiai kutatások, részben az infrastruktúra-elemzések kapcsán fogalmazódott meg a felismerés: a tudás megszerzése, a *kultúráközvetítőkhöz való viszony területileg és infrastrukturálisan meghatározott!*

A megközelítéseknek ebből a csoportjából adódó tervezési szempont, hogy az egyes társadalmi osztályok és rétegek *eltérő* szükségleteit és kialakult *szokásait* figyelembe kell venni. Tehát *differenciált* és ugyanakkor szelektív fejlesztési politika kialakítására van szükség. A tervben érvényesülnie kell annak az összefüggésnek, hogy a *kulturális infrastruktúra nemcsak szükségleteket elégít ki, hanem szük-*

ségleteket is teremt. A tervezés során figyelembe kell venni, hogy a szűkebb kulturális szféra egyes szakágazataiban és intézményeiben speciális gazdasági törvényszerűségek érvényesülnek.

Az európai szocialista országokban az 1970-es években konkrét erőfeszítések történtek a szűkebb kulturális szféra egészének vagy egy-egy ágazatának hosszú távú tervezésére is. A Szovjetunióban átfogó kutatási program és számos kutatási eredmény jelzi ezeket a törekvéseket. Csehszlovákiában, Lengyelországban és az NDK-ban megfigyelhető, hogy a tervezést szolgáló kutatások szorosan összefonódtak a gazdasági és kulturális fejlődés összefüggéseinek, ill. a kulturális intézmények gazdasági helyzetének vizsgálatával.⁸

2. EGY LEHETSÉGES MÓDSZERTAN FŐBB ELEMEI

A tervezés tárgya és a tervezhetőség

Sokoldalúan vitatott és vitatható probléma, hogy *mi legyen egyáltalán a tervezés tárgya?* Véleményünk szerint *elsősorban azoknak a társadalmi folyamatoknak a feltárása,* előrejelzése, értékelése és az irányukkal kapcsolatos várakozások, elképzelések rögzítése, amelyeket a tudás megőrzésének, újratermelésének, elosztásának ez a speciális intézményrendszere kivált, ill. kiválthat. *Ezek függvényében az intézményi feltételeket igénylő főbb művelődési tevékenységek* életkori csoportok, társadalmi rétegek és településtípusok szerinti lehetséges modelljeinek vázolása. Tehát: a valószínűsíthető kulturális szükségletek társadalmi modellezése. Majd az előzőektől, ill. a kulturális folyamatok és a kulturális szféra intézményrendszerének belső fejlődéséből fakadóan *az intézményrendszer* fejlesztési irányainak, a működtetés mechanizmusának, a finanszírozás mértékének behatárolása, célok kitűzése és az eszköztrendszer vázolása. Végül a kulturális szféra kívánatos és lehetséges *társadalmi szabályozási mechanizmusának* leírása.

Jogosan vethető fel a kérdés, hogy tervezhető-e az így definiált „tárgy”; mi *a tervezhetőség kritériuma.* A kulturális fejlődésnek a szűkebb kulturális szférán keresztül való tervezése a művelődés folyamataival és feltételeivel kapcsolatos feltáró, célkitűző és cselekvési programot adó munka egységét jelenti. *Cselekvési program értelemben csak azok a folyamatok és feltételek tervezhetők, amelyek fejlődési iránya és mértéke, továbbá fejlesztési lehetősége valószínűsíthető és amelyekre célok tűzhetők ki.* A tervezhetőség kritériuma tágabban tehát az előreláthatóság. Szűkebben pedig az, hogy a tervezés tárgyát képező folyamat a számba vett feltételek teljesülése esetén tudatosan irányítható legyen.

A tervezés mindenképpen a spontán fejlődési folyamatokba való tudatos, központi jellegű beavatkozás, vagy legalábbis ennek lehetősége. Ez a beavatkozás lehet *probléma-orientált.* Ez azt jelenti, hogy célokat tűzünk ki és ezek megvalósításához eszközöket rendelünk. A „probléma” a célok és a jelenlegi helyzet közötti feszültség; ezt akarjuk a tervezéssel és a tervvel megszüntetni.

A beavatkozás lehet *mechanizmus-orientált.* Eszerint elsősorban azokat a folyamatokat mérjük fel, amelyekbe (választott értékeink alapján) beavatkozni kívánunk, s a tervezést mint a lehetséges választások sorozatát fogjuk fel. Ezt *döntés-orientált* tervezésnek is nevezik. „Ha a fejlesztést problémamegoldásként tervezzük meg – írja Inkei Péter és Kozma Tamás –, akkor a fejlesztés tennivalói az elérendő állapot és a jelen helyzet eltéréseiből bonthatók ki. Ha viszont a fejlesztést döntési

láncolatként szemléljük, akkor azt hangsúlyozzuk, hogy a korszerűsítés közben folyamatosan ismerjük föl az új meg új tennivalókat. Gondunk tehát nem az, honnan is bontsuk le őket, hanem hogy megfelelőképpen válasszunk közülük . . . A fejlesztés e stratégiáját döntéssorozatként tervezzük meg és csupán a kritikus elágazási pontjait rögzítjük előre. E nagyvonalú térképen a folyamat részzeit alkotó fejlesztések megtervezése az általános problémamegoldás sémáját követi”.⁹

Az előző elemzések alapján nézetünk szerint a szűkebb kulturális szféra tervezésének *egésze* mechanizmus-orientáltságú kell hogy legyen; az *intézményrendszer* struktúráját, az erőforrások elosztását és az intézmények területi elhelyezését problémaorientáltan tervezhetjük.

Sajátosságok és hangsúlyok

Az általános tervezéseméleti megfontolások, a tárgy, a tervezhetőségi kritérium és az orientáció mellett a tervezés folyamatát az intézményrendszer *specifikumai* is megszabják. Esetünkben lényeges tényező (és ez adja a „fejlesztési vagy szinten tartani” viták alapját), hogy ez az intézményrendszer közgazdasági értelemben nem elsődleges szükségleteket elégít ki. *Tevékenységében dominál a potenciális szükségletek kielégítésére való törekvés; a szükségletteremtő szándék.* Kínálatának fizetőképes kereslete az egyéni önkéntességtől függ; közvetlen gazdasági kényszer nincs. Az intézményrendszer működési feltételeit és működésének társadalmi hatásmechanizmusát (továbbá hatékonyságát) alapvetően a szűkebb kulturális szférán kívüli tényezők határozzák meg. Az intézményrendszer működése és hatékonysága egyre nagyobb mértékben függ a közvetlen ipari és kereskedelmi háttér kapacitásától, az erre vonatkozó politikák és a művelődéspolitikai összhangjától. Végül lényeges sajátosság, hogy az intézményrendszer gazdaságilag nem egyöntetű. Vannak nyereségérdekelt és ugyanakkor vannak teljesen a közösségi forrásokra épülő elemei is. A rendszer egyes részeinek (pl. a komoly műfajú előadóművészetek, múzeumok, könyvtárak) önfinanszírozása elvileg lehetetlen. *Működésének tartalmát gazdasági törvényszerűségek behatárolják, de az ideológiai folyamatok határozzák meg.*

Az, hogy az egyes tervekben milyen sorrendiséget – a tervezői szóhasználat szerint: prioritásokat – képezzünk, mindig a konkrét körülményektől és a konkrét tervtől függ. Azonban metodológiai szempontból ki lehet jelölni azt, hogy a *tervezés folyamatában szemléletileg* mire essen a hangsúly, mi legyen a tervezés centruma. Az egész kulturális szféra tervezésének egyik *nagy bizonytalansági tényezője, hogy alapvetően az intézmények által kielégített vagy kielégíthető szükségleteket ismerjük, s ezekkel tudjuk leírni a jövőben várható folyamatokat.* A kialakult középtávú tervezési metodológia a szűkebb kulturális szféra esetében csak az ilyen szükségletek megragadására képes. Így a tervezésben a hangsúly az intézményekre esik; tehát ha a művelődési folyamatok rendszerszerű áttekintésére nincsen mód, nem lehet mást tervezni, csak az intézményhálózatban megragadható feltételeket. Mint a korábbiakban már rámutattunk, e feltételközpontú megközelítéssel szemben áll a tevékenység-központú gondolkodás lehetősége. Más szempontokból is kaphat „hangsúlyt” a tervezés. Az oktatáshoz hasonlóan a szűkebb kulturális szférában is beszélhetünk *input-hangsúlyos* tervezésről.¹⁰ Ekkor elsősorban az anyagi ráfordítások és az alkalmazott munkaerő áll a megközelítés centrumában. Az *output-hangsúlyos* tervezés esetében a *mérhető* eredmények az elsődlegesek. (Ilyenek például: műsoridő, előadások, rendezvények, kiadványok, látogatók, nézők stb. száma.)

Elképzelhető *struktúra-hangsúlyos* tervezés, amikor az alágazatok, szakágazatok vagy az egyes intézmények arányait és együttműködését, területi eloszlását tervezük. És végül szó lehet *cél-hangsúlyos* tervezésről, amikor az intézményrendszer működésének társadalmi funkciói állnak a megközelítés középpontjában.

Véleményünk szerint *az elemzés fázisában* valamennyi megközelítésnek létjogosultsága van; a tervezés hangsúlya attól függ, hogy az adott időszakban milyen főbb társadalmi-kulturális problémákra, kihívásokra kell a tervvel válaszolni. Általános megközelítési elvként úgy véljük, hogy ebben a kérdéskörben is a kulturális intézményeknek a társadalmi újratermelési folyamathoz való hozzájárulásából (ennek lehetőségéből és lehetséges mértékéből) kell kiindulni. Ebből a megfontolásból fakadóan *alapvetően tevékenység- és célhangsúlyos lehet a megközelítésünk*. Ez – mint a kiindulásoknál látni fogjuk – egyáltalán nem jelenti azt, hogy a terv a célokból indul ki, csupán azt, hogy a célok adják a megközelítés egyik hangsúlyát.

A tervezés legkisebb egységei

Zavarokat okozhat az, ha nincs eldöntve, hogy a népgazdasági szintű tervezés *célrendszerében* mi legyen a *mennyiségileg mérhető legkisebb egység*. Számos lehetőség kínálkozik. Így például: a produktumok fajtankénti száma; az igénybe vevők; az intézmények vagy intézménytípusok; egy-egy település ellátása; társadalmi osztály, réteg, csoport stb. Véleményünk szerint *szociológiai megközelítésben* életkori csoportokkal és társadalmi rétegekkel kell számolnunk. (A népgazdasági terveknek tehát ki kell terjednie pl. az ifjúság művelődési és szórakozási lehetőségeire, az így vázolható célokra. De nem feltétlenül kell mechanikusan végigvezetni minden nagy életkori csoporton a terv egyes céljait és megállapításait.) *Regionális megközelítésben* a terv egy-egy gazdasági, gazdaságföldrajzi, néprajzi jellemzőiben összefüggő területre adhat fejlesztési célokat és ehhez cselekvési programot. *Gazdasági megközelítésben* egy-egy szakágazat, vagy intézménytípus lehet a legkisebb egység. (Pl. színházi rekonstrukció, nemzeti koncerterem, sportcsarnok, műemléki nagyberuházás, történelmi könyvtár.) Ezek a „legkisebb egységek” a terv egy-egy dimenzióját és ennek megfelelően a mennyiségi sávok elemeit jelentik, de nem merítik ki a tervezés tárgyát, nem helyettesítik az orientációt és nem azonosak a tervezés hangsúlyával. Viszont a tervezés célrendszerét, a fejlesztés sorrendiségét és magát a programot ebben a három dimenzióban is szükséges vázolni.

Analízis és mozgástér

Az elmúlt 10–15 év során ugyancsak visszatérő probléma volt, hogy a szűkebb *kulturális szféra terve a részterületek terveinek szintéziseként vagy egy átfogó koncepció analíziseként alakuljon-e ki?* Minden kiegészítő magyarázat nélkül nem mondhatjuk, hogy feltétlenül az utóbbi. Hiszen ebben az esetben a spontán fejlődés mechanizmusaiba való feltétlen beavatkozás mellett foglalunk állást. A tervezés egyik funkciója viszont az, hogy az össztársadalmi érdekeknek adjon „elsőbbséget”; az *újraelosztás* elvét és gyakorlatát az *újratermelés* egészének érdekében érvényesítse. (Ez esetünkben igencsak bonyolult probléma, hiszen a kérdés úgy is felvethető: a tervezés lehetőséghatárain belül egyáltalán mit *szabad* tervezni. Azaz: nem jelent-e káros beavatkozást a tervezés, nem akar-e egyoldalúságot, „kulturális elszegényedést”.) Véleményünk szerint metodológiai elvként azt kell érvényesíteni,

hogy a részterületek beható vizsgálata alapján, a beavatkozás veszélyeinek felméréseivel és mérlegelésével, a választott értékek társadalmi vitájával, egy áfogó koncepció analiziseként alakuljon ki a terv. Ebből viszont már a tervtípusok viszonyára is következtetést vonhatunk le: meghatározó a hosszú távú terv. A középtávú terv ennek mintegy folyamatos újraértékelése, az eltérések szükségességének konkretizálása, a mozgástér „bemérése” – tehát tulajdonképpen a hosszú távú terv cselekvési programja. A regionális elképzelések és törekvések analízise alapján *ugyancsak meghatározó a népgazdasági szintű terv.*

A mozgástér¹¹ meghatározásához mindenekelőtt a szűkebb kulturális szférára ható múltbeli, jelenlegi és várható társadalmi-gazdasági folyamatokat kell felmérni. Másodszor azt kell vizsgálni, hogy a várható társadalmi-gazdasági változások milyen követelményeket támasztanak. Végül figyelemmel kell kísérni a közvéleményt, mintegy ténylegesen is bekapcsolva a tervezés folyamatába. Tehát: meg kell teremteni a tervezés társadalmi nyilvánosságát.

Alapvető kiindulások

Az is vitakérdés, hogy *mi legyen a tervezés alapvető kiindulása.* Egy időben elsősorban a célokhoz rendelték a tervet. Van aki úgy fogalmazott, hogy „A népművelés távlati tervezésénél mindennemű elgondolás kiindulópontja, hogy a kulturális forradalom jelenlegi szakaszában a tudományos-technikai forradalmat szocialista feltételek között kell végrehajtani”.¹² Úgy véljük, *a kiindulások meghatározzák a tervezési folyamat és a terv tartalmát.* Összhangban a népgazdasági tervezés általános módszertani változásairól kialakított nézeteinkkel, véleményünk szerint *a tervezés első kiindulása* a kulturális folyamatokra ható társadalmi-gazdasági változások rendszere. *Második kiindulás* a társadalmi-gazdasági változásokból valószínűsíthető kihívások és elvárások összessége, és ezzel együtt a perspektivikus társadalmi-gazdasági célokból a szűkebb kulturális szférára vonatkoztatható célok csoportja. Ez azt is jelenti, hogy az inézményhálózat fejlesztésének belső céljait alapvetően a társadalmi-gazdasági célok függvényében fogalmazhatjuk meg. Vagyis: a tervben kifejeződő kulturális politika megalapozhatja működésének szélesebb társadalmi kisugárzását, ha célrendszerét és cselekvési mechanizmusát a társadalmi összefolyamatra tekintettel, azt szolgálva tervezi meg. *Harmadik kiindulás* a kulturális szféra önfejlődéséből, belső feszültségeiből adódó összefüggések rendszere.

Kutatás és tervezés

Tisztában vagyunk azzal, hogy az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején világszerte – így a szocialista országokban is – sok szakember megkérdőjelezte a hosszú távú tervezés létjogosultságát. Tudjuk, vannak akik azt mondják, hogy már a középtávú gazdasági terv sem tölti be feladatát, hiszen az alapvető kiindulások (energia-, nyersanyagárak, hitelforrások) egyre bizonytalanabbá válnak. Emlékeztünk arra, hogy a hazai, viszonylag kiegyensúlyozott gazdasági növekedés és az életszínvonal tartós javulása idején is bizonyos szakmai bizalmatlanság övezte a kibontakozó hosszú távú tervezést. Ennek egyik következménye, hogy a szűkebb kulturális szféra tervezésében nem alakult ki olyan műhely, amely az ilyen munkát következetesen, hatásosan és folyamatosan élénkíthette volna; egyáltalán: ezeket a törekvéseket nem követte a gondok súlyához mért tudományos érdeklődés. A szkeptikusok véleményét csak erősítette a tervezői munka gyakorlati sikertelensége: az,

hogy a kulturális szféra egyetlen ágazatában sem sikerült olyan távlati tervet kidolgozni, amelyet az arra illetékes szervek cselekvési program értelemben elfogadtak volna.

Ahogy már más fórumokon is kifejtettük, mi az ilyen vélemények ismeretében is úgy véljük, hogy a politikai döntéseket megalapozó, alternatív lehetőségeket és alternatív cselekvési pályákat vázoló hosszú távú tervezésre különösen a korszakváltások idején és elsősorban a ténylegesen hosszú távú társadalmi folyamatok esetében van igazán szükség. Azért is, mert hosszú átfutással kell gyors és alapvető változásokra felkészülni. A tervezéssel kapcsolatos kritikákat jogosnak érezzük, ha azok nem általában a tervezés létjogosultságát, hanem annak korábbi gyakorlatát, módszereit kérdőjelezzik meg.

Véleményünk szerint a hosszú távú tervezési gondolkodásnak a kutatás, tervezés, társadalmi vita, politikai döntés összefonódó, egymást kölcsönösen feltételező viszonyára kell építeni.

Amikor a kutatás és a hosszú távú tervezés összefonódását hangsúlyozzuk, *nem* a döntéselőkészítést, az alternatívák vázolását és a cselekvési program kidolgozását akarjuk *feloldani* valamiféle kötelezettségektől mentes, feltáró-elemző munkában. A távlati társadalmi-gazdasági tervezés tapasztalatai azt mutatják, hogy – az elhalasztott döntések mellett – a megoldatlan módszertani és koncepcionális problémák egy része azzal függ össze, hogy a tudományos kutatások eredményei nem képesek kellően megalapozni a célrendszer és a stratégia kialakítását. A társadalmi viszonyok törvényszerűségeinek felismerése és az ismeretek beépítése a tervezés rendszerébe a kutatás és tervezés új típusú kapcsolatát követeli meg. Ennek a tervezés kutatásszervező funkciójának érvényesülésén és a kutatások tervezési orientálódásán kell alapulni. Fontosnak tartjuk, hogy a már felismert társadalmi-gazdasági problémák alapján, *a tervezői gondolkodás szemszögéből* fogalmazzuk meg az alapvető kutatási kérdéseket. Kétségtelen, hogy a változások (a „kihívások”) megkérdőjelezték például a közoktatás és közművelődés intézményrendszerének határozott elkülönülését, de az sem vitatható, hogy lényeges jellemzőikben eltér a működésük. Ma már az is nyilvánvaló, hogy a tömegkommunikáció háttérbe szorította a hagyományos művelődési formákat, s nem kedvez a társasági-közösségi művelődésnek. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy mérhetetlenül nagyobb a társadalmi hatóköre, mint bármely korábbi ismeretközvetítő rendszeré. Az ilyen jelenségek mélyebb megismerésére kutatások tucatját lehet elindítani. Véleményünk szerint azonban tervezési szempontból az alapvető kérdés az, hogy milyen *mélyebb törvényszerűségeket alakították ki a gazdasági és a kulturális szféra dichotómiáját és milyen dimenziókban rendszerezhetők összefüggéseik.*

Kérdések

Úgy véljük, hogy a hosszú távú tervezés számára használhatóan („a tervezés nyelvére lefordíthatóan”) még nincs kellőképpen feltárva *történetileg* az, hogy a társadalmi és gazdasági fejlődés egyes nagy korszakait milyen szellemi áramlatok készítették elő és milyen meghatározó erővel. Azaz: milyen szerepet játszott a mindenkori kulturális szféra a korszakok és fejlődési szakaszok kibontakozásában. Ez különösen a szintáttörések és a 80–100 éves „közelmúlt” esetében izgalmas probléma.¹³ Ezt vizsgálva ugyanis arra a kérdésre kapnánk választ, hogy hosszabb távra visszavezethetően milyen fejlődési lehetőséget hordoz a társadalom. Tervezési szempontból ugyancsak lényeges kérdés – s valószínűleg könnyebben meg is válaszol-

ható – hogy a politikai irányvonalak és a gazdaságfejlődés fő irányai *együttesen* hogyan befolyásolták a kulturális intézményrendszer szerveződését.

A szűkebb *gazdasági jellegű* kérdéskör *egyrészt* az, hogy a kulturális szféra mérete és fejlődése milyen összefüggésben van a gazdasági fejlettség színvonalával, a gazdasági növekedés hosszabb távú trendjével, a gazdasági szféra szerkezetével és a gazdaságfejlesztés típusával. A behatóbb elemzés során többek között választ kaphatnánk arra a kérdésre is, hogy a gazdasági recessziók idején a visszafogó intézkedések miért lineáris jelleggel vonulnak végig az intézményrendszeren. Mint tudjuk, ez az oktatás és a közművelődés intézményhálózata esetében a csökkentés mértékénél jóval nagyobb veszteségeket okozhat. *Másrészt* az a gazdasági kérdés, hogy milyen speciális törvényszerűségek érvényesülnek a kulturális szférában, amelyek mintegy a szellemi termelés gazdasági sajátosságait fejezik ki; s ezek következtében gazdasági szempontból miben térnek el az egyes ágazatok és szakágazatok. (Az oktatásnak és a komoly műfajú színháznak ebben a tekintetben közös gazdasági jellemzője, hogy *a funkciójükből fakadó célok* egy része eleve nem teszi lehetővé a ráfordítások közvetlen megtérülését, a nyereséges gazdálkodást. Ugyanakkor a szórakoztatóipar egy része gazdasági szempontból épp úgy elemezhető, mint mondjuk egy ipari vállalkozás, noha a „termelési munkafolyamatok” lényegesen különböznek. *Harmadrészt* az a gazdasági kérdés, hogy a művelődéspolitikai koncepció megvalósításához egy adott fejlődési szakaszban és adott politikai körülmények között milyen gazdasági működtetési mechanizmusra és pénzügyi szabályozási rendszerre van szükség.

Bizonyára feltűnik, hogy ezek a kérdések tulajdonképpen az oktatás- és a művelődésgazdaságtan alapkérdései. Azt jelenti-e ez, hogy a kulturális szféra tervezésének elsődleges tudományos háttérét az ilyen kutatások adhatják? Semmiképpen sem, csupán azt, hogy mai ismereteink szerint a gazdasági jellegű ellentmondások a leginkább nyilvánvalóak, s ezek lényegének megismerésén keresztül tudunk legjobban közelíteni a már kialakult tervezési rendszerekhez.

A *demográfiai jellegű* kérdések közül volt szó arról, hogy szükséges feltárni a népesedési folyamatok hatását a kulturális szféra működésére. Hasonlóan lényeges kérdés, hogy a kulturális szféra működése hogyan és milyen mértékben befolyásolja a demográfiai folyamatokat. Ha megragadhatóak az ilyen összefüggések, akkor a tervezés során cselekvési programot adhatunk az alapvető demográfiai folyamatok szabályozására. Elsősorban a születések tágabb értelemben vett szabályozása, illetve a halandósági viszonyok romlásának megakadályozása lenne a cél.¹⁴ Nyilvánvaló ugyanis, hogy az oktatási-nevelési és művelődési intézményhálózatnak nem csupán propagandisztikus szerepe van ebben a kérdéskörben. Általában az életmódformálás lehetőségéről van itt szó, demográfiai nézőpontból.

A *szociológiai problémák* közül tervezési szempontból elsősorban az egyenlőségi és egyenlőtlenségi viszonyok tisztázása, a „különbségek” illetve a hátrányos helyzet újratermelődési mechanizmusának megismerése lényeges. Mint már említettük, fontos kérdéskört alkot például a szabad idő lehetséges mennyisége és felhasználási módja, az egyes művelődési tevékenységek helye és aránya az időfelhasználásban, a kulturális intézményekhez való viszony szociológiai meghatározói stb. Ebben az esetben a tervezés mozgásterének meghatározásához szükséges információkról van szó.

Véleményünk szerint a szocialista társadalmi viszonyok között nem minden egyenlőtlenség, hanem elsősorban az osztálykülönbségek megszüntetése lehet a cél. Így a hosszabb távú tervezés időszakában szükségszerűen léteznek majd különböző egyenlőtlenségek, ezeket azonban alapvetően nem a termelési viszonyokra, hanem

a termelőerők viszonylagos fejletlenségére vezethetjük vissza. A tervezés nem vállalhatja fel az utópisztikus egyenlőségeszmény szolgálatát; azt ugyanis, hogy lehetséges az anyagi és kulturális javak egyenlő elosztása olyan körülmények között, amikor ennek objektív feltételeit a termelőerők fejlettsége és a társadalmi viszonyok nem biztosítják. A szocializmusban az osztályegyenlőtlenségek helyére lépő strukturális egyenlőtlenségek szükségszerűen léteznek, de nem antagonisztikus jellegűek. A társadalmi tervezésnek a munka szerinti egyenlőség megvalósulása és a munka szerinti elosztás elvének mind teljesebb érvényesülése alapján *a tevékenységi lehetőségben meglévő különbségek csökkentését kell szolgálni.*

Kutatási kérdés viszont az, hogy az egyenlőtlenségek milyen mértéke okoz társadalmi konfliktust, illetve mikor válthatja ki esetleg a fejlődés egészének visszafogását. Végso soron tehát a kutatásoknak azt kell feltárni, hogy *mi a tervezés szerepe a társadalom tudásszintek szerinti rétegzettségének kezelésében.* E kérdést úgy is megfogalmazhatjuk, hogy *konkrét* tervezési célrendszerben és stratégiákban miként írható le a kulturális haladás, kulturális fejlődés ideológiája.

A tervezés szemszögéből ugyancsak fontos feltárni a kulturális szféra intézményrendszerének *szervezeti viszonyait.* Csupán példaként említjük, hogy a közművelődési könyvtárak és a művelődési otthonok együttműködésének – az elkülönült telepítés mellett – lényeges akadálya az, hogy a könyvtárak történelmileg jóval korábban, kialakult tevékenységrendszerrel szerveződtek meg. Ehhez viszonyítva a művelődési otthonok működési profilja nem ilyen határozott.

A népgazdasági szintű, hosszú távú tervezés esetében azonban nem ezek a kérdések a perdöntőek. Lényegesebb az, hogy *szervezeti szempontból van-e „döntő láncszem” a kulturális szféra intézményrendszerében;* valamelyik ágazat jelent-e vagy jelenthet-e húzóerőt a fejlődésben, illetve ilyen szempontból tudjuk-e indokolni egy-egy szakágazat fejlesztésének elsőbbségét. Hasonlóan fontos feltárni a kulturális szféra intézményeinek és a szellemi termelés közvetlen háttérparának gazdaságszociológiai összefüggésrendszerét. Ebben a kérdéskörben például arról van szó, hogy a kommunikációs eszközök gyártása és forgalmazása mennyiben határozza meg a közvetítés tartalmát és társadalmi hatókörét. Más megközelítésben: az „információs ipar” mennyiben tekinthető a kulturális szféra belső fejlődése szempontjából meghatározó tényezőnek. (Oktatástechnika, a tömegkommunikáció oktatási szerepe, az információk közvetítési módjának életmódformáló szerepe stb.)

Végül a *politikai jellegű* kérdések sorában feltárandó a politikai döntési mechanizmusok érvényesülése a kulturális szférában; a kulturális demokrácia és a tervezés összefüggése, továbbá az egyes részpolitikák újatermelési szempontból való hierarchiája.

Kutatási feladatok

E megközelítések lehetséges összegezeként véleményünk szerint *három nagyobb tervezési orientáltságú kutatási kérdéskör vázolható.*

1. Milyen társadalmi, gazdasági, politikai kihívásokra kell a kulturális szféra intézményrendszerének válaszolnia; ugyanakkor közvetlenül milyen társadalmi, gazdasági és politikai tényezők határozzák meg a kulturális szféra intézményrendszerének működését és az ezekhez kötődő művelődési viszonyokat. Azt kell tehát vizsgálni, hogy a „külső” változások milyen következményekkel és követelményekkel járnak a kulturális szféra esetében.

2. Milyen a kulturális szféra helye, mérete és helyzete az újratermelés folyamatában; mi jellemzi a kulturális szférát belülről. Itt az a vizsgálati téma, hogy a kulturális szférán belüli változások, mozgások (a specifikus gazdasági törvényszerűségek, a szellemi termelés törvényszerűségei, az ágazatok szervezeti viszonya stb.) milyen következményekkel és követelményekkel járnak.

3. Mi jellemzi a kulturális szféra és az újratermelési folyamat, a kulturális szféra egyes részterületei és a társadalmi gazdasági környezet kapcsolatait. Tehát: a kulturális szféra mennyiben határozhatja meg a fejlődés folyamatát, a gazdasági növekedés pályáját.

Csak ezekkel a kutatásokkal együtt képzelhető el a kulturális szféra egyes részterületeire vonatkozó tervezési metodológiák továbbfejlesztése, egy-egy folyamat előrejelzése, ill. a tervezés mutatószám-rendszerének felépítése.

Elképzelésünk szerint tehát *a kutatás úgy válik a tervezés részévé, hogy kérdésfeltevéseivel állandó kontrollt, eredményeivel a folyamatos korszerűsítés alapját jelenti. A kérdezés, feltárás és közlés folyamata egyben a döntéshozatal társadalmi nyilvánosságát szélesíti.*

Megismerés, célkitűzés, cselekvési program

A kulturális szféra tervezése a megismerő, célkitűző, a célokhoz vezető alternatív stratégiákat felvázoló és az ezekhez eszközöket rendelő (cselekvési programot adó) tevékenységek egymást kiegészítő és feltételező folyamata.

A tervezés mint megismerő tevékenység során felmérjük és prognosztizáljuk:

- a kulturális szféra egészére ható társadalmi-gazdasági folyamatokat;
- azokat a főbb társadalmi és gazdasági folyamatokat, amelyekbe a művelődéspolitikai döntéshozás sajátos értékei és érdekei alapján a részpolitikák (oktatás-politika, tudománypolitika stb.) beavatkoznak;
- a szellemi termelés, elosztás és befogadás közvetlen feltételrendszerének belső mozgástörvényeit, az önfejlődés jellemzőit;
- a társadalom rétegek szerint differenciált szellemi szükségleteit, a kielégítés lehetséges módjait;
- a szellemi szükségletteremtés lehetséges módjait.

A tervezés mint célkitűző tevékenység során megfogalmazzuk:

- a társadalmi folyamatokba való művelődéspolitikai beavatkozás elveit;
- a kulturális szférához tartozó intézményrendszerek kívánatos hatásmechanizmusát az életmód formálására, ill. a művészeti és tudományos értékek létrehozására és megőrzésére;
- a kulturális szférához tartozó ágazatok társadalmi-gazdasági szükségletekből levezethető, ill. önfejlődésükből adódó fejlesztési céljait;
- a szellemi szükségletkielégítés és szükségletteremtés kívánatos útjait.

Itt csupán szemléltetésként említjük, hogy az oktatás esetében (a 49. bibliográfiai tétel alatti anyagra támaszkodva) a következő lényegesebb részkérdések megválaszolása jelenti a célkitűzést. *Mit kell érteni a társadalmi-gazdasági fejlődéssel és a tudományos haladással összhangban levő műveltség fogalmán és tartalmán. Az általános és szakmai műveltség szerkezetének változásai milyen mértékben módosítják az egyes iskolai szakaszok korábbi céljait, tartalmát. Melyek az iskola feladatai a társadalmi munkamegosztásba való beilleszkedés tekintetében. Milyen tartalmú szakmai műveltséget kell nyújtani és melyek a szakmai orientációval, fakul-*

tációval, pályaválasztással, illetve az át- és továbbképzéssel szembeni követelmények. Milyen tartalmú legyen a munkamegosztás az oktatási rendszer keretei, ill. az azon kívül folyó képzés között. Milyen feladatok állnak elsősorban az oktatás pedagógiai továbbfejlesztése előtt a társadalmi nyitottság erősítésében, a művelődési egyenlőtlenségek csökkentésében.

Az oktatási rendszer távlati fejlesztésének koncepcionális kérdéseit alapvetően az oktatás-nevelés feladataihoz kapcsolódó tartalmi elvárások, meggondolások képezik, a szerkezet problémája csak a tartalommal összhangban, ez utóbbi követelményeire építve vizsgálható. A funkciók megvalósítása érdekében folyó tevékenység működési feltételeinek kialakítását csak ezt követően lehet vázolni. Ennek során mennyiségi szempontból érvényre kell juttatni azt az összefüggést, hogy a mindenkori társadalmi viszonyok, a gazdasági, tudományos és technikai fejlettség szintje és struktúrája meghatározza az iskolarendszer szerkezetét, az oktatás szintek szerinti vertikális tagozódását és az egyes szinteken belüli horizontális struktúrát, valamint az iskolázás mértékeit. A tartalmi és (itt nem részletezett) szerkezeti jellegű célok kitűzése után ki kell dolgozni a korszerűsítési folyamat programját, az átmenet stratégiáját.

A kulturális szféra tervezése, mint cselekvési programot adó tevékenység a megismert, felmért és prognosztizált folyamatokra építve, a célokhoz vezető pályák fejlesztési szükségleteit és az intézményrendszer (beleértve az irányítást is) működésének mechanizmusát vázolja.

Funkció

A tervezés funkciója végül is a folyamatosan változó művelődési eszmény ütköztetése a tényleges társadalmi-művelődési folyamatokkal és viszonyokkal, a kívánatos művelődési és műveltségi szerkezet ütköztetése a lehetséges kínálattal. *A tervezés alapvető feladata:* kimunkálni a szellemi termelés és a művelődés szerveződésének (a kibontakoztatni kívánt társadalmi folyamatoknak megfelelő) stratégiáját, ill. a szerveződés feltételeinek biztosítását.

A központi tervezés a megismert és prognosztizált folyamatok alapján komplex és dinamikus képet ad a várható és lehetséges fejlődésről. Leírja a kívánatos fejlődés intézményi feltételrendszerét és lehetséges mechanizmusait. Megadja a kulturális szféra társadalmi-gazdasági hatásrendszerének népgazdasági szintű befolyásolási stratégiáját. Ez utóbbi magában foglalja az alsóbb szinteken történő művelődéstervezés irányítási mechnizmusát is. A tervezés mindezek mellett felöleli a kulturális szféra belső céljaival kapcsolatos elvi-ideológiai, politikai és gazdasági álláspontokat. Orientálja a kulturális szféra működtetéséért közvetlenül felelős hatóságok és szervek, szervezetek döntéseit.

Összességében tehát a tervezés funkciója az, hogy felmérje azokat a társadalmi folyamatokat, amelyeket a kulturális szférához tartozó ágazatok formálnak vagy formálhatnak. Kítűzze a kulturális szférához kapcsolódó társadalmi célokat és felmérje a célokhoz vezető lehetséges utak reális mozgásterét, továbbá a célok elérésének lehetséges társadalmi-gazdasági hatását. *Meghatározza* a mozgástéren belül a folyamatosan korrigált célok elérésének stratégiaileg legkedvezőbb irányát. Ez a társadalmi-gazdasági fejlődés általános törvényszerűségeinek, a kulturális szféra specifikus törvényszerűségeinek és a politikai elvárások rendszerének összehangolását jelenti.

A hosszú távú tervezéssel kapcsolatos eddigi kísérletekből kiderült, hogy az ilyen típusú munka *tartalmi szempontból* az alábbi szakaszokból állhat.

Előkészítő szakasz. Ennek során át kell tekinteni az előző fejlődést, hogy a távlati elképzelés ezzel szervesen összekapcsolható legyen. Meg kell vizsgálni, hogy gyökeres változást lehetővé tesz-e a múltbeli fejlődés. Elemezni kell a szféra működése és a társadalmi-gazdasági szükségletek főbb ellentmondásait, a szféra belső feszültségeit. Prognosztizálni kell a társadalmi-gazdasági fejlődés azon összefüggéseit, amelyek a szféra működését (és működési irányait) közvetlenül megalapozzák és meghatározzák. Különös hangsúllyal kell vizsgálni a szintáttörések lehetőségét.

A kiindulások megállapítása. Az előkészítő szakaszban gyűjtött ismeretek alapján meg kell határozni az adott tervidőszakra vonatkozó kiindulásokat; azokat a főbb tényezőket és összefüggéseket, amelyekből a koncepció egyáltalán kibontakozhat.

A problémacsoportok megfogalmazása. Az előkészítés és a kiindulások alapján meg kell állapítani, melyek azok a főbb problémák, amelyekre a tervnek, mint cselekvési programnak válaszolni kell.

A koncepció kidolgozása. Az alternatív elemekből álló, a problémák megoldására vonatkozó célrendszer és az alternatív stratégiák kidolgozása. Az ágazatok egymásra épülési rendszerének kidolgozása, az ágazatok, szakágazatok és a tervezett szociológiai, területi, intézményi egységek – a koncepció fő céljainak megfelelő – prioritásainak megállapítása. Társadalmi vita, korrekció és politikai döntés a követendő stratégiáról.

A cselekvést orientáló program meghatározása. A döntés alapján választott stratégia (vagy stratégiák) lebonyolításának kimunkálása. Az időközben felgyülemlett új ismeretek és szempontok alapján az elképzelések korrekciója, a tervezés folyamatának, a terv cél- és közrendszerének felülvizsgálata.

Az előzőekkel összevetve érzékelhető, hogy az előkészítő szakaszban, a kiindulások megállapítása és a problémacsoportok megfogalmazása során dominál a tervezés megismerő jellege. De már ekkor is foglalkozunk a célok előzetes megfogalmazásával, hiszen valamilyen „kívánatos jövő” szemszögéből is értékelünk. A tervezésnek ez a jellege a két utolsó szakaszban válik meghatározóvá. Ugyanakkor a megismerő, feltáró folyamat a társadalmi vitával újra kezdődik.

Ehhez a folyamathoz, a társadalmi tervezés és társadalmi vita tudományos megalapozásához, a kulturális szféra átfogó koncepción alapuló fejlesztéséhez szeretnénk a könyvünkben vázolt módszertani megfontolásokkal hozzájárulni.

JEGYZETEK

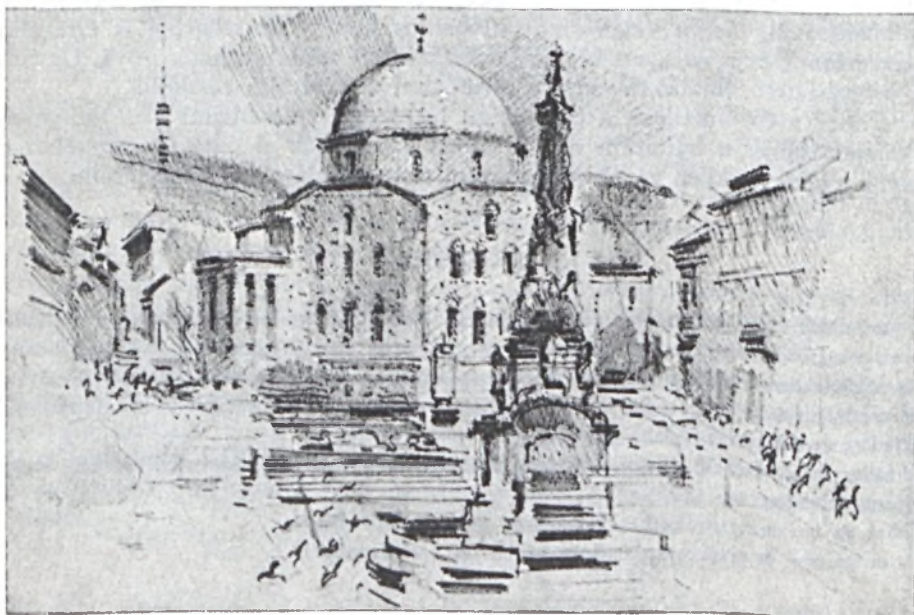
1. A művelődés fogalma alatt az embernek a társadalmi újratermelés folyamatába, a „társadalom teljes viszonyrendszerébe” való bekapcsolódáshoz, az abban való eligazodáshoz szükséges tudás speciális feltételekhez kötődő megszerzési folyamatát értjük. A kulturális szféra kifejezés a művelődés ilyen speciális feltételeit és a közvetlenül kapcsolódó társadalmi folyamatokat jelenti. Összességében elméletileg az alábbiakat foglalja magában:

- a tudás megőrzésének, újratermelésének, elosztásának speciális (elsősorban ilyen célt szolgáló) intézményrendszerét;
- ehhez az intézményrendszerhez kapcsolódó *tevékenységrendszer*;
- az intézmény- és tevékenységrendszer *társadalmi szabályozását*;

– az intézmény- és tevékenységrendszer és ezek társadalmi szabályozása által együttesen közvetlenül kiváltott, illetve meghatározott társadalmi (művelődési) folyamatokat.

Népgazdasági ágazati szemléletben a kulturális szférához az oktatás, kulturális szolgáltatás, testnevelés és sport továbbá a tudományos kutatás és fejlesztés ágazat és néhány más anyagi termelést végző ágazat szakágazata tartozik.

A szűkebb kulturális szféra kifejezéssel a kulturális szolgáltatás ágazathoz tartozó intézményeket, tevékenységeket, irányítást és társadalmi folyamatokat jelöljük azt kívánva érzékeltetni, hogy az oktatáson, tudományos kutatáson stb. kívüli művelődés problémáiról van szó. 2. Jánossy Ferenc: Gazdaságtörténet és gazdaságtervezés (In: Tervgazdálkodásunk időserű kérdései) – Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973. 150. p. 3. *Közművelődési* Kézikönyv (Szerkesztette: Füleki József, Herczeg Ferenc) – Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1977. 336. p. 4. Pozsgay Imre: A kultúra tervezése. In: *Demokrácia és kultúra.* – Bp., Kossuth Könyvkiadó. 290. p. 5. Uo. 287. p. 6. Szczeplanski, J.: A kultúra tervezésének elméleti alapjai. In: *A szociológus szemével.* – Bp., Gondolat, 1977. 302. p. 7. Uo. 303–304. p. 8. Lásd erről: Koncz Gábor: A művelődésgazdaságtan szakirodalmi. – KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Témadokumentáció 14. kötet, 1981. 9. Inkei Péter–Kozma Tamás: Célok és stratégiák a köznevelés fejlesztésében. – Bp., Akadémiai Kiadó, 1977. 72. és 73. p. 10. Ezekről a fogalmakról az oktatástervezés esetében lásd: Pócze Gábor: A művelődéstervezés művelődéseméleti háttéréhez. – *Pedagógiai Szemle*, 1981. április, 307–317. p. 11. A mozgástér fogalma azt fejezi ki, hogy milyen határok között igaz egy-egy adott tervezési alternatíva. A mozgástér határainak átlépése után az alternatíva mint sajátos fejlesztési stratégia és mint meghatározott minőség megszűnik. A mozgástérben egyrészt a fejlődés üteme, másrészt lényeges elemeinek szerkezete fejeződik ki. 12. John, E.: Probleme der prognostischen Planung kultureller Prozesse (A művelődési folyamatok távlati tervezésének problémái (Népművelési Intézet 15 378/1967. 1. p. 13. A jövőkutatásban a szintáttörés fogalma azt jelenti, hogy „váratlanul” valamilyen teljesen új, korábban szélesebb körben addig ismeretlen tudományos, műszaki stb. megoldás jelenik meg, és az adott területen az addig meglévő eredményeket szinte teljesen kiszorítja. Részletesebben lásd: Jövőkutatási fogalomtár (Szerk.: Schmidt Ádám irányításával Fodor Judit és Haraszthy Ágnes) – Tudományszervezési Füzetek. Akadémiai Kiadó, 1976. 14. A halandósági viszonyok romlása itt azt jelenti, hogy a normálisnál többen halnak meg fiatalabb életkorban. Magyarországon ennek több más mellett az érendszeri megbetegedések, a szívinfarktus az oka. A megelőzés nyilván kulturális kérdés is, tehát a halandósági viszonyok romlásának megakadályozásában a kulturális szféra intézményeinek is nagy szerepe van.

„ITT KEZDETT KIEGYENESEDNI BENNEM A LÉLEK”

(Kollégiumokról – a mozgalom 25. évfordulóján)

A kollégiumi nevelés értékes múlttal rendelkezik Magyarországon. A felvilágosodás és reformkor iskolakollégiumainak belső élete és a társadalmi haladás erőivel való szövetkezése¹, a Tanácsköztársaság internátusi rendszere, a tehetségeket intenzíven foglalkoztató Eötvös Kollégium, a Györffy István néprajztudós kezdeményezte „fészekrakás” az 1930-as évek végén² nemcsak a népi kollégiumi nevelés számára jelentett becses pedagógiai örökséget, hanem annak a mozgalomnak is, amely – sajátos történelmi körülmények között – bontakozott ki negyedszázada hazánkban.

AZ IRÁNYELVEK LÉNYEGE ÉS A MOZGALOM ÚTJA

A középiskolai diákotthonok szocialista kollégiumokká fejlesztésére vonatkozó irányelveket 1959 februárjában tette közzé a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ Központi Bizottsága.³

Mi volt e dokumentum lényege?

Az Irányelvek szerint a középiskolai kollégiumoknak – amellett, hogy otthont kell nyújtaniuk elsősorban a munkás-paraszt családok tehetséges gyermekeinek – alapvető feladata az iskolai tanulmányok alapos elsajátítása, a közösségi nevelés sajátos lehetőségeinek felhasználása. „A kollégiumokból száműzni kell az elkényeztetést – olvashatjuk a felhívásban –, osztályharcos, puritán, a fiataloknak forradalmi romantikát nyújtó szellemet kell meghonosítani . . . A kollégiumi nevelés lényege a tagság szervezett, öntevékeny kommunista közösségekké formálása.”

A kollégiummá nyilvánítás fő feltételeiről minden kétséget kizáróan fogalmaztak az Irányelvek II. fejezetének első bekezdésében, amikor hangsúlyozták, hogy „Kollégiummá szervezhetőek azok a diákotthonok, amelyekben a közösség az önkormányzás készségének legalább a minimális szintjét elérte, ahol biztosíthatók a nevelési, személyi, szervezeti és anyagi feltételek.”

Az iskolai tanulmányok elmélyült végzése, alapvető feladatként való szervezése, a közösségi nevelés szerepének nyomatékos említése, az önkormányzó készség hangsúlyozása és a személyi, szervezeti, valamint anyagi feltételek számbavétele mellett még két – különösen fontos – gondolat található az Irányelvekben.

Az egyik a kollégiummá fejlesztendő diákotthon viszonya az iskolához. Az ezzel kapcsolatos álláspont félreérthetetlen és árnyaltan megfogalmazott: „A kollégium nevelőmunkája a középiskola szocialista nevelőmunkájában elmélyítése és kiegészítése . . .” Tehát nem annak párhuzamos megismétlése, vagy megduplázása.

A másik – külön figyelmet érdemlő – figyelmeztetés a bentlakásos intézmények pedagógusainak szolt. Eszerint „a kollégium nevelőinek nem csupán oktatóknak és felügyelőknek kell lenniük, hanem meg kell testesíteniük az új szellemű kommunista nevelő típusát, aki baráti közelségbe tud kerülni a fiatalokhoz, helyettesíti a szülőt, aki vezető is, és elvhűségével, példájával, szilárd jellemével hat a fiatalokra, neveli őket és alakítja személyiségük legfontosabb kommunista jellemvonásait.”

Egyébként az Irányelvek-ben sok egyéb – nem jelentéktelen – részlet is olvasható. A kollégiumok célja és feladata (I. fejezet), A kollégiumok vezetése és állami felügyelete (II. fejezet), A kollégiumi ifjúság önkormányzata (III. fejezet), A kollégium nevelőmunkája (IV. fejezet), A kollégiumi tagok jogai és kötelességei (V. fejezet), Kollégiumi dicséret, büntetés (VI. fejezet) alcímmel. De a lényeg a kollégiummá fejlesztés feltételül szabott 6 kritériumban található (az iskolai tanulmányok alapos elsajátítása; közösségi nevelés; az önkormányzás minimális szintjének kifejlesztése; személyi, szervezeti, anyagi feltételek megteremtése; az iskolai nevelés elmélyítése és kiegészítése, és végül: a kollégiumi nevelők pedagógiai szerepének hangsúlyozása).

És milyen fogadtatásban részesült a felhívás?

Amikor az Irányelvekben megfogalmazott fejlesztési program napvilágot lát és kézbe kerül, kísérleti jelleggel már működik két kollégium az országban: az egyik Budapesten a Reviczky utcában, a másik Kalocsán⁴. 1959 és 1969 közötti évtizedben pedig a bentlakásos intézetek (diákotthonok) 90⁰/₀-a elnyerte a szocialista kollégium címet⁵. Ezekben az otthonokban 37 000 diák élt, többségük – 67⁰/₀ – fizikai dolgozó gyermekeként.

MIÉRT KELLETT E MOZGALMAT MEGSZERVEZNI?

A kérdés már csak azért is jogos, mivel a köznapi szóhasználatban és laikus gondolkodásban a diákotthon többet jelenthet a kollégiumnál. De azért is, mivel írásunk bevezető sorai éppen a történelmi hagyatékról szólnak, amiről feltételezhetnénk, hogy nem herdálódott el. Csakhogy az 1950-es évek elején a diákotthonok szociális és bizonyos politikai programokat szervező intézményekké (diákszállókká) degradálódtak⁶.

1956 után, az ország általános politikai konszolidációja idején lehetőség, de szükség is volt a kollégiumi nevelés újjászervezésére, s ennek részeként a különösen becses NEKOSZ-örökség felhasználására, és olyan intézményi pedagógiai gyakorlat kialakítására, amely hathatós szerepet játszik az imént említett fizikai dolgozók gyermekei művelődési hátrányai csökkentésében, az újjászervezett ifjúsági szervezet támogatásában.

A mozgalom szervezésének ezek az indokai némi részletezést igényelnek.⁷

1. A magyar közoktatás 1956 utáni irányítóinak és a diákotthonok nevelőinek emlékeztében elevenen élt még a maga nemében ritka értékű népi kollégiumi mozgalom⁸, amely a Gyórfy-kollégisták kezdeményezésére, a Magyar Kommunista Párt és Nemzeti Parasztpárt támogatásával 1946-ban indult útjára. Mivel a kollégiumszervezés a munkás- és parasztfiatalok tömegmozgalmává lett, nagy mértékben hozzájárult a tanulás polgári osztálymonopóliumának áttöréséhez. (Jól érzékeltek a mozgalom ternyerését és sikerét ezek az adatok: 1946-ban 50 népi kollégium szerveződik, 1947 őszén 100, 1948 tavaszára-nyarára 160-ra emelkedik a számuk. A népi kollégisták 15 000 fős kis „sereget” alkotnak ekkor.)

A Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ) 7 évig érlelődött, 2 évet élt. S ezzel a két – zavartalan – évével a neveléstörténet párját ritkító kezdeményezésévé vált. Politikusok, írók, tudósok a fiatal magyar népi demokrácia gyönyörű hajtásaként nyilatkoznak róla.

E nevelőintézmény és -mozgalom a következő különös értékeket hozta a felszínre:

a) Magas színvonalra emelte az – általános iskolába, középiskolába és főiskolára, egyetemre járó – kollégisták önkormányzó képességét azért, hogy önnön életük felelős gazdáivá válhassanak. Kemény morál és szigorú rend körülményei között éltek, de a szabályalkotásnak ők maguk is részesei voltak.

b) Részt vállaltak a társadalmi-politikai küzdelmekben: pedagógusjelöltként tanítottak tanyákon, pusztákon, kültelkeken, külvárosokban, medikusként beteget gyógyítottak, jurátusként joggyakorlatot folytattak; bekapcsolódtak a választási küzdelmekbe, földet osztottak, síkra szálltak az új iskoláért, a demokratikus nevelésért, a tanintézmények államosításáért, a népi-nemzeti kultúra haladó hagyományainak megbecsüléséért; vasutat építettek, vízierőműveket állítottak szomszédos államokban. Röviden: nem elviselték, hanem formálták a történelmet.

c) Kibontakoztatták a közösségi életet, s nem rábeszéléssel, a közösség hiánya miatti sopánkodással, hanem sokféle – társadalmilag jelentős – tevékenység rendszeres és tömeges végzésével: énekléssel, zenéléssel, táncsal, vers- és prózamondással, kirándulással, falujárással, honismereti programmal, szociográfia-írással, nyelvtanulással, rendszeres sportolással, turisztikával.

d) Jelentős sikereket értek el az önismeretfejlesztésben: tetteik indítékainak elemzésével, belátásra és megértésre szoktatással, a közösségi-társas magatartás szabályainak tudatosításával és gyakorlásával.

e) És végül, a NÉKOSZ különös értéke volt az önálló, alkotó szellemiség, eredetiség. E kreativitást fémjelzi a kollégiumi – több forduló – felvételi rendszer, a csoportmunka a tanulásban, a fakultatív tantárgyakat felölelő tanrend (mivel a kollégiumoknak önálló tanulási-képzési programjuk is volt), az iskolakollégiumi koncepció.

Erről a nevelési – emberformáló – rendszerről nyilatkozta Szirtes Ádám 1970-ben, aki a Horváth Árpádról elnevezett színész-kollégium első és egy ideig egyetlen lakója volt: „Napszámoként, summásként, cséplőmunkásként közösségekben éltem addig is, de ez a közösség szabadított fel. Itt kezdtem ráfigyelni a világra, emberekre, művészetre, irodalomra, itt kezdett kiegyenesedni bennem a lélek.”⁹ Julian Huxley, az UNESCO akkori főtitkára szerint a NÉKOSZ „valóban egyedülálló a világon.” Jelentőségét abban látta, hogy együttélésre neveli az ifjúságot, és hogy a kultúrát kivetíti a nép legszélesebb rétegei felé.

Az oktatáspolitikában már 1948-ban jelentkező személyi kultusz és politikai szubjektivizmus nyomán kezdtek megváltozni a körülmények – hajszárepedések formájában legalábbis –, és a hidegháborús szelek is borzolták már a levegőt. Az átalakulás állapotában lévő, jelentős lépések előtt álló, s a kedvezőtlen nemzetközi hatások között élő Magyarországon – ekkor is – rendezni kellett a sorokat. De az nem volt – nem lehetett – törvényszerű, hogy saját sorainkba löjünk, s megtizedeljünk önmagunkat.

Ugyanis 1948 szeptemberében hozták nyilvánosságra az MDP Politikai Bizottságának NÉKOSZ-ról szóló határozatát. Ebben a mozgalom vezetőit pártellenes magatartás tényében marasztalták el, s egy részüket leváltották. Helyükbe új vezetőket bízott meg, részben új feladatokkal. Aztán még egy évet adtak neki. Mert 1949 júliusában kimondták feloszlását és államosítását¹⁰. A dogmatizmus

és konformizmus időszakába – sok más társadalmi – népi képződménnyel együtt nem illett bele a NÉKOSZ!

A nemrég még vitákból és énekszótól hangos kollégiumok – szerepcsonkítás-sal és funkciócsorbítás-sal – diáktthonokká: jobbára szállásadó helyekké és sokszor életidegen, agyafúrt politizálásnak váltak a színtereivé¹¹.

1956 után azonban nyilvánvalóvá lett, hogy e szűklátókörű oktatáspolitikai szemléletet le kell küzdeni, a kollégiumi hagyatékot – kitüntetetten a NÉKOSZ felhalmozta tapasztalatot – hasznosítani kell. Ezért egyáltalán nem csodálható, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány már 1957 januárjában állást foglalt külön is e kérdésben: „Törekedni kell a népi kollégiumi rendszer visszaállítására és fejlesztésére”.

Az 1959-ben indított mozgalom első indoka tehát a kollégiumi – múltban gyökerező – önbecsülés visszaállítása és – egyelőre legalább is – egy kis rés megnyitása a NÉKOSZ által megtestesített pedagógiai kincseshánya felé vezető úton.

2. De szükség volt a mozgalom teremtette megújulásra, hatékonyan működő bentlakásos intézményrendszerre egy máig és még soká aktuális művelődéspolitikai szempont miatt is. Az otthonukat – láttuk! – zömmel munkás- és parasztyereknek népesítették be, akiknek – kulturális és általános tanulási hátrányaik miatt – sok volt a pótolnivalójuk. A kollégiumok batorió légkörükkel, sokrétű művelődésre koncentráló programjaikkal hozzájárultak e tanulók kulturális – továbbtanulási esélyegyenlőségének növeléséhez¹².

3. Végül, indokoltta tette a mozgalmat az a felismerés, hogy az 1956 utáni társadalmi-politikai konszolidáció végigviteléhez jól politizáló, erős, befolyásos ifjúsági szervezetre is szükség van. Az akkor megújuló-izmosodó KISZ-nek jelentős bázisai lettek a kollégisták¹³.

Az 1959-ben kibontakozó és nagy lendülettel fejlődő kollégiumi mozgalom hasonlított, de különbözött is elődeitől, vagy más rokontörekvésektől. Mondhatjuk: sajátos arculatot öltött. Érdemes e különös vonásokat legalább felcillantani.

A MOZGALOM SAJÁTOS VONÁSAI

1. Egységet alkotott a központi irányítás és minden – értékes – helyi kezdeményezés. Amit országos fórumok megfogalmaztak, az mind az egyes kollégiumok mindennapjainak nevelő tevékenységében született. Olyan mozgalomról van most szó, amelyben a központi vezetés funkcióját az ország legjobb igazgatóiból álló kollektíva képezte, együtt a minisztérium, KISZ KB és az Országos Pedagógiai Intézet illetékes munkatársaival. Ez a kollektíva együtt élt a kollégiumi nevelőkkel és igazgatókkal, a nevelők s igazgatók zöme a kollégistákkal; egymást ösztönözve dolgoztak, közösen mérlegelték évről évre (Sárospatakon, Egerben, Miskolcon, Pécsen, Budapesten) az eredményeket és a problémákat, s döntöttek a feladatokról. Más megfogalmazásban: a mozgalom *nem* 1–2 ember találmánya volt és sokak szolgálai vérehajtása, hanem e két szint közeli kontaktusban és kölcsönhatásban működött; ismeretlen volt e területen a tervutasításos forma: irányelveket kaptak, tanácsokat, elemzéseket, nem kötelező mintákat és támogatást a kollégiumok mindig azzal, hogy akkor lépjenek, ha lélektanilag és technikailag megérlelték, előkészítették az akciókat.

2. Különösképpen méltányolható sajátosságát képezte a mozgalomnak az elmélet és gyakorlat egymásraépülése. Persze voltak emberek, akik nem szerettek semmiféle elméletet (mondjuk a tanulástól a tanuláselméletek felé tett kirándulást fe-

leslegesnek és időt pocsékolónak tartották), s itt-ott előfordulhatott, elő is fordult a valóság zárójeles kezelése. A mozgalom egésze azonban a megváltoztatandó valóság talaján állott, és elméletileg igényes habitussal közeledett a kollégiumi pedagógiához. Ennek volt köszönhető, hogy 6–7 kötetnyi irodalom született (kézikönyvek, körlevelek, tanulmányok, vizsgálati anyagok, összefoglalók, évkönyvek stb. formájában). E szakanyagnak a lényegét külföldön is publikálásra alkalmasnak találták, majdnem nagyobb elismeréssel és ösztönzéssel találkozva, mint ahogy az a hazai értékelésekben mindmáig fellelhető.

3. Sajátsága, szomorú jellegzetessége a mozgalomnak, hogy még mielőtt intézményesültek (mély gyökeret vertek) volna és a teljes középfokra kisugározták volna az értékeit, megtört a lendülete. Ez legalább olyan súlyos vesztesége a magyar közoktatásnak, mint annak idején a népi kollégiumok elhagyása. Volt kollégiumi nevelőtársam írta: „megyénkben az intézmények összevonása, 1978 óta egyre nagyobb a csend . . .”

A MOZGALOM PEDAGÓGIAI EREDMÉNYEI

A kollégiumoknak – miként az Irányelvekben is hangsúlyozták – nem lehetett céljuk, hogy konkurráljanak, párhuzamosságra törekedjenek az iskolai képzéssel, sokkal inkább, hogy kiegészítsék és elmélyítsék azt a maguk sajátos és gazdag lehetőségeivel¹⁴.

Ennek az intenciónak jegyében központi kérdéssé vált a tanulmányi munka, a sikeres iskolai előmenetel: rendszeres lett az alsósok bevezetése a gazdaságos tanulási technikába, az elmaradók korrepetálása, az egymás közti konzultáció, a pótló-kiegészítő tanfolyamok, idegen nyelvi beszélgető körök szervezése, a külföldi – nyelvgyakorló – levelezés, folyóiratok olvasása, érdekes előadások tartása, tanulmányi kirándulások beiktatása, laboratóriumi és gyűjtőmunkák végzése.

A megélt politikizálás nyomán állandósult a fiatalok tájékozódása a hazai és nemzetközi eseményekről, kapcsolatba léptek a munkásmozgalom régi harcosai-val, politikai köröket hívtak életre, ápolták a kollégium névadójának és a kiscsoportok névadóinak emlékét.

Hasznos gyakorlattá vált az önkiszolgálás, a konyhakertek művelése, a házi javító-szerelő munkák végzése (az ezermester, barkácsoló, lakatos, asztalos, elektrotechnikai „műhelyekben”), a főzés (főként hétvégeken), a szabás, varrás, kézimunkázás; helyenként parkosításra, fásításra, útépitésre is vállalkoztak.

Bővültek a művelődés és szórakozás alkalmai: zenekarok szerveződtek, népi és társastánc tanfolyamok indultak, nekilendült a daltanulás, ismeretterjesztő és élme nyelvbeszámoló hangzottak el, film-, színház- és könyvankétók megrendezésére került sor.

A fizikum karbantartására, edzésére, a játékkedv kielégítésére tág lehetőséget kínáltak a házibajnokságok, túrák, versenyek, a kollégiumok közti vetélkedők, a nyári táborozások.

E sokféle tevékenységet ésszerűen formált életrend, jó szokások, folytonosságtudatot alakító hagyományok, szép szimbólumok foglalták rendezett keretbe. A rendszer éltető motorjai a jogokkal felruházott, saját életük alakításának gondjával „megterhelt” diákönkormányzati szervek voltak: a legfőbb kollégiumi fórumként funkcionáló közgyűlés, a szervező feladatokat ellátó választott diáktanács, a szoros baráti és munkakapcsolatban élő kiscsoport („primér közösség”) és a különböző alkalmi és visszatérő megbízásokat, szolgáltatásokat ellátó – naposként dolgozó, betegápoló, tüzelőt előkészítő stb. – kollégista fiatal.

A kollégiumok pedagógusai tényleg nem csupán oktatók és felügyelők, hanem új szellemű nevelők próbáltak lenni, közel kerülve a fiatalokhoz, hatva rájuk s formálva személyiségüket. E törekvésükben sok segítséget – ötletet és bátorítást – kaptak a már említett országos (sárospataki, egri, miskolci, pécsi) tanfolyamokon, az eleven eszmecseréket vállaló megyei munkaközösségi foglalkozásokon és a diákotthoni nevelés speciális problémáit elméleti igényességgel értelmező – ma is jelentős! – tanulmányok, körlevelek útján.

Természetesen rossz szolgálatot tennénk az ügynek, ha bárki úgy érezné: kritikátlanul és tetszelgően értelmezzük a 25 esztendeje indult mozgalmat. Az ünnepi pózba merevítés annál kevésbé lehet a célom, mivel már akkor is elhangzottak bíráló megjegyzések.

HIBÁK, TORZULÁSOK, FÉLREÉRTÉSEK

Egy korabeli értékelés szerint a diaákotthonok tucatjaiban „a közöny, a kényelmeskedés, az apolitizmus, a polgári módszerek, a pedagógiai dilettantizmus tenyészik.” 1969-ben pedig amikor a Köznevelés publikálja Daróczy Sándor írását Tízéves a szocialista kollégium címen, elmarasztaló észrevételeket is tesz. Kifogásolja, hogy a tanulási idő intenzív kihasználásában, okos megrövidítésében a kollégiumok egy része nem teszi érdekeltté a fiatalokat; azután, hogy a nevelői munka több helyen – önállósítás címén – csak a tanulmányi felügyeletre szorítkozik; majd, hogy a fizikai munkára nevelés kimerül az önkiszolgálásban és a kézimunkában; kevés a folyóirat, szerények a korszerű könyvtárfejlesztés feltételei; végül, hogy elvértve találkozni a tanulók érdeklődésének tervszerű vizsgálatával és irányításával.

Részben hasonló, részben más jellegű félreértéseknek és torzulásoknak magunk is tanúi és – sajnos, időnként – okozói voltunk.

– Voltak kollégiumi nevelők, akik tanuláson csupán verbális, memóriát terhelő, csupán tankönyvekből építkező gyakorlatot értettek;

– Akadtak, akik fetisizálták a kollégiumi tanulmányi átlagot (elszakítva tőle, időtől, feltételektől, erőfeszítésektől);

– Mások – minden figyelmeztetés ellenére – megismételték egy sor iskolai programot (pl. ünnepélyt, megemlékezést, versenyt);

– Helyenként a diáktanács tagjai a nevelők „meghosszabbított karjai” lettek;

– Másutt elhanyagolták vagy elnagyolták az általános irányelvek helyi adaptációjával kapcsolatos munkálatokat.

Mégis, minden hiba és félreértés ellenére a mozgalom egésze példásan formálódott, s haladt a maga útján, és hasznos tanulságokat kínál negyedszázados távoból is.

IDÓTÁLLÓ TANULSÁGOK

– Az a feladatmeghatározás, miszerint a kollégium egészítse ki és mélyítse el az iskola nevelőmunkáját, nem kevés, ellenkezőleg: sok és nagy feszültséget igénylő munka a bentlakásos intézetekben;

– A kollégiumok kitűnő és elsőrendű szinterei a szociális tanulásnak;

– A kollégium, ha vonzó akar lenni, sajátos – csak rá jellemző – vonásokkal, karakterrel rendelkezik. Ennek egyik eszköze a kollégiumi névadás és névadó kultusza.

– A tradíciók helyi rendszerének kiépítése a pedagógiai tevékenység egyik lényeges eleme;

– Kívánatos is, lehetséges is a különböző évfjártatok és iskolatípusba járó kollégisták eltérő tapasztalatainak hasznosítása;

– Nélkülözhetetlen az intenzív és rendszeres nevelői önképzés és továbbképzés érezhető megyei és központi támogatással;

– Eleven kapcsolattartásra van szükség a politikai, szociális, kulturális környezettel, s ezáltal részvétel a társadalmi vérkeringés egyik ágában;

– Az igazi és jól értelmezett nevelői munkának sohasem alkotta a lényegét a felügyelet (legfeljebb része, töredéke lehet annak), sokkal inkább az avatott pedagógiai közreműködés a társas viszonyok fejlesztésében, a tanácsadás, az elemzés, az értékelés, az útmutatás, az ösztönzés, a nyomonkövetés, az életútvizsgálat stb.

Sokfelé, s nálunk is hagyomány, természetes szokás, hogy emberekről, intézményekről és mozgalmakról is valamilyen formában megemlékezzünk, ha azok nagyobb vagy kerek évfordulóhoz érekeznek. Ilyen forduló most az, hogy a szocialista kollégiumi mozgalom 25 éves. Jó lehetőség annak érzékeltetésére, hogy a mai kollégiumi gyakorlatunk van tiszteletre méltó és támaszként felhasználható előzménye, története, múltja. Akinek pedig van – s nem is akármilyen – múltja, annak van mibe kapaszkodnia, van mivel azonosulnia.

A kollégiumokkal azonban nemcsak ünnepi alkalmakkor érdemes foglalkozni, helyzetüket elemezni, lehetőségeiket feltárni, küldetésüket hangsúlyozni. Elegendő okot kínál az érdemi foglalkozásra az a tény, hogy – a 291 középiskolai diákothonban ill. kollégiumban 41 és félezer tanuló¹⁵ helyeztek el, és további 30 ezer szakmunkásdiák részesül kollégiumi ellátásban¹⁵;

– a kollégisták kb. 2/3-a az országban fizikai dolgozó gyermeke;

– jó szociális ellátás és színvonalas pedagógiai gondozás esetében a kollégisták együttes élményekhez juthatnak, s ilyenek birtokában nélkülözhetetlen bázist jelenthetnek iskolában, ifjúsági szervezetben, sportegyesületben stb.;

– intézményhálózatot alkotva a kollégiumok sajátos és megkülönböztetett irányítást, támogatást – bizonyos esetekben – preferenciát igényelnek, hiszen helyzetük speciális, élet- és munkarendjük a bentlakásos intézményeké, az iskolától részben eltérő pedagógiai feladatokat látnak el a nevelők, külön rendtartás szabályozta keretek között.

JEGYZET

1. Bajkó Mátyás: Kollégiumi iskolatúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. Akadémiai Kiadó, Bp., 1976. – Trócsányi Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Tankönyvkiadó, Bp., 1981. 2. Barabás Jenő: Györffy István művelődéspolitikai eszmái = Kritika, 1984/2. 19. 1. 3. Irányelvek a középiskolai diákothonok szocialista kollégiumokká fejlesztésére. In: A diákothoni nevelés néhány kérdése. II. M. M. Középfokú Oktatási Főosztálya. Bp., 1959. (Kézirat). 4. A Reviczky utcai Kulich Gyula Kollégium igazgatója id. Csoma Gyula volt. A kollégiumi munkáért élő és ezért sokak által tisztelt Gyula bácsi vezette intézményt 1981-ben meglátogatta Kádár János. A párt első titkára több órát töltött a középiskolás otthonban. Az ott mondott beszédének egy részét közli a Köznevelés 1961. 10. száma és A középiskolai kollégiumok országos tanácskozása című kézirat. (Szerk. Daróczy Sándor. Kiadta a M. M. Közoktatási Főosztálya, Bp., 1962.) – A kalocsai Hunyadi János Középiskolai Fiúkollégium vezetője és a mozgalom egyik „élharcosa” dr. Szvétek Sándor volt. Jelenleg is e kollégium igazgatója. Szíves köszönettel tartozom neki a mozgalom értékelésében nyújtott készséges és érdemi segítségért. 5. Közli: Daróczy Sándor: Tízéves a szocialista kollégium című írásában =

Köznevelés, 1969/1. sz. 6. A magyar bentlakásos intézmények e korszakát is jellemezni próbáltam a Fényes szellők című munkámban (Tankönyvkiadó, Bp., 1970. A pedagógia időszerű kérdései hazánkban). 7. Nagy segítségemre volt a mozgalom szervezésének indokai részletezésekor, történeti hűséggel történő áttekintésekor dr. Széchy Éva egyetemi docens, a kollégiumi hálózat akkori MM-felelőse, kitűnő ismerője és szuggesztív agitátora és Porcsalmi Lajos ny. középiskolai főelőadó, volt kollégiumi igazgató, megyei szakfelügyelő, az újjászervezés lelkes híve, több kollégiumi szaktanulmány avatott szerzője. 8. A fényes szelek nemzedéke. Népi kollégiumok 1939–1949. I–II. Szerk.: Kardos László. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978. 9. Kollégisták visszaemlékezései = Köznevelés, 1971/4. sz. 10. A NÉKOSZ likvidálásának ma már ismert körülményeit itt nem részletezhetem. Csak utalok egy szöveg-válogatásra: Rajk László és a NÉKOSZ = Kritika, 1984/3. 13–14. l. 11. Jól érzékelteti a kollégiumi nevelés elsekélyesedését Szabó Lajos: Kollégiumi nevelésünk 50 éve c. tanulmányában. In: A kisújszállási MórícZ Zsigmond Gimnázium és Szakközépiskola évkönyve. Szerk.: Szabó Lajos. Szolnok, 1979. 168–169. l. 12. Lásd pl. Széchy Andrásné: A diákotthoni nevelés helyzete és továbbfejlesztésének időszerű kérdései. In: A diákotthoni nevelés néhány kérdése, 1969. 15–39. l. 13. V. ö.: Berecz János: A KISZ középiskolai tevékenységnek időszerű kérdései. In: A diákotthoni nevelés néhány kérdése. IV. Kézirat. Bp., 1961. 56–85. l. 14. A mozgalom pedagógiai-emberi hatására vonatkozóan értékes visszaemlékezéssel gazdagított vagy erősített meg a Csillebérci Vezetőképző Úttörőtábor vezetője, volt karcagi kollégista; Baráth Mihály kollégium-igazgató, Karcag, aki nevelőként már részese volt a mozgalomnak; Herczegh Mihály gimnáziumi igazgatóhelyettes, Törökszentmiklós, ugyanitt volt kollégista 1957–1961 között, később igazgató; Szabó Antal gimnáziumi tanár, Törökszentmiklós, aki kollégiumi nevelői, szakfelügyelői és igazgatói teendőket látott el hosszú éveken át, és Szokolay György ny. kollégium-igazgató, Törökszentmiklós, aki pályakezdő lépéseim bölcs bírálója volt, s mindmáig atyai jóbarátom. 15. Forrás: Az oktatás idci adatai = Köznevelés, 1984. 10. sz. 2. l.

A SZENTLŐRINCI ISKOLAKÍSÉRLET NEVELÉSI EREDMÉNYEINEK ÉRTELMEZÉSE NÉHÁNY VIZSGÁLAT ALAPJÁN

A pedagógiai hatások vizsgálatának általános problémái

Az elmúlt évtizedekben pedagógiai vonatkozásban is széles körű gyakorlattá vált az „elszámolás a befektetett energiával”, így kerestünk támpontot a lehetőségek és az elért színvonal egybevetésére. A számos elméleti kutatást ismertető könyv és cikk ellentéte azonban ez az elmélet még mindig igen szegényes és kevésbé kapcsolódik a gyakorlathoz (. . .) pillanatnyilag a pedagógiai módszerek hatásvizsgálatának jól megalapozott elmélete helyett csupán különféle hatásvizsgálati modellekről, eljárástípusokról beszélhetünk – állapítja meg Klein Sándor¹. A hatásvizsgálatok során számtalan gond merül fel, például:

- Az összehasonlítást nehezíti, hogy a tanár képességei, viselkedése, a feldolgozott tananyag, az alkalmazott módszerek egyaránt befolyásolják a tanulók teljesítményét.
- A pedagógiai változás komplex folyamat. Hogyan állapítható meg, hogy melyik változtatás, s annak melyik eleme milyen mértékben hatott?
- A pedagógiai változás hosszú időn át történő figyelemmel kísérése szinte lehetetlenné teszi a következetességet, mivel a kísérleti szituációban is változások állhatnak be (tanárok cserélődnek, családi körülmények alakulnak, az iskola esz-köztára gyarapszik, módszertani kultúrája fejlődik stb.).
- Tudás- vagy személyiségvizsgálatot végezzünk-e; hagyjuk-e figyelmen kívül a kísérlet sajátosságait, s csak „trivialitások” felfedezésével igazoljuk az eredményeket?
- A pedagógiára is érvényes az a tapasztalat, hogy a mérés folyamata a vizsgált szituációra is hatással van, gyakran meg is változtatja azt.

Ismeretesek olyan vizsgálatok, amelyek egy-egy tantárgy speciális oktatásának hatását igyekeznek kimutatni.² A pszichiátria utóvizsgálatokat végez, a többkönyvű oktatás hatását „tercepvizsgálat” tárja fel. Leggyakoribb a tudásszint mérésével történő eredményigazolás.³

A vizsgálatok jelzett módjai is bizonyítják, milyen sok szempontból, milyen sokféleképpen vethetők fel és válaszolhatók meg a gyermekeket ért hatással összefüggő kérdések. (És akkor még nem szóltunk a szociológia életmód-kutatásairól, az életút-követésekről vagy az osztály- és más iskolai közösségek alakulásának, fejlődésének – általában jelentős apparátussal végzett – vizsgálatairól.) Egyetérthetünk Petrikás Árpáddal, miszerint a fejlődés ütemét és irányát azok a tevékenységelemek határozzák meg, amelyek a tanulók élményeire, tapasztalataira és teljesítményre pozitív módon gyakorolnak rendszeres befolyást.⁴

Számunkra mindebből fontos következmény, hogy semmiképpen nem hagyható figyelmen kívül a tanulók általános és középiskolai tevékenységi tere, azok a le-

hetőségek, amelyekkel mint egyének és mint egy-egy közösség tagjai élhetnek, s amelyek által személyiségük fejlődése nagymértékben meghatározott. A szó igazi értelmében vett nevelés egyszersmind a meglévő életviszonyok tágítása is – állapítja meg Gáspár László.⁵ A pedagógiát, mint ismeretes, elsősorban a személyiség formálása érdekli, s igen lényeges kérdés ebből a szempontból, hogy a társadalmi követelményeknek megfelelő magatartásmódok milyen mértékben alakíthatók, illetve alakulnak ki. A szentlőrinci iskolakísérlet koncepcionális feladataiban nem fogalmazódik meg tételesen az új nevelési alaphelyzetre épülő személyiségfejlesztés szempontja, helyette a program fokozatos konkretizálása a cél, hiszen a nevelési folyamatban a gyakorlat szubjektumait jellemző tulajdonságok csak lépésről lépésre nyilvánulhatnak meg, tárulhatnak fel.

Mi következik mindebből, ha valaki azt a feladatot vállalja, hogy megvizsgálja: a sajátosan szervezett – a többi magyar iskoláétól sok szempontból eltérő nevelési rendszer eredményei hol, hogyan, milyen mértékben mutatkoznak meg? Mindenekelőtt szigorúan az alapkoncepcióból kiindulva fogalmazza meg (vagy abból emeli ki) a hipotézist, amelyet úgy igyekszik alátámasztani, hogy ne csak a kimeneti eredményeket tárja fel, hanem – amennyire lehetséges – kielégítse a szűkebb és tágabb (pedagógiai) közvélemény kíváncsiságát is. Vizsgálatainkkal válaszolnunk kell – többek között – arra a kérdésre, hogy miben nyilvánulnak meg a sajátos tanítási tartalom, mód, stílus hatásai az általános iskolai oktatásban, de arra is, hogy sikerült-e a rendszernek a tanulók személyiségformálásában a céltételezéssel adekvát eredményt elérnie. Mivel mindkét kérdés rendkívül összetett, csak néhány lényeges dimenzió megragadására vállalkozom, annál is inkább, mert minden vizsgált jelenség más és más viszonyítási alapot kíván meg. A hatás és teljesítmény összefüggéseit az általános iskolában végzett tudásszint mérések segítségével kíséreltük meg feltárni,⁶ a „kimenet” eredményeit több szempontból is igyekeztem megragadni pl. összehasonlító eredményvizsgálattal (az iskolához való viszony szempontjából), életutak, élettervek elemzésével; helytállás középfokon. A terjedelmi korlátok miatt a vizsgálati eredmények egy töredékét ismertetem a következőkben.

Mit nyújtanak az általános iskolai évek a tanulóknak?

(Ahogyan a 8. osztályosok látják)

Az 1979–80-as tanévben a szentlőrinci és két kontrolliskola 8. osztályos tanulóinak (egy pécsi és egy Pécs környéki intézményt választottunk ki) feltettük a kérdést: Mit nyújtott számodra az iskolában eltöltött nyolc év? A kérdés nyílt volt, tehát a tanulók szabadon fogalmazhatták meg véleményüket. A válaszok feldolgozásakor a megállapításokat a következő csoportokba soroltuk: 1. életre való felkészítést adott; 2. a tudás megszerzésének lehetőségét nyújtotta; 3. felkészített a munkára; 4. szabadidős foglalkozások; 5. közösségi életre, közéletiségre való felkészítés; 6. pályára való felkészítés; 7. anyagi vagy egyéb elismerésben részesített; 8. általános erkölcsi fogalmak. Kiszámítottuk, hogy az egyes kategóriákba tartozó megállapítások iskolánként, illetve rangsávonként a tanulók hány százalékánál fordulnak elő, majd ennek alapján rangsort állítottunk fel.

A Pécs környéki iskolában általában alacsonyabb értékeket kaptunk, ami azzal magyarázható, hogy a gyerekek 15⁰/₀-a egyáltalán nem válaszolt a kérdésre. Az iskolának a köztudatban elfogadott és hivatalosan is preferált ismeretnyújtó funkcióját említi a legtöbb pécsi és szentlőrinci tanuló, majd a szentlőrinciekénél és a Pécs

környéki iskola gyerekeinél a pályára való felkészítés következik. A pécsieknél erre a helyre a közösségi-közéleti tevékenységre való felkészítés került. Mindebből arra következtethetünk, hogy az iskola ismeretközvetítő és -nyújtó szerepe egyaránt hangsúlyos városban és falun, s hogy ez utóbbiban – valószínűleg a szülők hatására is – az életpályára való felkészítést tartják fontosnak. Valószínű, hogy a városi iskolák közösségi tevékenységének karakterisztikus, a vidékieknél talán több formális elemmel bíró vonásai, valamint a családdal töltött kevesebb idő juttatják előkelő helyre a pécsieknél ezt az értéket. Az anyagi vagy egyéb elismerést érthető módon csak a szentlőrinciek említik, a termelőmunka jelenléte ugyanis szükségszerűen „kitermeli” ezt a funkciót. A Pécs környéki iskola tanulói nem említik a szabadidős élményeket és az életre való felkészítést, viszont az általános erkölcsi fogalmak megnevezése erősen dominál. Ezek között ilyenek szerepelnek: megtanított (az iskola) a becsületességre, a jóra, a szépre, a helyes viselkedésre, az udvariasságra stb. Az ilyen jellegű megállapítások a pécsieknél harmadik, a szentlőrincieknél negyedik helyre kerültek. Kis számban említik a szentlőrinci gyerekek a szabadidős tevékenységeket, ami első pillanatra talán meglepő. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy ezek pl. a városi iskolában nagyrészt közösségi, főleg mozgalmi keretek között bonyolódnak, Szentlőrincen pedig szervesen épülnek be az iskola mindennapos életébe, egyáltalán nem kell csodálkoznunk.

A vizsgálódásból messzemenő következtetéseket nem vonunk le. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy a szentlőrinciek iskolaképe több vonatkozásban áll közel a pécsiekéhez, mint a Szentlőrinchez hasonló szociokulturális háttérű másik községbeliekéhez. Pluszként a kísérleti iskola tanulóinál a termelőmunka hatása jelentkezik.

Életút-vizsgálatunk tapasztalatairól röviden a következők rögzíthetők. Az általános iskolás korú gyermekek emocionális viszonyai Szentlőrincen is a családon belül a legerősebbek, a család igényei, szükségletei, potenciális és valóságos lehetőségei jelentősen befolyásolják a gyermeki tevékenységek minőségét és mennyiségét. Ugyanakkor érzékelhető a rokoni kapcsolatok, a kortárs csoportok és az iskola hatásai is. Ez utóbbiak az iskolás évek alatt egyre jobban erősödnek, előtérbe kerülnek. Az életrajzok – melyeket ún. mélyinterjú segítségével tártunk fel 8. osztályos szentlőrinci tanulóknál – jól példázzák, hogy az iskola által megteremtett tevékenységi rendszerben a gyerekek szabadon mozoghatnak, lehetőségeiket ismerik, s tudatos pedagógiai irányítás mellett saját igényeik szerint is választhatnak számukra vonzó tevékenységeket. A tanulók személyiségét plasztikusan tükröző biográfiákban – rejtve ugyan, de – benne van a közösségi és az egyéni, távoli és közeli, lényeges és lényegtelen távlatok truktúrája, az életkornak megfelelő (néha talán a vártnál érettebb önismeretre vallóan, az elméleti és gyakorlati problémák megoldásának egyénileg nagyon is eltérő képessége, azaz a „hozzaértés”, valamint a gyerekek felelősségtudatának és felelősségvállalásának mértéke. Mindezt mennyiségi adatokkal nem lehet feldolgozni, csak a fejlődésrajz belső tendenciáiként értékelhetők. (Sajnos, hely hiányában nem tudunk bemutatni ilyen életutakat.)

A továbbtanulók nyomonkövetésének tapasztalatairól

(Hogyan fogadták a szentlőrincieket a középfokú intézmények?)

a) Amikor az ún. követővizsgálat szervezésekor felkerestük a szentlőrinci gyerekek középiskolai osztályfőnökeit s megkértük őket, hogy félévenként egy szempontsor alapján jellemezzék a tanulókat, vállalták a munkát. Az első félév után

azonban a szakmunkástanulók osztályfőnökei és egy szakközépiskolai kolléga visszalépett, mondván, hogy a nagylétszámú osztályok és a gyerekekkel való minimális együttlét nem teszi lehetővé a felelősségteljes véleménynyilvánítást. Szakmunkásképzőben olyan esettel is találkoztunk, ahol három – különböző szakmát tanuló – osztálynak egy osztályfőnöke volt.

b) A tanulás a középiskolában az értékelésnek nemcsak hogy a centrumában van, de gyakran kizárólag erre a tevékenységre szorítkozik a tanulók megfigyelése és értékelése. Az egyes tantárgyakból elért eredmények válnak domináns értékmérővé még a szakmunkások esetében is. Előfordult, hogy azért kellett egy szakmunkástanulónak abbahagynia tanulmányait, mert több tantárgyból megbukott. Hiába értékelte szakoktatója pozitívan a munkához való viszonyát, emelte ki szorgalmát és munkabíró képességét.

c) A szentlőrinci gyerekek ismeretszerzési szokásait, felelési stílusát ért vádák (pl. „nem tud a tankönyvből a megkívánt módon tanulni, ezért magol”; „ismeretei pontatlanok”; „elkalandozik a témától”; „következtetései primitívek” stb.) mögött feltételezhetők a kísérlettel szembeni fenntartások.

Ugyanakkor más esetekben – főleg komplex jellegű középiskolai kísérleti tantárgyaknál (anyagszerkezet, MTA anyanyelvi kísérlete) – megegyezik: „itt érzik igazán otthon magukat, rendkívüli módon átélik az órát.” (Ez utóbbiról több középiskolai igazgató is hasonlóképpen nyilatkozott egy városi bemutató után.)

Ehhez a problémakörhöz kapcsolhatók azok a tapasztalatok, amelyeket egy másik vizsgálódásunk során szereztünk.⁷ Kissé sarkítva az ellentmondást: a „kísérletiektől” azt kérnék számon, amit a hagyományos általános iskola nyújt, a hagyományosból érkezőknél pedig azt hiányolják, ami a kísérleti iskola tanulóiban – most nem részletezett – pozitívként kiemelt sajátosság. (A megnevezett hiányosságok között természetesen azonosak is vannak.)

d) Találkoztunk felelőtlen általánosításokkal is. Egyetlen gyengébb képességű szentlőrinci diák előmenetle alapján mondtak több ízben elmarasztaló ítéletet a kísérleti iskola gyerekeiről. Ugyancsak a felületes véleményformálás példája, hogy számításon kívül hagyják a másik két szentlőrinci iskolát, így a szentlőrinciekkel kapcsolatos észrevételeket igen gyakran a kísérletinek „címezik”. Pedig évről évre érdemes megnézni a beiskolázási arányt. Szembetűnő a különbség a kísérleti iskola javára.

Amiről a számok, ítéletek, vélemények, jellemzések vallanak⁸

Az 1977/78. tanévtől az 1980/81-ig beiskolázott tanulók megoszlása középfokú intézményenként:

Középfokú intézmény	T a n é v			
	1977/78.	1978/79.	1979/80.	1980/81.
Gimnázium	7	6	3	10
Szakközépiskola	6	12	20	3
Szakiskola	5	2	3	2
Szakmunkásképző intézet	20	26	19	27
Munkába állt	5	2	—	—
Összesen végzett a két párhuzamos osztályban	49	48	45	42

Egy-egy évfolyam végzőseinek mintegy fele szakmunkásképzőbe jelentkezik. Megfigyelhető, hogy a választott szakmák milyen széles skálán mozognak. Példának kiemelem azt a tanévet, amelyben viszonylag kevesebben iratkoztak szakmunkásképzőbe (1979/80. tanév). Diesel-mozdonyszerelőnek, központifűtés-szerelőnek, autószerelőnek, dísznövénykertésznek, baromfifeldolgozónak, géplakatosnak, bútorasztalosnak, kőművesnek jelentkezett egy-egy, szobafestőnek kettő, szakácsnak, ács-állványozónak 3–3 tanuló. Szembetűnő a 8. osztály befejezése után azonnal munkába állók száma az első kísérleti évfolyamnál. Ez a jelenség a következőkkel magyarázható: az utolsó „hagyományos” osztály évismétlőt a kísérleti osztályoknak kellett átvenniök. A képességbeli problémákon kívül mindegyik esetben jelentős szerepet játszott a családi háttér is.

A továbbtanulók félévi és év végi osztályzatait középfokú intézményenként összesítettük. Ahol módunkban állt, összehasonlítottuk a szentlőrinciek általános, illetve tantárgyi átlageredményét azoknak az osztályoknak eredményével, amelybe járnak. Ennek alapján megállapítható, hogy a gimnazisták és a szakközépiskolások tanulmányi eredménye rendszerint meghaladja osztályaik átlagát, míg a szakközépiskolásoké és a szakmunkástanulóké (kivéve az első két évfolyam első félévét) éppen hogy súrolja azt. Ez utóbbiak esetében a lemorzsolódottak és az évismétlők távozása módosította az összképet. Minden középfokú intézménytípusban megnéztük azt is, hogy mely tantárgyakból értek el a szentlőrinciek az osztályátlagnál jobb, ill. gyengébb eredményt. Osztályátlag fölött teljesítettek a gimnazisták magyar irodalomból, magyar nyelvtanból, oroszból, történelemből, matematikából, anyagszerkezetből, kémiából, kémia gyakorlatból, testnevelésből, énekből, rajzból, míg a szakmunkástanulók testnevelésből, történelemből, elektronikából, szakmai gyakorlatból és szakismeretből. A szakközépiskolások teljesítménye igen egyenletes, számottevően nem tér el az osztályátlagtól. Ők szakmai gyakorlatból érték el a legkimagaslóbb eredményt. Nem érték el osztályaik átlagát a gimnazisták biológiából, földrajzból és latinból (ezt a nyelvet egy tanuló tanulja), a szakmunkástanulók pedig magyarból, anyagismeretből, matematikából és fizikából. Említésre méltó még, hogy a gimnazisták közül az orosz tagozatosok megyei tanulmányi versenyén első helyezést ért el egy tanuló, szaktárgyi dicséretben részesült kettő, általános dicséretet kapott három leány.

A továbbtanulók tanulmányi átlaga iskolatípusonként: gimnazisták 3,8; szakközépiskolások 3,4; szakiskolások: 2,5; szakmunkástanulók: 2,49.

Tekintet nélkül az egyes középfokú intézmények egymástól eltérő tantervi követelményeire, a közismereti tantárgyakból a szentlőrinciek által elért eredmények alapján a következő rangsor alakult ki: 1. orosz nyelv; 2. biológia; 3. magyar nyelv és irodalom, történelem, matematika és kémia; 4. fizika. (A biológia „kiszorította” a 3. helyre került tantárgyakat, holott a gimnazisták éppen ebből nem érték el az átlagszintet. Ez abból adódik, hogy a szakmunkás- és szakiskolai tanulók jegyei magyarból, történelemből, fizikából jóval gyengébbek a gimnazistákénál.)

A lemorzsolódás problémája – úgy vélem – feltétlenül hozzátartozik a helytállás kérdéséhez. Összehasonlító adatokkal vizsgálva a jelenséget, az összkép egyáltalán nem aggasztó. Az 1977/78. tanév országos kimutatása szerint a gimnazistáknak 12,7⁰/₀-a, a szakközépiskolásoknak pedig 19,3⁰/₀-a morzsolódott le. A szentlőrinci gimnazisták és szakközépiskolások közül ez ideig mindössze három tanuló maradt ki. Ez az összes eddig gimnáziumba iratkozott gyerek (26) 11⁰/₀-a, a szakközépiskolába járóknak (41) pedig 2,4⁰/₀-a. A pécsi szakmunkásképző intézetek tanulóinak évente átlagban 20⁰/₀-a morzsolódik le, a szentlőrincieknél ez az arány 13⁰/₀. Négy pécsi szakmunkásképző intézet statisztikai adatai alapján a kimaradá-

sok okai között első helyen van a gyenge tanulmányi eredmény, az évismétlésre utalás, de számottevő a családi ok, a szakmától való elidegenedés és a fegyelmi vétség miatti kizárás is. A szentlőrinciek esetében a gyenge tanulmányi eredmény és az ettől elválaszthatatlan családi okok játszottak közre a kimaradásban.

Az első és második kísérleti évfolyam tanulóinak 53, ill. 43⁰/₀-áról, a harmadik és negyedik évfolyamának 32, ill. 26⁰/₀-áról rendelkezünk írásos feljegyzésekkel, a tanulmányi eredményt nemcsak számszerűen jellemző adatokkal. A félévenként rendelkezésünkre bocsátott osztályfőnöki jellemzések feltárják az egyes tanulók személyiségének az iskolai életben megnyilvánuló alakulását, fejlődését és sajátosságait. E dokumentumok elemzésével, a megjegyzések kategóriákba sorolásával jellemző tendenciák bukkannak elő. A mintegy 1200 értékelő megállapításból (minden középfokú intézménytípust együtt vizsgálva) legtöbb – 46⁰/₀ – a gyerekek tanulási tevékenységére, tanulási módjára és szokásaira, 19⁰/₀ a magatartásra, 17⁰/₀ a szabadidős tevékenységekre, 10⁰/₀ a társadalmi-közéleti szereplésekre, 8⁰/₀ pedig a szűkebb értelemben vett munkára vonatkozik. A fenti arány sajátos módon tolódik el az egyes iskolatípusokban attól függően, hogy az illető intézmény milyen oktatási-nevelési céllal működik.

Eszerint a megoszlás a következő:

Iskolatípus	tanulás tudás	munka	közéletiség	szabadidő	magatartás	összesen 100 ⁰ / ₀
Gimnázium	66 ⁰ / ₀	csak az őszi társ. munka	9 ⁰ / ₀	11 ⁰ / ₀	14 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
Szakközépiskola	34 ⁰ / ₀	21 ⁰ / ₀	19 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀	20 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
Szaktanulmányi képzők	23 ⁰ / ₀	17 ⁰ / ₀	23 ⁰ / ₀	24 ⁰ / ₀	13 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀

Kategóriánként megvizsgáltuk a pozitív és a negatív értékek ⁰/₀-os arányát is. Így egy rangsort kaptunk, amely azt mutatja, hogy mely kategóriában kapták a gyerekek a legtöbb (1), ill. a legkevesebb (5) elismerő megítélést. 1) magatartás; 2) munka; 3) szabadidős tevékenység; 4) társadalmi-politikai (közéleti) tevékenység; 5) tanulás. (Részletesebben ld. táblázat.)

A szentlőrinci gyerekek iskolai tevékenységének és eredményeinek jellemzőit – számadatok segítségével – úgy mutattuk be, hogy összképet nyújtottunk a különféle típusú középfokú intézményekben tovább tanulókról. Az osztályfőnöki jellemzések azonban – főleg a gimnazisták esetében – részletesen kitérnek az egyes tantárgyak tanulási sikereinek vagy nehézségeinek, esetleg kudarcainak megnevezésére is. Legnagyobb számban – a négy évfolyamon összesen tizenkilencen – a pécsi Leöwey Klára Gimnáziumban tanulnak a szentlőrinciek.

A továbbtanulókra kapott értékelő megjegyzések megoszlása

A tanulók megnyilvánulási tevékenységei	Gimnazisták 1978/79. tanév	Gimnazisták 1979/80. tanév	Gimnazisták 1979/80. tanév	Szaktanulmány- tanulók 1978/79. tanév	Szakközép- iskolások 1979/80. tanév	Ö. megjegyz. %-os megoszlása
	+ -	+ -	+ -	+ -	+ -	+ -
Tanulási tevék., módozások	68% 32%	52% 48%	44% 56%	18% 82%	46% 54%	49% 51%
Munka	X XX	X X	X XX	51% 49%	88% 12%	66% 34%
A tanulók pszichogén megnyilvánulásai, magatartása	65% 35%	52% 48%	85% 15%	65% 35%	100% -	70% 30%
A tanulók szociogén megnyilvánulásai-társas	X X	73% 27%	81% 19%	57% 43%	56% 44%	59% 41%
Szabadidős tevékenységek	X X	X X	57% 43%	56% 44%	75% 25%	60% 40%

Ebben a metszetben tanulságos elemezni a tanárok által megfogalmazott véleményeket, ítéleteket. Mivel nem csak elismerő megítélésben részesülnek a szentlőrinciek, szükségesnek tartottunk egy ún. kontroll-tájékoztatót is végezni. Kerestünk egy olyan pécsi gimnáziumot, ahova nem járnak szentlőrinciek, és véleményt kértünk a közismereti tantárgyakat tanító tanároktól: több éves (évtizedes) tapasztalataik alapján mit tartanak az átmenet legsúlyosabb nehézségeinek; véleményük szerint milyen félkészültséggel bocsátja ki tanítványait az általános iskola. Azokat a tantárgyakat vettük elemzés alá, amelyek – feltehetően – jelentősebb zökkenő nélkül épülhetnek a kísérleti programra: magyar nyelv és irodalom, orosz matematika, anyagszerkezet, ill. kémia, fizika, biológia.

A tanári véleményekből – azok elemzése után – az alábbi következtetéseket vonhatjuk le.

Ha adott gyerekek konkrét iskolai tevékenységére, teljesítményére kérdezzünk, mintegy kirekesztődnek azok az általános érvényű problémák, amelyeket a másik (kontroll) iskola pedagógusai fogalmaznak meg. Többek között, hogy a mindenkori első osztályosok – tekintet nélkül az őket kibocsátó általános iskolára – átállási nehézségekkel küzdenek. Míg a kísérleti iskola tanulói esetében magát a kísérleti intézményt bírálják sajátos tanítási stílusáért, másutt pl. a nem megfelelő tananyag-elrendezésben, a gyakorlásra fordítható kevés időben, néhány újabban eluralkodott számonkérési, illetve tanítási módban keresik az átállás nehézségeinek okát. Az is kiténik némely esetben – a többi közismereti tantárgyat is beleértve –, hogy azt hiányolja a nem szentlőrinciek fogadó iskola, amit ők hoznak magukkal. Nevezetesen: problémaérzékenység, önálló véleménynyilvánítás, divergens gondolkodásmód, tájékozódási készség a szakirodalomban stb. Szentlőrinci diákról olvashatjuk a következőket: „Több visszahúzó, teljesítményt negatívan befolyásoló momentummal találkozott nálunk. Az egyik a tankönyv. Még nem ismeri az eszköz segítő erejét. Nem tudja használni, nem is érzi, hogy ennek ismerete biztonságot ad a felelőskor, dolgozatíráskor...” A másik („kontroll”) gimnázium történelem tanára több éves megfigyelései alapján így nyilatkozik: „A tanulást és a tájékozódást egyaránt segítő szótárak, lexikonok és más eszközök használatában nincs meg a kellő jártasságuk az első osztályosoknak... Nagy gondot jelent az önálló tanulás eredményes módszereinek hiánya.” Észrevehető, hogy nem mindenki tudja leküzdeni előítéleteit: differenciálatlanul (negatívan) értékeli minden szentlőrinci gyereket egy pedagógus, még akkor is, ha osztályzataik merőben ellentmondanak az állításnak. Hogy teljes legyen a kép, közöljük azoknak az osztályoknak az év végi osztályzatait, amelyekbe a szentlőrinciek járnak. (Az akkori első osztályosok érdemjegyeit nem tudjuk feltüntetni, mivel ezt a vizsgáldásunkat az őszi hónapokban végeztük, az 1971–72. tanévben.) A tanévenkénti osztályátlagok mellett feltüntetjük a szentlőrinciek átlagát is, és dőlt számokkal jelöljük, miben eredményesebbek osztálytársaiknál. (Most kizárólag a Leőwey Gimnázium tanulóinak eredményeiről szólunk.)

1971/72. tanév (a Leőwey Klára Gimnázium azon osztályai, amelyekben szentlőrinci gyerekek tanulnak)

Tantárgyak	2. o. osztály	
	Szentlőrinc	1. oszt. osztályátlag
Magatartás	4,2	4,2
Szorgalom	3,6	4,0
Magyar irodalom	4,0	4,2
Magyar nyelvtan	3,8	4,0
Történelem	4,0	4,0

Tantárgyak	Szentlőrinc	osztályátlag
Orosz	3,4	3,4
Angol	3,8	3,5
Matematika	2,6	3,1
Anyagszerkezet	4,0	4,0
Földrajz	3,0	3,9
Testnevelés	4,2	4,5
Ének	4,4	4,5
Rajz	4,0	4,3
Átlag	3,77	3,95

3. o. osztály

Tantárgyak	1. osztály		2. osztály	
	Szentlőrinc	osztályátlag	Szentlőrinc	osztályátlag
Magatartás	4,6	4,3	4,2	4,1
Szorgalom	4,0	3,8	3,8	3,6
Magyar irodalom	2,8	3,2	2,8	3,0
Magyar nyelvtan	3,2	3,2	3,4	3,1
Történelem	3,4	3,9	3,6	3,9
Orosz	3,6	3,1	3,8	3,1
Német	4,2	3,9	3,8	3,3
Matematika	3,6	3,4	3,4	3,1
Anyagszerkezet	3,4	2,5		
Kémia			3,4	3,1
Földrajz	3,4	3,8	3,0	3,7
Testnevelés	4,0	4,2	4,0	4,1
Ének	4,2	4,1	4,4	4,2
Rajz	3,8	4,0	4,0	3,8
Fizika	—	—	2,8	2,9
Átlag	3,7	3,6	3,6	3,5

4. o. osztály

Tantárgyak	1. osztály		2. osztály		3. osztály	
	Szentlőrinc	osztályátlag	Szentlőrinc	osztályátlag	Szentlőrinc	1. osztály
Magatartás	4,3	4,1	5,0	4,1	5,0	4,2
Szorgalom	4,6	4,0	4,5	3,7	5,0	3,9
Magyar irodalom	4,6	3,8	5,0	3,6	5,0	4,0
Magyar nyelvtan	4,3	3,7	4,5	3,6	5,0	3,9
Történelem	4,3	3,7	4,0	3,1	4,5	3,8
Orosz	4,3	3,4	5,0	3,3	5,0	3,6
Német	4,3	3,6	5,0	3,7	4,5	3,5
Matematika	3,6	3,0	4,0	3,2	4,0	3,2
Anyagszerkezet	4,6	3,9	—	—	—	—
Kémia	4,6	3,6	5,0	2,9	5,0	3,1
Földrajz	3,6	3,3	4,5	3,4	5,0	3,4
Testnevelés	4,3	4,3	4,5	4,2	4,5	4,3
Ének	5,0	4,2	5,0	4,3	5,0	4,3
Rajz	4,6	4,1	—	—	—	—
Kémia	—	—	—	—	4,0	3,7
Fizika	—	—	4,0	2,8	4,0	2,9
Átlag	4,3	3,7	4,6	3,6	4,6	3,7

A tanulmányi eredmények megnyugtatóak, bár látható, hogy a kísérleti iskola tanulóinak átlaga fokozatosan csökkenő tendenciát mutat. Ez két okkal is magyarázható. Egyrészt az első kísérleti évfolyamról mindössze két tanuló jár a nevezett gimnáziumba (egy kimaradt, és levelező úton fejezi be tanulmányait), míg az alsóbb osztályokban 5–6 szentlőrinci is van. Másrészt pedig az első speciális évfolyam diákjai azok, akik az új létrehozásában, megalkotásában a kísérlet kezdete óta tanárokkal és szülőkkel együtt páratlan lelkesedéssel vettek részt. Ők azok, akik mindvégig érezték és érzik, hogy bizonyítaniuk kell. Nyilatkozataikból is kiderül, hogy tudják: rájuk nagyon sokan figyelnek.

A serdülő- vagy ifjúkorban célszerű a távlatok elemzését is elvégezni, hiszen az indítékok itt keresik az önérvényesítés útjait. (Pataki, 1966)⁹. A nevezett korosztály jövőképét az jellemzi, hogy az eredményre és nem a fejlődési folyamatra orientálódik (Kon, 1982)¹⁰.

Az 1981–82. tanévben harmadik osztályos gimnazistákat kértünk meg, hogy írjanak fogalmazást arról, hogyan képzelik el életüket 10 év múlva. Azért választottuk ezt az évfolyamot, mert feltételeztük: a serdülőkori ábrándok már kevésbé élnek, a pályaválasztás gondja már komolyan jelentkezik, de annyira mégsem közelebbi, mint az utolsó évfolyamon. Ebbe az osztályba öt szentlőrinci leány jár. Kíváncsiak voltunk arra, hogy az ő életterveik eltérnek-e valamiben osztálytársaikétól, s ha igen, akkor miben. Az osztály 33 tanulójának pályaeorientációja a következő képet mutatja:

A tanulók csoportjai	választott hivatások							
	tanító	tanár	gyógy-szerész	jogász	mérnök	orvos	könyvtáros	állatorvos
Szentlőrinciek	1	2	—	—	—	—	1	—
Fiúk	—	—	—	1	1	1	—	—
Lányok	1	3	2	1	—	3	4	—
Összesen	2	5	2	2	1	4	5	1

Egy tanuló nem említ konkrét foglalkozást, egy bizonytalan, a többi – főleg a fiúk – szakmát választ.

Egy szentlőrinci leány magánkisiparos (varrónő) szeretne lenni. Elképzelése reális. A tanári és a könyvtárosi hivatás a legnépszerűbb; a szentlőrinci tanulók is ebbe az irányba orientálódnak.

A fogalmazások *mindegyike* tartalmazza a családalapítás tervét, legtöbben megnevezik a társválasztás szempontjait is, a kívánt gyerekek számát, a lakáshelyzet mielőbbi megoldásának igényét. Ebben a vonatkozásban a tanulók határozott elképzeléseket fogalmaznak meg. Jelentős azoknak a száma (főleg fiúk), akik nagyon lényegesnek tartják az anyagi jólétet, a jó keresetet, a nyaralót, kocsit.

A szentlőrinci tanulók általában osztálytársaikhoz hasonló terveket szőnek. Feltűnő azonban, hogy leendő munkakörükkel kapcsolatban több konkrétumot említenek meg, mint osztálytársaik. Számításba veszik például továbbtanulási esélyüket, s ennek alapján „fokozatos közelítést” terveznek a választott hivatás felé. Összegezzé megállapítható, hogy a szentlőrinciek élettervében semmi sem hiányzik abból, amit osztálytársaik képzelnek el a jövőjükéről, viszont a reális lehetőségekkel való kritikus szembenézés mind az ötüknél megtalálható. Kertes családi házat sze-

retne mindegyikük valószínűleg azért, mert jelenleg is abban élnek. A házi munkákat (leendő férjeik számára is), mindennapos teendőket szintén megemlítik, ugyanakkor utalnak a szabadidős programokra is.

„Az életprogram egyidejűleg társadalmi és egyben etikai jelenség. Azok a kérdések, hogy *mik* legyenek (a hivatás önálló megválasztása) és hogy *milyenek* legyenek (reális önmeghatározás), eredetileg, a fejlődés kamaszkori szakaszában nem különböznek egymástól” – állapítja meg Kon (1982)¹¹. Folytatva a gondolatot, feltehetjük a kérdést: Különbözniük kell-e a szentlőrinci középiskolásoknak kortársaiktól? Van-e jogunk azt várni tőlük, hogy egyénileg, külön-külön és együttesen *mások* legyenek, mint a többiek? Bár tagadó választ kell adnunk, mégis bátran kimondhatjuk: vannak kizárólag rájuk jellemző sajátosságok. Általános iskolai előtörténetük vitathatatlanul különbözik a többi gyerektől, s ennek következtében másfajta módon kell beilleszkedniük a középiskolai tevékenységek rendszerébe, rugalmasan kell alkalmazkodniuk az új és szokatlan feltételekhez. Amennyire örvendetes, hogy ezt különösebb megrázkódtatás nélkül teszik, annyira sajnálatos, amit az egyik középiskolai osztályfőnök megfogalmaz: „A második osztálytól kezdve szinte nem is lehet megállapítani, hogy melyik gyerek szentlőrinci.” És vajon hogyan tudnák megőrizni ezt a „nyitott és őszinte közeledést tananyaghoz, osztálytársakhoz, ami nem egyedi tulajdonságként, hanem mint „szentlőrinci vonás” jelenik meg náluk? . . .

A több irányban történt vizsgálódások, tájékozódások egyértelműen igazolják, hogy a hatások bonyolult rendszerével kell számolnunk, ha az eredményeket reálisan akarjuk értékelni. Az összefüggések megtalálásához, az okok felderítéséhez a legkülönbébb eljárásokat kell alkalmaznunk ahhoz, hogy megállapításaink-kutatási tapasztalatokra alapozva – hitelesek legyenek.

JEGYZETEK, IRODALOM

1. Klein Sándor: A Dienes-féle modern matematika tanítási módszer pszichológiai hatásvizsgálata. Pszichológiai tanulmányok XV. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979. 2. Például: Barkóczy Ilona—Pléh Csaba: Kodály zenei nevelési módszerének pszichológiai hatásvizsgálata. Kecskemét, 1977. Klein Sándor (1979) i. m. 3. Ágoston György: A középiskola egységesítési kísérletének tapasztalatai (I., II.). Köznevelés, 1982. márc. 5., márc. 12. 4. Petrikás Árpád: Az osztályközösség szervezése és nevelése. Tankönyvkiadó, Bp., 1968. 5. Gáspár László: Egységes világkép, komplex tananyag. Tankönyvkiadó, Bp., 1978. 6. Erről a vizsgálatunkról beszámoltunk tanulmányunkban: Bakó Gyöngyi—Bárdossy Ildikó: Egy orosz nyelvi összehasonlító beszédvizsgálat tapasztalatai. Magyar Pedagógia, 1982/I. 35–42. 1. Ugyanezen vizsgálatnak az írásbeli eredményeket elemző részéből pályamunkát készítettünk a Megyei Pedagógiai Intézetbe. 7. Egy olyan pécsi gimnázium tanárainak véleményét kértük a mindenkori első osztályosok beilleszkedési gondjairól, ahova nem járnak a kísérleti iskola tanulói. 8. Vizsgálataink egy része olvasható a Köznevelés 1981. június 12-i, illetve a Pedagógiai Szemle 1982. októberi számában. Szerző: Bakó Gyöngyi. 9. Pataki Ferenc: Makarenko élete és pedagógiája. Tankönyvkiadó, 1966. 10. Kon, I. Sz.: Az ifjúkor pszichológiája. Tankönyvkiadó, Bp., 1982. 11. Kon, I. Sz.: I. m. 304. l.

A NEVELŐ TEVÉKENYSÉGEK ÉS A NEVELÉSI-MŰVELŐDÉSI CÉLRENDSZER KAPCSOLATA, AZ EMBERI AKTIVITÁS KÉRDÉSE

„minden szerző evidenciaként írja le . . .”

A nevelés (emberformálás és -formálódás) „reprodukciós szerepét” elemezve, egyik legfontosabb problémának látszik a nevelő tevékenységek és a nevelési-művelődési célrendszer összefüggésének elemzése. Ha elfogadjuk azt a tényt, hogy a nevelési céloknak azokat a társadalmilag szükséges képességeket kell elővételezni, amelyeket a nevelésnek mint tervezett rendszernek reprodukálnia kell, akkor a társadalmilag szükséges képességeknek és nembeli objektívációknak eszközként kell jelen lenniük a nevelési-művelődési folyamatban. Ezzel kapcsolatban azonban nem szabad megfeledkezniük egy fontos társadalmi körülményről. Éppen az utóbbi évek nevelésfilozófiai-művelődéseméleti vizsgálódásai során vált nyilvánvalóvá a használatos műveltségfelfogás ambivalens jellege, az a körülmény, hogy míg általában tekintve a művészet és a tudomány, illetve az általuk kidolgozott emberi képességek potenciónalisán minden ember számára való értékek, addig konkrétan és aktuálisán ugyanez a műveltség *csak kevesek számára való*, és ezért az ebből a „nembeli szférából” objektíve kirekesztett többséggel szemben nem egyszerűen semleges, azaz nem képvisel értéket, hanem a maga elérhetetlen, de követelményként velük mégis szembeszegezett negatív, fékező funkciót tölt be. Az olyan társadalmi szerkezetekben, ahol az értéköbbllet megtermelésében közvetlenül részt vevő többség rovására osztják el az értéköbbltet, ahol ezért a többség számára nincsenek meg a műveltség elsajátításának egzisztenciális, életformabeli és redicionális előfeltételei, ott eme objektíve megszerzethetetlen műveltség normáinak uralkodása a szellemi szférában megkettőzi a dolgozó osztályok elnyomását: nem elég, hogy objektíve meg vannak fosztva a művelődés eszközeitől, műveletlenségüket ráadásul folytonosan személyes tehetetlenségként kell átélniük. Ebből következően a különféle nembeli objektívációk csakis akkor tölthetik be sajátos funkciójukat, ha az elsajátítási folyamatban résztvevőknek „segítség” nyújtanak saját lehetőségeik mind teljesebb megisméréséhez és megvalósításához, valamint azok aktív alakításához.

Noha a nembeli objektívációk eszköz-jellegének felismerése sokszor a „műalkotás – elsajátítás” szimplifikált viszonyára vonatkozik, mégis azt kell mondanunk, hogy az emberi képességek objektívációs formái – az elsajátítás szempontjából – akkor válnak „maguktól értetődővé”, ha a nevelő tevékenységek felhasználásával a valóságos helyzetek és alternatívák sokaságát teremtjük meg, melyek a befogadók magatartását elősegítik. S ha a reprodukciós cél maga a fejlődő egyén, a nevelési-művelődési folyamat tervezésénél mindig figyelembe kell venni az alapvető tevékenységi módok kibontakoztathatóságát, nem beszélve azon alkotó tevékenységek egyéni és közösségi formáiról, melyekben az egyén (a művelődő személyiség) valóban felismeri alternatíváit. A leghétköznapiabb kérdésekből kiindulva lehet eljutni a tágabb érvényű felismerésekig, ha a folyamatot egy közösség alakítja

a maga számára, és ez a közös cselekvés a résztvevők belső élményévé válik. A magas fokú egyéni reprodukció kialakításához az is hozzátartozik, hogy az egyén előtt tudatosra váljanak saját konfliktusai úgy, hogy ezeket összefüggésben láthassa a saját közösségének konfliktusaival.¹ Következésképpen a közösségi nevelésnek és művelődésnek a helyzetek sokaságát kell megteremtenie, hogy az egyének valóban szabadon választható módon társulhassanak feladataik közösségi megoldására. A nevelés és a művelődés *funkcionális* rendszeréről csak ennek alapján lehet megállapítani azokat az alapelveket, melyek egyfelől a nevelő tevékenységek végzésére irányulnak, másfelől a társadalmi szükségletekre reflektálva, az általános nevelés tartalmát, funkcióit határolják körül. Ez a rendszer – vitathatatlanul – csak a meglévő feltételekre épülhet, hiszen kiinduló „talaja” maga a nevelési gyakorlat, mely meghatározott társadalmi szükségletekhez kapcsolódik. Mivel ebben a rendszerben éppúgy differenciálni kell a nevelő tevékenységeket, mint a társadalmilag szükséges képességeket „egyének között el- és felosztva”, mintha minden egyes egyénre egyformán kiterjednének, ezzel végső soron – mint ahogyan Mihály Ottó megállapította – a társadalmi igények úgynevezett pedagógiai transzmissziójának legalapvetőbb törvényéhez jutunk el. Ahhoz tudniillik, hogy a „társadalmilag szükséges képességek akkor funkcionálhatnak pedagógiai célokként, ha ezek a képességek mint eszközök jelen vannak a nevelési folyamatban”².

A nevelő tevékenységek és a nevelési-művelődési célrendszer összefüggésének nyomon követése – az össztársadalmi gyakorlatra felkészítő nevelés szempontjából – azonban már a vizsgált feladat megnevezésében is magában foglalja a többoldalú megközelítés igényét. Erre az utóbbi időben már számos kísérlet történt, melynek értékelésére és alkalmazhatóságára vonatkozóan nem teljesen azonosak a vélemények. Maguknak a nevelő tevékenységeknek a létjogosultsága senki számára sem lehet kérdéses, hiszen éppen a marxista neveléstudomány hangsúlyozza a nevelő tevékenységek komplex jellegét, azt, hogy a nevelői ráhatásokat semmiképp sem lehet kizárólag egyirányú folyamatként értelmezni, hanem csak a nevelés integratív eszközrendszerének segítségével lehet megragadni.³ Az integratív jelleg ebben az értelemben nem jelent mást, mint azt a folyamatot, mely lényegében „közvetítőként” lép fel az egyén és a társadalmilag szükséges képességek elsajátíttatása között. A társadalmilag szükséges tevékenységek reprodukciója alkotja ugyanis a nevelés struktúráját. Nyilvánvalóan nagymértékben különbözőképpen funkcionál a nevelés akkor, ha például a nevelő tevékenységek közül csupán a tanítás-tanulás jelenti az iskola számára magát a célrendszert, mint amikor a négy alaptevékenység külön-külön is fontos helyet foglal el. Viszont ez magának a nevelési célrendszernek jellemben (specifikumában) és ebből következően funkcióiban is változást idéz elő: az emberi aktivitás problémája ugyanis az eddigiektől eltérő megközelítésmódot igényel. De a nevelési (és a hozzá igazodó művelődési) célrendszerben bekövetkező változások nem hagyják érintetlenül az intézményi funkciókat sem. Az intézményi nevelés nyitottá válása – ami természetesen következménye a nevelő tevékenységek újfajta meghatározásának – szükségszerűen megköveteli az egyéni aktivitás kibontakozását és fejlesztését is.⁴ A pedagógiailag reprodukált tevékenységi módok gyakorlása megszünteti a tanulóknál oly gyakran meglévő passzivitást. Mint ahogyan Az önálló tanulás feltételei és lehetőségei című könyv szerzői írják: „az általánosan művelő iskola csak úgy képes a centrális szerepnek (ti. a permanens nevelés-művelődés szerepének – K. I.) megfelelni, ha egyoldalú oktató intézményből a társadalmi élet teljességére előkészítő-felkészítő intézménnyé válik. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha egyfelől, pedagógiailag megszervezett módon a társadalmi-egyéni gyakorlat valamennyi lényegi formáját (az egyén alapvető társadalmi szerepeinek gyakor-

lási lehetőségét) képes reprodukálni; másfelől, nyitottnak mutatkozik a tevékenységek azon konkrét típusai (és az ezeket képviselő intézmények, közösségek és személyek) irányába, amelyek az általánosan képező iskola szervezeti keretei között (vagy anyagi-tárgyi és személyi feltételeinek következtében) nehezen vagy nem reprodukálhatók”.⁵

Ezzel természetesen az emberformálódás és -formálás legfontosabb indítékai szilárdulnak meg, s a tevékenységi módokban való részvétel olyan aktivizálódást von maga után, amely az iskolából kikerülve sem szűnik meg. Ilyen formán maga az iskolai közösség is nagymértékben aktivizálódik: gyakorlatilag mutatkozik meg ez abban, hogy igazán intenzív nevelési közösségi élet elképzelhetetlen egyéni aktivizálódás nélkül. Mindez végeredményben az egyéni reprodukció gyakorlati-szocializációs, tehát a mindennapi életvitelt szabályozó funkciójában is jelentős változást hoz, mely legnyilvánvalóbban a mindennapi élet legközvetlenebb tevékenységmódjainak megszilárdulásában mérhető le. A mindennapi élet reprodukciós formái érvényességének igazolásában s ugyanakkor sikerességükre vonatkozó igényekben persze egyre nagyobb szerepet kell játszania a társadalmi megerősítésnek is. Ha például arra gondolunk, hogy egy-két évtizeddel ez előtt számottevő rétegeknél szabadidőről alig vagy csak éppen hogy beszélhettünk, akkor fogalmat alkothatunk a szabadidő-tevékenység növekvő jelentőségéről (nem hagyva számításon kívül a megváltozott társadalmi feltételeket sem). A szabadidő sokak számára csak az élet ritka, kivételes lehetőségének számított. Ezzel szemben, amikor társadalmi méretekben egyre jobban növekszik a szabadidő, mi sem lenne nagyobb tévedés, mint a nevelésben ezt figyelmen kívül hagyni. Ám éppennyire lényeges a többi tevékenységi mód egyéni appercepciójában beálló változások tudatosítása is. Az oktatáscentrikus törekvések elhalványulása – az egyéni reprodukció terén – elsősorban az egyoldalú ismeretszerzésen alapuló magatartás motivációjának csökkenésében s e motiváció tudatosságának redukciójában nyilvánul meg.

II.

Az elmondottak után könnyen alakulhat ki az a látszat, mintha az alapvető társadalmi tevékenységi módok reprodukálásával – példánkban a nevelő tevékenységek kialakításával – egycsapásra más egyének „termelődnének”, a nevelés és a művelődés funkcióinak megváltozása mintegy automatikusan vonná maga után a többi társadalmi dimenzió mentén bekövetkező változásokat is. De ez azért nem fogható így fel, mert a társadalmi gyakorlatot konstituáló feltételektől – melyek megerősítő és gátló hatásúak egyaránt lehetnek – semmiképp sem vonatkoztathatunk el. Hiszen – hogy a társadalomontológia köréből vegyünk a példát – az elidegenedés mint akut társadalmi-történelmi szimptóma beágyazódik a társadalmi praxis valamennyi szegmentumába. Ez az ellentmondás kifejeződhet abban is, hogy a tudatos egyéni reprodukció csak a nembeli értékek valóságos elsajátításának széles rendszerén alapulhat.⁶ De ha nem is valósítható meg egykönnyen a társadalmi gyakorlatra előkészítő nevelés, akkor is legalább két tényezővel kell számolnunk, melyek mindenképp gyorsíthatják az e területen jelentkező hiátusok felszámolását, s végeredményben a nevelő tevékenységek újfajta integrálódásának igényét. E tényezők egyike azoknak a társadalmi szükségleteknek (kívánalmaknak) az összessége, amely a szocializmus mai fejlettségi fokán elkerülhetetlenül figyelembe veendő. Az *emberi berubázás* társadalmi relevanciája teszi egyáltalán lehetővé, hogy a nevelés – ha nagymértékben megváltozott struktúrával és funkcióval is – a társa-

dalom legalapvetőbb szükségleteire valóban reflektáljon. A másik tényező hatása – a művelődés egyre növekvő totalitása – pedig olyan reális társadalmi igény, amelyet szintén nem hagyhatunk figyelmen kívül.⁷

Nem kétséges, hogy ezeknek a tényezőknek a reflexióját jelzik az iskolarendszer átalakításával kapcsolatos törekvések is, melyek – az intézményes nevelés síkján – a nevelés és a művelődés funkciójának és az emberformálódás lényegének olykor radikális átértelmezési kísérleteiben is kifejezésre jutnak. E törekvések kétségkívül előrelendítők lehetnek, mivel elősegíthetik a köznevelés és közművelődés egységben való értelmezését a legfontosabb – a szocializmus fejlődése szempontjából elengedhetetlen – állami-célú és érdekek realizálásában. Ennek hangsúlyozása mellett azonban látnunk kell, hogy itt nem az intézményes nevelés gyakorlatának valamiféle öntörvényű megújításáról van szó, hanem arról, hogy ez a – sok tekintetben csakugyan radikális – értelmezés a valóságos szükségletek meglétével és hatásával számol.⁸ Mint ahogyan a megváltozott funkciójú nevelésfelfogásban éppen azok a mozzanatok, melyek csakugyan újak, elsősorban és alapvetően az egész társadalomban végbemenő, igen széles körű és irreverzibilis folyamatok appercepcióiból származnak. Ennek felismeréséből viszont az következik, hogy akkor is, ha figyelmünk a nevelés intézményi változásaira irányul, mindenekelőtt az e változásokat végső soron életre hívó általános társadalmi szükségletek vizsgálatából kell kiindulnunk, s az elemzés végén oda kell visszatérni. Nyilvánvalóan a kérdés illetően való felvetése egy másik megválaszolandó problémát is implikál: ha a nevelés funkcióváltásának – épp a megváltozott nevelő tevékenységek következtében – van valamiféle kényszerű követelményjellege, amely megkülönbözteti azokat a „módosításoktól”, melyek több-kevesebb körülményekkel készült „neveléspolitikai” célok valóra váltásából erednek, akkor végeredményben azoknak a társadalmi szükségleteknek a következménye, amelyre napjaink pedagógiája reflektál.

A köznevelés és közművelődés megváltozott feladatát úgy szólnán minden szerző evidenciaként írja le. Ennek elismerése az intézményes nevelés feladatainak átszervezésében is fontos konzekvenciák levonására készítet; elsősorban arra, hogy az iskola egyre kevésbé tudja szerepét betölteni, a megváltozott társadalmi feltételek újabb és újabb „átszervezéseket” kívánnak. Az átszervezés egyik „típusa” a közművelődés „iskolapótló” funkcióit helyezi előtérbe, a másik a nevelés gyakorlatában igyekszik változást elérni. Az előbbi törekvést persze óhatatlanul a kétoldalúság jellemzi. Közismertek a közművelődés ellentmondásos jellemzői, amelyek a népművelés korszakáig nyúlnak vissza. Az az ellentmondásos szemlélet pedig, mely a kultúra elsajátításában *passzivitásra* kényszerítette az egyéneket, mindennél jobban mutatja a megoldatlanságot. Köztudott, hogy hazánkban 1945 után közvetlenül olyan elmaradott viszonyok uralkodtak, melyek között jelentős feladatként például az analfabétizmus megszüntetése (vagy legalábbis mérséklése) jelentkezett. A kulturális egyenlőtlenségek megszüntetése, az oktatási-nevelési rendszerben végrehajtott tartalmi és formai átalakítások – egyszóval az emberformálás szűkebb értelemben vett folyamatának szisztematikus „beindítása” – a formálódó új társadalomra várt. Ez kényszerű szükségszerűség volt, különösen az 1945-től 1956-ig terjedő időszakban. Ezekben az években még egyáltalán nem beszélhetünk a nevelés szemlélet- és funkcióváltásáról, azon kívül, hogy ideológiailag más jelentést kaptak a nevelési célok. Ez az egyoldalúság egyrészt a nevelési folyamat hatékonyságát csökkentette; egy sajátos, már korábban sem egészen ismeretlen oktatáscentrikus szemléletet „alapozott meg”, amelynek szűk közoktatáspolitikai töltését aligha kell különösebben bizonyítani. Másrészt viszont – éppen a felgyorsult társadalmi fejlődés következtében – a szocialista nevelés ellentmondásai egyre inkább artikuláltabb formát öltöttek, melyet mindmáig nem sikerült teljes egészében megszüntetni.

Nem valamiféle öncélú történetieskedés céljából kellett kitérnünk ezekre – a jobbára csak – transzformált utóhatásaikban érződő jelenségekre, jóllehet a nevelési gyakorlatra s ezzel összefüggően a nevelő tevékenységek tervezésére ezek a tények is hatással voltak. Ennek ellenére mégis azt mondhatjuk: meddő és eleve kudarcra ítélt próbálkozás volna a nevelés új funkciókörének kimunkálásán fáradozni, ha nem lennének meg az ehhez szükséges adekvát társadalmi feltételek. Ha ugyanis a jelentkező társadalmi szükségleteket, igényeket a nevelő tevékenységek kiépítése és konkréttá tétele szempontjából vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy az ösztársadalmi gyakorlatra való előkészítés nevelési koncepcióját a társadalmi fejlődés általános követelményei involválják. Mindenekelőtt jellemző, hogy az új nevelési célrendszer kialakításában a feladat- és eszközrendszer konkrétsága dominál.⁹ Ezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy az eddigi nevelési célok teljességgel elvontak voltak, de a gyakorlat alapján jogosan megfogalmazhatjuk: a nevelési gyakorlatban verifikálhatatlan célrendszer oly módon zárta le az általános társadalmi szükségletekre való pedagógiai reflektálást, hogy örökösen a kommunista embereszményt (s az ebből derivált nevelési célokat) helyezte a nevelőmunka előterébe. Ha jelentkezett is valamiféle gyakorlatra nevelés, azt a mindenképp nevelés korábbi jellemzőitől mindinkább megfosztott (és mindinkább megfoghatatlanabbá váló) „politechnikai” képzésben lehetett tetten érni. Ez persze nem egyedi jelenség; jellemző, hogy a képzés látszólagos hatékonyabbá, életszerűbbé válásával a nevelés szerepe egyre csökkent. Ami számomra a nevelésközpontúságot magában foglaló nevelési koncepcióban elsősorban lényeges, az a nevelő tevékenységek integrativitását középpontba állító szemlélet, mely a részekre szabdaltnak nevelési gyakorlat felszámolására irányul.

Az emberi lényegi erők kifejlesztését szem előtt tartó felfogás tehát valójában teleológikus alapon tagadható meg. S mivel az emberi lényegi erők kinyilvánítása, kifejlesztése az egyén vonatkozásainak gazdagságától függ,¹⁰ ez szükségszerűen vezet el az alapvető társadalmi tevékenységi módok kérdéséhez. A célrendszerben megnyilvánuló komplexitás és annak konkrétsága ennél fogva nem jelent mást, mint azt, hogy az egyén vonatkozásainak gazdagítását a társadalmilag szükséges képességek elsajátítását lehetővé tevő nevelő tevékenységektől tesszük függővé. Ha elérhető, hogy a szocialista nevelés a társadalmi gyakorlat tevékenységmódjainak pedagógiai reprodukciójára épüljön, ez azt is maga után vonja, hogy a megosztott nevelés (amelyet előbb bíráltam) talajvesztetté váljon. Az emberi lényegi erők mindenképp kifejlesztésén már Marx is azt értette, hogy a társadalmi kapcsolatokban és tevékenységformákban sokoldalúan megnyilvánulni tudó és fejlett autonómiájú egyén válik általánossá.¹¹ Ez nyilván az emberi viszonyok magas fokú humanizáltságát is feltételezi. Az egyéni reprodukción belül az alapvető társadalmi tevékenységi módok dominanciája az ezekben a viszonyokban megjelenő gazdagság kiteljesíthetőségének legadekvátabb feltétele. (Magyarán szólva: intenzív közéleti és politikai tevékenység nélkül, a közügyek intézésében való aktív részvétel nélkül aligha képzelhető el, hogy az emberi viszonyok egyre jobban humanizálódjanak.)

III.

Az egyéni aktivitás kérdése ugyanakkor átvezet az egyéni és közösségi fejlődés kapcsolatának vizsgálatához is. Minden bizonnyal túlzás nélkül állítható, hogy az individuális fejlődés a közösségi aktivitásmódok nélkül, a közös tevékenységben (döntésben csakúgy, mint a felelősségteljes feladatvállalásban) való részvétel növe-

kedése nélkül, teljességgel elképzelhetetlen. Bár az osztálytársadalmi gyakorlatra előkészítő nevelés abban az értelemben is rendkívül konkrét, hogy mindenkor az egyéni aktivitás kibontakozását preferálja, mindezt azonban csak az egyes közösségek megerősítő hatásán keresztül érheti el.¹² Ennek következtében az imént említett nevelő tevékenységekkel csak akkor érhetünk el megfelelő hatást, ha a szerveződő közösségekben a tanulók részéről megszűnik a marginális részvétel lehetősége. Sokkal bonyolultabb azonban az emberformálás és -formálódás gyakorlati-szociális dimenziójában jelentkező valamennyi következményt számba venni. Véleményem szerint a nevelés és művelődés egységének megteremtése teszi lehetővé az egységes hatásmechanizmus kialakítását; nem is beszélve arról, hogy ezzel az egyéni fejlődés társadalmilag is konkrétta válik. Ennél még jelentősebbnek tartható az a tény, hogy a társadalmi reprodukció rendszerében ezáltal mindinkább megszűnik a megosztott emberi tevékenységek elkülönülése (legalábbis antagonisztikus formájában), s ez nemcsak a társadalmi gyakorlatra előkészítés egy vagy két jellegzetességéből, hanem az emberformálás és -formálódás egész rendszerének megváltozásából ered.

Összegezőképpen: ha nem alakul ki az ember és ember közötti viszonylatokban, a munkában, a társadalmi tevékenységek közéleti szférájában, a hétköznapi szabaddíós tevékenységeiben az emberi viszonyok egy olyan humanizált rendszere, amely feloldja a magánélet és a közélet, a tanítás és tanulás, a munka és szabadidő elkülönülését (sőt ellentétét), lehetővé és érdemessé téve az egyén számára „vontakozásainak gazdagítását” (Marx), az egyéni aktivitás fokozódását, lényegre előre lépésről aligha lehet beszélni. A társadalmi gyakorlat különböző – az alapvető tevékenységi módok elsajátíthatósága mentén létrejövő – reprodukciója a nevelés struktúra- és funkcióváltozásai mellett egy sor olyan saját sajátosságot is feltételez, ami nem kapcsolódik szorosan a pedagógia mindenkori feladatához, hanem a társadalmi összhatások módosulásából vezethető le. Éppen ezért súlyos hiba volna, ha mindezek alapján az emberi lényegi erők kifejlődését kizárólag a társadalmi gyakorlatra előkészítő neveléstől várnánk. Az emberformálás és -formálódás körvonalozott gyakorlatának valóságos következményeit képtelenség lenne megérteni a közművelődési rendszer hatása nélkül, hiszen itt nem csupán az egyén egyszeri és végérvényes „kiképződéséről” van szó. A művelődés totalitása, mely az egyént minden oldalról körbe fogja, az emberi lényeg valóságos kiteljesítését intencionálja. A művelődési tevékenységek és viszonyok egyre gazdagabbá válása olyan magatartásmód általánossá válását sugallja, amely a „kimunkált társadalmi gazdagság” (Marx) bázisán konstituálódik. Ám az is tagadhatatlan – ebben a fejezetben már utaltunk rá –, hogy a szocializmusban meglévő és egyelőre rövid távon felszámolhatatlannak tűnő elidegenedés következtében ez a magatartásmód korántsem válhat egy csapásra általánossá. (A nembeli értékek elsajátítása maga olyan attitűdöt feltételez, amely folyamatosan kész a világ birtokbavételére.¹³ Ez azonban igen magas egyéni reprodukciós szintet feltételez. S mivel a társadalom reprodukciója nem jön spontánul létre az egyed önreprodukciójából, az egyén csak társadalmi funkcióit teljesítve tudja magát „nembelileg” reprodukálni. Ehhez pedig az szükséges, hogy a társadalmi funkciók mintegy „fel legyenek adva” az egyén számára, máskülönben az önreprodukció sohasem válhat a társadalmi reprodukció mozzanatává.¹⁴ Mindez rendkívül sokoldalúvá teszi az egyéni aktivitás fejlesztésével kapcsolatos kísérleteket. Egyrészt kétségtelen, hogy egy hagyományos passzivitástól mindinkább eltérő magatartásmód kialakítása és kialakulása hosszan tartó folyamat eredménye. S ha ezt a tényt abból az aspektusból szemléljük, hogy a marxista pedagógiának valamilyen mértékben végül is mindig kora előtt kell járnia, akkor a várható eredmények elővételezése semmiképp sem másodlagos jelentőségű probléma. Viszont ha a jelenlegi

„válságpedagógia” alapján szemléljük, akkor e kritikának épp a felismert negatívumai érzékeltetik és involválják a radikális változtatás lehetőségeit.

A nevelés vagy művelődés hamis alternatívájának bevezetése – ugyanakkor, amikor kétségtelenül dokumentálja a közművelődés konjunkturális növekedésének tényét – kísérlet a nevelés minimumára csökkentésére, az emberi fejlődést beindító dinamikára¹⁵ való redukálásnak, pedagógiai kategóriákkal meg sem ragadható szubjektumok termelésének „művelődéseméleti” interpretációjára, s ezáltal annak bizonyítására, hogy az, amit emberformálódásnak nevezünk, annak semmi köze a neveléshez, hanem csak a művelődési viszonyok jelenlétét feltételezi. A művelődési viszonyok kizárólagos szerepének elfogadása, illetve egyedülívé tétele – a koncepció képviselője számára – egyenesen a „szubjektumok termelésének” feltételeként jelenik meg: olyan feltételeként, amely igazán a szocialista társadalmi viszonyok között teljeshet ki. Ám a nevelést alapvető társadalmi tevékenységi módok komplexusaként vizsgáló kutatók előtt ez a felfogás nem lehet más, mint az emberi fejlődés téves és egyoldalú értelmezése. Mindazok számára, akik a nevelést reprodukciós formaként határozzák meg, nehezen érthető meg egy olyan felfogás, amely a nevelésben csak esetleges és tetszőlegesen megszüntethető lehetőséget lát az egyéni reprodukció szempontjából. A nevelés mint „társadalomontológiai” kategória Lukács Györgytől kirajzolódó iránya¹⁶ – minden a későbbiekben még megvizsgálandó elvontsága és korlátozottsága ellenére is – az emberformálást és -formálódást alapvetően mint reprodukciós formát kezeli, amelyben az individuális „adaptivitás” kiteljesítéséhez szükséges eszköz- és célrendszer szerves összefüggésben van. Ezt az összefüggést az utóbbi évek kiemelkedő jelentőségű nevelésfilozófiai vizsgálódásai közül talán a legegységelműbben *Mibály Ottó* és *Gáspár László* kutatásai hangsúlyozzák. Mindkét szerző a nevelést eleve az emberformálás szimpla jellemzőinél tágabb összefüggésben szemléli, mint olyan folyamatot, amely immanensen érinti az összes emberi lényegi erők marxi értelemben vett „kinyilvánítását”, az emberi aktivitás pedagógiailag reprodukált társadalmi gyakorlatban való szemlélete ezért is nem jelent mást, mint az emberi lényegi erőknek társadalmilag lehetséges befolyásolását. Ez az összefüggés az egyéni reprodukció szintjén a nevelés és művelődés közötti eleven kapcsolat tételezésében nyilvánul meg; abban az evidenciában, hogy ami a nevelési gyakorlatban történik, annak a közművelődési gyakorlatban megvan a folytatása. A nevelési folyamatban reprodukálható tevékenységi módok ugyanis a permanens művelődés alapvető feltételeit teremtik meg.

IV.

A nevelés és művelődés között meghúzódó hamis (és mellelleg teljességgel bizonyíthatatlan) alternatíva feloldásának feladata tehát egyáltalán nem szemléleti probléma, hanem a társadalmi fejlődés követelményeinek megfelelő tudatosítása által kívánt radikálisan feloldandó ellentmondás. Csak akkor értékeljük helyesen a nevelést és művelődést, mint reflexiós viszonyban álló kategóriákat, ha az emberformálás és -formálódás szükségképpen oldalainak tekintjük. Csak ennek tudatosítása teheti konkrétá azokat az elképzeléseket, melyek a gyakorlat oldaláról épülnek ki. S itt bukkan fel ismét a nevelési eszmény problematikája¹⁷, már nem egyszerűen, mint a „tudatos tudatban” megfogalmazott utasítások deskriptív összegzése, hanem mint olyan célkitűzéseknek a felismerése, amelyekből ki lehet olvasni a társadalmi fejlődéssel adekvát nevelőmunka szükségességét és lehetőségeit.

A marxizmustól távol álló teoretikusok is, mint pl. A. Gehlen, K. Mannheim, a kultúrát, mint külsővé tett, objektivációkban megjelenő sajátos emberi tevékeny-

seget értelmezték, amely az egyén számára internalizálándóként jelenik meg. Ugyanakkor számukra a kultúra mozzanata nemcsak társadalomalkotás, de egyben a valóság mindenfajta „megteremtését” is jelentette.¹⁸ Ennek a helyes gondolatokat is tartalmazó koncepciónak alapvető hiányosságát csak úgy tudjuk megszüntetni, ha az adekváció már érintett elvét újra szemügyre vesszük. A társadalom ugyan mindig magán viseli az emberi gyakorlat jegycit (lényegében emberi gyakorlaton épül), de ahhoz, hogy ez a gyakorlat – történelmi perspektíváiban szemlélve: a társadalmiság totalitása – hatékony lehessen, adekvát is kell legyen, vagyis nemcsak az ember önkifejezésének, de a valóság megismerésének és állandó formálásának mozzanatait is tartalmaznia kell. Másrészt az ember önkifejezését adekvát módon objektíváló tevékenység alapvetően mint maguknak a társadalmi viszonyoknak a konstrukciója jelentkezik. Ezáltal az emberi tevékenység minden formája mintegy beágyazódik egyrészt a természeti korlátok visszaszorításának, másrészt a társadalmi viszonyok átalakításának rendszerébe. S mivel a társadalmi változások közvetlenül, a társadalmi formák jellegétől függően befolyásolják a „valóság társadalmi konstrukcióját” (L. Berger), azokat az értelmezésmódokat, amelyekkel az egyén a valóságot megragadja és elsajátítja, ebből a szempontból is indokolt tehát az a neveléskoncepció, amely a társadalmi gyakorlatra készít fel. Ahhoz persze, hogy a társadalmi gyakorlatra való előkészítés társadalmilag kiteljesedjen, mindenekelőtt a társadalmi lét elidegenedett jelenségeinek kell megszűnniük. Ez nem pusztán a TTF és a társadalmi infrastruktúra-változásának automatikus következménye, hanem a társadalom totalitásának, a társadalmi viszonyoknak, ezen belül az emberi kapcsolatok egész rendjének átalakulás nyomán bekövetkező komplex eredményként értelmezhető. (Itt figyelembe kell vennünk, hogy a szocialista gyakorlat ellentmondásaihoz egy sor sajátos – jobbra még kifejeletlen – antinómia kibontakozása is társulhat [például az aszquisitív létforma általánossá válása]. A mi szempontunkból ennek hangsúlyozása azért rendkívül fontos, mert a társadalmi gyakorlatra való előkészítés során is kialakulhat olyan nézet, amelyben a *Sein* és a *Sollen* helyes aránya megbomlik, s a valóságos társadalmi szükségletek helyett az elvont aktuálpolitikai követelmények nevelési realizálása válik irányadóvá.)

Mіндеzek jelzése mellett azonban arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az imént körvonalazott folyamatban nemcsak a társadalom, a kultúra változik meg, de megváltozik maga az ember is. Az ember lényege – s ez a marxizmus legnyilvánvalóbb felismerései közé tartozik – társadalmi viszonyainak összessége, ezért mindazok a változások, amelyek e viszonyokat érintik, magát az emberi személyiséget is formálják, alakítják, s a változások felhalmozódása (persze történelmi korszakok perspektívájában szemlélve a dolgot) magának az emberi személyiségnek átalakulását idézi elő. A társadalmi gyakorlatra előkészítő nevelés – akár az emberi aktivitás oldaláról szemlélve is – valójában csak akkor tölti be feladatát, ha figyelembe veszi, hogy a társadalmi gyakorlat egészének és az emberi személyiség egészének komplementer változása (az a haladás, amit Marx a társadalom megváltoztatása és önmagunk megváltoztatása egybeeséseként nevez), a legdőntőbb társadalomontológiai törvényszerűségek egyike. Mivel a társadalom és a személyiség kölcsönhatásos fejlődése a közvetítések egész rendszerét feltételezi egyén és társadalom, társadalom és természet, természet és egyén között, az össztársadalmi gyakorlatra való előkészítés mindezen kapcsolatokban azzal hoz változást, hogy minden eddiginél tudatosabban használja fel a társadalmilag szükséges képességeket, egyfelől mint alapvető tevékenységi módokat, másfelől mint az emberi képességek objektivációinak formáit. Ez a változás valóban a nevelés újfajta teleológikus interpretációjában nyilvánul meg.

Éppen ezért elfogadva azt a megállapítást, hogy a nevelés teleológiája volta-képpen olyan „prizma” szerepét tölti be, „amelyen megtörve a társadalmi pedagó-giaivá válik” (Mihály Ottó), a társadalmi feltételek tanulmányozása aligha tűnhet indokolatlan feladatnak. Bár a társadalmi reprodukció fogalmát meglehetősen szűk értelemben használtam, értelméhez és jelentéséhez mégis könnyen tapadhat valami kétértelműség, aminek elsősorban filozófiai kidolgozatlanság az oka, s amit egy részletesebb vizsgálat során feltétlenül ki kell küszöbölni, hogy világosan szembe-tűnjön a társadalmi reprodukciót megelevenítő „társadalmi létezőmeghatározások” igazi jelentősége. Így amikor a társadalmi reprodukciót marxi kontextusban hatá-rozta meg, számolnom kellett azzal a ténnyel is, hogy a „mindenkori létmeghatá-rozások teljességgel soha fel nem ismerhető totalitása társadalmilag lehetségesé és szükségszerűvé teszi tökéletlen, csak részzigazságokat tartalmazó elméletek hosz-zadalmias, zavartalan funkcionálását és meghaladásukat is.¹⁹

Jegyzetek

1. Vö. *Heller Ágnes*: Partikuláris és individuális érzések. In: Az ösztönök. Az érzelmek elmélete. Bp. 1978. Gondolat Kiadó, 310—336. o. 2. Vö. *Mibály Ottó*: A társadalmi fejlődés követelményei és a nevelés változása korunkban. Kutatási tervtanulmány. Bp. 1978. MTA Pedagógiai Kutató Csoport, 9. o. 3. Vö. *Szebenyi Péterné*: Társadalmunk normái középiskolások tudatában. Bp. 1980. Tankönyvkiadó, 53. o. 4. Vö. *R. Wroczyński*: A jövő iskolamodellje. In: Közoktatás és permanens nevelés. Szerk.: *Mibály Ottó*. Bp. é. n. MTA PKCS, 116: 0: Noha a tanulmány szerzője a jövő iskolamodellje körvonalazása kapcsán jut arra a megállapításra, hogy az iskolának szervezetében, tan-terveiben, oktatási és nevelési módszereiben mind inkább figyelembe kell vennie az iskolán kívüli egész nevelési rendszert, eközben azt is feltételezi, hogy a nevelési hatások integrálása új távlatot nyit az iskola mint nevelő intézmény funkcionálása előtt. i. m. 125. o. 5. *Bernáth József—Horváth Márton—Mibály Ottó—Páldi János*: Az önálló tanulás feltételei és lehetőségei. Bp. 1981. Akadémiai Kiadó, 15. o. skk. o. 6. *Heller Ágnes*: A mindennapi élet. Bp. 1970. Akadémiai Kiadó, 326. o. 7. *Kozma Tamás—Mibály Ottó*: Művelődésünk távlati fejlesztése. Társadalmi Szemle, 1978. 11. sz. 79. o. 8. Vö. *F. Vankó Ildikó*: Nevelési létesítményeink és a társadalmi érdek. Pedagógiai Szemle, 1979. 3. sz. 256. o., ill. *Kerékgyártó István*: A nevelési központ a jövő intézménye. Köznevelés, 1980. 7. sz. 11. o. 9. Vö. *Mibály Ottó*: Nevelésfilozófia és pedagógiai célelmélet. Bp. 1974. Akadémiai Kiadó, 189. o. 10. *Horváth György*: Személyiség és öntevékenység. Bp. 1978. Tankönyvkiadó, 264. o. 11. NEM 46/II. k. 97. o. 12. L. pl. Makarenko nevelésméleti művei. Bp. 1965. Tankönyvkiadó, I. k. 195. o. 13. Vö. *Heller Ágnes—Febér Ferenc*: Az egyenlőség formái. Létünk, 1979. 1. sz. 114. o. 14. *Heller Ágnes*: i. m. 17. o. skk. 15. *Ágh Attila*: Nevelés vagy művelődés. Magyar Filozófiai Szem-le, 1979. 1—2. sz. 201. o. 16. Vö. *Lukács György*: A társadalmi lét ontológiájáról. II. k. Bp. 1976. Magvető Kiadó, 270. o. 17. Vö. *Kerékgyártó István*: Nevelésfilozófiai kísérlet a nevelési eszmény értelmezéséhez. Oktatás és Nevelés, 1977. 22. sz. 35—47. o. 18. Vö. *L. Berger—Th. Luckman*: The Social Construction of Reality. New York, 1972. PSI. 93. o. skk. 19. Vö. *Lukács György*: i. m. 17. o.

A MINDENNAPOK KULTÚRÁJA ÉS AZ ISKOLA

„... az iskola pedagógiai kultúrája az a talaj...”

A kultúra az ember egyetemes létezési módja: a világ birtokba vétele és folytonos újraalkotása. Az iskola pedagógiai kultúrája a köznevelési rendszer elemeinek létformája: a „katedraközpontú világ” elsajátítási és tárgyiasítási folyamatainak egysége. A pedagógiai kultúra az általános munkakultúra része, amelynek forrása akárcsak amazé: a reális társadalmi szükséglet. Az ösztársadalmi gyakorlatra való egyetemes előkészítés az a felismert társadalmi szükséglet, amely kijelöli az általánosan nevelő iskola alapfunkcióját. Az iskola tényleges működése és hatása attól függ, hogy felismeri-e céljait, hogy a megvalósítás érdekében milyen pedagógiai feladatokat képes önmaga elé állítani, és hogy milyen mértékű és színvonalú a megvalósítás.

Az iskola pedagógiai kultúráltsága céltudatosabbá és eredményesebbé teheti pedagógiai (és ezen keresztül: társadalmi) funkcióinak kibontakoztatását, a pedagógiai kultúra hiánya pedig gátolhatja azt. Ebből következik a probléma aktualitása.

* * *

Az iskolák színes jelenségvilágából kirajzolódik-e pedagógiai kultúrájuk sajátos minősége? A pedagógiai történések sokrétű közegében megragadhatók-e a pedagógiai kultúra szempontjából alapvető értékjelzők?

Tapasztalati tények igazolják: igen.

Az iskolák éppen a pedagógiai kultúra sajátos értékjelzői mentén differenciálódnak a legszembetűnőbbben. Hogy ti.: Vannak-e sajátos pedagógiai törekvéseik? Illeszkednek-e ezek a köznevelési rendszer előtt álló feladatokhoz? Számolnak-e a pedagógia lehetőségeinek társadalmi és pszichológiai meghatározottságával? Rendszerré fejlődött-e a nevelő tevékenységek halmaza? A cél- és feladatrendszerrel adekvát-e a módszerek, eszközök, szervezeti és munkaformák alkalmazása? Van-e egységes pedagógiai szemlélet és eljárás mód? Mutatkozik-e igény és képesség az elért eredmények objektív számbavételére, a folyamatos elemzésre, a pedagógiai problémák sokoldalú megközelítésére és az alkotó továbbfejlesztésre? Megvalósul-e az intézményen belül a kutatás, realizálás és önképzés egységes folyamata?

Egy-egy iskola pedagógiai kultúrájában az nyilatkozik meg, hogy mennyire tudta feltárni az adott nevelőközösség a nevelői munka törvényszerűségeit, s hogy tudja-e a folyamat feltárt törvényszerűségei alapján befolyásolni a kialakuló emberi viszonyrendszert, rendelkezik-e kellő tudással (szabadsággal) e viszonyok feletti uralomhoz, az eredményre vezető eszközök, eljárások megválasztásához.

A pedagógiai kultúra viszonyfogalom. Ember és objektíváció viszonyát jelölő kategória. Tárgyi formákhoz, tartalmakhoz alapvető tevékenységi módokhoz való

viszonyt jelölő. Embernek a dolgokhoz és folyamatokhoz való viszonyát jelölő, és mégis: az objektiváción át ember-ember viszonyt közvetítő kategória. Hiszen – mint Mezei József írta a Baranyai Művelődés 1983/2. számában – „... az alapvető társadalmi tevékenységi módokat a tárgyi világ nem közvetíti önmagában. Ez a közvetítés a társadalmi együttműködés, érintkezés különböző formáiban, közösségekben mehet végbe. Az alapvető magatartás és a tárgyi tevékenységformák elsajátítása tehát az aktuálisan létező kollektivitás formák közvetítésével valósulhat meg.” (A „mindennapok” kultúrájának megközelítése Baranya művelődési otthonaiban.)

A pedagógiai kultúra jelöli mindenekelelt a pedagógus viszonyát az iskola tárgyi világához (eszközmegválasztás és használati mód); jelöli a pedagógus viszonyát a kialakult nevelői magatartásmintákhoz (a gyerekekkel való bánásmód, a nevelőtársakkal való együttműködés és a társadalmi kapcsolatok sajátosságai); jelöli a pedagógus viszonyát a jellegzetes pedagógusi közlésmódokhoz (aktív ismeretfeldolgozási folyamat irányítója, értékelő, visszacsatoló, korrigáló); jelöli a pedagógus viszonyát az emberi kultúra egészéhez.

Az iskola pedagógiai kultúrájának tápláló forrása a nevelési folyamat. A gyakorlat igényli a szükséges ismeretek és képességek mozgósítását, s a gyakorlat eredményeképpen alakulnak ki újabb és újabb szükségletek. Gáspár Lázló mondta egy 1978-as interjú kérdésére válaszolva: „... Éppen az iskolai élet sűrűjében adódik olykor, hogy tisztázatlan elméleti problémákkal kerülök szembe. A meghatározó oldal mindenképpen a gyakorlat. Ennek szükségletei ösztönzik bennem a »kutatót«, aki csak nyerhet azáltal, hogy mindennapi útjait nem kényszerül pusztán az elmélet kerítései között megtenni.” (Kocsis József: Mi újság Szentlőrincen? Köznevelés, 1978/34.)

A felismert szükségletek a pedagógiai kultúra alkotó elemei. Olyan indítékok, amelyek az alkotó aktivitás igényét és képességét formálják a testületekben. A változásokra való reagálás képessége, a progresszív folyamatokba való bekapcsolódásra való beállítódás, képesség az önálló feladatkitűzésre, a saját helyzet meghatározására, a fejlődés aktív befolyásolására – ezek az iskolák pedagógiai kultúrájának fontos mutatói.

Az iskolai pedagógiai kultúra a nevelőtestületek kollektív erőfeszítéseinek vitáinak eredménye, ellentmondásosságában, egyenlenségében is szerves egység. A látásmód egysége, értékek egysége, ismeretek, normák, szabályok, modellek értelmezésében való egység, a progresszióhoz való viszony egysége. Ez a cselekvő egység adja meg az egyének közösséggé rendeződésének sajátos formáját az adott iskolában.

Az iskola pedagógiai kultúrája az a talaj, amelyen kiterébélyesedhet a helyi nevelési rendszerből felnövő szocialista nevelőiskola. Az iskola pedagógiai kultúrájának kiteljesítése és a szocialista nevelőiskola kiteljesítése egyazon folyamat két oldala. A nevelőiskola létrehozásának folyamata feltételezi és továbbfejleszti az iskola pedagógiai kultúráját. A pedagógiai kultúra az iskolában nem más, mint saját viszonyainak birtokba vétele, belső életének célszerű megszervezése. Megléte, fejlődése a nevelési folyamathoz kötött. Ennek aktív átélése ismerteti fel a közösséggel az iskolának a társadalom életében betöltött feladatait, társadalmi jelentőségét, történelmi küldetését. Ebből a felismerésből fakad a szükséges és lehetséges célok számbavétele, a nevelési hatások egységes rendszerré fejlesztése, a fogékonyság és elemzőképesség, a problémaérzékenység, a megújulás-megújítás tudatos vállalása.

* * *

Az iskola pedagógiai kultúrájának értékjelzői között az alkotás mozzanata kitüntetett helyen áll. Az iskolaközösség céltudatossága (konkrét, saját célmeghatározó tevékenysége által megszabott távlatainak rendszere) az előfeltétele annak, hogy nevelő tevékenységei ne pusztán végrehajtó jellegűek legyenek, hanem tartalmazzák az alkotás jegyét. Az alkotó tevékenység fontos ismérve a „tancélú gyakorlatozás” helyett (amely magára a tevékenységi folyamatra összpontosít valamilyen jövőbeni produktum megalapozásának reményében) olyan valóságos érdekelt-ségeken alapuló tevékenységszervezés, amelyek nyomán a valóságos viszonyokban bekövetkezett változásokban ismerheti fel a közösség a maga akaratát, törekvését, erejét.

Az alkotó tevékenység másik fontos ismérve az egyediség. Sajátos arculatukat az iskolaközösségek csak sajátos tevékenységükkel tudják formálni. Az általános vonások egyéni megjelenési formája attól függően alakulhat ki egy-egy intézményben, hogy ott a másokétól elkülönülő létezőmód alapfeltétele: a munkamegosztásban való meghatározott feladatrendszer jelen van-e, s hogy ez a feladatrendszer indukál-e az intézményben sajátos célkitűző, célmegvalósító, alternatívák közt választó, az eredményekhez felelősen viszonyuló tetteket. Ha az iskolában nincsen tere a társadalmi súlyú, jelentőségű és következményű tetteknek, akkor nem jöhet létre egyedisége, nem alakulhat ki sajátos arculata, nem marad más, csak a vegetatív létezés. A puszta végrehajtásra berendezkedő iskolától messze esik a cselekvő élet, a célmegvalósító, önfejlesztő létezés.

Az alkotás mozzanata nem előfeltételként igényli az alkotó személyiségek jelenlétét az iskolaközösségekben. Ellenkezőleg: a tevékenységek alkotó jellege a garancia arra, hogy a közösség tagjaiban az alkotó személyiségre jellemző vonások kialakulhassanak. A szentlőrinci iskolakísérlet egyik legkorábban felismert eredménye ez éppen: a nevelőtestület tagjai a kísérleti munka nagy stratégiai fegyelmet és nagy taktikai szabadságot igénylő és fejlesztő folyamatában alkotó pedagógus személyiségekké fejlődtek, akik nem végrehajtóik egy kísérleti programnak, hanem tevékeny részesei kialakításának és továbbfejlesztésének. Az ennek következtében kifejlődő sajátos nevelői kvalitások teszik lehetővé, hogy kreatív jellemzőik a tanulókkal közös tevékenység során realizálódjanak, a nevelési folyamat egészében érvényesüljenek.

Az alkotó jellegű pedagógiai folyamat célja a nevelési ráhatások integrált rendszerének létrehozása. Olyan sajátos tartalmak, szervezeti formák, nevelési eszközök és eljárások, külső jellemzők együttesének kialakítása, amely az „itt és most” fontos célok és feladatok felismerésén alapul.

Az iskolák helyi nevelési rendszerének centrális eleme a tevékenységstruktúra. Az önmegújító törekvések útján megtett első lépések szükségképpen az egyetemes (a társadalmi gyakorlat egészéhez igazodó) tevékenységi rendszer kialakításához vezetnek el. Ha elvezetnek. Van ugyanis a rendszerépítésnek egy tévútja: az iskolákban meglévő tevékenységelemek egyszerű besorolása a Szentlőrinctől megismert (és az új dokumentumokban is olvasható) tevékenységi irányokba: a tanítás-tanulás, a termelés-gazdálkodás, a szabadidős és közösségi-közéleti tevékenységek irányai-ba. És valóban: az iskolákban meglévő tevékenységelemek könnyűszerrel besorolhatók ebbe a négy csoportba. Nagyon időszerű Ancsel Éva figyelmeztetése: „A valósággal kíméletlenül kell szembesülni, megfosztani önmagukat a valóság illuzórikus megváltoztatásának (mintha már olyan lenne) kényelmes mechanizmusaitól”.

Ha még nem olyan.

A rendszerelemek megléte csak jó alapot teremthet a helyi nevelési rendszer kiépítésére. Ha van alapgondolat, amely az „itt és most” legfontosabb felismerésére építve a rendező elv szerepét betölti. Ha van eköré rendeződő iskolakoncepció,

távlatokat megjelölő, közelítő lépésekre ösztönző. Ha van az elemek között aktuális jelentőssé váló, amely közösségi törekvésekre ösztönöz, s amely a részközösségek tevékenységét igényli és fejleszti. Ha van a kiteljesedő rendszert mindig éppen átfogni képes önkormányzat, kibontakozó önszervező folyamat. Ha ez a folyamat a külső elemekkel szemben megfelelő szelektivitást biztosít, szabályozva az iskola és környezete kapcsolatait. Külső rendszerező szándék helyett csak a nevelési folyamat belső logikája formálhatja a mindenütt adott tevékenységelemeket olyan idő- és térbeli strukturális képződménnyé, amely a nevelési ráhatások integrált rendszereként optimális eredményességet biztosíthat.

Szentlőrinc természetes szövetségese azoknak az iskoláknak, amelyek pedagógiai kulturáltságuk révén felismerték: a köznevelési rendszer megújítása elképzelhetetlen az iskolák önmegújító törekvései nélkül. Szentlőrincen kettős értelemben is modellkísérlet folyik: a nevelő iskola általános vonásainak kutatása sajátos irányt jelölhet meg a helyi nevelési rendszer kiépítésére vállalkozó iskolák stratégiai törekvései számára, a konkrét megvalósítás egyedi tapasztalatai pedig folyamatmodellként a taktikai mozzanatokra is hatást gyakorolhatnak.

A kiépülő helyi nevelési rendszerek működési dinamizmusának intézményes garanciája a belső továbbképzés rendszerének „ráépülése” az adott strukturákra és az elemek közötti kölcsönhatás-folyamatokra. Következésképpen ez a továbbképzés mindenképpen más és több valamiféle központi témakinálat aktív feldolgozásánál, hiszen „kivülről” nem lehet az „itt és most” felmerülő szükségleteket célba venni. A helyi nevelési rendszert építő iskolák belső továbbképzése nem járulékos mozzanatként vállalkozik a pedagógiai kultúra „karbantartására”, hanem a lényegi folyamat szerves részeként. A sajátos útra lépő iskolák továbbképzése a gyakorlati munka folyamatára épül, az abban felmerülő kérdésekre keres választ, és az elemzések alapján elhatározott realizálás általánosítható mozzanatait közvetíti a testület egészé számára.

A szentlőrinci iskolakísérlet az első évtizedben olyan innovációs folyamatban teljesedett ki, amelynek alkotó elemeiként mindvégig jelen voltak a kutatás-kísérlet-képzés egymást kölcsönösen feltételező és erősítő mozzanatai. A kísérletvezető igazgató következetesen gondoskodott arról, hogy testületében kibontakoztassa a koncepcionális kérdések tanulmányozásának és vitájának szükségletét, az innovációs készséget, a belső tapasztalatcsere állandóságára való törekvést. Az együttműködés tizedik esztendejében joggal fogalmazhatta meg felismerését a már hivatkozott interjúban: „Hiszem, vallom és tapasztalom: a jó pedagógus saját gyakorlatának eredménye. Csak bizalmat, időt és intézményes segítséget kell kapnia munkájához, és a legtöbb nevelő képes nagy horderejű feladatokra. Igen sokszor adódik alkalmam azokban az egyedi megoldásokban gyönyörködni, amelyek a közös elvekből nőttek ki, a legcsekélyebb személyes részvételem nélkül.”

* * *

Ahhoz, hogy a rendszerépítés a kutatás, a realizálás és a belső továbbképzés egységét megteremtő alkotó folyamatként valósuljon meg, olyan pedagógusi szemlélet és magatartásmód fokozatos kialakítására van szükség, amely nem az engedelmes és pontos végrehajtást tekinti legfőbb értéknek, hanem az elemző-realizáló-önképző beállítódást. Azt, hogy a nevelőközösség cselekvő részese lehessen pedagógiai programja megvalósításának. Hogy a munka minden fázisának sikerét sajátjaként élhesse át, kudarcáért saját felelősségét érezhesse. Csak ez a személyes közelség garantálhatja az önfejlesztés folytonosságát. És csak a szilárdan kiépített sajátos belső továbbképzés biztosíthatja a fejlesztésben való cselekvő részletetés lehetőségét, az ehhez szükséges pedagógiai tudatosságát, a testület pedagógiai kultúrájának folyamatos karbantartását s a pedagógiai kultúra folytonos újraalkotásának továbbfejlesztésének társadalmi szükségletét.

A TANULÓK MEGISMERÉSÉNEK LEHETŐSÉGEIRŐL

„... a mai fiatalokat ... a jelen formálja ...”

Valószínűleg minden pedagógus rádöbbsen arra nevelőmunkája során, hogy nem ismeri igazán tanítványait, mert az oktatás-nevelés mai rendszerében elég véletlenszerű a tanár-diák kapcsolat kialakulása. Hogy miért? Egy pedagógus 100–200 tanulóval áll szemben, ennyit tanítunk ugyanis általában. Heti két-három tanórán ennyi gyereket lehetetlen alaposan megismerni! Kivételesen jó helyzetben csak az osztályfőnökök vannak, akik valóban sokat tudnak a rájuk bízott 30–40 diákról. Jelen esetben viszont nem az osztályfőnökökről lesz szó, hanem a tanárokról, akiknek a művelődési anyagot maximálisan kiaknázva kell oktatni, nevelni a tanulókat.

Ma a diagnózisok korát éljük (Hankiss Elemér Társadalmi csapdák és diagnózisok c. könyve az elmúlt évek legnagyobb sikerei közé tartozott.) A különböző területek szakemberei pontos jellemzését készítették el mai gazdasági életünknek, a mai társadalmi lét és tudat pozitív és negatív jelenségeinek. A felnőtt társadalom értéktudatának és viselkedéskultúrájának zavarait történészek és szociológusok egyaránt a felszabadulás előtti és az 1948–56-ig tartó időszakok hatásával magyarázzák. Azokra a fiatalokra viszont, akiket mi tanítunk, már nyíron kevésbé – és rendkívül ártételesen – hatnak ezek a korszakok, mert szüleik is később értek felnőtté.

A mai fiatalokat tehát a jelen formálja és a jelen nevelése. Ebből adódik az állami oktatásban dolgozóknak az a kötelessége, hogy jól neveljék a fiatalokat, még akkor is, ha időnként túl nagy és nyomasztó tehernek tűnik az „önzetlen hivatástudat” szinte már csak pedagógusokra vonatkozó értelme.

Mennyi mindent kellene tudni tanulóinkról!

Kiinduló tételként kell elfogadnunk a következőt: egy pedagógus csak akkor tudja formálni tanítványai személyiségét, ha ismeri azt.

A személyiség fejlesztésének vannak objektív és szubjektív feltételei. Szebenyi Péterné az objektív feltételek közé sorolja a társadalmi viszonyok jellegéből adódó nevelési célokat – ezeket összegzi a tanterv –, s a gazdasági fejlettségünkől következő tárgyi és személyi ellátottságot. Jelen gazdasági helyzetünkben az infrastruktúrát illetően – amelynek része a közoktatás is – az elért szint fenntartására van lehetőség. Így a fejlődés csak a belső erőforrások jobb kihasználásától várható.

A személyiség fejlesztésének szubjektív feltételei a tanulók szűkebb környezetéből adódnak. Ezt három „mezőre” oszthatjuk fel: iskola, család, kortársak.

Nézzük először az iskolát!

Az iskola működését oktatáspolitikánk javítja. Oktatáspolitikánk reaktív jellegű, a kialakuló problémákra és konfliktusokra válaszol (túlterhelés, fizikai dolgozók gyermekeinek támogatása, felzárkóztatás, fakultáció, orientáció stb.).

Az oktatáspolitikai irányelvekkel minden pedagógus egyetért, de az oktatás-nevelés eredményeivel sem mi, sem a társadalom, sem a felsőoktatási intézmények nem elégedettek. Valami hibának tehát kell lennie a rendszerben.

Oktató-nevelőmunkánk célokból indul ki, ezeket konkretizálja az adott iskola-típus, az adott tantestület, s az egyénre, a személyiségre ezek a célok tulajdonképpen leginkább a tanítási órákon hatnak. Ha egy iskola úgy tudna működni, hogy a rendszer egésze, annak minden eleme hatna az egyénre, s ha az egyén is kapcsolatba tudna kerülni a rendszer minden elemével, akkor könnyen megvalósulnának céljaink. A rendszerben azonban sok konfliktus adódhat. Például:

- A nevelés céljai az elérhető maximumot fogalmazzák meg, ez viszont nem azonos a jelenlegi társadalmi valósággal. Így a tanulók szubkulturális értékei szembe kerülhetnek az iskola által hirdetett értékekkel (ugyanaz vonatkozik a tanárookra is).

Néhány rövid gyakorlati példával világossá tehetjük a leírtakat.

- Célunk a szocialista ember kialakítása. Oktatáspolitikánk minden diák számára egyenlő esélyeket akar biztosítani, ezt szolgálja pl. a felzárkóztatás.

X Y nagyon jó felfogású, de lusta. Bekerül a középiskolába elégséges és közepes eredményekkel. Az első tanórákon megiratják vele a felmérő dolgozatokat, aztán – mivel eredménye gyenge – beosztják a felzárkóztató tanfolyamokra. Hanyag-ságáról, ennek okairól nem beszélget vele senki, pedig a hanyagság okai reális nevelési hátrányt jelenthetnek. A felzárkóztatás permanens folyamat, s így a tanulóba lassan „belenevelődik” egy alacsony munkamorálszint. Teljesítményét „beszabályozza” elégségesre, s vigan éli középiskolás éveit.

- X Y lelkiismeretes osztályfőnöke – aki nagyon sokszor beszélget a tanulóval – feltárja a személyiség torzulásait, s megpróbálja orvosolni a bajokat. (Tapasztalatom szerint a jó osztályfőnök szaktárgyaiban is jobb eredményt ér el.)

A többi tanár viszont csak a tanórákon találkozik a mi hanyag diákunkkal, ahol – a tantervi elképzelések szerint – a tananyagban rejlő nevelőhatás fogja formálni személyiségét.

A tananyag nevelőhatását a gyakorlatban kissé eltúlozzuk. A nevelés szempontjából – véleményem szerint – fontosabbak az ismeretszerzés, illetve a megismerési folyamat során adódó szituációk. Az a tanár ugyanis, aki nagyon sok munkáltató órát tart, előbb-utóbb leleplezi a hanyag diákokat. A tanórákon folyó állandó tanulói munka, az önértékelés és a tanár általi értékelés ugyanis sokkal realisabb képet ad a tanulók képességeiről, sokkal erősebb nevelőhatást fejt ki, mint a hagyományos munka.

- X Y diákunk személyisége még a munkaórak folyamatában is nehezen bontakozik ki, mert a tanórán a pedagógus „diák szerepben” ismeri csak meg. A szociológusok szerint minden foglalkozás szerepegyeztetést jelent. A középiskolába kerülő tanulókra jellemző, hogy bizonyos normákat már interiorizáltak az általános iskolában, kialakult a szereptanulási készségük, ugyanakkor azt is tudják, hogy a diákszerep normáit nem kell állandóan betartani, mivel erre senki sem tudja őket kényszeríteni. A tanuló személyisége nem azonos a „diák szereppel”. A személyiséget viszont csak akkor tudjuk formálni, ha megismertük, s a megismert személyiség számára adunk feladatokat. (Volt olyan diákom, aki soha nem tudott egyetlen nevet vagy évszámot. Azt hittem, gyenge az emlékezőkészsége. Egyik szünetben hallottam, hogy sorolja kedvenc futballcsapatának játékosait. Bekapcsolódva a beszélgetésbe meggyőződtem arról, hogy évekre visszamenően tudja a neveket.)

Az eddigiekben lényegében az iskolarendszerben kialakuló (esetleg kialakuló) olyan zavaroktól volt szó, amelyek gátolják a tanulók megismerését. A kép pesszimitásának tűnhet, de jelmondatként kell elfogadnunk Hankiss Elemér mondatát: „A jó megléte kézenfekvő és természetes, de nincs szükség arra, hogy idegesen és öngizolásképpen állandóan fölmutogassuk. Teendő elsősorban nem a jóval, hanem a rosszal kapcsolatban van.”

A család, a tanulók és az iskola

A család a diákélet legfontosabb közege. A családok életmódját, kulturális szintjét csak társadalmi összefüggésekben lehet vizsgálni. A szociológusok a mai magyar társadalom struktúráját már nem osztályok, hanem foglalkozások szerint vizsgálják. A foglalkozási struktúrát erősen befolyásolják a következő tényezők: a jövedelem, a település, a második gazdaság, a kulturális szint, a társadalmi munkamegosztásban betöltött szerep, a hatalmi helyzet stb. A felsoroltak jelentik azokat a dimenziókat, amelyekben az egyenlőtlenségek jelentkeznek, s végeredményben mindezek következtében alakulnak ki bizonyos típusok. (Előnyöket halmozók, hátrányokat halmozók, közepes helyzetűek.) A típusokon belül is nagy a differenciáltság, mert a népesség jelentős részének társadalmi pozíciója inkonzisztens – tehát egyik szempontból előnyöket halmozó, máshol közepes vagy hátrányos.

Tanulóink családi hátterét ez a sokdimenziós, differenciált tér alkotja. S mit tudunk mi erről? Csupa általánosságot, ha szorgalmasan olvasgatjuk a szociológusok írásait.

A szociológia eredményei nem hatoltak még be az oktató-nevelő munkába eléggé.

A családról ma az az általános vélemény, hogy átmeneti állapotban van, kapcsolatrendszere instabil, normái nem egyértelműek, így hiányosan tölti be nevelő funkcióit.

A bevezető mondat mégis igaz: a család a diákélet legfontosabb közege, s nekünk, pedagógusoknak kell korrigálni a családi nevelés torzulásait – ha vannak ilyenek.

Az általánosságokat könnyű felsorolni:

– A nők munkába állásából következik, hogy egyre kevesebb idő jut a gyerekekre.

– Általában az anya nevelő hatása az erősebb. A nők nagyobb része viszont nem érzi hivatásának munkáját, mert pl. rutinmunkát végeznek. Így az, amit a munkáról – az ember lényegét kifejező tevékenységről – átadnak gyermekeiknek, nagyon messze esik az iskolában megfogalmazott normáktól.

– Az úgynevezett „második gazdaság” egyre fontosabb szerepet tölt be. Káros következménye viszont a „szerzésre” beállított életmód.

– Szociológiai mérésekkel bizonyították be azt, hogy a mai családban a gyereket megkímélik a munkától, s ugyanakkor aránytalanul sokat juttatnak nekik a jövedelmekből.

Lehetne tovább sorolni a családi környezet általános jellemzőit, de ennek szerepével az értékorientációk kialakulását illetően mindannyian tisztában vagyunk. Az adott diákokat körülvevő sok dimenziós, differenciált térről viszont csak az osztályfőnöknek lehet sejtelme. Neki is csak sejtelme, mert családlátogatások alkalmából sem illik mindent megkérdezni. Nem illik rákérdezni a mellékjövedelmekre, vagyona, de még arra sem, hogy mikor olvasott könyvet utoljára az anyuka vagy

apuka. Hogy mi lenne a megoldás, azt pontosan nem tudom, de az biztos, hogy a szociológiának és a pedagógiának sürgősen egymásra kellene találnia, mert a pedagógia tud csak befolyást gyakorolni a jövő szociológiájára.

Jelenleg egy tanár (nem az osztályfőnökre gondolok) rendszerint csak osztályozó értekezleteken és fegyelmi tárgyalásokon értesül arról, hogy diákjainak családi körülményeivel komoly problémák vannak. Akkor tehát, amikor már késő . . .

A fiatalok közösségeiről

A felnőtt társadalomnak látnia kell, hogy a fiatalok „mások” akarnak lenni, s szeparációs törekvések elég erőteljesek. Ennek külső jelei: az öltözködés, a közönés és megszólítás demokratikus tegezése, a „zenerajongás”. A felnőtt társadalom „nem helyeselve tolerálja” ezeket a jelenségeket.

A fiataloknak tulajdonképpen van egy – külsőségekben is megnyilvánuló – jelrendszere. Az öltözködés és hajviselet például belső tartalmat is kifejez: általában a „lezseren” öltözködők törekszenek valamilyen – éppen felkapott – kulturális érték elsajátítására (népzene, filozófia stb.), a divatot pontosan követők a felszínesebbek.

Az iskola általában uniformizálásra törekszik. Lassan visszatért pl. a kötelező köpenyviselés, a kötelező matrózbóluz, sötét öltöny, nyakkendő. A fiatalok lázadoznak az uniformizálás ellen, de kénytelenek elfogadni a normákat.

Az iskola a különbségeket inkább tudja szabályozni, mint a lényeges dolgokat. Azt például, hogy a tanulók ne dohányozzanak és ne igyanak szeszes italt nem tudjuk elérni, mert nincs módunk az ellenőrzésre.

A felnőtt társadalom (szülők és diákok) által közvetített normákkal is baj van. Gyakran „reklámozunk” valamilyen normát, de megbüntetjük azt, aki a norma szerint viselkedik. Reklámozuk például a diákönkormányzatot, de elfogadni csak egy általunk elképzelt formában tudjuk. Ha valóban meg akarjuk ismerni diákjainkat a saját közegekben, a régi közmondást kell elfogadnunk: ha a hegy nem megy Mohamedhez . . .

Néhány bizonytalan tanácsom „Mohamed szemléletű”.

– Tanulóink személyiségének megismerése akkor kezdődik, amikor beszélgetni tudunk velük. Ha ez a beszélgetés mindig az iskolai dolgokból indul ki, akkor csak a „diák szerepet” kerülgetjük. Ha atyai vagy anyai – akkor hamis a szituáció. Nem eredményes hosszú távon a „haverkodó” közelítés sem, mert ellentmondásokhoz vezet. A diákokkal tehát tanár szerepben kell beszélgetnünk, de arról, ami érdekli őket. Ezért látok óriási lehetőségeket például a fakultatív oktatásban! Ott a szakterületéről beszélhet a tanár olyan diákokkal, akiket ez érdekel.

A beszélgetés nem lesz erőltetett, ha a tanár követni tudja a világ eseményeit, a kultúra különböző területeit, a sportéletet, s néha beleolvas az ifjúsági sajtóba is.

A másik dolog: fel kell karolni mindazt, amire a fiatalok mozgósíthatók. A turizmus például ma „nem divat”, számtalan olyan pécsi születésű gyerekkel találkoztam, akit én vittem fel először a Jakab-hegyre vagy a Zengőre.

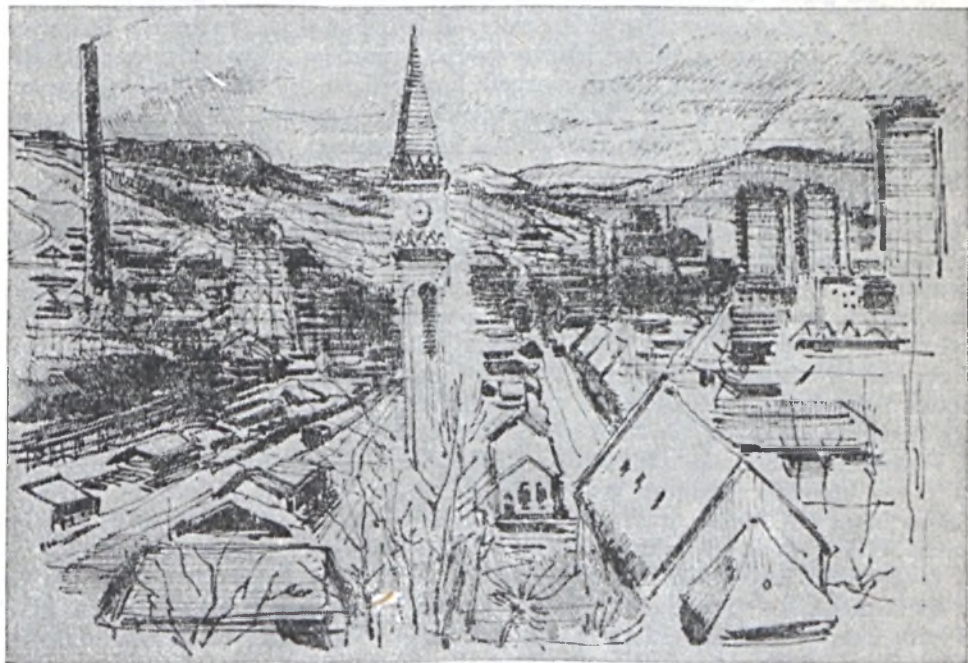
Tanácsaim azért bátortalanok, mert egyértelműen sugallják: az iskolának és a tanároknak erőteljesebben kell szervezni a fiatalok szabadidős tevékenységét. Ez viszont csak a pedagógus – egyébként is szűkre szabott – szabadidejének a kárára történhet. A pedagógusok anyagi és társadalmi megbecsülése jelenleg nem olyan mértékű, hogy ezeket az áldozatokat el lehessen várni tőlük.

Végül – összegezőképpen – le kell szögeznünk a következőket: a tanulókra

nem „az iskola” hat, hanem a pedagógusok, a tanulók nem az „iskolában” töltik délelőttjeiket, hanem tanórákon. „A” tanulói személyiségről nem beszélhetünk; mi naponta 100-200 egyéniséggel találkozunk. „A nevelés” csak véletlenül találhat célba, „a személyiségfejlesztés” pszichológiai kategória. Oktató-nevelőmunkánk tehát csak akkor lesz eredményesebb, ha helyes általánosításainkat konkrét gyakorlattal töltjük meg.

Felhasznált irodalom

Válság és megújulás, Kossuth, 1982. Szocialista nevelés — szocialista nevelőiskola (Magy. Ped. Társ.). (Szebenyi Péterné: A személyiségfejlesztés iskolai problémái). Kulcsár Kálmán: A mai magyar társadalom. Pataki Ferenc: Mi a pedagógiai szociálpszichológia? (Gondolat, 1976). Hankiss Elemér: Érték és társadalom, Magvető, 1977. Társadalmi csapdák és diagnózisok, Magvető, 1983. Ferge Zsuzsa: Társadalompolitikai tanulmányok, Gondolat, 1982. Kolosi Tamás: A strukturális viszonyok körvonalai, Valóság, 1982. 11. sz. H. Sas Judit: Életmód és család. Pedagógiai szociálpszichológia (gyűjtőkötet).

A KÖLTŐ HA KÖNYVTÁROS

„... Boros István ... engem hívott titkárnak ...”

„Könyv nélkül úgy érezném magamat, mintha valami puszta helyre kidobtak volna, mintha elvesztettem volna természetes környezetemet.” A vallomás Csorba Győzőtől származik. Csorba Győzőről a verskedvelők tudják, hogy Pécsen élő költő, József Attila-díjas, Dante, Goethe, Brecht, Janus Pannonius magyar fordítója. Az ő tolmácsolásában ismerhettük meg számos finn, norvég, svéd, francia költő versét. Hogy könyvtáros, immár negyven éve, azt kevesebben tudják róla – kevesebben is kérdezték erről.

– Én jogot végeztem. Az érettségi idején sokat töprengtem azon, hol tanuljak tovább. Itt, a pécsi egyetemen akkor még volt bölcsészkar is. A szívem a bölcsészethez húzott: magyart és valami idegen nyelvet szerettem volna választani, de Pécs kulturális élete olyan szűk körben mozgott, hogy tudtam, ha tanári diplomát szerzek, csak állástalan tanár leszek. Ha jogot végzek, akkor esetleg több lehetőségem van a munkára, hiszen ez elvileg nyújthatja a közigazgatási területet, a bírói, ügyvédi pályát. Így hát beiratkoztam a jogra.

– Amikor 1939-ben elvégeztem az egyetemet, természetesen állástalan voltam. Akkoriban már elkezdtem írni, megjelent egy kis füzetkém a saját költségemen, 1940-ben pedig a Janus Pannonius Társaság kiadásában egy ófrancia fordításgyűjteményem. Ilyenformán azok, akik Pécs városában a különféle vezető pozíciókat betöltötték, és ugyanakkor az irodalom pártolói is voltak – például az akkori polgármester, Esztergár Lajos, aztán a volt alispán, Fischer Béla – azt ígérték, hogy bekerülök a városhoz valamilyen kulturális munkakörbe. 1941 szeptemberében valóban bekerültem a városhoz, de egyáltalán nem kulturális munkakörbe, hanem a gazdasági ügyosztályra, ahol különleges megbízatásaim voltak, például a köztemető, a sintértelep ellenőrzése stb. Később a főügyészi hivatalba helyeztek. Közben folyt a városi könyvtár kiépítése Weöres Sándor révén. Weörest az említett Esztergár Lajos hívta ide Pécsre; akkoriban nagy álmai voltak a város kulturális életének megújítására, és ennek jegyében számos fiatal művészt telepített ide. Weöres azt a megbízatást kapta, hogy szervezze újjá a pécsi városi könyvtárt. 1943. október 1-én megnyílt az újjászületett városi könyvtár a mai megyei könyvtár épületének földszintjén – mintegy húszezer kötettel, négy helyiséggel és három emberrel. Ugyanakkor Weöres lemondott az állásáról, s mivel pedig én mint állandó szemrehányás mozogtam a városi urak előtt, hogy mit ígértek és mit adtak, másrészt, mert én Weöressel jó barátságban voltam, és ő maga is ajánlott engem, ezért áttettek a városi könyvtárba vezetőnek.

– Attól kezdve aztán kis szünetekkel máig könyvtáros vagyok. Ezek a kis szünetek különféle okokból adódtak. Például abból, hogy 43-ban sok embert behívtak

katonának, én helyettesítettem. 1945-ben viszont, amikor az új élet elkezdődött, és Boros István lett Baranya főispánja, engem hívott titkárnak. Amikor pedig München Ferenc lett a főispán, kérésére egy darabig mellette maradtam, hogy segítsen megismerni a helyi viszonyokat. Aztán Olaszországban jártam ösztöndíjjal. De mindig visszajöttem a könyvtárba. Sokszor kellett anyagi hátrányát éreznem a könyvtár iránti vonzalmamnak. Választhattam volna jobban fizetett állásokat is, de soha egy pillanatig sem kíváncsoztam máshova. A könyvek környezet, a könyv mint állandóan jelenlévő szellemi tőke, amelyhez akkor nyúlhatok, amikor akarok, ez valami hallatlan nagy biztonságérzetet adott nekem. Mert mindent tudni nyilván nem lehet, erre törekedni nem is érdemes, ugyanakkor, ha én mindent megtalálhatok a kezem ügyében, az óriási nagy dolog. Ezért kértem, hogy nyugdíjazásom után is valamiféle szerződéses kapcsolatban maradhassak a könyvtárral. A megyei könyvtár igazgatóhelyetteseként mentem nyugdíjba 1976-ban.

– A könyvtár szerény, de biztos megélhetési lehetőségként ott volt mindig az életében. De mit jelentett a könyv mint szórakozást, művelséget és élményt adó forrás? Milyen művek és írók hatottak ízlésére, érdeklődésére?

– Meglehetősen szegény családban születtem, kilencen éltünk, elég nehezen. A család tagjai olvasó emberek voltak, de könyvtárunk nem volt, és a családban inkább az akkori bestseller, helyesebben ponyvák fordultak meg. Akkoriban havonta jelentek meg folytatásos regények: rémregények, detektívtörténetek. Állandó könyvállományunk alig négy-öt kötetet tett ki, például egy Jókai szerkesztette 1848-as album sok képpel, a Tolnai Világtörténelemnek egy kötete, a Biblia, néhány ifjúsági könyv, egy Petőfi összes. Én pedig szerettem olvasni, kiskoromtól kezdve, de ebben semmiféle rendszer nem volt. Amikor beiratkoztam az egyetemre, beiratkoztam az egyetemi könyvtárba is, és elkezdtem rendszeresen olvasni. Valószínűleg extravaganciából sorozatosan olyan műveket hoztam el a könyvtárból, amelyeket rajtam kívül talán senki sem olvasott: a címeiket irodalomtörténetekből szedtem ki. Rengeteg időt töltöttem az olvasóteremben. Akkoriban ott három terem volt: külön az orvosok, a jogászok és a bölcsészek számára. Én mindig az utóbbiban ültem, ahol sok jó folyóiratot, kézikönyvet találtam. Nagyon sok időt eltöltöttem itt egyetemista koromban, meg akkor is, amikor a diploma után állástalan voltam és instruálásból tartottam fenn magamat: egyebem sem volt, csak szabadidőm.

– Mivel az én olvasmányaimat nem irányította senki, én magam kerestem meg, mit vegyek kézbe. Petőfitől rengeteg verset megtanultam. A nővérem tanítóhoz ment felcséggül, az ő könyvtárában ismertem meg Adyt, akit vadul olvastam 16 éves koromban. József Attilában nagy örömöm találtam: ez a szerelem máig tart. Megismertem, megszerettem Weörest. Sok íróra, műre hívták fel a figyelmemet mások. Például így olvastam el Schopenhauert, Nietzsche-t, keleti filozófusokat: Kung-fu-cet, Lao-cet, a misztikusokat: Swedenborgot stb. Minthogy a jogban Lombroso akkor igen vitatott volt, természetesen elolvastam. Sok pszichológiai mű került elélem. A külföldi irodalomból költőket, többnyire latinokat, görögöket creditiben, mert a német mellett tanultam a gimnáziumban mindkét nyelvet. Majd magánúton franciát tanultam és fordítottam is. Jött aztán az olasz nyelv és a hozzátartozó művek – elsősorban versek és filozófia. Megvallom őszintén, bár ma ezt nem illik mondani: a történelmi műveket nemigen szerettem, ha nem voltak dokumentum jellegűek. Szívesebben olvastam a jobbágyleveleket creditiben, mint valakinek a tanulmányát ugyanerről.

– Milyen az az ideális könyvtárosi magatartás, amely az igazi irodalom felé irányítja az olvasót?

- Ma a könyvtárak legnagyobb része szabadpolcos - az olvasó maga válogat. Mégis: a könyvtárosnak jelen kell lennie. De nem toladodón, hanem kipuhatolnia, mi az olvasó természetes igénye, s ebben a körben mozogva ajánlani valamit, mindig valami jobbat. Ehhez a könyvtárosnak tájékozottságra, türelemre, jó modorra és valamilyen határozott ízlésre, lélektani érzékre van szüksége.

- Van elég ilyen könyvtárosunk?

- Hosszú viták folytak erről a szaksajtóban. Akik a kölcsönzőben vannak, azok általában a fiatalabbak, akiknek a tudásuk még nem eléggé nagy ahhoz, hogy a könyvtár szellemi irányításában (beszerzés, feldolgozás, tájékoztatás, kutatás) részt vegyenek. De minden könyvtár törekszik arra, hogy állandó továbbképzés révén olyan szinten legyenek, hogy az átlag olvasót el tudják igazítani. Ideálisnak a helyzet nem mondható egyetlen hazai könyvtárban sem. Ennek legfőbb oka talán a könyvtárosképzés gyenge megoldása. Csak Budapesten, Debrecenben és Szombathelyen van képzés. A könyvtárak száma nő, az utánpótlásé ezt nem követi.

- Ebben azért a szerény anyagi megbecsülésnek is szerepe lehet.

- Nyilvánvalóan. De nekem erről megvan a külön véleményem. Szerintem a könyvtárosság nem ugyanúgy foglalkozás, mint a vágóhídi adminisztráció. Aki könyvtáros akar és szeret lenni, annak ezért áldozatot kell hoznia. Ha valaki innen elmegy azért, mert az ingatlankezelőnél 300 forinttal többet kap, menjen el. Nem tartom én egy csöppel sem értéktelenebb embernek, mint önmagamot, de valami olyan hiányzik belőle, ami erre a pályára, a hivatásra alkalmatlanná teszi.

- Amikor elkezdte a könyvtárosságot, akkor a könyvtár egy-két szoba volt néhány alkalmazottal és néhány ezer kötettel, lábujjhegyen közlekedő olvasókkal, hogy az áhítatos csendet ne zavarják. Azóta átalakult a könyvtár: író-olvasó találkozó, játszóház, kiállítás, olykor hangverseny színhelye. Ön szerint minek kell lennie a mai könyvtárnak? A tudomány szentélyének, szolgáltató nagyüzemnek, egy város dolgozószobájának vagy szórakoztató intézménynek?

- Mindegyiknek és egyiknek sem. Ma egy tudományos könyvtár sem vonulhat vissza a négy fal közé, mert akkor ez csak az ott dolgozók érdekét szolgálja, márpedig közintézmény önmagáért - fából vaskarika. Szerintem minden könyvtárosi törekvés végső kiteljesedése az olvasóval való találkozás és az olvasói igény kielégítése. Az igény szót jobb értelemben véve - nem az olvasó hóbortjainak és rossz ízlésének értelmében, hanem a jól felfogott érdekének és a benne tudatosuló igény értelmében. Az igény és a könyvanyag találkoztatása a lényeg, nem pedig az, hogy vidámparkot csináljunk a könyvtárból. Ettől még persze, lehet nevelő intézmény - sőt ettől lesz igazán az. Mert a könyvet nem pótolja semmi, sem rádió, sem televízió, sem képeslap vagy video. A könyv a legmaradandóbb formája a szellemi értékek megőrzésének, és a legegységesebb műveltségi forrás marad.

TARTALMAT AZ ÉVEKNEK

„Ha szív, szem, szellem
hanyatlani kezd, ne legyints,
a fiatalság fénye kialszik,
az öreget őrizd, melegítsd.”

(Mária Béla)

Az öregedés az élet természetes fejlődésének utolsó szakasza. Már a csecsemő is születésekor magában hordozza a múlandóság jegyeit. Életpályája a mozgás örök törvénye alapján felfelé ível majd a delelő után a leszálló ágba jut, mely a halál árnyékában is lehet szép és boldog, ha tudatosan felkészül rá az ember és a biológiai és társadalmi tényezők is elősegítik ezt.

Tudjuk, hogy az öregséget nem a megélt évek száma, hanem elsősorban a szervezet állapota határozza meg, a kronológiai kor nem azonos a biológiai korról. Vannak koravén fiatalok és örökifjú vénék.

Amióta az emberiség előregedési folyamata felgyorsult, az öregedés problémája, az öregekkel való törődés kérdése világméretű társadalmi és demográfiai kérdéssé vált.

Az ENSZ, az öregek világhetére készülve irányította a figyelmet erre a problémára.

Míg 1950-ben 200 millió 60 éven felüli élt a világban, addig a 2000. évben számukat már 600 millióra becsülik.

Nálunk a mintegy 6 millió keresőre 2 millió 200 ezer nyugdíjas jut. A jelenség természetes velejárója annak, hogy az orvostudomány fejlődése és a javuló életkörülmények hatására megnőtt az emberi életkor, mely az élveszületésekkel összevetve is az időskorúak arányát növeli.

Alaptételként fogadjuk el azt, hogy minden újszülöttnek nemcsak a hosszú életre van meg a joga, hanem arra is, hogy élete minden szakaszának, így öregségének is ne csak a tartama, hanem a tartalma is megfelelő legyen.

Miközben az emberek tovább élnek, előbb mennek nyugdíjba. Nálunk a nyugati országokhoz viszonyítva a nyugdíjkorhatár alacsony. A köztudatban az öregség tulajdonképpen ennek a határnak az átlépésével kezdődik. Olyan küszöb ez, melynek átlépése az életvitel teljes megváltozása miatt pszichikailag és élettanilag is megrázó lehet.

A nyugdíjas eltartottá válik, pozíciót vesz, társadalmilag leértékelődik, ami az öregkor legfájdalmasabb motívuma.

Társadalmunkban az ember rangját a munkamegosztásban betöltött helye határozza meg. A munka alapján történő respektálás még a családi, baráti és lakóhelyi kapcsolatokban is szerepet játszik.

A munkával való kapcsolatot, főként a legkreatívabb személyeknél nem pótolhatja a családi elfoglaltság. Óriási a munka szerepe a testi és lelki egészség megővésében és az időskor nagy veszélyének, az izolációnak elkerülésében is. A nyugdíjas önbecsülésének fontos tényezője, hogy a társadalom igényt tart-e munkájára.

A drámaian megváltozott kereső – nyugdíjas arány érzékenyen – kihat az állami költségvetésre, ill a társadalmi élet minden területére.

Közgazdasági igazság, hogy a nem dolgozót a dolgozók tartják el. Az emberibb felfogás az, hogy a dolgozók teljes jövedelme nagyobb annál, mint amit ténylegesen kézhez kapnak, többek között annyival, amennyivel saját öregkori életüknek ellátási költségeit már jó előre megváltják.

Tény az is, hogy az állam az idősebbek támogatásával az egész lakosságot támogatja, ugyanis a családok megtakarított pénzüket mentik át életszínvonaluk emelésére, de későbbi visszavonulásukra is.

A bölcs ember előre felkészül életformája változására. De a munkaadónak, az egészségügyi tájékoztatásnak és a közművelődésnek is segítenie ildomos ebben a folyamatban.

Keresniük kell a lehetőségeket olyan előadások, ankétok, vitadélutánok szervezésére, ahol tájékoztatást nyújthatnak azokról a lehetőségekről, melyekkel majd a nyugdíjba menők élhetnek, bekapcsolódhatnak a közügyekbe, megismerhetik a szociális és kulturális szolgáltatásokat, azokat a módszereket, amelyekkel fizikai és szellemi frissességüket megőrizhetik.

Az „elbocsátás” nem merülhet ki a munkakönyv pusztá átnyújtásával, olyan aktusnak kell lennie, melyből a távozó érezze, hogy továbbra is megbecsülik és a későbbiekben is számíthat volt munkaadójára, munkatársaira.

A tartós kötődés megteremtésének számos szép példáját láthatjuk napjainkban, üzemek, vállalatok, intézmények sora rendez nyugdíjastalálkozókat a figyelem különféle megnyilvánulásával.

A kapcsolatmegőrzés egyik módszereként ajánlható: az összejövetelek programjába iktassanak a lakóhely, üzem, vállalat stb. helyzetét, eredményeit, fejlesztési terveit ismertető tájékoztatót, hogy a volt dolgozó ne szakadjon ki az élet sodrásából, tájékozódhassék munkája folytatásáról.

Óriási a család szerepe az idősök életében. Egy 1978-as felmérés adatai szerint csak a családok 17,7⁰/₀-ában lakik együtt a három generáció, döntően falvakban, kisvárosokban.

Az életmódváltás, a társadalmi-gazdasági mobilitás, a lakáshelyzet következtében tíz-húsz éve szegényedik társadalmunk a nagycsaládok felbomlásával.

Pedig az otthon melegét nem egyszer a nagyszülők teremtik meg. A túlterhelt szülők helyett átveszik a gyermekkel való foglalkozás gondját, örömét.

Ők legalább megtalálják benne életük értelmét a magányosokkal szemben (15⁰/₀), akik a perifériára szorultán kétségbeesetten keresik a kapcsolatot az étellel.

De, ha már a nagyszülő ilyen komoly nevelő szerephez jut, nem közömbös, hogy miként közvetíti a gyermekhez a társadalom értékeit, alakítja életcélját, szokásait.

Ennek segítésére nagyon hasznos formának bizonyult a Családi Kör klub.

A megye művelődési házai 1973-ban 24 ilyen klubot működtettek 640 taggal. Programjában a szülők, nagyszülők meghívott szakemberek irányításával beszéltek meg a gyermeknevelés testi, lelki és értelmi kérdéseit. Remélhetően, a kezdeti lépések után kiszélesedik ez a hasznos forma.

Társadalmunk érthetően elsősorban anyagi, szociális és egészségügyi oldalról közelít az öregek problémáihoz.

Természetesen nem maradhat háttérben a közművelődés sem, mégpedig a régi sémákat feloldó újszerű koncepciókkal, intézményi és intézményes vonatkozásokban is.

Kimunkálásra várnak azok a módszerek és formák, amelyek szemléleti és ma-

gatartásnormák kialakításával elősegítik a nemzedékek közeledését, az öregek életének minőségi javítását.

A kultúrafogyasztás korábbi életszokásokban gyökerezik. Ezt a tényt és néhány statisztikai adatot érdemes figyelembe venni.

Egy TIT-felmérés adatai szerint a vizsgált öregek 44⁰/₀-a olvasott félévenként legalább egy könyvet, 67⁰/₀-uknak van otthon könyvtáruk, 14⁰/₀-uk rendszeres könyvtárlátogató, 12⁰/₀-uk vett részt ismeretterjesztő előadáson. Statisztikai felmérés szerint 50⁰/₀-uk olvas napilapot, 70⁰/₀-uk néz tv-t, vagy hallgat rendszeresen rádiót, 25⁰/₀-uk volt legalább egyszer évente moziban.

Alacsony a társadalmi szervezetekhez tartozók aránya, mivel azok nehezen találják meg az aktivizáló módszereket az öregkori nehézség és bizalmatlanság ellen.

Tapasztalatok szerint a legvonzóbbnak és leghatékonyabbnak a nyugdíjasok klubformája látszik, mely alkalmat nyújt a társas együttlétre, beszélgetésre, kézi-munkázásra és kellő szervezettséggel programokat is biztosíthat tagjainak.

Pécsett és Baranyában 1983-ban 34 nyugdíjas klub működött s azok foglalkozásain 27 213 tag vett részt.

Kéves ez, vagy sok? Az igazság, hogy több is lehetne, ha a közművelődési intézmények mellett az üzemek és vállalatok is jobban felkarolnák létesítésüket.

Ami a programok tartalmi vonatkozásait illeti: az eddiginél jobban be kellene vinni a klubokba a rekreációt elősegítő ismeretnyújtást. Hagyományos folyamat azonban helyes lenne szórakoztató betétekkel ötvözni, mivel az időseknél nehezebb a tartós figyelem fenntartása.

És mik legyenek a témák? Általános tapasztalat, hogy a legnagyobb érdeklődés a jogi, szociális és egészségügyi kérdések iránt nyilvánul meg, kapósak az útiélmény-beszámolók és az olyan fórumok, ahol nem az előadó prelegál, hanem a tagok kérdezhetnek érdeklődési körük szerint. Szívesen vesznek részt a nyugdíjasok országjáró kirándulásokon is.

A fentiek figyelembevételével, sokrétű szolgáltatással sikerül például a pécsi Dr. Doktor Sándor-Zsolnay Művelődési Központban, a Mozgalmi Házban, a Nevelési Központban, vidéken Sásdon, Majson, Sombereken, – hogy csak a kiemelkedőkről szóljunk – rendkívül aktív, jó közösségeket formálni.

A szigetvári Várbaráti Kör nagyszámú nyugdíjasa pedig – talán nem túlzás –, szinte élete értelmét lelte meg a kör programja és az ott kapott gyűjtő, kutató és rendezői feladatok révén.

A fokozódó törődés jeleként a megyében ősszel néhány helyütt, – így például Sásdon két alkalommal is – már komplex rendezvénysorozat, az „Öregek Hete” megtartását tervezik. Remélhetően alapos helyzet és igényfelmérés alapján készülnek majd a célra orientált programok. Kár lenne, ha az akció „kampányosulna”.

Érdekes és felkarolásra méltó kezdeményezésnek lehetünk tanúi egy új forma, a Nyugdíjasok főiskolája országos meghonosításával.

Ez a sajátos intézmény a 70-es években jött létre először Franciaországban, majd Európában, ahol ma már közel 150 ilyen főiskola (egyetem) működik, s bizonyítja, hogy az ember nyugdíjas korában is képes szellemi fejlődésre.

Hazánkban először Egerben a Ho Si Minh Tanárképző Főiskola patronálásával szervezték meg történelem, angol és német szakon. 33 jelentkező vágott neki a stúdiumnak, mely heti egy napi előadásból, szemináriumból, szakirodalom olvasásából, folyamatos tanulásból állt.

Példamutató szorgalommal és lelkesedéssel végezte el 27 idős hallgató az első tanévet s kapott ennek tanúsítását igazoló oklevelet – és ami ennél is több, értelmet az életének.

Örvendetes módon idén januárban Pécsen a TIT is megszervezte a Hazafias Népfrent segítségével a Nyugdíjasok Szabadegyetemét, hogy rendszerezett ismereteket nyújthasson, hasznos találkozási lehetőséget és eszmecserét biztosítson a közösségi művelődést igénylők részére. A vegyes témájú első félév programjában az idős kor élettani és egészségügyi problémái, közgazdasági tudnivalók, jogi kérdések, helytörténeti és művészeti tájékoztató, pécsi alkotóművészekkel folytatott eszmecsere szerepelt.

A sorozatot két évre hirdették nyári szünetek közbeiktatásával, kurzusonként 150,- Ft részvételi díjjal.

Akkor sokan kétségbevonták a próbálkozás életképességét. Rájuk cáfolt azonban a nagyszámú jelentkező. 112 személy iratkozott be, életkoruk 55-90 év között mozgott, voltak köztük munkások, igazgatók, tanárok, háztartásbeliek s kuriózumként egy vak ember is.

Általában az olyan régi nyugdíjasok jelentkeztek, akiknek hiányzott a közösség, kommunikációra vágytak.

A június 4-én zárult félév foglalkozásait a hallgatók rendkívül komolyan vették, példás érdeklődést és szorgalmat tanúsítottak, sokat olvastak, a foglalkozás után is együttmaradtak beszélgetni, vitázni. A hivatalos programokon kívül is összejöttek, barátságok szövődtek közöttük, közös kiránduláson vettek részt, élvezték a közösségi élet örömeit, ahol leszűkült gondolatviláguk is kitarulkozhatott.

Bebizonyosodott hát, hogy az életkor teljesen nem determinálja a művelődési igényeket, a megoldás – sok más tényező mellett – a közművelődés koncepciózuságán is múlik.

Nagy lehetőséget mulasztana el a társadalom, ha nem fordítaná saját hasznára az idősök élettapasztalatából származó szellemi kapacitást. Klasszikus példája ennek: Spártában, Athénben egykor a törvényhozásban és állami életben döntő szerephez juttatták a Vének tanácsát.

De saját portánkon maradva: a 70-es években pl. Pécsváradon a művelődési ház keretében működtettek egy vitafórumot az úgynevezett Bölcs emberek tanácsát. Többségükben nyugdíjas értelmiségiekből állt s összejöveteleiken közérdekű kérdéseket vitattak meg. Így, a helyi tanács véleményük alapján alakította ki községfejlesztési tervét, parkosítási mozgalmat indítottak, egészségügyi és szociális ellátási gondokra adtak segítő tanácsot, aktív szerepet vállaltak új közművelődési formák létrehozásában és lebonyolításában.

Íme, csak egy recept a címben foglalt alapgondolathoz, mely továbbgondolkodásra ösztönözhet a módszerek és formák kikísérletezésében.

Érdekes és kötelességünk is az utóbbi, hiszen társadalmunk alapvető érdeke, hogy a korosztályok minél eredményesebben közelítsenek egymáshoz és ne érezhesse magát senki a társadalomból kirekesztettnek.

KODOLÁNYI „KÖREI”

Kodolányi Jánosnak ma kis számú, fogyó hívei, olvasói, „rajongói” vannak, akik lankadatlan érdeklődéssel veszik kézbe és olvassák újra az életmű-sorozatban új kiadásban megjelenő könyveit. A háború után felnőtt nemzedék, a fiatalok műveit kevésbé ismerik, nevével az iskolában, az egyetemen nemigen találkozunk, és talán kissé értetlenül is állnak ezek előtt a nagy regénymonumentumok, terjedelemre is vaskos kötetek előtt. Kodolányi nyolcvanöt éve született és tizenöt éve halott. Ahogy mondani szokták: „nehéz természetű ember” volt, gyermekkorá óta súlyos, testén egyre jobban elhatalmasodó betegség kínozta, érzékenyen, sérülékenyen reagált az őt ért bántásokra, és maga sem volt másokhoz túlzottan kíméletes. „Kiírta” környezetének alakjait, családtagjait, akikkel találkozott, azoknak a falvaknak a népét, ahol gyermekévei leperegtek. Ezek az emberek sokáig nem felejtettek, és elevenen őrizték a hajdan kapott sebeket. De ma már jobbára ők sem élnek, az író ellenfelei, haragosai is meghaltak, és igazán itt van az ideje, hogy a kritika, az utókor méltányolja és igazságos mérlegre tegye műveit, és szava a felnövő, új olvasókhöz is eljusson.

Kodolányi életműve egyre táguló körökből épült föl. Pályáját ormánsági tárgyú, éles társadalomkritikát hordozó elbeszélésekkel, regényekkel és drámákkal kezdte. Ezeket követték a magyar előidőkben, a honfoglalás és a tatárjárás korában játszódó történelmi könyvek. Munkásságának harmadik körét a mítikus és a bibliai időkben játszódó regények alkotják. Azok, akik a magyar epika útját mindenáron az Eötvös, Jókai, Mikszáth, Móricz nevével jellemzett vonulatban látják, Kodolányi munkásságának rétegeztségében valamiféle „visszafejlődést”, eltévelyedést, kitérést érzékelnek, és az író szemére vetik történelemszemléletének hibáit és művei esztétikai fogyatékoságát. Ám a magyar szépprózának van egy másféle hagyománya is: a Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Kosztolányi nevével jelzett. Bár Kodolányi első mesterét Móricz Zsigmondban találta meg, és sokat tanult a nagy európai regényáramlattól, a naturalizmustól, valójában még a realista ábrázoláson is túlmutató lehetőségeket keresett, és a valóságghú ábrázolást a szimbolikus-mítikus kifejezésmóddal ötvözte. Kodolányi olyasmit valósított meg a magyar irodalomban, aminek analógiáját csak a világirodalomban találjuk meg, például Thomas Mann biblikus témájú regényeiben vagy a kiváló finn író, Mika Valtari egyiptomi tárgyú, magyarul Színuhe címmel megjelent művében. És ha a kritika ámulattal néz Thomas Mann teljesítményére, elismeréssel Mika Valtari regényére, miért kellene röstelkedni, ha magyar író hozzájuk mérhető műre, a mítosz és a modern regény egy-

beötvözésére vállalkozik? Ezért Kodolányi pályájában mi nem az eltévelyedésre, hanem a növekedésre, a kiteljesedésre látunk példát.

Eleven vonzalom élt benne gyermekévei tájaihoz, alakjaihoz. Bár Pest megyében, Telkin született, négyéves korában Baranyába került, és gyermekkorát Pécsváradon és Vajszlón töltötte, szellemi szülőföldjének ezt a vidéket nevezte. Az erdőfőtanácsos fia a falu parasztfiataljai közül választ magának testvérbarátot, megismeri a paraszti munkát, az apró, kihalásra ítélt falusi házak titkait, a légszomjjal küzdő, a nagybirtok halálos szorításában vergődő falvak életét. A Nyugat-ban közzét első írásának címe, a Sötétség akár jelképe lehetne annak a világnak, amelyet korai elbeszéléseiben, kisregényeiben, nagy sikerű színpadi műveiben, a Földindulás-ban és a Végrendelet-ben megjelenített. A magyarság fogyását, önpusztító betegségét, az egyikét már Kodolányi előtt és mások is szóvá tették, de olyan eleven irodalmi megformálásban és nagy hatással, mint ő, senki sem kiáltotta világgá.

Közéleti érdeklődésű, a társadalom és a politika gondjait ismerő, magára vállaló író volt. A történelmi téma, a magyar múlt megjelenítése nem a menekülés, a visszavonulás, a közélettől való elfordulás alkalmá volt számára, ellenkezőleg: a múlt képeinek megidézésével a két világháború között a németbarát politika, a fasizmus, a németesítő törekvések veszélyére figyelmeztetett, a német „áfium ellen való orvosságot” kereste. Kettős rétege van ezeknek a regényeknek: hiteles művészi megjelenítői a magyar múltnak, ugyanakkor az író személyes vallomását hordozzák. Az a Julianus, akit Kodolányi regényében bemutat, egyszerű valóságos és érzékletesen ábrázolt történelmi személy és az író hitének, testvérkereső szenvedélyének, a magyarsághoz intézett figyelmeztetésének a jelképe. A finn élet pozitívumait fölmutató útibeszámolóival is a példaadás volt a célja.

A huszadik századi európai szellemi áramlatoknak van egy hajtása, amelyet röviden a történelem előtti idők, az ősi kultúrák iránti érdeklődésnek nevezhetünk. Külföldön az ősi eposzok kiadása és lefordítása, Thomas Mann néhány regénye, nálunk Weöres Sándor hosszú énekei, mítoszteremtő költészete, Várkonyi Nándor az elsüllyedt kultúrákat, „Szíriat oszlopait” kereső szenvedélye, Kerényi Károlynak a görög mitológiát újraalkotó és azt értelmező törekvése éppúgy beletartozik, mint Kodolányi regényíró művészetének későn kibontakozó harmadik rétege. Az író az ötvenes években igen súlyos anyagi körülmények között, az irodalmi életből kiszorulva, a Balaton mellett, Akarattyán élt, de képzeletével az emberiség ősi múltjában járt, papírra vetett látomásaiban Gilgameszsel, Mózással, Jézussal találkozott. Súlyos, nehéz olvasmányok ezek a regények, elmélyedést, alkotótársi figyelmet kívánnak, de olyan tájakra nyitnak ablakot, amelyeket magyar regényíró még nem érintett.

Kodolányi vallomásos író: szívesen beszél magáról, sorsáról. Megrendítő önéletrajzában, a Süllyedő világ-ban valósággal tárgyiasítja, regényesíti életét; történelmi tárgyú regényeit viszont átszővi a legszemélyesebb utalásokkal. A magyar előidőkben élő hőseit a huszadik századi ormánsági népnyelv ízeivel, fordulataival beszélteti, történelmi alakjaiban pedig saját sorsára és a környezetében élő emberek arcvonásaira ismerünk.

Kodolányi úgy halt meg hetvenegy éves korában, hogy írói munkásságáért az életében kapott legnagyobb díj a Finn Oroszlánrend első osztályú lovagkeresztje volt, az a kitüntetés, amiben a finn állam a köztársaság ötvenedik évfordulóján 1967-ben részesítette. Az az író, aki életében több gáncsot, mint elismerést kap, okkal reménykedhet az utókor megbecsülésében. Művei megismerésével, olvasásával, Vajszlón az emlékház megnyitásával, Pécsváradon a jelen emléktábla felállításával ezt nekünk kell Kodolányi Jánosnak megadni.

ADALÉKOK A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ OPERATÁRSULATÁNAK 25 ÉVES TÖRTÉNETÉHEZ

„... a honoráriumok messze elmaradnak a fővárosiak mögött...”

Pécs gazdag zenei múltjának fontos része az az operakultusz, mely már a XIX. század elejétől nyomonkövethető. Az ideérkező magyar és német társulatok, akik Mozart, Bellini, Rossini operáit játszották, tudták, hogy itt európai szinten képzett muzikusokat találnak, akiknek segítségével a zenekar biztosítható. A többnemzetiségű város muzikális lakói zsúfolásig megtöltötték a pécsi szalákat, a kibérelt Hattyú-termet, az Elefántos ház nagytermét vagy az egykori pálos-kolostor ebédlőjét. Az operaelőadások biztos kasszasikert jelentettek. A Mária utcai első pécsi kőszínház is sok emlékezetes operaelőadás színhelye volt. Ennek a korszaknak ellenpéldája a századforduló operettre épülő színházi világa, amikor a színgazgatók évadonként 1-2 operaelőadásnál többet nem állítottak ki. (Ez konkrétan 2-3 előadási napot jelentett.) A pécsiek, akik pl. 1897-ben saját énekes szólistákkal, kórossal és zenekarral elő tudták adni Verdi Requiemjét – nehezen viselték ezt a helyzetet. Születtek is különféle ötletek a megoldásra, pl. az, hogy a nagyobb vidéki színházakban „operanövendékek és fiatalabb erők” szerezzenek állandó gyakorlatot. Próbálkoztak azzal, hogy néhány nagyobb vidéki város operajátékait központilag szubvencionálják. Az erőfeszítések a világháborús években gyengültek, a könnyű, szórakoztató műfajok uralkodtak a színpadokon. Komor Vilmos így írt 1933-ban a Pécsi Színházi Élet c. lapban:

„Egyes színgazgatók úgy próbálják megoldani az egyre sürgető igény kielégítését, hogy vendégjátékot szerveznek, lehozzák az Operaház teljes apparátusát néhány előadásra. Ez csak pénzkérdés.” Hozzáteszi azt is, hogy szerinte az általa létrehozott operastaggione-rendszer alkalmasabb a vidék operaigényének kielégítésére.

A staggionék kétségtelenül pótlást jelentettek, de – Horváth Mihály szavaival – időnként „kínosan gyengécskék voltak”. A pécsi operajátszás néhány különleges eseménye is megszületett ennek ellenpontjaként: Horváth Mihály irányításával előadták Gounod: Faust, Mozart: Színgazgató és Verdi: Tosca c. operáját.

A Pécsi Nemzeti Színház (továbbiakban PNSZ) operatagozata 1959-ben jöhetett létre. A Muzika c. folyóirat a zenei szempontokat véve figyelembe, a következő régi adottságokat sorolja fel a megalakulás indokaként: élvonalbeli szimfonikus zenekar és nívós kóruskultúra, az utánpótlást biztosító Pécsi Zeneművészeti Szakiskola, és a zsúfolt koncertsorozatok lelkes közönsége...

Felteszi a kérdést: vajon kényszerházasság lesz-e a lehetőségekből? Támogatja-e egymást a zene és a dráma, amelynek kettőssége vagy szintézise állandó problémája az operajátszásnak.

A hatvanas évek általános prosperitást mutattak az ország művészetében, kulturális életében és a pécsi színháznak különlegesen termékeny idejét jelentették.

Az opera létrejött idején kitűnő volt a prózai színház és 1960-ban robbant be Pécs és az ország kultúrájába a fiatal, eredeti programmal induló balettegyüttes.

Az első operapremier – Verdi Rigolettoja – 1959. okt. 22-én volt és az évadban ezt még három bemutató követte. A fiatal operatársulat nagy tempóban kezdte a repertoárgyűjtést, hogy megnyerje a közönség szimpátiáját és biztosítsa további létét.

„A pécsi operának – éppen a város kulturáltsága és művészi téren való elkönyezetettsége miatt – igényesnek, merésznek, művészinak és önmagával meg nem alkvónak kell lennie . . .” – írta a Muzsika c. lap a Carmen első, nagy sikerű bemutatója után.

A 25 év alatt összegyűlt repertoár túlnyomó részét az olasz operák képezik. A bemutatók és időpontjuk:

Verdi: Rigoletto	1959. X. 22.	1964. I. 28.	1982. XII. 18.
Traviata	1960. V. 20.	1976. XI. 12.	
Trubadur	1961. V. 19.	1965. II. 6.	1972. V. 17. 1976. XI. 25.
Álarcosbál	1963. III. 1.	1981. V. 17.	
Don Carlos	1963. XI. 22.	1973. XI. 30.	
Aida	1968. II. 8.	1977. V. 13.	
Puccini: Pillangókisasszony	1960. I. 15.	1975. III. 28.	1981. I. 12.
Bohémélet	1961. II. 3.	1973. III. 16.	
Tosca	1962. III. 9.	1975. VI. 19.	
A köpeny	1968. XII. 6.		
Gianni Schicchi	1968. XII. 6.		
Manon Lescaut	1970. II. 6.		
Mascagni: Parasztbecsület	1961. IV. 14.	1979. X. 28.	
Leoncavallo: Bajazzók	1961. IV. 14.	1972. I. 29.	
Donizetti: Don Pasquale	1967. XII. 15.		
Lammermoori Lucia	1965. XII. 17.		
Nicolai: A windsori víg nők	1964. IV. 17.		
Rossini: A sevillai borbély	1963. VI. 27.		

Bizet: Carmen 1960. III. 18., 1971. IV. 9., 1973. X. 30., 1983. V. 14.

Gounod operája, a Faust 2 alkalommal került bemutatásra, sikerét mindkétszer meghatározta a balett: Bemutató: 1967. II. 17., 1980. III. 14.

Játszották a ritkán látható operát, Delibes Lakmé-ját is: Bemutató: 1964. II. 21.

A Mozart-operák a repertoár különösen fontos részei.

Szöktetés a szerájból	1961. XII. 1.	1964. IX. 9.	
Don Juan (Don Giovanni)	1965. III. 12.	1976. V. 7.	1979. I. 18.
Varázsfuvola	1970. XII. 20.		
Figaro házassága	1974. III. 8.		
Così fan tutte	1980. XII. 20.		

1972. XII. 1-én volt a Beethoven-opera, a Fidelio bemutatója. A stílus okozta problémákat sikerült jó szinten megoldani.

Az egyetlen Pécsen bemutatott Wagner-művet, a Lohengrint kamarajelleggel játszották a színház adottságai miatt, 1978. III. 24-én.

A közönség szívesen fogadta Weber: A bűvös vadász 1965. V. 18-i és Flotow: Márta 1969. XII. 5-i „belemagyarázás” nélkül rendezett bemutatóit.

A magyar operák közül színpadra került:

Erkel: Bánk bán 1960. XII. 28.

Hunyadi László 1969. V. 2.

Kodály: Háry János 1979. III. 30.

Bartók: A kékszakállú herceg vára c. műve egy estén került bemutatásra a Csodálatos mandarinnal. (A társulat erre a produkcióra ma is büszke.) 1931. III. 7.

Legendássá vált az első Hoffmann meséi-bemutató, Offenbach műve 1962. XI. 9-én. A második is feltűnt eredeti megoldásaival (1974. XII. 13.).

Sok kritikus vélte úgy, hogy a pécsi opera egyéni arculatát a különleges, a ritkán játszott és a modern művek adhatják meg. Ezek a bemutatók különös erőfeszítést igényelnek művészi és anyagi szempontból, de sikerük és hatásuk vitathatatlan.

A bemutatók időrendben:

Menotti: A médium	1963. V. 24.
Monteverdi: Könyörtelenek bálja	1963. V. 24.
Milhaud: Az elrabolt Európa	1964. VI. 11.
Az elhagyott Ariadne	1964. VI. 11.
A megszabadított Theseus	1964. VI. 11.
Kalinski-Lhotka: Analfabéta	1964. VI. 11.
Bartos: Zárzavar	1964. VI. 11.
Janaček: Jenufa	1966. III. 18.
Händel: Julius Caesar	1966. XI. 25.
Szőnyi Erzsébet: Firenzei tragédia	1970. VI. 12.
Károly Róbert: Japán halászhajók	1970. VI. 12.
Ravel: Pásztoróra	1973. III. 16.
Sosztakovics: Kisvárosi lady Macbeth	1964. XI. 5.
Hindemith: A hosszú karácsonyi ebéd	1977. XII. 11.
Lortzing: Operapróba	1977. XII. 11.

A karmesterek

Az első, és az operatársulatot megszervező, megalapító karmester Paulusz Elemér. Korábban Szegeden működött, ahol Fricsay Ferenc és Vaszy Viktor mellett tanulta meg a színházi zenét. Sok operettet is vezényelt és sohasem szégyellte, hogy az operett pihenteti, felüdíti. (Operettet énekeltek korábban első vezető szólistái is: Bárdos Anna és Wágner József.) Paulusz Elemér egyéniségéhez az olasz operák dallamossága állt a legközelebb, de nyitott volt minden kísérletre, új kezdeményezésre. Ezt bizonyítják azok az operák, amelyeket Németh Antallal hoztak színre, és a Horváth Zoltán rendezésében bemutatott „perc operák”, Händel Julius Caesar-ja, vagy Sosztakovics: Kisvárosi lady Macbethje. Nagy jelentőséget tulajdonított a műhelymunkának és az énekhangok karbantartásának. Bár az ő idejében sem voltak relatíve jobbák a fizetések és a lakáskörülmények, magánénekeseit sokáig meg tudta tartani. Nem volt idegen tőle a kísérletezés: lehetőséget adott a kórusból való kiemelkedésre is. Központi kérdés volt számára zenekarának fejlődése, hiszen az opera és a balett zenei igényessége miatt elengedhetetlen volt egy olyan zenekar, mely a partitúrákat maradéktalanul elő tudta adni. Ápolta a Pécsi Zeneművészeti Szakiskolával való kapcsolatát, ahonnan az utánpótlást nyerte. 1965-ben Liszt-díjat kapott.

Sándor Jánost, mint a modern szimfonikus műveket eredetien és nagy erővel bemutató muzsikust ismerte meg városunk. A fiatal karmester úgy találta, hogy 1963-ban a főváros nem nyújtott volna annyi lehetőséget képességei kipróbálására, mint Pécs. Valóban, alkalma volt együttműködni a Pécsi Balettel és nem utolsó-

sorban az operával. „A windsori víg nők” bemutatója után 1964. július 17-én így írt Székely András a Muzsikában Sándor Jánosról:

„... ebben az előadásban igazi könnyed buffo-hangzások és széles vonalú romantikus dallamok őszinte interpretátoraként is megismerhettük, aki melódiaformálásban éppoly biztosan mozog, mint a ritmusok könyörtelen megvalósításában...”

Nagy Ferenc pécsi karmesteri jelenlétéhez emlékezetes bemutatók és jó kritikák fűződnek. Ő vezényelte a két új magyar operát, Szőnyi Erzsébet: Firenzei tragédia, és Károly Róbert: Japán halászok c. művét. A Manon bemutatója után így írt róla Juhász Előd a Muzsikában: „... izzó atmoszférát teremt. Zenekara sokszínű, a Manon mellett a főszereplő...” Nagy Ferencnek mégis rosszkedvűen kellett nyilatkoznia távozása előtt, hogy általános érdektelenséget tapasztal a pécsi operával kapcsolatban.

Breitner Tamás, az új zeneigazgató szerint is „A színházban bizonyos válság van. A vezető énekesek kiválása okozta ezt, így mindenekelőtt e válság megoldása a fő gond.”

Breitner Tamás 1956-ban végezte el a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola karnagyképző tanszakát. Hosszú ideig az operettszínházban működött, sok szimfonikus koncertet vezényelt.

Breitner Tamás crelyesen látott hozzá, hogy a – Nagy Ferenc szavaival – „tehetetlenségre kárhoztatott” operai részleg sorsát felfoldítse. Feuer Máriának nyilatkozta az Élet és Irodalom 1977. aug. 28-i számában:

„Az opera ‚drága játék’, költséges műfaj, meglehetősen sok pénzt kell rá áldozni – vagy pedig le kell mondani róla.” Breitner szerint, ha jó az operaeloadás, megszűnik az érdektelenség – hisz pl. a Varázsfuvola-eloadás operettszériát ért el. Azt viszont elismerte, hogy „a közhangulat és a szervezés az idegen nevek bővölésében él”.

Problémaként említette, hogy a honoráriumok messze elmaradnak a fővárosiak mögött, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola pécsi tagozata csak a budapesti operának képez énekest, a „maszek énektanítás” pedig tönkreteszi a hangokat. A zenekari utánpótlás megoldása is nehéz feladat.

A Pécsi Szimfonikus Zenekar önállósulásával Breitner Tamás feladatai, de lehetőségei megnöttek. Most legalább annyira szüksége van az operának tehetségére, tekintélyére és erejére, mint amikor 1970-ben a PNSZ-hez került. A feladatok megoldásában segítségére van a pécsi opera új tagozatvezetője, Marczis Demeter és titkára, Ribly János.

Hirsch Bence az 1972-es Bohémélet – bemutatótól vezényel a PNSZ-ben. Szegeden indult a pályája, Pécsre szerződése előtt külföldön működött. Igényes és színvonalas karmesteri munkája mellett (gyakorlatilag minden operát vezényel ő is Breitner Tamás mellett) feltűnést keltek operaszöveggönyv-fordításai. Ezek a fordítások nem csak azért ideálisak, mert a német nyelv tökéletes ismeretén alapulnak, de azért is, mert a sok színházi tapasztalattal összefüggésben szem előtt tartják a dráma és a prozódia szempontjait.

A zenekar

A pécsi operáról szóló kritikákban már közhelyszerű az efféle mondat: „Az előadói apparátus legjobb tényezője a zenekar volt.” Mivel a pécsi hangversenyélet tulajdonképpen mindenfajta történelmi és társadalmi háttérben töretlen tudott maradni – a magas színvonal szinte természetes. Ez azonban távolról sem jelent problémamentességet sem a próbakörülményekben, sem az anyagiakban. A helyzet az

évek során mégiscsak javul. Kissé groteszk jelképe lehet ennek a zenekari árok, mely 1896-ban még valósággal a színpad alatt volt, aztán előrébb került, majd később terjedelmében is megnőtt. A színház rekonstrukciójával tán tovább nő legalább az alkalmassága, és ezzel párhuzamosan a zenekar személyi helyzete. A Pécsi Szimfonikus Zenekar önállósulása bizonyára az egyzetetési gondokon túl előnyökkel is jár.

A rendezők

Az eltelt 25 év alatt tizenegyen rendeztek operát a PNSZ-ben.

Németh Antal: Verdi: Rigoletto (1959. X. 22.)

Erkel: Bánk bán (1960. XII. 28.)

Puccini: Bohémélet (1961. II. 3.)

Verdi: Trubadur (1961. V. 19.)

Mozart: Szöktetés (1961. XII. 1.)

Puccini: Tosca (1962. III. 9.)

Offenbach: Hoffmann m. (1962. XI. 9.)

Verdi: Álarcosbál (1963. III. 1.)

Verdi: Rigoletto (1964. I. 28.)

Mozart: Szöktetés (1964. IX. 9.)

Verdi: Trubadur (1965. II. 6.)

Radványi Zsuzsa: Puccini: Pillangókisasszony (1960. I. 15.)

Verdi: Traviata (1960. V. 20.)

Mascagni: Parasztbecsület

Leoncavallo: Bajazzók (1961. IV. 14.)

Katona Ferenc: Bizet: Carmen (1960. III. 18.)

Horváth Zoltán: Rossini: A sevillai borbély (1963. VI. 27.)

Verdi: Don Carlos (1963. XI. 22.)

Nicolai: A windsori víg nők (1964. IV. 17.)

Milhaud: Az elrabolt Európa (1964. VI. 11.)

Az elhagyott Ariadne (1964. VI. 11.)

A megszabadított Thaseus (1964. VI. 11.)

Kalinski-Lhotka: Analfabéta (1964. VI. 11.)

Bartos: Zárzavar (1964. VI. 11.)

Sosztakovics: Kisvárosi lady M. (1964. XI. 5.)

Mozart: Don Juan (1965. III. 12.)

Weber: Bűvös vadász (1965. V. 18.)

Donizetti: Lammermoori Lucia (1965. XII. 17.)

Janaček: Jenufa (1966. III. 18.)

Händel: Julius Caesar (1966. XI. 25.)

Gounod: Faust (1967. II. 17.)

Verdi: Rigoletto (1964. I. 28.)

Donizetti: Don Pasquale (1967. XII. 15.)

Verdi: Aida (1968. III. 8.)

Puccini: A köpeny

Gianni Schicchi (1968. XII. 6.)

Erkel: Hunyadi László (1969. V. 2.)

Flotow: Márta (1969. XII. 5.)

Puccini: Manon Lescaut (1970. II. 6.)

Szónyi E.: Firenzei tragédia

- Károly Róbert: Japán halászkok (1970. VI. 12.)
 Mozart: Varázsfuvola (1970. XII. 20.)
 Bizet: Carmen (1971. VI. 9.)
 Puccini: Bohémélet (1972. I. 29.)
 Verdi: Trubadúr (1972. V. 12.)
 Beethoven: Fidelio (1972. XII. 1.)
 Bizet: Carmen (1973. X. 30.)
 Mozart: Figaro házassága (1974. III. 8.)
 Erkel: Bánk bán (1960. XII. 28.)
 Bizet: Carmen (1973. X. 30.)
 Verdi: Rigoletto (1982. XII. 18.)
 Rossini: A sevillai borbély (1963. VI. 27.)
- Huszár Klára: Delibes: Lakmé (1964. II. 21.)
 Weber: Bűvös vadász (1965. VI. 18.)
 Verdi: Traviata (1976. XI. 12.)
- Eck Imre: Menotti: A médium (1963. V. 24.)
 Monteverdi: Könyörtelenek (1963. V. 24.)
 Ravel: Pásztoróra (1973. III. 16.)
 Verdi: Don Carlos (1973. XI. 30.)
 Offenbach: Hoffmann meséi (1974. XII. 13.)
 Mozart: Così fan tutte (1980. XII. 20.)
 Puccini: Tosca (1981. I. 12.)
 Verdi: Álarcosbál (1981. V. 17.)
- Kertész Gyula: Leoncavallo: Bajazzók (1975. VI. 19.)
 Mozart: Don Giovanni (1976. V. 7., 1979. I. 18.)
 Verdi: Aida (1977. V. 13.)
 Puccini: Pillangókisasszony (1979. X. 28.)
 Verdi: Rigoletto (1982. XII. 18.)
- Sík Ferenc: Kodály: Hány János (1979. III. 30.)
- Konter László: Lortzing: Operapróba (1977. XI. 11.)
 Hindemith: A hosszú karácsonyi ebéd (1977. XII. 11.)
 Gounod: Faust (1980. III. 14.)
- Karinthy Márton: Mascagni: Parasztbecsület (1973. III. 16.)
- Vaclav Veznik: Wagner: Lohengrin (1978. III. 24.)

Az első operabemutató, Verdi Rigolettójának rendezése Németh Antal nevéhez fűződik. Székely Júlia írónő a Dunántúli Naplóban méltatta lelkesen ezt a rendezést, mely „... szembeszáll a Milanoi Scala verista, realista stílusával.” Németh Antal gazdag és ellentmondásos pályája végén a PNSZ-ben kapott lehetőséget néhány rendezésre. Ezek többsége operarendezés. A lehetőség „megadásának és Németh Antal távozásának körülményeiről nem ír a sajtó. A Pécshez kötődő munkásságról csak néha villan föl valami az újságokban, csak annyi, mint a „jéghegy csúcsa”. Ilyen a „Megtáncolt opera” c. cikk a Dunántúli Napló 1962. dec. 2-i számában, mely a Jelenkor által szervezett vitaestről szól. Ez a cikk közli Németh Antal vitaindító beszédének rövid tartalmát Offenbach: Hoffmann meséi c. művéről írt rendezői koncepciójáról. Veress Endre így írt a Hoffmann meséi bemutatójáról: „A kezdeményezés több pusztán kísérletnél, forradalmi, alapjában kavarja fel és tágtítja szét eddigi ismereteinket.”

Németh Antal fiatalos lendülettel tolta félre az operajátszás ásatag, múlt századbeli stílusát. A nézők egy részét meghökkentette az a látvány, hogy külön audio és vízió színpadon játszottak a szereplők, majd időnként elhagyták azt és főleg a

finálékban az énekesek táncos alteregójuk mellett jelentek meg. (Eck Imre későbbi műveiben is feltűnt ez a gondolat, és kísérletezett továbbfejlesztésével.)

Németh Antal a zene és a dráma egységét különleges, eredeti módon érte el: nem kívánt az énekesektől magasrendű színészi játékot, az áriák és recitativók a táncosok teste által is megszólaltak, így törekedve a teljességre.

A 25 év operarendezéseinek csaknem a fele Horváth Zoltán munkája. Az Oláh Gusztáv és Nádasdy Kálmán-féle iskola kiemelkedően tehetséges képviselője. Muzikalitására és zenei képzettségére jellemző az, amit környezete mond róla: zeneileg úgy „tudja” a műveket, hogy akár el is vezényelhetné. Egészen fiatalon került a pécsi operához. Nagy lendülettel indult a pályán. Rendezései izgalmasak, modernek, filmszerűek és ezzel együtt gyakori róluk a „stílusos”, „ízléses” jelző a kritikákban. Mindig nagy súlyt fektetett a színészi játékra, a kórusok mozgatására, de mindig pontosan tudta, mennyi az, amit kérhet szereplőitől. Az 1964-es modern operacst után így írt róla Nádor Tamás:

„Horváth Zoltán szuggesszív rendezői módszere ezúttal is alkalmasnak bizonyult, hogy operaénekesekünk most már csaknem teljesen gátlástalanul, felszabadultan játsszanak is, éljék és ne csak énekeljék szerepüket.”

Kiemelkedő rendezése volt a Sosztakovics-opera a Kisvárosi lady Macbeth. „A zenekari munka, énekhangkezelés és a színpadi cselekmény úgy fonódnak egymásba, hogy a hallgató-néző egy pillanatra sem tudja szétválasztani ezt a folyamatot” – dicsérte Antal György a Horváth Zoltán vezette alkotói együttest. Nagy rendezése volt a magyarországi ősbemutató, a Jenufa.

Eck Imre operarendezései minőségben és számban is többet jelentettek „kalandnál”. A totális színház egyfajta megvalósulását látta az operában.

Monteverdi: Könyörtelenek bálja és Menotti: Médium c. operája voltak az első rendezései. A Muzsika kritikája szerint „A fenyegető, tragikus légkört már az első pillanatban jól exponálja és van invenciója a feszültség fokozására egészen a darab végéig. A naturalizmus csábításait el tudta kerülni.”

Az Eck-rendezések mindig tartalmaztak valami különleges és eredeti koncepciót, ha megoldásuk vitatható is volt. Nagy és emlékezetes sikere az operát rendező koreográfusnak a Cosi fan tutte.

Katona Ferenc sajnos csak egyetlen, de nagyon emlékezetes operát rendezett, az első Carment Komlóssy Erzsébettel.

„Itt nem történt meg a gyakori hiba, hogy a prózai rendező hatására a dráma függetleníti magát a zenétől.” A mozgás szinte koreografikusan felépített volt, mégis úgy tűnt, mintha pillanatnyi érzelmek hatására születne.” – írta róla a Muzsika 1960 májusában.

A főiskolás Konter László rendezte Hindemith: A hosszú karácsonyi ebéd és Lortzing: Operapróba c. művét. A magyarországi bemutatók feltűnést keltettek a szakmában is.

Albert István írta 1978. január 7-én a Film Színház Muzsikában Konter Lászlóról: „... ő még nem búvik a beválnak hitt fedezék mögé, hogy „a zene immanens mondanivalójához” a rendezőnek a megelevenítésen kívül nem sok hozzátennivalója akadhat. Ő vállalta, hogy a publikumot tanítsa kicsit hallani és – látni is.”

Sík Ferenc a dráma felől közelített egyetlen pécsi operarendezéséhez, Kodály Hány Jánosához. (Ezt a zenekritikusok nem is vették tőle jónéven.) A művet, mint a magyar színpadi irodalom egyik alpművét, nagyon fontosnak tartotta. Rendezés közben a dalműnek „sorra bukkantak föl újabb rétegei. Például, hogy a korai magyar abszurd egyik alkotása...” Ez a „rendhagyó Hány”, melyben az operai szereplőkön kívül prózisták és népi táncosok is szerepeltek – nagy közönségsiker volt.

Kertész Gyula ugyanabból a rendezői iskolából került ki, mint Horváth Zoltán. Rendezéseit ízlés és mértéktartás jellemzi. Törekvése az, hogy az opera eszmei vonala kihangsúlyozódjék, a fontos részek kiemelkedjenek és hiteles legyen az atmoszféra. Általában nem akarja a műveket kívülről jött elemekkel feldúsítani. A korhű és jóértelemben vett hagyományos rendezései kialakították a pécsi operarendezés egyik jellemző arcát.

A magánénekeselek

Az opera létrejöttének első időszakában a magánénekeselek létszáma lehetővé tette a kettős (és egycsoporthoz tartozó) szereposztást.

A vidéki operáknál természetes, hogy az átlagnál jobb képességű énekeselek egy idő után a fővárosban vagy külföldön keresnek nagyobb érvényesülési lehetőséget, jobb anyagi körülményeket. A 25 év alatt hullámhegyek és völgyek váltogatták egymást a szolistaság mennyiségét és minőségét tekintve.

Az opera negyedszázada alatt sok neves énekes szerepelt a pécsi operaszínpadon. Nagyszerű Carmen volt Mészöly Katalin, aki itt érett igazán énekesnővé. Németh József emlékezetes szerepe Posa márkí és Scarpia. És hosszan lehetne sorolni: Horváth Eszter – Manon, Tréfás István: Basilio, Biberach, Sparafucile, Illés Éva: Rosina, Jenufa, Katyerina Izmajlova, Bolla Tibor: Figaro, Tiborc, Ercse Margit: Gertrudis, Amneris, és Horváth Bálint, Réti Csaba, Pécsváry Gabriella szerepei . . .

Külön fejezet illetné Marczis Demetert. Székely András vidéki színpadon különösen ritka tüneménynek nevezi az olyan művészt, aki zenei áldozatok nélkül tud drámai légkört teremteni. Marczis ilyen.

Az operatagozat története Wágner József pályatörténetének kerete és egyben lényege. Wágner József „a tenorista” az operák ifjú hősei után új és érdekes lehetőségekre talált a karakterzenében.

A kórus

Kórus nélkül nincs opera és az énekkar mindig kényes pontja az operajátszásnak. A kritikák 1–2 mondatban méltatják teljesítményt. Az operakórusokban – eltérően az amatőr kórusoktól – nagy és szólisztikus hangokra, színpadi mozgáskultúrára van szükség. A kórustagok fizetése alacsony, a vidékiek lakáshelyzete megoldhatatlan. Az esély a szólóénekesi kiugrásra eléggé kicsi. Jelenleg 36 tagból áll a kórus – ezt a létszámot bizonyos operáknál (pl. Aida) kórustagokkal kell bővíteni. A pécsi opera régi kórustagjai közül többen énekelnek ma kórustagként az MRT énekkarában, a Magyar Állami Népi Együttesben és a fővárosi operaházban.

A pécsi opera első karigazgatója Dőry Miklós volt, jelenleg pedig – immár 20 éve – Károly Róbert.

Az előadások létrejöttében nagy szerepe van a korrepetítoroknak, bár az ő munkájuk mindig a háttérben marad. Az opera első korszakának karmester-korrepetitora volt a fiatalon és tragikusan elhunyt Laky György. Jelenleg – és már évek óta – Varga Márta ül a zongora mellett a próbákon és helyettesíti a zenekar hangzását. Tudása, türelme, kedvessége beleépül a produkciókba.

A látvány

A díszlet- és jelmeztervezés az empátia művészete – tartják ezt színházi berkekben. Az igazán erős egyéniségű tervezők azonban akkor is önmaguk tudnak maradni, ha teljesen átéli a rendezői és karmesteri koncepciót.

- Vata Emil: Bizet: Carmen (1960. III. 18.)
 Verdi: Traviata (1960. V. 20.)
 Menotti: A médium (1963. V. 24.)
 Monteverdi: Könyörtelenek bálja (1963. V. 24.)
 Rossini: A sevillei borbély (1963. VI. 27.)
 Verdi: Don Carlos (1963. XI. 22.)
 Nicolai: A windsori víg nők (1964. IV. 17.)
 Milhaud: Az elrabolt Európa (1964. VI. 11.)
 A elhagyott Ariadne (1964. VI. 11.)
 A megszabadított Theseus (1964. VI. 11.)
 Kalinski-Lhotka: Analfabéta (1964. VI. 11.)
 Bartos: Zárzavar (1964. VI. 11.)
 Sosztakavics: Kisvárosi lady Macbeth (1964. XI. 5.)
 Jjanaček: Jenufa (1966. III. 18.)
 Händel: Julius caesar (1966. XI. 25.)
 Gounod: Faust (1967. II. 17.)
 Verdi: Aida (1968. III. 8.)
 Erkel: Hunyadi László (1969. V. 2.)
 Puccini: Manon Lescaut (1970. II. 6.)
 Szőnyi E.: Firenzei tragédia (1970. VI. 12.)
 Károly R.: Japán halászkok (1970. VI. 12.)
 Puccini: Bohémélet (1972. I. 29.)
 Beethoven: Fidelio (1972. XII. 1.)
 Mozart: Figaro házassága (1974. III. 8.)
 Verdi: Traviata (1976. XI. 12.)
 Verdi: Trubadur (1976. XI. 26.)
- Eck Imre: Ravel: Pásztoróra (1973. III. 16.)
 Verdi: Don Carlos (1973. XI. 30.)
 Offenbach: Hoffmann meséi (1974. XII. 13.)
 Puccini: Tosca (1975. III. 28.)
 Mozart: Così fan tutte (1980. XII. 20.)
 Puccini: Tosca (1981. I. 12.)
 Verdi: Álarcosbál (1981. V. 17.)
- Bojár Iván: Verdi: Rigoletto (1959. X. 22.)
- Vincze Győző: Puccini: Pillangókisasszony (1960. I. 15.)
 Verdi: Trubadur (1961. V. 19.)
 Mozart: Szöktetés a szerájból (1961. XII. 1.)
 Puccini: Tosca (1962. III. 9.)
- Pintye Gusztáv: Donizetti: Lammermoori Lucia (1965. XII. 17.)
 Verdi: Rigoletto (1964. I. 28.)
 Donizetti: Don Pasquale (1967. XII. 15.)
 Puccini: A köpeny (1968. XII. 6.)
 Gianni Schicchi (1968. XII. 6.)
 Bizet: Carmen (1971. IV. 9.)
 Verdi: Trubadur (1972. V. 12.)
 Mascagni: Parasztbecsület (1973. III. 16.)
 Bizet: Carmen (1973. X. 30.)
- Lux Adorján: Delibes: Lakmé (1964. II. 21.)
 Mozart: Don Juan (1965. III. 12.)
 Weber: A bűvös vadász (1965. VI. 18.)

Diszletterveket készítettek:

Húros Annamária, Blanár György, Horváth László, Forray Gábor, Langmár András, Székely László, Josef Salek, Fónai Gábor, Nagy Sándor, Kőrösy Sándor, Székely László, Erdős János, Csikós Attila, Kiss Anikó.

A jelmeztervezők neve, az operák címe, a bemutató időpontja:

- Gombár Judit: Mozart: Szöktetés a szerájból (1961. XII. 15.)
Puccini: Tosca (1962. III. 9.)
Menotti: Medium (1963. V. 24.)
Monteverdi: Könyörtelenek bálja (1963. V. 24.)
Rossini: A sevillai borbély (1963. VI. 27.)
Verdi: Dön Carlos (1963. XI. 22.)
Delibes: Lakmé (1964. II. 21.)
Nicolai: A windsori víg nők (1964. IV. 17.)
Sosztakovics: Kisvárosi lady Macbeth (1964. XI. 5.)
Mozart: Don Juan (1965. III. 12.)
Donizetti: Lammermoori Lucia (1965. XII. 17.)
Janaček: Janufa (1966. III. 18.)
Verdi: Trubadúr (1972. V. 12.)
Ravel: Pásztoróra (1973. III. 16.)
Verdi: Don Carlos (1973. XI. 30.)
Offenbach: Hoffmann meséi (1974. XII. 13.)
Vágó Nelli: Puccini: A köpeny (1968. XII. 6.)
Gianni Schicchi (1968. XII. 6.)
Manon (1970. II. 6.)
Erkel: Hunyadi László (1969. V. 9.)
Hindemith: Hosszú karácsonyi ebéd (1977. XII. 11.)

Jelmezterveket készített még a pécsi operákhoz Katona Piroska, Fekete Mária, Torday Hajnal, Schaffer Judit, Kállai Judit, Vidák Gyöngyi.

A balett

Pécsett egyedülálló lehetőséget jelent az operaelőadások létrehozásában a Pécsi Balett jelenléte. A rendezők egyéniségétől függött mindig, hogy milyen mélyen épült be a tánc az opera szövegébe, de pusztán díszítésül alig alkalmazták. A Pécsi Balett számára is jelentősek az operák. Fontos cselekmény volt pl. mindkét kezdő együttes számára a Hoffmann meséi Németh Antal rendezésében. A kettős szereposztás névsora önmagában is sokatmondó:

Hoffmann:	Ágoston Edit	-	Esztergályos Cecília
Olympia:	Illés Éva:	-	Árva Eszter
Antónia:	Pécsváry Gabriella	-	Handel Edit
Miklós:	Wágner József	-	Csifkó Ferenc
Lindorf Coppelius, Dappertutto, Mirakel:	Fodor Pál	-	Tóth Sándor
András, Cochenille, Pitichinaccio, Ferenc:	Hotter József	-	Veöreös Boldizsár
Spalanzani:	Tóth László	-	Hetényi János
Slemil:	Berczeli Tibor	-	Debreceni István
Crespel:	Tréfás István	-	Domján Tibor

Németh Antal szavaival:

„Vannak olyan operák, amelyekben az operistáknak tulajdonképpen táncolni is kellene a szerepüket, mint például a Hoffmann meséiben is, de hát ezt nem lehet megoldani, ez az ilyen operák paradoxona.”

Eck Imre hangsúlyozta az Offenbach művel kapcsolatban – de ez vonatkozik minden produkcióra – hogy a tánc nem illusztrálja az opera szövegét, hanem azzal szinkronban eljátssza a művet, vagy részletet – sajátos kifejező eszközeivel.

A Pécsi Balett nagy külföldi turnéi idején csökkent a tánc szerepe az operákban, később újra felerősödött. A balettegyüttes életének fénykorszakában született az első Faust-előadás híres Valpurgis-éje. A Könyörtelenek bálja koreográfiáját Tóth Sándor készítette, az operát Eck Imre rendezte. A tánc szempontjából is fontos operák közül kiemelkedik a *Così fan tutte*.

25 éve . . .

A pécsi opera jubileumával együtt személyes jubileumot is ünnepelnek néhányan:

25 éve magánénekesek a PNSZ operatagozatában:

Marczis Demeter
Wagner József
Bárdos Anna

25 éve zenekari tag:

Zalay József
Farkas Tivadar
Ribly János
Durczy István
Horváth Tibor
Nagy Péter
Barth István
Mármárosi József
id. Szabó Ferenc
Kangli József

25 éve énekkari tagok:

Heil Jánosné
Nagy Józsa
Heindl Jánosné

Jó volna, ha leírnák emlékeiket. Dokumentuma lenne egy vidéki opera jellemző vagy rendhagyó jelenségeinek.

A jubileum idején főleg az örömteli emlékek kerülnek előtérbe. A pécsi opera helyzete azonban épp úgy problémákkal terhes, mint a többi vidéki társulaté.

ISKOLA A SZÍNHÁZBAN

„... nélkülözhetetlen a ... külső segítség.”

A színház az iskolában mostoha helyzetben van. A legutóbb bevezetett tantervek sem módosítottak azon a tantárgystruktúrán, mely az esztétikai nevelésen belül szinte kizárólagos helyet biztosít az irodalomnak mint ismeretnek, mellékes szerepet szán a képzőművészetnek mint készségnek, és a kettő közötti teret és funkciót ruház a zenére.

Ebből a képzési rendszerből szinte teljes mértékben hiányzik – többek között – a színházművészet és a film. A színházművészettel kapcsolatos ismeretek kizárólag mint a drámatörténet adalékai bukkannak fel, s a tantervi követelmények sehol sem kéri őket számon. Persze talán nem is volna helyes a színházzal kapcsolatos kérdéseket az irodalom részeként tárgyalni, lévén a színházművészet autonóm művészeti ág, a maga sajátos – az irodaloméval nem azonos – jelrendszerével, művészi eszközeivel.

A színházi alkotás kódjainak befogadása, megértése csak az alkotásokon keresztül történhet, ahogyan az irodalmat is csak a műveken keresztül lehet elsajátítani, amit a legzseniálisabb elemzések és a legközérthetőbb népszerűsítések sem pótolhatnak. Ehhez pedig művek: színházi előadások kellene. Az ének-zene oktatásban is kiderült, hogy szükség van élő koncertekre, diákhangversenyekre, nem utolsósorban azért, mert ez a „műfaj” más befogadói magatartást kíván meg, mint a „konzerv-zenék”, a rádió- és lemezfelvételek. Ugyanez a helyzet a színházzal is. Laurence Olivier filmre vitt *Hamlet*-je nem helyettesítheti azt a jelenbeli pillanatot, amikor a színész „egy eszmeképhez úgy hozzátöri lelkét, hogy arca elsápad belé...”, s nem helyettesítheti azt az élményt, ami a kollektív befogadás során keletkezik, a műalkotással „azonos” térben és időben.

Az adott művészeti ág kódjainak az egyes művek befogadásán keresztül történő elsajátítása természetesen nem nélkülözheti bizonyos történeti és elméleti ismeretek meglétét. Annál hatékonyabb azonban ezeknek az ismereteknek a megfogadása, minél közelebb vannak magához a műhöz, az élményhez. Épp ezért van óriási szerepe minden olyan „beavató” produkciónak, mely együtt kínál élményt és ismeretet.

Ezek a programok szükségképpen az ifjúságot célozzák (mégpedig elsősorban a középiskolás korosztályt), és szükségképpen az iskolához is kötődnek. Az 1983/84-es évad során a Pécsi Nemzeti Színház keretében egy olyan – több évre tervezett – sorozat kezdődött, mely a város középiskoláinak kínál speciális színházi programokat.

Az „Iskola a színházban” elnevezésű sorozat (melytől írásom címét kölcsönöztem) még tervezet formájában, 1983 májusában a következő célt tűzte maga elé:

„A programban a diákok zártkörű színházi pódiumműsort kapnak a színház nagyszínpadán berendezett 80–100 személyes ‚miniszínházban‘. A műsor középiskolásoknak, szakközépiskolásoknak, szakmunkástanulóknak készül, elsősorban a tananyaghoz kötődve, ugyanakkor bevezet a kulisszák mögé, a színház világába. A délután három órákor kezdődő kb. másfél órás előadás mindenkor megvásárolt kedvezményes árú jeggyel lenne érvényes. Egy évadban akár három miniszínpadi produkció is elkészülhet kb. hat-hat előadással, ebben az esetben az egész sorozat ‚felolvasó színház‘ formájában akár egy egész dráma keresztmetszete is feldolgozható.)” A tervezet feltételesmódja ma már nyugodtan feloldható: az évad során az itt idézett elképzelések – kisebb-nagyobb nehézségek közepette ugyan, de – maradéktalanul megvalósultak.

Ez a drámatörténeti sorozat idei anyagában a középiskolák első osztályának a görögöktől a reneszánszig terjedő korszakát ölelte át, részben illusztrálva az órákon tanultakat, de lényegében szinte teljes mértékben kiegészítve azt. A négy diákelőadás közül az első a görög tragédiák és a görög színház világába kalauzolta el a gyerekeket, a második az ókori vígjátékkal ismertetett meg, a harmadik a középkori színházzal foglalkozott, a negyedik pedig – az éppen műsoron levő *Hamlet* megtekintésével és megvitatásával – a reneszánszba vezetett el.

Ezeket az előadásokat teljes egészében maguk a színészek hozták létre: ők válogatták a szemelvényeket, ők írták meg az egyes jeleneteket bevezető vagy összekötő „kiselőadásokat”, és ők rendezték meg az egész produkciót. Mindezt öntevékeny alapon végezték, és véleményem szerint igen jó színvonalon és magas határfokkal.

Mindjárt az első alkalommal az is kiderült, s ezt egy percig sem titkolták, hogy itt az igazi szándék a színház megszerettetése, s ezt elősegítendő körbeadtak egy kis üveg masztixot, hogy azt megszagolva immár soha többé ne szabadulhasanak a színháztól a nézők, és ezzel a kedves gesztussal megteremtették azt az intimitást, ami ezeket a programokat az évad folyamán mindvégig jellemezte.

A görögséggel foglalkozó első program bevezetőjét Koszta Gabriella írta, és rajta kívül Nagy Réka, Sólyom Katalin, Újlaky László és Újváry Zoltán vett részt a négy alkalommal előadott műsorbán. A bő felőrás bevezetőben a színházművészet európai kialakulásán kívül a görög színjátszás – iskolában nem tanult – érdekességeiről, jellegzetességeiről hallottak a diákok, majd a három tragédiaköltőről és műveiről esett szó – de itt már kevesebb volt az ismertetés, mivel a műsoros részben a művek illetve részleteik magukért beszéltek.

Aiszkhülosz Agamemnónjából a címszereplő és Kasszandra egy-egy monológja nyitotta a szemelvények sorát, majd Szophoklész *Elektrájából* következett két részlet: előbb Klütainnésztra és Elektra első közös darabbeli jelenete, majd Elektra monológja, melyben elsiratja Oresztészt, miután átadták neki a fivérének mondott hamvvedret. Euripidész *Elektrájából* azt a részletet adták elő a szereplők, melyben – Aigiszthosz megölése után – anyjuk meggyilkolását tervezik el és hajtják végre a főhősök. Az utolsó szemelvény Sartre: *A legyek* c. drámájából az ókori témák továbbélését és modern feldolgozását illusztrálta.

A sorozat második darabjaként az ókori komédiával ismerkedtek a középiskolások. Ez a program is két részből állt: előbb a görög vígjáték kialakulásáról, irodalmi és színházi jellemzőiről, a jelentősebb szerzőkről és korszakokról esett szó, majd ugyanezeket a kérdéseket érintve a római komédiáról beszéltek a színészek, s végül kitértek e művek utóéletére is. A Sólyom Katalin által írott bevezetőt előbb egy kortárs mű, Peter Hacks *Amphitryonjának* részlete követte, majd Arisztophanész *Nőuralom* c. darabjának keresztmetszete. Sólyom Katalin, Oláh Zsuzsanna,

Kulka János, Gergely Róbert és N. Szabó Sándor mellett a Szélkiáltó együttes is szerepelt a remekül kidolgozott, vérbő humorú, és – a közönség reagálásából láthatóan – a diákokhoz igen közel álló produkcióban.

A középkori drámával és színházzal foglalkozó előadásra nem az előző helyszínen és formában került sor, hanem egy egykori ferences kolostor udvarán (ma itt a Minaret szálló üzemel) egy összevont program keretében, melyben a színészek: Unger Pálma, Sólyom Katalin, Győri Emil, Kulka János, Matoricz József és N. Szabó Sándor mellett Kuncz László operaénekes is szerepelt. Ez alkalommal nem különült el a magyarázat és a művészi produkció, hanem felváltva követték egymást ismertetések és műsorszámok.

A jokulátor-énekek, a Carmina Buranából vett részletek és a trubadúr zenéből származó szemelvények mellett két teljes dráma is bemutatkozásra került: Laskai Osvát híres és gyönyörű nyelvezetű devóciós passiója (felolvasás formájában), és A dézsa c. francia farce. Itt is a humor állt előtérben, a passiót leszámítva szinte minden dal és jelenet a komikus elemeket emelte ki. Mindaz, ami ezen az előadáson elhangzott, hiánypótló és szemléletformáló szerepű volt, az oktatásunkban elhanyagolt középkori kultúráról szolgáltatott alapvető ismereteket.

A sorozat záródarabja már nem szemelvények, kommentárokkal bevezetett darabok bemutatásából állt, hanem egy igazi és teljes színházi előadást tekinthettek meg a résztvevők – immár nem a színpadon berendezett előadótérben, hanem a színház nézőterén ülve. A Hamlet után pedig, a drámatörténeti sorozat első évfolyamának lezárásaként, egy vitára kaptak meghívást a diákok, melyet T. Simon István, a színház ügyvezető igazgatója vezetett, és a darab rendezője, Szegvári Menyhért, valamint néhány szereplő – Kulka János (Hamlet), Sólyom Katalin (Gertrud) és Újlaky László (Polonius) – válaszoltak a feltett kérdésekre.

Ez a vita mindennél fényesebben igazolta számomra a sorozat eredményességét és létjogosultságát. A diákoknak nemcsak az előadásnak (a szaksajtóban egyébként egyöntetűen vitatott) koncepciójáról alakult ki lényegében pontos fogalmuk, hanem az egyes szerepformálásokkal kapcsolatos ízlésitéleteik is hűen tükrözték a színészi teljesítmények színvonalát. A beszélgetés során elhangzott észrevételeik, kérdéseik jelezték, hogy kialakulóban van bennünk az a befogadói készség, hogy a színpadon megjelenített világban a saját világukra ismerjenek, vagy – másképp megfogalmazva – a műbéli helyzeteket és magatartásokat spontán módon önmagukra tudják vonatkoztatni.

Kérdéseik között volt olyan, amelyik a színész személyisége és a megformált szerep azonosságára vagy különbségére vonatkozott, s ebben már annak érzékelését lehetett vizsgálni, hogy a színjáték lényege szerint az a helyzet, amikor egy ember jellé válik, vagyis olyan valakit jelöl, aki nem ő maga. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ezen a négy előadásból álló sorozaton már szilárd ismeretek és befogadói készségek alakultak ki a diákokban, de azt igenis jelenti, hogy ezek a gyerekek a színházról és a színjátékról minőségileg is sokkal többet tudnak, mint az átlagos középiskolások.

A sorozat, amelynek tematikáját fentebb ismertettem, nemcsak művészi, hanem pedagógiai logikával is rendelkezik. A szemelvényektől a keresztmetszeten át a teljes művekig terjedő sor párhuzamosan halad a magyarázatok nagy arányának fokozatos csökkenésével, hogy végül maga a tiszta műalkotás kerüljön a középpontba. A programnak ez a felépítése azzal az előnnyel jár, hogy a kezdetben kommentár formájában közölt ismeretek (amelyekre szükség van ahhoz, hogy az új művészeti ággal találkozó néző megértse, mi történik a színpadon, és miért az történik, amit lát) megalapozzák a később fokozatosan differenciálódó élményt.

Az élményt nem lehet tanítani. Tanítani csak ismereteket lehet, de a műalkotásokra vonatkozó ismeretek önmagukban nem vezetnek el az élményhez. Épp ezért tűnik eleve elvetéltnek az az elképzelés, hogy a színházművészetről a tanóra keretében a tanár által elmondottak valóban elvezetnek a színházi élmény megélésének képességéig. Nem nyújt többet az sem, ha az órán maguk a diákok adnak elő jeleneteket, drámarészleteket, mert egyfelől a szereplők nem valamiféle befogadói (katartikus) azonosulással találkoznak, hanem az asszociatív azonosulást gyakorolják, másfelől az osztálytársak „élménye” nem egy műalkotás, egy megjelenített alakok között létrejövő helyzet átélése lesz, hanem a Feri és a Mari szereplésé.

A színművészek viszont, akik ezeken az előadásokon (és el nem hanyagolható módon: a színház miliőjében) beszélnek a színházról, a jelenetek során azzal az *élménnyel* ajándékozzák meg (és ők meg tudják ezzel ajándékozni) a diákokat, hogy – maszk és jelmez nélkül is – képesek egyik pillanatról a másikra átváltozni valaki mássá, és drámai erőteret létrehozni maguk körül. A látszólag illusztrációként előadott szemelvények, melyek a magyarázatokat követik, valójában elsőbbséget élveznek minden kiegészítő információval szemben, ahogyan a „lila dalra kelt egy nyakkendő” is mindig fontosabb lesz a színesztézia fogalmánál.

Mindez nem kisebbíti a művészeti ágról, a műalkotásokról való ismeretek jelentőségét, de arra is figyelmeztet, hogy a művészet mindig előbb való a művésztől való teoretizálásnál. Ily módon a nevében „drámatörténeti” sorozat sem a történeti ismeretekhez visz közelebb (illetve csak részben jár ezzel az eredménnyel), hanem a színházművészet jelenben is érvényes sajátosságaival ismerteti meg – élmény formájában – a diákokat. Színháztörténetet eljátszani, régebbi korok játékmódjait rekonstruálni nem lehet, és nem is volna érdemes: a görög tragédiákat is csak a jelen gesztusaival, proxemikájával lehet felidézni, így a sorozat – és ez nem a novuma, hanem a törvényszerűsége – mindig a jelenről szól.

Az előadott művek és műrészletek művészileg igényesen, színészileg jól kimunkáltan kerültek a diákközönség elé; a kommentárok, bevezetők pedig szakmailag pontosak, ugyanakkor közérthetőek voltak. E magyarázatok rugalmasságára jellemző, hogy több alkalommal is egészen friss adatok, információk kerültek be a tájékoztatókba, így valószínűleg itt hangzott el először az a hipotézis, hogy Laskai Osvátnak köze lehet ahhoz a Laskói Demeterhez, akinek az elmúlt hónapokban került elő egy latin iskolás kódexe, melyben öt magyarul írt sor is van – mindez az 1400-as évek első feléből. A szervezők körültekintését az is jelzi, hogy a baranyai illetőségű, ferencesrendi Laskai Osvát passióját választották előadásra, s mindehhez megfelelő helyszínt is találtak: ily módon a szöveg- és helyszínválasztás is semmi mással nem pótolható plusz tartalmakat vitt a produkcióba.

Mielőtt a sorozattal kapcsolatos további tervekről szólnék, hadd utaljak arra, hogy ennek az „Iskola a színházban” c. programnak előzménye is van, inverz címmel, az általános iskolák számára, melynek keretében – miként ezt a tervezet megfogalmazta – „egy vagy több színész ad rendhagyó irodalomórát vagy vezet foglalkozást tanítási időben a megfelelő osztályteremben, egy, legfeljebb két osztály tanulóinak . . . Ez a műsortípus az általános iskolai korosztályoknak készül, célja az érdeklődés felkeltése a színház iránt, olyan „művészi szórakoztatás”, amely átvezető híd az iskola és a színház között.” Az 1–2. és 5–6. osztály számára Sólyom Katalin, a 3–4. és 7–8. osztály számára pedig N. Szabó Sándor és Unger Palma közösen vezetnek ilyen órákat. Ezekből is láttam néhányat, és nagyon kedvező benyomásokat szereztem.

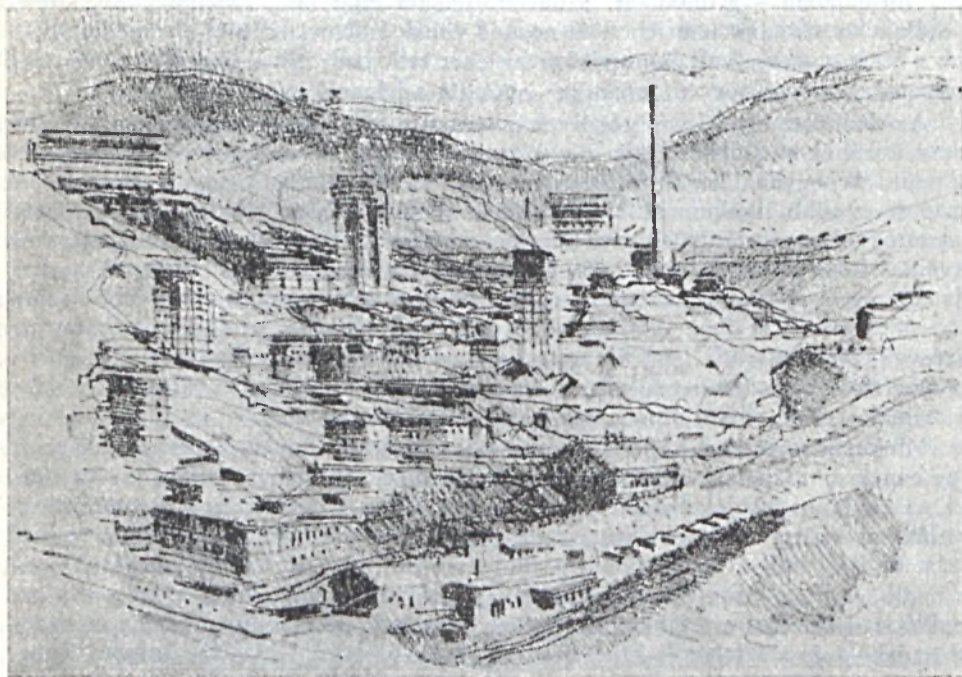
A „drámatörténeti sorozat” eljövendő évfolyamai is kb. három-négy előadásból állnak majd a tervek szerint, a következő blokk a spanyol barokktól a francia

és német klasszicizmuson át a romantikáig terjed (ez utóbbiban már magyar drámákkal is), a harmadik évfolyam pedig Ibsentől Brechtig, Pirandelloig ölelné fel a drámatörténetet. A tematikát természetesen bővítheti vagy színezheti, ha a színház repertoárján olyan darab szerepel, amely (az idei *Hamleth*hez hasonlóan) beilleszthető a programba.

Befejezésül néhány gondról is szólnom kell. A Pécsi Nemzeti Színház, mely évadonként egy gyermekbemutatót tart, önerőből nem képes további ifjúsági előadásokat létrehozni, és a fenti program megvalósításához sem kapott az állami szervektől megfelelő anyagi segítséget. Így az első évfolyam tulajdonképpen a színészek művészi ambíciójából és lelkesedéséből, és a műszak önkéntes hozzájárulásából jött létre. Hosszabb távon azonban – különösen, ha majd több évfolyam fut párhuzamosan – anyagi támogatás nélkül nem valósítható meg a tervezett program a megfelelő színvonalon. A sorozat első részével a résztvevők, a színészek és a színház dolgozói bizonyították, igazolták az elképzelés helyességét és megvalósításának eredményességét. A továbbiakban nélkülözhetetlen a fent említett külső segítség.

Az „Iskola a színházban” c. sorozat, hasonlóan más beavatósínházi törekvésekhez, missziós feladatokat lát el, és igen nagy szerepe lehet abban, hogy a színház az iskolában ne legyen abban a mostoha helyzetben, amelyben jelenleg van. A Pécsi Nemzeti Színház vállalkozása dicséretes.

A példa követésre méltó.

FÉNYEK ÉS ARNYAK EGY MAI MAGYAR NÉPSZÍNHÁZBAN

A Szegedi Szabadtéri Játékok, az ország legnagyobb tömegeket megmozgató nyári színháza alapításának 50., felújításának 25. évfordulóját ünnepelte 1983 nyarán. Dokumentumok, kiadványok rögzítették a Játékok művelődéspolitikai jelentőségét; hangsúlyozva az 1959 utáni időszak haladó hagyományokat megőrző, de alapjaiban új, szocialista művelődési célkitűzéseit. A Szabadtéri története, „A Játékok krónikája” tetszetős könyv lapjain elevenedett meg, Sz. Simon István tollából. Több mint 300 kisebb-nagyobb híradás, recenzió elemezte az előadások művészi megformálását a sajtó hasábjain. A Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának határozata újrolag megerősítette, hogy a Szegedi Szabadtéri Játékok az elmúlt negyedszázadban az alapvető célkitűzéseket megvalósította; „a közművelődésben vitathatatlan eredményeket ért el – nagy mértékben növelte az operakedvelők táborát, komoly érdemei vannak a zenei közizlés formálásában – széles közönségbázisát teremtette meg a balettművészetnek, egyúttal számos szovjet együttes meghívásával jól szolgálta a népek közötti barátságot – népzenei és néptánc-kultúránk felvállalása mellett az internacionalizmus szempontjából is jelentősek a kétévenként megrendezett Nemzetközi Szakszervezeti Néptáncfesztiválok – az egyetemes és magyar színpadi irodalom klasszikus alkotásaival ápolta a tradíciókat, és új hagyományokat teremtett – a Szegedi Ünnepi Hetek a Játékok színházi produkciói mellé felsorakoztatott rendezvény választéka országosan is egyedülálló”.¹

Bőséges, különböző megközelítésű forrásanyag áll tehát rendelkezésünkre, ha a Szegedi Szabadtéri Játékok jelenlegi helyét, szerepét próbáljuk behatárolni színházi életünkben. A sokszor egymásnak is ellentmondó vélemények leginkább közös, de gyakran háttérbe szoruló vonulata a Szabadtéri Játékok népszínház jellege, s az ebből adódó eredmények, problémák halmaza. A felújítás óta ugyanis markánsan kirajzolódott egy többműfajú, a közönség széles rétegeihez szóló mai magyar népszínház profilja a Dóm téren, amely összes gondjaival együtt is rangot vívott ki magának, és változatlanul erőteljes tónusokkal színezi az egyre tarkább nyári színházi palettát. Mégis, ez a magától értetődő népszínházi profil gyakorta nem kap kellő hangsúlyt, nem kiindulópontja a produkciók létrehozásának, szakmai megítélésének. Adatok, tények támasztják alá, hogy Szegeden egy másfajta alkotói és befogadói megközelítést, másfajta kritikusi alapállást igénylő színházi alakzat jött létre, amelyért lehet rajongani, és lehet nem szeretni, de amelynek sajátos atmoszférája, tömegvonzó hatása vitathatatlan.

Az elmúlt negyedszázad 396 előadásának 2 015 748 látogatója volt. 1982-ben pl. a 15 állandó nyári játszási hely 302 016 nézőjéből 83 015 főt Szeged fogadott. 25 év alatt 77,2%-os kihasználtságot biztosítani egy 6000-es nézőtéren önmagában

is figyelemre méltó tény. A Szegedi Szabadtéri tehát a magyar színházművészet fontos fejezeteként, változatlanul erős tömegbázisa a hazai nyári kulturális eseményeknek. Köpeczi Béla művelődési miniszter a jubileumi évadot megnyitó beszédében is ezt emelte ki „... a Játékok legfőbb jellemzője a széles közönséggel, népi közönséggel való találkozás”. Közönségszervezése – jó néhány nagynevű fesztiváltól eltérően – elsősorban a hazai közönségre épít, nézőit az üzemekből, termelőszövetkezetekből toborozza. Nem vált a „kiemelkedő személyiségek”, vagy az „elszánt operabarátok” találkahelyévé, különösebben nem jegyzik a nemzetközi fesztiválok sorában. Ugyanakkor az is biztos, hogy az ide látogató országjáró, vagy a kultúránk iránt érdeklődő idegen sajátosan magyar produkciót minden nyáron láthat Szegeden.

A Játékok ugyanis kiemelt szerepet juttatott a magyar színpadi irodalom klasszikus alkotásainak. A műsortervezés fő vonulataként ezt tarthatjuk számon, az összes előadások 40⁰/₀-át ezek a művek adják. Ezáltal sajátos nemzeti színházi funkciót is teljesít a Szabadtéri. Az elmúlt 25 év alatt a 8–8 évadon át műsoron lévő *Az ember tragédiáját* 172 674, a Hunyadi Lászlót 129 715, a 6 alkalommal bemutatott *Bánk bán* c. operát 98 605 fizető néző tekintette meg Szegeden. Zömében olyan emberek, akik ezeket a műveket másutt még nem láthatták. Népszerű nemzeti daljátékaink, a János vitéz, a Hány János, és a színháztörténetileg korábban ezt a szerepet betöltő *Cigánybáró* hét-hét évadon keresztül tért vissza, négy előadásban is hiteles nézőtereket vonzva. A látványos olasz operák egész sorát (pl. *Aida*, *Otello*, *Trubadur*, *Turandot* stb.) új közönségrétegek ismerhették meg a dóm előtt, de a klasszikus drámai alkotások is a műsorterv gerincét képezték. (Pl. *Szentivánéji álom*, *Hamlet*, *Lear király*, *Antigone*, *Tell Vilmos*.) Úgy tűnik, hogy tudatos, egymásra építő műsortervezési gyakorlatról mégsem beszélhetünk egyértelműen, inkább a művészeti, gazdasági, műszaki realitások, a közönségigények pontos felismerése munkált, és vitte ösztönösen szerencsés irányokba a műsorpolitikát. A jó helyzetfelismerés tette például lehetővé, hogy a Szakszervezeti Néptáncfesztiválok kétévenként az európai néptánc hagyományok zarándokhelyévé avassák az egész várost. Balázs Bélának, a felújítás első megálmodójának elképzeléseihez is valószínűleg a Néptáncfesztivál gálaestjei állnak a legközelebb; „jugoszláv kórusok harmóniái, román tánckarok ritmusa, bolgár népi oratóriumok dallamai kelnek békés versenyre magyar remekeinkkel”.² Az egységes színpadi játékká alakuló folklórhagyományok különleges, világviszonylatban is egyedülálló színházi estét hoznak létre. „Politika volt ez a javából, anélkül, hogy valaki egyetlen szót is szolt volna róla.” – ez évben így összegezte véleményét a Nógrád c. napilap.

Figyelemre méltóak a gazdálkodási eredmények is. A Játékok produkcióit egyre nehezedő gazdasági-technikai körülmények között kell realizálni. A 25 év alatt ezt külön központi támogatás nélkül, a városi Tanács által biztosított költségvetésből sikerült megoldani, pedig a Játékok jelentősége messze túlnő a város határain. (Egy-egy évad során mindössze 20–30⁰/₀ a szegedi néző.) Kiemelendő, hogy klasszikus repertoárral, a könnyű műfaj felé tett engedelmények nélkül is talán a Szabadtéri az ország legrentábilisabb színháza, a 6 773 000 Ft jegybevételre 1982-ben 7 337 000 Ft állami támogatás jutott. Az egy főre jutó jegybevétel és az állami támogatás aránya tehát Szegeden igen kedvező, az országos 71:155-tel szemben 88:98.³ A jegybevételek magas aránya is kötelez a művészi színvonal és a lehetőségrendszer további tökéletesítésére, a központi szervek hatékonyabb anyagi támogatásának megnyerésére. „Régi sirám ez, de mégis újra, meg újra időszerű, mert pártoló nyilatkozat több is elhangzott, a szegedi Szabadtéri mégis, maig is vidéki vállalkozás, s cipelnie kell olyan terhet, amelyhez csak az ország vállalai elég erősek” – írja a Tisza-

táj 1963 szeptemberi számában Sz. Simon István és ismétli meg 1983-ban, a könyvében változatlanul jogosan.⁴

Az eredmények felsorakoztatásakor hosszasan beszélhetnénk arról is, hogy az évek során a színházi előadások köré sokszínű, *színvonalas rendezvénykínálat* szerveződött, köztük több országos hatósugarú, mint pl. a Fesztészeti Biennálé, a Pedagógiai és a Művelődéseméleti Nyári Egyetem, a Szegedi Ipari Vásár, vagy az Ifjúsági napok eseményei. „Szeged egyre inkább komplex élményeket kínál” – ismerik el az újságírók. Valóban, a Szabadtéri meghatározója a város nyári arculatának, de szervesen beépült a város közművelődésébe ugyanúgy, mint dinamikus fejlődő gazdasági vérkeringésébe. A Dóm tér esti hangulata, a fesztiválváros lüktetése, a nyugodt, barátságos városkép többnyire magával ragadja a szigorú színházkritikust és a hazai turistát egyaránt. Jelentős várospolitikai eredmény tehát, hogy Szeged és a Szabadtéri Játékok elválaszthatatlan fogalompárrá lettek.

De ejtsünk szót a gondokról is . . .

Az előadások megvalósításának minőségét és a befogadás lehetőségeit érintő bírálatok gyakran nehezen elkülöníthető problémákat vetnek fel. Tény, hogy a tikasztó nyári kánikula után alig enyhülő, kissé „hagymailatú” Tisza-parti éjszaka, vagy a borzongató hideg, a cseperésző esővel – esetleg társítva párszáz kilométer utazással a tisztelt néző zsigereiben – speciális műélvezői magatartást eredményez. Különböző igényű és képzettségű fogyasztók, más és más hatások a párnázott első páholyokból és a „fapados” hátsóbb szektorokból – ugyanazon előadásról is megoszlanak a vélemények. Szakmai körökben gyakran hangot kapnak az előregedő technikai, műszaki háttér negatívumai; a színészi játékot, a magánénekesi teljesítményt kevésbé zavaró hangosítási megoldások, a felfokozott látványigényt kielégítő, vetítési, világítási lehetőségek, színpadi gépezetek iránti igény. A technikával lépést tartani szinte lehetetlen, ezeken az adottságokon továbbra is csak a folyamatos cserék enyhítenek valamit, az optimális nagyságrendű, szétszedhető és variálható nézőtér megvalósítása is a jövő feladata. Jó előadások esetén a hatalmas publikum együttlélegzése, közösséggé formálódásának élménye kárpótol a fenti hiányosságokért – azért a színvonal és a technika kölcsönhatása nyilvánvaló.

A legélesebben a prózai előadások esetében vetődnek fel a jelzett ellentmondások, tény, hogy a drámajátszás vonalán az utóbbi években „mindent feledtető”, egyértelmű szakmai és közönségsiker nem született. Sokan már a prózai előadások létjogosultságát is megkérdőjelezik a Dóm téren. Az ez évben létrehozott produkciók közül is egyedül Az ember tragédiájának volt tartózkodó fogadtatása. (Igaz, hogy a közsínházi variánst a Nemzetiben sem kísérte lelkesedés.) Úgy tűnik tehát, hogy a manapság korszerűnek elismert színházi irányzatoknak valóban nem kedveznek a „nem emberléptékű méretek” a templom előtt. De az is biztos, hogy gyakoriak a lehetőségeket nem jól kihasználó, a látványelemeket rutinszerűen alkalmazó, a jól szemléltetett gondolati íveket mellőző rendezői megoldások is. Gyakran a kritika is közsínházba illő gondolatmeneteket, intellektuális hatásokat vár a Szabadtéritől, nem ismerve fel „beavató színház jellegét”, elutasítva a didaktikusabb, érzékibb megoldásokat. Észrevehetően elbizonytalanodott a műsorpolitika – nem kockáztat. Elhagyja a prózát, miként 1982-ben, vagy várhatóan 84-ben is. Lehetséges talán, hogy a Hont Ferenc, Ortutay által a 30-as években felvetett gondolat, a komplex eszközökkel ható modern népi játék felélesztése lesz a kivezető út és ad lökést a drámajátszásnak Szegeden. Ilyen szempontból is tanulságos lenne a Várszínház nagy sikerű előadásának, a Csíksomlyói passiónak az adaptálása a Dóm térré.⁵

Jogos felvetésnek tűnik az is, hogy a „Játékokhoz kötődő rendezők, művészek köre nem túl tágas.” A 25 év mintegy 100 hazai készítésű produkcióját mindössze 15 honi rendező vitte színre – nem egy közülük 15, vagy még több előadást jegyez, és olyan is akad, aki egyazon művet 7 szezomban állított színpadra” – írja Takács István.⁶ Nyilvánvaló, hogy a népszínházi rang, a művek tömegekhez történő eljuttatása kötelez a legtökéletesebbet nyújtani tudó művészi erők bevonására. Sajnos a meglévő kötöttségek, a helyszín megkívánta felfokozott látványigény és a korszerű értelmezés nehezen oldódó disszonanciája, a kevés próbalehetőség, a scenikai megoldások szükségszerűsége nem vonzza a rendezőket. Az elmúlt 5 évben sok rendező nemet mondott a felkérésre. Ugyanakkor a rendezők kétségtelen kulcspozíciója magával hoz koncepcióbeli és szereposztásbeli megalkuvásokat is. A teret jól ismerő, jól kihasználó tapasztalatok mellett így gyakoriak az önisméltelések is.

Összességében, a Szabadtéri alkotói műhely jellegét fokozni, a bevont művészek körét valóban frissíteni szükséges. Fokozottabban próbálkozni kell pl. a szocialista országok ilyen érdeklődésű rendező, tervező egyéniségeinek bevonásával. Ugyanez vonatkozik a magánénekesekre is, ahol hiányoznak a korábbi években gyakorta fellépő nyugati énekes-sztárok – a megfizethetetlen gázsik miatt.

A viszonylag szűk repertoár, a gyakori ismétlődések, a „túl merevnek tűnő műsorstruktúra” kevesebb bírálatot kap mostanában – tudatosodtak a műsorpolitika felvállalt korlátai, az hogy a Dóm téri népszínházban a műsortervezés gerincét a klasszikus magyar színpadi alkotások képezik – s ez a kör bizony nem túl nagy. Ennek ellenére érdekesek azok a javaslatok, amelyek egy lazább, több helyszínes, színesebb választékot nyújtó nyári színházi fesztivál iránti igényt fogalmaznak meg, szervesebben bekapcsolva az újszegedi színpadot, a Várudvart, a Tanácsháza udvarát stb. – helyet adva a városban ezáltal az intimebb környezetet igénylő színházi produkcióknak is. A helyszínek tehát megvannak, az igény is – az anyagiak azonban egyelőre korlátokat szabnak a fantáziának.

A további perspektívákat ugyancsak a realitások talajáról kell indítani. „Szegeden még nincs nagyobb baj, a Játékok üzemel, a kísérő események – kiállítások, koncertek, sportesemények, ifjúsági és egyéb találkozók – színezik is az ünnepi hetek műsorát. De a jubileumok egyben továbbgondolásra is készítenek. Ki kellene találni, mi őrizheti meg Szeged rangját, hírét frissen és romlatlanul a következő 25 – vagy 50 évre.”⁷ ... a műsorgerinc tehát megmarad, erre újabb és újabb generációk éheznek rá, de megújítja az érdeklődést egy-egy szereposztás, új rendezés is ... Az viszont bizonyos, hogy a bevált műsorszerkezet, illetve műsorszerkesztési elvi keret is kínál frissítési lehetőséget.”⁸ „Amire több évtizeden át annyi ember adta és áldozza ma is jószándékát, hitét, munkáját kell, hogy értékes magvat hordozzon.”⁹ „Új tartalmat, új koncepciót, új töltést kíván a szabadtéri népszínház. Közösen kell gondolkoznunk, vitatkoznunk róla.”¹⁰ Az idézetsor 1983 nyaráról bizonyítja, hogy a Szabadtéri ma is közügy, nem kicsi tehát jelenlegi formálóinak felelőssége.

Szükségszerűnek látszik, hogy az eredmények felmérése után a megújulási tendencia hangsúlyosabb szerepet kapjon a műsortervezésben, a bevont művészek körében, és a megvalósításban egyaránt. Továbbra sem lehet feladat az öncélú kísérletezés, a hatezres nézőtér a „kipróbált” művészi értékek népszerűsítésére, a művészi és gazdasági szempontból egyaránt hatékony produkciók létrehozására ösztönöz. Az alapvető célkitűzések változatlanok, különös hangsúlyt kapnak azonban az elkövetkező időszakban az alábbi szempontok: a realitásokon alapuló továbblépés érdekében; – az egyetemes és magyar színpadi irodalom klasszikus alkotásait korszerű értelmezésben, látványos színpadi megvalósításban kell népszerűsíteni, – foko-

zottan törekedni kell a magyar színház- és táncművészet eredményeinek demokratizálására, a jelen értékeinek minőségi színvonalon, tömegekhez történő eljuttatására, a színvonalas szórakoztatásra – célkitűzés az értékcentrikusabb válógatás, a sikeres együttesek, színházi előadások megnyerése a Dóm téri lehetőségeknek, ide létrehozott, vagy ide alkalmazott produkciókban – dinamikusabb, hatékonyabb munkakapcsolatokat szükséges kialakítani az egyes művészi műhelyekkel – erősíteni kell a Szabadtéri Játékok alkotói műhelyjellegét, frissíteni bővíteni kell a bevont művészek körét, – konkrétabb távlati műsortervezési gyakorlatot szükséges megvalósítani – ezzel párhuzamosan a fokozott minőségorientáció, színházi zenei életünk naprakész nyomkövetése az ésszerű rugalmasságra is kötelez a tervezésben.

Ezeket a tendenciákat természetesen csak hosszabb távon lehet realizálni. Az öt évre szóló műsorterv – konkrét műsornaptárral – szélesebb körű szakmai nyilvánosság bevonásával jelenleg készül.

Hont Ferenc 1973-ban így fogalmazott: „... a korszerű szabadtéri játék nem pusztán látványosság, nem egyfajta nyári szórakozás a sok közül, hanem a nézők belső aktivitását felszabadító, az egyéneket tudatos közösséggé összekovácsoló, magartatás alakító és ezen át társadalomfejlesztő tömegünnep”.¹¹

Minél több ilyen előadást az elkövetkezőkben!

(Szeged, 1983.)

JEGYZETEK

1. A szabadtéri színjátszás helyzete Szegeden. A Szeged megyei Városi Tanács Végrehajtó Bizottság határozatából. (1983. április 14.) 2. Balázs Béla: Álmodni, álmodni kell! Délmagyarország, 1946. okt. 6. 3. Összehasonlító adatok:

	jegybevétel	áll. és egyéb támogatás 1000 Ft-ban
Budapest (Parkszínpad, Városmajor, Budavár, Zichy-kastély, Körszínház)	8 795	20 186
Gyula	863	6 014
Pécs	564	4 344
Szeged	6 773	7 337

(A pesti adatok könnyűzenei koncerteket is tartalmaznak.) Egy főre eső jegybevétel és állami támogatás aránya: Gyula 65:254, Pécs 51:381, Szeged 88:98. Színpadi szórakoztatás 1982 elején. 4. Sz. Simon István: A Játékok krónikája. 67. o. 5. Lásd: Ablinczy László: A Csiksomlyói passió és ami előtte van. Tiszatáj, 1983. október. 6. Takács István: Jubileumok, de azután? Magyar Ifjúság aug. 26. 7. Takács István: Jubileumok, de azután? Magyar Ifjúság aug. 26. 8. Sz. Simon István: A Szabadtéri kettős jubileuma. Csongrád megyei Hírlap, 1983. júl. 19. 9. László Ilona: Képes Újság 1983. július. 10. Tandi Lajos: Délmagyarország 1983. július 30. 11. Hont Ferenc: Film, Színház, Muzsika, 1973. július 21.

A SÁSDI NAGYKÖRZETI MODELL

(Tanulságok, tapasztalatok)

Baranya megye művelődési otthoni intézményhálózatának fejlesztési lehetőségeit vizsgálva, 1980–81-ben fogalmazta meg a megyei művelődési központ azt a gondolatot, hogy a településfejlesztési elgondolásokkal összhangban, a természetes vonzaskörzetekre építve új művelődési otthoni struktúrát kell kialakítani. A hálózatfejlesztési terv nagykörzetekre bontotta a megyét, amelyek vezető intézménye egy-egy művelődési központ típusú intézmény volt. 1981-ben kísérlet indult be a területi munka korszerűsítésére, a nagykörzeti rendszer kiépítésére, kipróbálására a sásdi művelődési központban és vonzaskörzetében.

I. *Nagykörzet struktúrája, intézményi ellátottsága*

I. 1. Közigazgatás

A nagykörzethez öt tanács tartozik: 4 közös községi tanács, egy önálló községi tanács.

a) *Sásd Nagyközségi Közös Tanács*

A nagyközségi tanácshoz hat társközség tartozik. A lakosság száma összesen 5020 fő. Ebből Sásd 3173 fő, Meződ 211 fő, Oroszló 378 fő, Vázsnok 172 fő, Felsőegerszeg 232 fő, Varga 173 fő, Palé 141 fő.

b) *Baranyajenő Községi Közös Tanács*

A tanácshoz három társközség tartozik. A lakosság száma a területen 1465 fő. Ebből: Baranyajenő 551 fő, Baranyaszentgyörgy 267 fő, Tormás 400 fő, Szágy 247 fő.

c) *Vásárosdombó Községi Közös Tanács*

Öt társközség tartozik a tanács igazgatása alá. A lakosság lélekszáma 2750 fő. Vásárosdombó 1257 fő, Gerényes 329 fő, Ág 256 fő, Tékes 346 fő, Kisvaszar 392 fő, Tarrós 270 fő.

d) *Mindszentgodisa Községi Közös Tanács*

A községi közös tanácshoz három társközség tartozik. Gyümölcsény község Mindszentgodisa része. A terület lakóinak száma 2427 fő. Mindszentgodisa 1372 fő, Bakóca 526 fő, Kisbeszterce 117 fő, Kishajmás 412 fő.

e) *Gödre Községi Tanács*

A község három korábbi községből alakult ki: Gödreszentmárton, Gödrekeresztúr, Kiskeesztúr. A lakosság száma 1242 fő.

I. 2. *Gazdasági élet a területen*

A nagykörzet mezőgazdasági jellegű, így valamennyi tanács területén működik termelészövetkezet. A termelészövetkezetek közül a legnagyobb a sásdi, területe 11 községre terjed ki. A mezőgazdasági üzemek között említésre méltó a Bikali Á. G. Oroszlói Kerülete, valamint a Mecseki Erdőgazdaság sásdi és kisvaszari erdőszete.

Ha az ipari üzemeket vizsgáljuk, megállapítható, hogy a legtöbb ipari üzem Sásdon van, számszerint 8. További hat községben találunk még ipari üzemet, melyek elsősorban a szövetkezetek (áfész tsz) melékküzemágaiként működnek.

A szolgáltató hálózat Sásdon alakult ki, a körzet lakossága ezeket a szolgáltatásokat veszi igénybe. A kisközségek között vannak olyan községek, ahol egyáltalán nincs kisiparos.

I. 3. Intézményi ellátottság a körzetben

A körzetben általános iskola 8 községben van. Közülük két községben csak alsótagozatos oktatás folyik. Óvoda 5 községben, bölcsőde 1 községben csak Sásdon van.

A közművelődési intézményeket vizsgálva a területen az alábbi képet kapjuk:

Művelődési Központ	1	Sásd
Művelődési Ház	3	Gödre, Mindszentgodisa, Baranyajenő
Klubkönyvtár	7	Ezek zöme a vásárosdombói körzetben van
Telephely	11	
Körzeti könyvtár	1	Sásd
Fiókkönyvtár	13	

I. 4. Személyi feltételek a közművelődési intézményekben

A sásdi művelődési központ szakalkalmazottainak száma 3, mindhárman képesítéssel rendelkeznek.

Baranyajenőn az igazgatói teendőket tiszteletdíjas pedagógus látja el, Mindszentgodisán szintén. Gödrében főállású igazgatót alkalmaznak, de a munkát az iskolavezetéssel összhangban végzik.

A klubkönyvtárakban, telephelyeken tiszteletdíjasok vannak. zömében minden képesítés nélkül.

II. A kísérlet beindulása

Első lépésként megismerkedtünk a körzettel. Vizsgáltuk a lakosság számának, foglalkoztatottságának alakulását, a közművelődési intézmények személyi és tárgyi ellátottságát.

Ezt követően vitaanyagot készítettünk, melyben rögzítettük a kísérlet célját, a feladatokat. Az anyagot megküldtük valamennyi közművelődési intézménynek és fenntartó tanácsnak.

Az általunk készített javaslat vitájára meghívtuk az intézmények vezetőit és a tanácselnököket. A kísérlet beindításával egyetértettek.

Második lépésként helyszíni megbeszéléseket tartottunk Gödrében és Baranyajenőn. A megbeszéléseken részt vett a megyei művelődésügyi osztály és a megyei művelődési központ képviselője is. E két helyen a megbeszélés fő témája az oktatási és közművelődési intézmények integrációja volt.

Vitaanyagunkban javaslatokat tettünk a körzet intézményeinek új besorolására. Javaslatunk két kivétellel megvalósultak.

Nem jött létre integráció Baranyajenő és Mindszentgodisa községekben. A legminimálisabb eredményt gazdálkodási kérdésekben értünk el. Javasoltuk ugyanis, hogy a művelődési központ továbbra is önállóan gazdálkodó szerv maradjon. (Ekkor még csak beszélgettek a GAMESZ-ek létrehozásáról.) Ennek ellenére 1982 júniusában megszűnt gazdasági önállóságunk.

Eredményként könyvelhettük el azt a korábbi gyakorlatot, hogy a járási hivatal a TIT-tiszteletdíjakat nem bontotta le községekre, hanem a körzet tiszteletdíját teljes egészében intézményünk részére utalták.

Kidolgoztunk szervezési és egyéb feladatokat is. Közülük néhányat említek meg:

- Valamennyi intézménytípus gondoskodjon arról, hogy képes legyen fogadni a magasabb intézménytípusok által nyújtott szolgáltatásokat.
- Minden intézmény a havi programját rendszeresen küldje meg a művelődési központnak.
- Minden intézmény készítse el a működési és szervezeti szabályzatát.
- Az éves munkatervet a művelődési központ által kiadott irányelvek alapján készülnének.
- A helyi tanácsok a közművelődési témát tárgyaló testületi üléseikre hívják meg a művelődési központot.
- Minden intézményben létre kell hozni a társadalmi vezetőséget. A vezetőségben a körzetet is képviselteni kell. A művelődési központ társadalmi vezetőségét ki kell egészíteni a körzet képviselőivel.

A művelődési központ 21 pontban gyűjtötte össze a tervezett *módszertani, szolgáltató és ellenőrző* tevékenységet. (Az elmúlt 3 év alatt ezek alapján végeztük a nagykörzeti munkát.)

1. A művelődési központ figyelemmel kíséri a terület szakember-ellátottságát, javaslatot tesz a területről a beiskolázásra, tanfolyamokra.
2. Két szakbizottságot működtettünk: honismereti, klubos.
3. A körzet népművelői részére negyedévente egy alkalommal megbeszélést tartunk.
4. Havonta legalább egy alkalommal valamennyi intézményben intézménylátogatást tartunk helyszíni segítségnyújtás, ellenőrzés céljából. Javasoltuk, hogy a művelődési központ a körzetben ellenőrzési jogkörrel rendelkezzen.
5. A művelődési központ ellátja a körzetben a tervezés-szervezés-végrehajtás koordinációját.
6. Éves ajánlójegyzék alapján szervezzük a területen az ismeretterjesztő tevékenységet.
7. Bemutató foglalkozásokat tartunk a körzet kiscsoportjai részére.
8. A művelődési központ amatőr művészeti csoportjait vendégszerepelteti a körzetben.
9. Igény szerint körműsorokat szervez, kiállításokat vándoroltat.
10. Módszertani kiadványokat készít, valamint a körzet intézményei részére sokszorosítást vállal.
11. Ellátja az intézményeket szakmai nyomtatványokkal, anyagokkal, NPI kiadványokkal.
12. Nagy rendezvényekre biztosítja a körzet lakosságának szállítását.
13. Segítséget nyújt kirándulások, színházlátogatások szervezéséhez.
14. Módszertani műhelyt fejleszt, módszertani bázist hoz létre a közművelődési intézmények részére.
15. Évente egy alkalommal a népművelők részére tapasztalatcserét szervez.
16. Technikai eszköztárát fejleszt, lehetőséget teremt technikai eszközök kölcsönzésére.

17. Szakmai, módszertani, szervezési kérdésekben segítséget nyújt társadalmi és családi ünnepek, szertartások szervezésében.
18. AV stúdiójának szolgáltatásaival segítséget nyújt:
 - hangfelvételek készítéséhez,
 - diák készítéséhez,
 - hangosításokhoz.
19. Segítséget nyújtunk különféle tanfolyamok szervezésében, lebonyolításában.
20. Ifjúsági és felnőtt klubok részére módszertani klubfoglalkozásokat biztosítunk.
21. Információs teret hozunk létre: gyűjtjük a közművelődési dokumentumokat, segédanyagokat.

III. Az elmúlt három év tapasztalatai

III. 1. Szervezeti és szervezési kérdések

Valamennyi intézmény részére segítséget nyújtottunk a Működési és Szervezeti Szabályzatuk elkészítéséhez. A körzetben mindenütt megalakultak a társadalmi vezetőségek, a művelődési központ vezetősége kiegészült a körzet képviselőivel.

Évente munkaterv-előkészítő megbeszélést tartunk, az intézmények a munkaterveiket a művelődési központ irányelvi alapján készítik el. A művelődési központ munkaterve a helyi, társközségi feladatokon kívül tartalmazza a körzetben végzendő munkát is.

A fenntartó tanácsok rendszeresen meghívják a művelődési központot a közművelődési témákat tárgyaló testületi üléseikre. Ugyancsak rendszeresen részt veszünk a körzet intézményei társadalmi vezetőségeinek ülésén.

Negyedévente a népművelők részére megbeszélést tartunk. A megbeszéléseken elsősorban aktuális feladatok a napirendek.

A művelődési központ dolgozói rendszeresen látogatják a körzet intézményeit. A látogatásokról feljegyzés készül, melynek egy példányát megküldjük a közművelődési felügyelőnek. Látogatásaink alkalmával felkeressük a fenntartó tanácsokat is.

III. 2. Módszertani, szolgáltató tevékenység

Körzeti tevékenységünk több mint 90⁰/₀-át a szolgáltató tevékenység teszi ki.

Még a kísérlet beindulása előtt is végeztünk szolgáltatásokat a járás egész területén. Évente ajánlójegyzéket készítünk, melyben - 100-120, zömében ismeretterjesztő előadás címe szerepel. Az intézmények e jegyzék alapján készítik el igényléseiket, melyeket a művelődési központ beépít munkatervébe és az év folyamán teljesít. A rendezvényekre az előadókat a művelődési központ kéri fel, biztosítja utaztatásukat. Az ismeretterjesztő rendezvényekre a TIT-tel a szerződést szintén a művelődési központ köti meg.

Ismeretterjesztő rendezvények

A körzet intézményei éves szinten 90-100 ismeretterjesztő rendezvényt igényelnek. Ezek 50⁰/₀-a megvalósul. A rendezvények elmaradásának okai lehetnek: a tiszteletdíjas intézményvezetők „elfelejtik” megszervezni a rendezvényt, néhány alkalommal az időjárási viszonyok nem teszik lehetővé a kijutást és előfordul az is, hogy az előadó nem tudja vállalni a programot.

A rendezvényekre a technikai eszközöket és szemléltető eszközöket a művelődési központ biztosítja.

A rendezvények látogatottsága jónak értékelhető, az átlagos részvétel 20-25 fő. (Megjegyzem minél kisebb egy község annál nagyobb a megjelenési arány.)

1982. évben 27 ismeretterjesztő előadást, 16 játékos klubfoglalkozást biztosítottunk a körzetben.

1983. évben 34 ismeretterjesztő előadás, 19 játékos klubfoglalkozás, 2 tanfolyam, 1 előadásorozat rendezését vállalta a művelődési központ.

Műsoros rendezvények

A művelődési központ feladata, hogy ellássa a nagykörzethez tartozó településeket műsoros rendezvényekkel is. 1982. évben erre a célra 50 000,- Ft OKT-támogatást kaptunk.

1983. évben a Baranya megyei Moziüzemi Vállalattal együttműködve létrehoztuk a művelődési központ körzeti moziját, mely a kisközségeket látja el. A mozi kezdetben 5 községben működött, de 1983 őszétől a baranyajenői körzetben is sikerült létrehozni a körzeti mozit, így a művelődési központ csak a Sásdhoz tartozó hat társközséget látja el.

1982. évben 17 műsoros előadást szerveztünk meg a körzetben, ebből 13 előadást hivatásos előadóművészek közreműködésével.

1983. évben viszont a körzetben 193 filmvetítést tartottunk.

1981. évtől a művelődési központ színházjáró autóbuszokat indít. Két éven keresztül a Pécsi Nemzeti Színház előadásaira váltottunk bérleteket, 1983. évben pedig a Dombóvár Városi Művelődési Központ színházi előadásaira indítottunk autóbuszokat.

A nagykörzetből 1981/82-es színházi évadban 402 fő

1982/83-as színházi évadban 371 fő

1983/84-es színházi évadban 223 fő

vett részt színházi előadásokon.

Társadalmi és családi ünnepségek, szertartások segítése

A művelődési központ segítséget nyújt a körzet községei részére politikai, társadalmi és családi ünnepségek, szertartások rendezéséhez. Ezekhez a rendezvényekhez forgatókönyvet, technikai eszközöket, műsort biztosítunk.

Néhány példa:

Gödrebén valamennyi politikai ünnepségen a művelődési központ fúvószenekara szerepel.

Tormáson 1982-ben magyar–lengyel esküvőt bonyolítottunk le.

Öregek napjára műsort biztosítottunk: Tormáson, Oroszlón, Vargán, Vázsnokon, Felsőegerszegen, Paléban, Meződön, Gerényesen.

Országjáró kirándulások

Minden évben szervezünk országjáró kirándulásokat az IBUSZ segítségével. A résztvevők többsége a kisközségek lakosságából kerül ki. Baranyajenő és körzete önállóan szervez kirándulásokat.

Módszertani műhely, AV stúdió

Intézményünkben módszertani műhelyt alakítottunk ki. Itt gyűjtjük a közművelődéssel kapcsolatos szakmai, módszertani irodalmat, politikai irodalmat, ifjúsági mozgalommal kapcsolatos kiadványokat, ismeretterjesztő rendezvényekhez előadás-vázlatokat, szemléltető anyagokat, műsorfüzeteket, jogszabályokat stb. . . .

Itt találhatóak intézményünk által összeállított segédanyagok, módszertani kiadványok. 1984. évtől kéthavonta jelenik meg a „Kulturális Magazin” című kiadványunk. A korábbi években ennek elődje volt a Közművelődési Információ.

AV stúdióink felszereltsége jónak mondható. Hanglemeztárunkban közel 400 db hanglemez található. Diatárunk állománya 200 szalagos, 400 db keretes dia. A technikai eszközeinket kölcsönözzük a körzet intézményei részére.

Szakbizottságok

Klubos és honismereti szakbizottság működik a körzetben. A szakbizottságok vezetői rendszeresen látogatják a területet.

Az elmúlt három év jelentős változást hozott a kisközségek kulturális életében. A művelődési központ segítségével rendszeresebb lett a területen a közművelődési tevékenység.

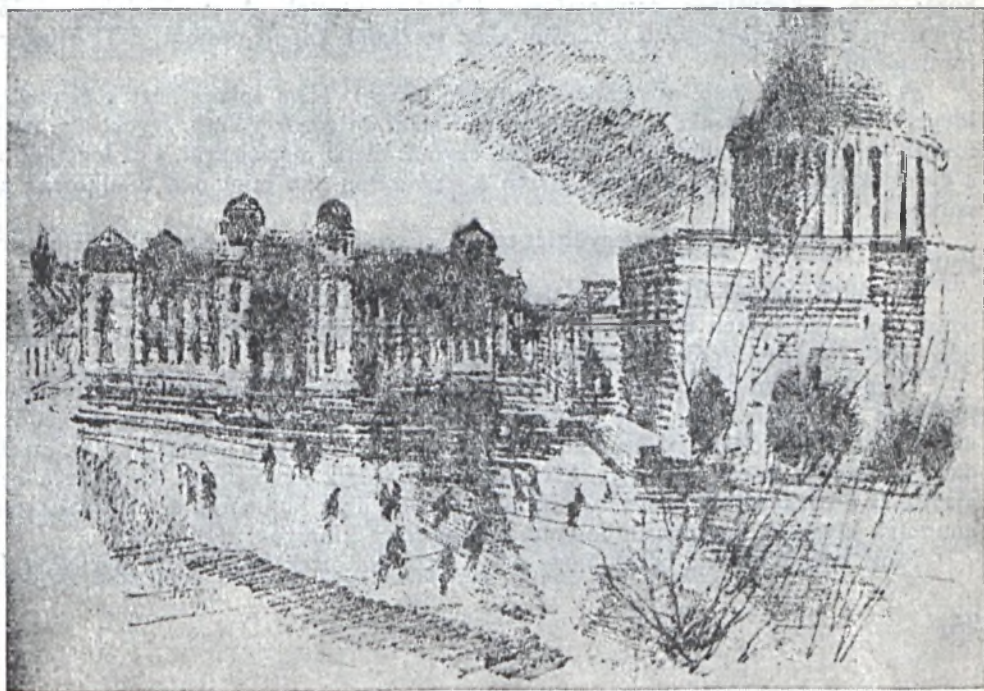
Kialakult az a hálózat, melynek a csúcán a művelődési központ áll. A körzeti intézmények a művelődési központ szakmai, módszertani, szolgáltató tevékenységével szervezni tudják a hozzájuk tartozó klubkönyvtárak, telephelyek közművelődési tevékenységét.

IV. Feladatok 1984. évben

Az elmúlt évek tapasztalatai lehetővé teszik, hogy kidolgozzuk a nagykörzet végleges működési mechanizmusát, az intézmények feladatát a hálózatban, valamint az új hálózat végleges tárgyi és személyi feltételeit.

Továbbra is az egyik legfontosabb feladat az élő, rendszeres munkakapcsolat az intézményekkel, a fenntartó tanácsokkal és a helyi társadalmi és tömegszervezetekkel. Ezt a kapcsolatot ki kell bővíteni a helyi gazdasági egységekre is.

A körzet intézményeinek anyagi ellátottsága igen szegényes. A költségvetés a bér- és fenntartási kiadásokon kívül szinte semmire nem elég. Fokozni kell a saját bevételi forrásokat, ehhez azonban az egész nagykörzet együttműködésére van szükség. Elképzelésünk erre az anyagi erők koncentrálása, de ehhez megyei segítségre volna szükségünk. Szeretnénk, ha 1984. II. félévétől már nem kísérletként végeznénk a nagykörzetben munkánkat. Az elmúlt három év tapasztalatai azt bizonyítják, hogy ez a hálózat életképes, megyei szinten létrehozásával érdemes foglalkozni.

EGY LÉPCSŐHAZI KLUB HÁROM ÉVE KOMLÓN

„A lehetetlent azonnal megoldjuk, a csodák valamivel több időt vesznek igénybe.”

(Meowerbrock)

„A lehetetlent azonnal megoldjuk . . .”

Komló 1945 előtt a magyarországi bányászfalvak egyike. A magas kalóriájú fekete szene – mely az országban egyedüli itt a Mecsekben található – egyik napról a másikra ismertté tette nevét és olyan ütemben fejlődött várossá, mely valóban lehetetlennek látszott. Lehetetlennek tűnt a termelés felfuttatása, a dunaiújvárosi kokszzszen biztosítása, de az ember megoldotta a lehetetlent. Ezek nem csodák voltak. Csoda az volt, hogy Komló várossá alakult, hogy az ország tizenkilenc megyéjéből idetelepült népesség többsége itt maradt, komlóivá vált. Csoda volt ez a modern népvándorlás, mely a jelenben is tart. Csoda, hogy tovább épül a város, de a lakáson kívüli infrastrukturális ellátottság viszonylag alacsony színvonalú.

Hiányoznak a közösségi terek, melyek elengedhetetlenek egy város új lakóközösségének formálásában, alakításában. A csodák hogyan érvényesülnek egy lépcsőház lakóinak egymásra találásában, hogyan formálódnak három év alatt közösséggé.

Komló város az V. ötéves terv során is sokat fejlődött. Újból előtérbe került a bányászok lakáshoz juttatása. Így került sor a „VK/2”-es, négylépcsőházas, tízemeletes panelépület megépítésére, ahol sokak öröme – hosszabb, rövidebb várakozás után – kényelmes, összkomfortos lakáshoz jutottak. A munkáslakás akció keretében a Kossuth Lajos u. 46. szám alatt 30 család kapott otthont, OTP-s lakás formájában.

A beköltözés 1980. november hónapban történt. Nem sokáig nézték egymást idegenül az új lakótársak, akik többségében fizikai dolgozók voltak. Igyekeztek szorosabb kapcsolatot kialakítani egymással, egymás életét megismerni, s ez leginkább a gyermekeken keresztül sikerült, hiszen a játszótéren nap mint nap találkoztak a szülők is.

A gyakori találkozás, az együttlét szülte a gondolatot – minden külső kényszer nélkül.

Az épület földszintjén három lomtárnak kijelölt helyiség állt, részben kihasználatlanul – mi legyen ezeknek a sorsa? OTP-s társasházról lévén szó a közösségi helyiségek rendeltetéséről maguk dönthetnek.

Nem sokat gondolkodtak, közösségi teret teremtenek a harminc család felnőttjeinek és a 42 gyerekeknek. Volt ellenvélemény is. Ők azt javasolták, hogy az épület másik három lépcsőházához hasonlóan adják ki bérbe ezeket a helyiségeket és ezzel csökkennének a közös költségek. Szerencsére ők voltak kevesebben. Győzött a 42 gyerek és a barkácsolni, sportolni kívánók akarata, akik különösen a téli időszakra gondolva kívánták kialakítani hasznos időtöltésre a kihasználatlan tereket.

Most közbevetethné bárki, hogy miért nem költöztek be a lakók gyerekeستül

valamelyik művelődési intézménybe, annak egyik már meglévő klubjába. Azért, mert életképességét veszélyeztetné a távolság. Nem véletlenül született az a törekvés, hogy ha nem jön az érdeklődő a programokra, hát vigyük házhoz azokat. Így a szülők is nyugodtabbak, hisz gyermekeik tőlük karnyújtásnyira játszanak, tudják, jó helyen vannak. S ez egyben lehetőség arra is, hogy ők is játszótársakká váljanak.

Az ötletet, majd a döntést tett követte. Elkezdték a szervezkedést. Az irányító kollektíva – miután mindenki ismert mindenkit – jobban támaszkodhatott az emberek kezdeményezésére, alkotókedvére – olyan folyamatokat erősíthet fel vagy indíthat el, amelyben a résztvevők nemcsak fogyasztói lesznek a juttatásoknak, hanem tervezői, szervezői és újraalkotói is.

Kollektíven elhatározták, hogy a három helyiségből a legnagyobb terem-sport-kondicionáló szoba lesz, ahol megrendezik a közös előadásokat, ünnepségeket, egyéb szórakoztató rendezvényeket is. A két kisebb helyiségből-játék, ill. barkácsstermet alakítottak ki. A helyiségek célnak megfelelő kialakításához a lakók 100,- Ft-ot fizettek a közös kasszába családonként fél éven keresztül. Így céljaik megvalósítására rövid időn belül 10 000 forint feletti összeg állt rendelkezésre. Ezt követően megvásárolták a tapétát, a műanyag padlóburkolatot, fénycsöveket. Elkezdődött az átalakítás. A falakat lecsiszolták, a műanyag padlóburkolatot leragasztották. A művelődési központtól, iskoláktól, óvodáktól pingpongasztalt, székeket, asztalokat, súlyzót, falitáblákat, sportszőnyeget kaptak, melyeket megjavították, kitisztították, átfestették.

A barkácsműhely berendezéséhez az Ifjúsági Lakásépítő és Fenntartó Szervezettől egy készlet Black and Decker készüléket is kaptak, valamint 5000,- Ft hozzájárulást, melyből különféle szerszámokat, játékokat vásároltak.

A barkácsműhely egyúttal egy másik épülettel kooperál, ahol fotóműhely működik.

Miután sikerült a helyiségeket – a lépcsőházban lakó és a programot támogató – 24 család (88 fő) segítségével nagyon szépen, a célnak megfelelően kialakítani (az egyik lakó a játékszobába csillárt adott, a másik karnist, a harmadik függőnyt stb.), sor kerülhetett a tartalmi programok tervezésére, szervezésére, lebonyolítására.

Szükségszerűnek tartották, hogy a lakóközösség életében a mozgalmi jelleg domináljon, és senki ne kényszerítthesse őket a művelődési házak vagy könyvtárak által ezerszer bejárt, jól kitaposott útra, a jogszabályok naprakész ismeretére és alkalmazására, a mindennapi munkának nevelési célok, területek és formák szerinti feldarabolására vagy az intézményes, az intézményben jobban megoldható feladatok vállalására. Mindezzel együtt jól tudták, hogy nem kerülnek hátrányos helyzetbe, és támogatást is kapnak a helyi és központi szervektől, ha megmaradnak spontán közösségeknek.

A kulturális programsort a Téalapó ünnepéllyel nyitották. Verseket, meséket mondtak, énekeltek, jelmezeket készítettek, a termet szépen feldíszítették. Összeállították a Téalapó ajándécsomagjait és a gyerekekről a jó – és rossz „listát”. És mindezt közösen, együtt. Elmondhatatlan öröm volt látni a csillogó szempárokat, a kisebbek pityergését, hallani a felhangzó, szívből jövő éneklést. A jól sikerült ünnepségnek az ad még nagyobb jelentőséget, hogy a gyermekek nagy része nem jár óvodába, mert édesanyjuk „gyesen” van. De az iskolások is teljes odaadással, gyermeki örömmel vettek részt a munkában.

A Téalapó-ünnepség után következett a karácsony délutáni diavetítés, majd a felnőtteknek rendezett szilveszteri táncmulatság.

A kezdeti lépések rendkívül biztatóak voltak. A cél eléréséért végzett közös társadalmi munka órában 1076, értékben 53 800 Ft-ot tett ki.

Az elképzelések teljessé tételét segítette az 1982 elején az Országos Közművelődési Tanács, a Hazafias Népfrent és a Művelődési Minisztérium meghirdetett pályázata a kihasználatlan lakótelepi helyiségek közművelődési hasznosítására.

Papírra vetették kérésüket és még abban az évben jött a hivatalos válasz, melyben az OKT elnöksége közölte, hogy a lépcsőházi klub munkájának fejlesztésére 110 000 Ft-ot biztosít. A rendelkezésükre bocsátott összeg a benti felszereltségen kívül biztosította a szabadtéri játékpark bővítését is.

A közös együttlétek most már azt jelentik, hogy a férfiak kielégíthetik barkács-szenvedélyüket, melyben a fiúk segítik őket. Az asszonyok pedig szabad idejükben kisgyermekükkel, kézimunkával jönnek a játszóba vagy a sportszobába egy kis asztalitenisz játékra. A gyermekek és a felnőttek együtt sportolnak, szórakoznak, játszanak, beszélgetnek. A műhelyek rendszeres használata mellett gyakoriak a sportnapok, a vetítések, a házibajnokságok, a családi kirándulások, színházlátogatások, nagyobb rendezvények, gyermekeknek-felnőtteknek farsangi karnevál, gyermeknap, játszóházi programok.

A tudatos tervezést, a megvalósítást segítik Komló város közművelődési intézményeinek munkatársai. Valamennyien jól látják, hogy a lépcsőházi klub lényege a közös tevékenység és célja nem a látványos, nagy rendezvényekre törekvés, hanem a közösségnek cselekvő aktivitása a közösségért. Gyakoriak a külső vendégek, de rendszeres részvételüket nem tudják biztosítani, mivel a három helyiség alapterülete ezt nem teszi lehetővé. De szívesen beszélnek nekik a klub létrehozásának körülményeiről, buzdítva őket hasonló jellegű tevékenységre. Az első három év tapasztalatait foglalmaztuk meg a fentiekben. Ennek kiegészítésére és alátámasztására kérdőíves felmérést végeztünk a lépcsőház lakói között. Mint láttuk, a harminc családból 24 család támogatta a kezdeményezést. A 24 családból 17 küldte vissza a kérdőívet kitöltve (ebből értékelhető 15); melyek elemzésével az alábbi következtetésekre jutottunk.

A 15 értékelhető választ adó család felnőtt tagjainak foglalkozási megoszlása	munkás	18
	közvetlen termelésirányító	2
	értelmiségi	6
	egyéb eltartott	4
átlagéletkor: 31 év		
iskolai végzettség:	főiskola	1
	érettségi	8
	szakmunkásképző	14
	8 általános	7

8 családban egy, 3 családban kettő, 3 családban három és 1 családban négy gyermek van. A gyerekek közül 2 három éven aluli, 7 óvodáskorú, 15 általános iskolás, 3 pedig középiskolás. A családok közül 3 család költözött azonos, 12 család jobb komfortfokozatú lakásba. 8 család változtatott helyben lakást, 3 költözött be faluból, 3 pedig más városból jött ide. (Ezek közül egy az NDK-ból, a férfi ott dolgozott, s német lányt vett feleségül.) Négy családból hat személynek van munkahelyén vagy városi szinten társadalmi funkciója. A család anyagi helyzetét 5-en tartják nagyon szerénynek, 9-en közepesnek és 1 itéli meg nagyon jónak.

Az életszínvonal megítélése nem köthető sem a foglalkozáshoz, sem a gyerekek számához. Egy vājár, akinek egy gyermeke van, nagyon szerény megélhetést vall a kérdőíven, egy másik vājár három gyermekkel 4. fokozaton jelzi az anyagi helyzetét (egyik helyen sem dolgozik a feleség). Egy másik család, ahol mindkét szülő dolgozik, s csak egy gyerek van, szintén a szerény jelzőt használja (rendőr és nő

szabó a foglalkozásuk), ugyanakkor egy villanyszerelő két gyerekkel és háztartásbeli anyával közepes anyagi szintet jelöl. Valószínű, hogy vagy megítélésbeli különbségek okozzák az ilyen eltéréseket, vagy segíteni tudó szülők stb.

Társadalmi munkát kivétel nélkül minden munkahellyel rendelkező véggez. Helyszínek a munkahely, illetve a szocialista brigádok terveiben szereplő városi helyszínek: iskolák, óvodák, játszóterek, sportpálya stb. A végzett munkák általában fizikai jellegűek: festés, takarítás, vasgyűjtés, faültetés, tenispálya építés stb. Akiknek társadalmi funkcióik vannak, azok végeznek szellemi munkát, pl. propagandista a pártszervezetben, Hazafias Népfront-aktíva, lakóbizottsági tag.

A lépcsőházi klub kialakításánál, aki vállalta a tagságot, végzett több-kevesebb munkát. Igaz, ketten azt írták, hogy nem, egy család még nem lakott ott, a többiek 2-3 órától 60-70 óráig terjedően „társadalmiztak” a klub üzembe helyezése érdekében. Hogy miért tették? „Mert úgy érezzük, hogy a klub sajátunk.” „A közösség és saját érdekünkben.” „Hogy szebb és jobb legyen.” „Hogy kevesebb pénzbe kerüljön.” Ezek voltak a legjellemzőbb válaszok.

Anyagiakkal a tagság kezdéskor 500-500 Ft beadásával, utána havonta 10,- Ft tagsági díjjal segíti a klub gazdálkodását, működését.

Arra, hogy a házirend kialakításában kikérték-e a véleményüket 3-an nem válaszoltak, egy nemmel válaszolt, a többiek igent mondtak. Egy válasz: „Közösen készítettük.”

A programok összeállításánál meghallgatják-e Önöket? kérdésre ugyanaz a 3 család nem válaszolt, mint az előzőre, a nemet mondó most igenlő feleletet ad, s van egy ilyen is: „Közösen beszéljük meg.”

Az előző két bekezdésben feltett kérdésre az a két család, illetve az az egy nem válaszolt, amelyek nem dolgoztak a klub kialakításában, továbbá amely még akkor nem lakott ott. Amikor a klubban való tartózkodás gyakoriságára kérdeztünk rá, nagyon sok általános megfogalmazást kaptunk. Legjellemzőbb a „ritkán” válasz volt. Egyetlen lapon szerepelt indok is: mert építkezünk. Leggyakrabban a heti 1-2 óra megjelölés volt. Egy férfi írta: „amikor tehetem”, s egy férj a feleségéről: „amikor teheti”. Két ilyen válasz is volt, hogy „alkalomszerűen”, illetve „télén sokat, nyáron kevesebbet”. E válaszok szinte teljesen megegyeztek a felnőttekre és a gyerekekre vonatkozóan is. Egy-egy szülő írta csak a csemetéjével kapcsolatban, hogy naponta (15 éves), illetve heti több alkalommal, s heti 12-14 órát jelölt meg. A közös helyiségek használata nincs időhöz kötve. Négy családnál van kulcs, bármely tag bármikor elkérheti, csak gyerekeknél kötik ki legalább egy felnőtt jelenlétét. Egy-egy esti órában átlagosan 8-12-en tartózkodnak lenni.

Arra, hogy kezdeményeztek-e programokat, hárman válaszoltak úgy, hogy igen, de nem jelölték meg a javasolt témát. Négyen nevezték meg a javasolt elfoglaltságot: ketten női tornát, egy fő fenyőfaünnepélyt, egy pedig bábszakkört a gyerekeknek. A többi 11 család azt írta, hogy nem javasolt programokat.

A férjek klubbeli kedvenc időtöltése általában a pingpongozás (6), a barkácsolás (5), egy írta, hogy minden program érdekelte. Egy fő a televíziót és a magnót is megemlítette. A nők leginkább a társalgást, a kondi biciklit, szintén az asztaliteniszt kedvelik, s akad két tv-néző és magnót hallgató is. A gyermekek, mi sem természetesebb, játszani szeretnek a legjobban a játszószobában, a nagyobbak pingpongozni és tornászni.

Hogy ezen kívül mit szeretnének még csinálni a klubban? A négy válaszoló közül csak egy személy van a programot kezdeményezők közül. Ő javasolta a fenyőünnepélyt, s most több közösségi programot kér gyerekeknek (3 van a családban), nőknek. Egy család több lehetőséget szeretne sportolásra, kettő meg van elégedve a jelenlegi helyzettel.

A klubban kívül kertészkedni szeret 3, olvas 7, kézimunkázik 2, kirándul 8, tv-t néz 2, moziba jár 2, sportol 1, színházba jár 2 fő. Két család nem válaszolt. Arra a kérdésre, hogy előző lakhelyén mivel töltötte szabad idejét 8 család válaszolta: ugyanazzal. Ők mindannyian Komlón belül cseréltek lakást. A többi családnak sem változott meg jelentősen a szabadidő eltöltése, csak annyiban, amennyiben az új helyiségben mások a lehetőségek. Legjelentősebb módosulást egy faluból ideköltöző család jelez. Amíg előzőleg kertészkedtek, szőlőt műveltek, itt moziba és színházba járnak.

Saját könyvtára kötettségét egy család 10–20, egy család 21–50, kettő család 51–100, öt család 101–200, hat család pedig 200 db felett jelöli meg.

Szabadidő eltöltésként az olvasást mind a két család megjelölte az előző kérdésekben, akinek 51–100 kötet könyvük van, a 101–200 „kötetesek” közül egy nevezte meg az olvasást, a 200 db felettiekből pedig négyen olvasnak rendszeresen. Ez utóbbiak között van aknász, lapkihordó, kőműves, vágár, telefonkezelő, autószerelő.

Minden család járát legalább 2–3 újságot. A legtöbben napilapot, illetve képes hetilapot. A legtöbb újságot (11-et) az a két család fizeti elő (a négy család közül), akiknek 200 db-on felüli könyvtáruk van, a rendszeres olvasóknak vallják magukat.

A lépcsőházi klubjukat a tagok többsége a következőképpen látja továbbfejleszthetőnek: több közösségi program kellene, közös kirándulásokra van szükség, aktivizálni lehetne az eddig passzívabb klubtagokat, csoportos sportversenyek legyenek. Tehát ugyanúgy programcentrikusan gondolkodtak itt is, mint annál az előző kérdésnél, hogy „Mit szeretne még csinálni a klubban?” Egyetlen volt ez a válasz: „korszerűbb gépeket vásárolnék”. Egy család szószerint ugyanazt írta mindkét kérdésre. Négy család válaszolt mindkét kérdésre mást-mást, öten csak egyikre, szintén öten egyikre sem adtak feleletet.

Arra a kérdésünkre, hogy véleményük szerint a szomszéd lépcsőház miért nem követte példájukat, jellemző válaszok: „Több jót láttak abban, ha a közös helyiségeket kiadják bérbé, s így pénz tudnak teremteni a költségek csökkentésére.” „Hiányzott az összetartás...” „...sűrűn cserélődtek a lakók.” „Nem mertek belevágni, most már bánják.”

Az utolsó kérdésre, mely a város összes kulturális programjának ismeretére, és az azok iránt való érdeklődésre, azok látogatására vonatkoztak, mindenkitől igenlő választ kaptunk. A gyakoriság az igen ritkától a ritkán át a havonta, negyed-, félévenkéntig terjed. Írásuk szerint a színházi előadásokat, a mozit, a kiállításokat, a szórakoztató jellegű programokat tüntetik ki érdeklődésükkkel. A látogatott eseményeket kielégítőnek, elég színesnek, színvonalasnak és általában jónak, vagy nagyon jónak minősítik. Egy válasz gyengének nevezi a rendezvényeket, egy pedig a színházi előadások színvonalát nem tartja kielégítőnek (ő nevezte a színházat a klubon kívüli szabadideje eltöltésének egyik eszközeként). Ez utóbbin kívül még egy család válasza rimel egy előbbi kérdésünkre, nevezetesen arra, hogy mivel tölti a klubon kívüli szabadidejét. Még azok sem neveztek meg ott pl. a színházat, kiállítást, akik itt egyhavi gyakorisággal járnak ezekre a programokra. Azok közül, akik rendszeresen olvasnak, egyikük sem nevezi meg a könyvtár használatát.

A klub további munkájában is igyekeznek minden alkalommal meghallgatni a tagság véleményét, figyelembe véve tapasztalatait. Törekcszenek új módszerek kikísérletezésére, hogy minél hatékonyabb legyen a nevelőmunka a lakóközösségben és a családon belül – valamennyiük megalégedésére.

(Komló, 1984.)

PEDAGÓGIAI GYAKORLAT ÉS A KOMLÓI ÚTTÖRŐHÁZ

„... Tudunk azonban más kezdeményezésekről is, melyek ide kíváncznának. Így pl. a komlói fotószakkör máig élő kiemelkedő tevékenységéről is...” írja Vastagh Zoltán „Úttörőház és pedagógiai gyakorlat” c. dolgozatában – Baranyai Művelődés 1984/I. sz. „A példák a pécsi úttörőházból származnak, miután ott volt alkalmam közvetlen részvétellel.” – írja továbbá a szerző. Az olvasó e nagyszerű tanulmányból megismerhette azt a pedagógiai gyakorlatot, mellyel az elmúlt 30 esztendő alatt a pécsi Szabó István Úttörőházban találkozott és találkozik.

Mi, akik a komlói intézményben dolgoztunk és dolgozunk – a teljesség igénye nélkül – szeretnénk szólni azokról a formákról, eszközökről, módszerekről, melyek itt tetten érhetők.

Úttörőházunk egyik lényeges feladata a gyermekek szabadidős tevékenységének szervezése, az iskolán kívüli mozgalmi élet biztosítása, a művelődés, a szórakozás, a kultúrált játék, az alkalmi szabadidős-programok biztosítása. Hogyan szolgálták és szolgálják nevelési területeinket a fent említett tevékenységi formák?

Az mindenki előtt természetes – akik a mozgalmi munkában tevékenykednek –, hogy a szabadidős-programok szinte minden esetben kapcsolódnak az adott úttörőév alapgondolatához, akcióihoz, mert ezek nevelőhatása csak úgy biztosítja a gyermekek politikai, erkölcsi, világnézeti fejlődését.

A 30 éves úttörőházunkban a szabadidős tevékenységnek hagyományai vannak. A szünidei rendezvények, az ünnepnapok programjai segítik kitűzött céljaink megvalósítását. A Nem térkép e táj... expedícióhoz kötődtek pl. az úttörőház „nagy túrái”, melyeken városunkat, környékünket, megyénket, az itt dolgozók munkáját, az adott terület történelmi nevezetességeit, természeti szépségeit ismerhették meg a pajtások. Ilyen túráink voltak a bátor emberek közt a pécsi repülőtéren, a pécsi úttörőház pajtásai között, Márévára, Óbánya stb. Ezeket a túrákat általában gyalog tették meg a gyerekek, szem előtt tartva a testi nevelés fontosságát.

Jelentősek az elmúlt időszak alatt szereplő emléktúrák, melyek nemzeti, nemzetközi ünnepeinkhez kötődnek. Hagyománnyá vált, hogy minden évben megrendezik a forradalmi emléktúrát november 7. tiszteletére és a tanácsköztársasági, felszabadulási emléktúrákat. Ezekben a rendezvényeken a város úttörőcsapatainak legjobb munkát végző őrsei vettek, ill. vesznek részt. Az emléktúrákat minden esetben az alkalomhoz megfelelően akadályversennyel kapcsolják össze, a nevelőhatásuk vitathatatlan.

A „Szülőföld expedíció” célja is a természetjárás volt összehangolva a felfedező-kutató tevékenységgel, melynek során a gyerekek megismerték hazánk egy-egy tájegységét, ill. annak valamely jellegzetességét.

Emlékezetes sok-sok ismerettel gazdagító nagy nevelőhatású lehetőség volt a „Sárköz expedíció”,
a „Szülőföldünk-városunk” expedíció,
„Szülőföldünk – Baranya” expedíció.

Később a Tájak–Korok–Múzeumok mozgalom váltotta fel az előző formát. Használó céllal, érdekes szervezési lehetőségekkel vontuk be a gyerekeket szülőföldünk természeti szépségeinek, műemlékeinek, múzeumainak megismerésére.

A komplex nevelőhatást biztosító természetjáró csoport, melynek 3 évtizede Horzsa Sándor tanár a vezetője hosszú időn keresztül kéthetente, vasárnaponként bebarangolja környékünk és a Mecsek legszebb részeit. A fentebb említett célokát kiegészíti a térképismeret, a gazdag „zsákmánygyűjtés”, a Mecsek természeti kincseinek gyűjtése.

Szabadidős tevékenységünkben fontos szerepet kapott az úttörők klubja. Kezdetben vasárnaponként, majd szombatonként találkoztak a város úttörői. A játék, dal, zene, tánc mellett szinte minden alkalommal az expedícióhoz kötődő témával találkozhattak rendezvényünkön a pajtások. Ilyenek voltak pl. „Városunk Komló” c. program keretében, hogy a pajtások megnézték a 20 éves Komlóról készített „Fekete kincs városa” c. filmet, majd a város vezetőivel beszélgettek múltunkról, jelenünkről, jövőnkről.

E témakör bővülése során találkoztak a klub látogatói Szülőföldem Baranya, Pécs, Dunántúl, hazánk, fővárosunk témákkal érdekes, színes bemutatók kapcsán. E témák havonta egy-egy szombat délutáni klubrendezvény magját képezték. Az ehhez kötődő vetélkedők, fotósaink színes diáinak bemutatása, azok felismertetése külön élményt jelentett az alkalmanként megjelenő 100–150 pajtásnak.

A klubban a pajtásoknak sok-sok lehetőségük nyílt egymás megismerésére, a különböző úttörőcsapatokból jött gyerekek tapasztalatcseréjére. Itt találkozhattak a pajtások az „Ember az embertelenségben” akció indításakor Szántó János bácsival, a munkásmozgalom veteránjával; költészet napján Pákolitz István József Attila-díjas költővel, más írókkal, a Mecseki Bányász szerkesztőjével, szovjet katonákkal, pionírokkal.

A kisdobosok szabadidejének hasznos eltöltését segítették és segíti a kerék-pározní tanuló pajtások foglalkoztatása minden szombat délután, kezdetben az úttörőház előtti téren, majd a közlekedési parkban, nevelők és ifivezetők segítségével. Ugyancsak a kicsik részére havonta egy-egy vasárnap délelőtt a város úttörőcsapatái adtak ajándékműsort ÚTTÖRŐK-KISDOBOSOK címmel. A ajándékműsorok színvonala, az igényes műsorösszeállítás rendkívül jó példa volt az alsó tagozatosok számára az úttörőéletre való felkészüléshez.

Az általános iskolák új tanterve rendkívülien gazdag ismeretanyaggal látja el a kisgyerekeket. Olvasókönyveikben viszont aránylag kevés a mese, így kevés a mesélési lehetőség. Az úttörőház mesemondóversenye fellendítette a meséskönyvekből való olvasást, lehetőséget nyújtott sok kisgyerek számára a mesemondásra, a hallgatóság számára a sok-sok mese befogadására.

Nagy múltja van a kisdobos „ügyes kezek” csoportnak, akik maguk és mások szórakoztatására végzik munkájukat – játékokat, bábukat készítenek, kis bábjeleket tanulnak és azt pajtásaiknak is bemutatják. Az utóbbi években e csoport tagjai képezik azt a „magot”, akik – az újabb időkben játszóháznak nevezett – nyílt foglalkozásokon a többi résztvevőnek segítenek, megmutatják a fogásokat, az elkészítendő dolgok felhasználásának, alkalmazásának módját.

Említésre méltóak a kisdobosok számára tartott nagyrendezvények, a Téliapó-várás, fenyőünnep, központi farsangi karnevál és a gyermeknap.

Hagyománya van már a városban az intézmény által szervezett téli, tavaszi és nyári szünidei programoknak. Ezekre a rendezvényekre a bázis-gyereksereg a napköziotthonokból érkezik. Kiemelendő a lakótelepi parádé, melyet az intézmény kihelyezett programként rendez a város különböző részein, ahol a gyerekek játszhatnak, sportolhatnak, szórakozhatnak nevelők és ifik irányításával. Jelentős a nyári szünetben a sikondai nyári napközis táborral való törődés, valamint a balatonberényi úttörőtáborban folyó szabadidős-programsor, melyet intézményünk szervez és irányít. A táborokra is jellemző, hogy minden esetben az adott év központi nevelési programja a meghatározó.

Itt kell kiemelni azt a mozgalmat, melyet hosszú éveken keresztül követtünk „Tudjon úszni, kerékpározni, sakkozni minden úttörő”, melynek eredménye, hogy több százan, ezren hódolnak ma már a városban a fenti tevékenységeknek.

ELET A SZAKKÖRÖKBEN

A szorosan vett „szabadidős tevékenység” mellett a pájtások több szakkörben hasznos munkát végeznek. A technikai, a képző- és iparművészeti, a természettudományos és egyéb szakkörbe járó pájtások közül sokan kimagasló eredményeket értek el iskolájukban, tanulmányaikban, vetélkedőkön, kulturális szemléken, pályázatokon. A szakkörökbe járó pájtások közül többen büszkén viselik a kulturális szemle különböző szintű – arany, ezüst, bronz – jelvényeit. A szakkörökben folyó munkát jelzik az intézmény év végi kiállításai, az ott bemutatott alkotások, s azok sikere.

A pályaválasztás segítése, saját képességeik megismerése, fejlesztése, az érdeklődés és kedv felébredése egy-egy szakterület iránt minden időkből kiemelt feladata volt a szakköröknek. Örömmel látjuk viszont szakkörvezetőként régi szakköri tagjainkat. Munkánk sikerét jelenti, ha a fiatal, a szakkör hatása alapján választ szakmát – és tudjuk, hogy képességeinek megfelelően jól választ. Ha felnőttként, gyermekével visszatér a szakkörbe, mert életének részévé vált az itt megszeretett tevékenység. A szakkörök működéséhez már a régi objektumban is – 1977-ig egy öt helyiségből álló, más célra épített házban dolgoztunk – megvoltak az alapvető felszerelések. Jelentősen javultak a tárgyi feltételek az 1977. végén átadott új, korszerű úttörőházban.

A kísérletező kedvű, mindig újat, jobbat kereső szakkörvezetők kihasználták a jobb feltételeket. Meg kell említenünk Blumschein Dezsőt, aki 20 év óta sok-sok komlói gyereknek tanított meg érdekes technikai fogásokat, juttatta el őket az önálló alkotás gyönyörűségéhez. Aki kísérletezett az anyagok, az eszközök felhasználásával, tanul olyan művésztől, mint Rétfalvi Sándor – és továbbadta tudását. A gyerekekkel együtt kísérletezte ki a tűzzománckészítést maguk és mások örömeire. Fejlesztett a gyerekekben olyan alapvető képességeket, mint a türelmes munka, a monotonia tűrése, a pontosság – ezeken túl a fantázia, kézügyesség. A fotószakkör vezetője Czanik István, akinek az elmúlt 15 év alatt több tanítványa választotta a fotós szakmát, akihez a legtöbb régi tanítvány, szakköri tag a mai napig visszajár.

Évről évre próbálkoznak a fotózás új, érdekes területeit hasznosítani. Gyűjtik a város életének dokumentumait, a technika segítségével tartalmas, egyedi kiállításokon ismertetik meg gyűjteményüket a város lakosságával. Járják a Mecsek szép tájait, fotózzák a jellegzetes növényeket, biológus segítségével azonosítják – így csodálatos színes virágaik esztétikai élményt és komoly ismeretanyagot is nyújtanak.

A fotószakkört sok éves, országosan is kiemelkedő munkája alapján a MUSZ Országos Központja 1978-ban az úttörő fotószakkörök országos módszertani központja feladataival bízta meg.

Feladatul kapta:

- Az úttörő fotószakkörökben folyó munka, a Népművelési Intézet és az Úttörőszövetség irányelveinek összehangolását.
- Egységes tematika kidolgozását.
- Pályázatok koordinálását.
- Módszertani anyagok készítését.

1979 ősztől bonyolítja a „Barátunk a fénykép” c. országos fotós-játékot, mely a fotószakkörök munkatervéhez igazodó ismeretanyag feldolgozását tartalmazza gyerekeknek szóló változatos, érdekes, konkrét feladatsor formájában. 1979–84-ig a játékban kb. 149 szakkör vett részt.

A komlói módszertani bázis feladattervezetét a FÖFOTÓ munkatársa, az OFOTÉRT Vállalat Propaganda Osztályának vezetője és az Úttörőközpont munkatársa véleményezi, esetenként kiegészíti, új formák bevezetését javasolja stb.

1981-ben a játékban legeredményesebben résztvevő szakkörök részére a módszertani központ országos fotós-szaktábort szervezett Sikondán, mely tartalmában, szervezésében és eredményességében is igen értékes volt. 1982-től az országos fotós-szaktáborokat Zánkán szervezik.

Az intézményben folyó jó munkát nagyban segítették a város üzemei, vállalatai, azok a szocialista brigádok, melyekkel kapcsolataink számtalan formában nyilvánultak meg. Kitűzött céljainkat a közművelődési intézmények integrációja előtt is (1977) nagyban segítette a közművelődési intézmények koordinatív tervezése és közös programja. A művelődési intézmények, köztük az úttörőház összevonását követően ez a tevékenység még tudatosabbá és tervszerűbbé vált. Összevonás eredményeként realizálódhatott az a cél, hogy a gyermekkorban elindított művelődési folyamat azonos intézményen belül folytatódik az ifjúsági korban, amely továbbiakban átnőhet a felnőtt közművelődési formákban.

Munkánk célja a múltban is és a jelenben is, hogy a pajtások szabadidejüket – adottságaiknak megfelelően – hasznosan töltsék, mert a szabad idő nagy kincs a gyermek számára, de bajok forrásává is válhat, ha nem aknázzuk ki célszerűen.

ÚJ TÍPUSÚ TELEVÍZIÓ SZULETIK

„... 22 ezer lakást érintenek ...”

A pécsi Lvov-Kertvárosban valami új kezdődött. Egy oktatási-közművelődési intézmény – a Pécsi Nevelési Központ – és egy tömegkommunikációs szervezet – a Magyar Televízió Pécsi Körzeti Stúdiója – közös munkája eredményeképpen havonta immár két alkalommal saját helyi műsorral jelentkezik az úgynevezett kábeltelevízió.

A politikai és közművelődési szempontból egyaránt rendkívül ígéretes kezdeményezés technikai lehetőségét a nagyközösségi antennarendszer kiépítése teremtetten meg. Pécssett mintegy 22 ezer lakást érintenek azok a föld alatt futó különleges kábelek, melyek eredeti rendeltetése, hogy a nemzeti televíziós programokat jó kép- és hangminőségben juttassák el az otthonokba.

Ez a kábelrendszer azonban többet tud ennél. A legkülönbözőbb információk továbbítására alkalmas. Székesfehérváron, ahol hasonló nagyságú rendszert építettek az elmúlt évtizedekben, a szolgáltató vállalatok diszpécser-központjaiba juttatnak el információkat ezeken a kábeleken. Ezek az információk a villamos, a távfűtő stb. berendezések üzemeltetéséről, illetve meghibásodásáról tájékoztatják a diszpécsereket.

De miért ne teremthetne ez a kábelrendszer kapcsolatot ember és ember között?! A pécsi kábeltelevíziós adáskísérletek, melyek 1982. november 29-én kezdődtek, speciális lakótelepi műsorokkal a lakótelep önismeretének fejlesztését, emberi kapcsolatok létrejöttét, a közügyekbe való beleszólás lehetőségének megteremtését – egyszóval közösség létrehozásának segítségét tűzték ki célul.

A pécsi kábeltelevízió tehát meglévő technikai lehetőségre épül, megszületéséhez azonban újfajta gondolkodásra, a régi megszokások elhagyására, a különböző szervek különleges összefogására volt szükség.

A Magyar Televízió Pécsi Körzeti Stúdiója, mely a nagyközösségi antennarendszer helyi műsorok továbbítására való alkalmasságát szinte megszületésével egy időben felismerte, (az első adáskísérletek Újmecekalja körzetében 1979. április 2-án kezdődtek) ahhoz a felismeréshez is hamar eljutott, hogy ennek a televízióknak alapvetően másnak kell lennie, mint az úgynevezett nagy televízió.

Ennek a másságnak nemcsak a műsorok tematikájában kell kifejezésre jutnia, hanem a műsorgyártó szervezet létrehozásától, szervezeteitől, működtetésétől, vezetésétől és ellenőrzésétől a műsorok befogadásáig az egész struktúrát át kell hatnia.

A pécsi kábeltelevízió, vagy ahogy hivatalosan nevezzük: a Városi Televízió, születése, azaz létrehozása valóban más volt, mint azt szervezeteink, intézményeink létrehozásánál megszoktuk. Lehetőségét és szükségességét „alulról” fogalmazzák meg. A Pécsi Televízió Stúdió alapító levelében, működési szabályzatában sohasem

szerepelt az a kifejezés, hogy kábeltelevízió. De nem szerepelt a Pécsi Ingatlankezelő Vállalat Antenna Üzemének hivatalos szótárában sem, minthogy a Pécsi Nevelési Központ „munkaköri leírása” sem tartalmazza televíziós műsorok készítését a lakosság számára.

E három intézmény külön utakon haladva jutott el addig a felismerésig, hogy a nagyközösségi antennarendszer helyi műsorok továbbítására való felhasználása minőségileg új lehetőségeket ígér az állampolgárok nagy csoportjaival való kapcsolattartásban.

A Pécsi Televízió Stúdió által 1979-ben végrehajtott első kísérletek feltárták a kábelrendszer technikai lehetőségeit, ezek kihasználására azonban akkor még nem kerülhetett sor. Központi engedélyezés és szabályozás hiányában a kísérletek félbeszakadtak.

Az újrakezdésre 1982-ben – megváltozott politikai és technikai szituációban – került sor. A feszültségterhes nemzetközi helyzet, a súlyosbodó gazdasági gondok és az ezekkel szorosan összefüggő, bonyolódó, belpolitikai helyzet felértékelte az emberekkel való mind gyakoribb párbeszéd lehetőségeit. De óriási változások következtek be a technikai lehetőség szintjén is, hisz a képmagnók terjedése a vártnál is gyorsabb ütemű volt. Így – ha spontán módon is –, de kialakult egyfajta video-kultúra.

A Pécsi Nevelési Központ különösen nagy gondot fordított oktatás-technikája korszerű szinten való kialakítására, s ezzel gyakorlatilag a televíziós műsorkészítés lehetőségeit is megteremtette.

A Iyov-kertvárosi kábeltelevíziós adáskísérletek a két intézmény erőinek és eszközeinek egyesítésével, társadalmi munkában kezdődtek. A megyei, a városi párt- és tanácsi szervek kezdettől bátorították ezeket a kísérleteket, a kezdeményezés „alulról jövő” jellege azonban mindvégig megmaradt.

A pécsi kábeltelevízió szervezete rendkívül gyorsan kiépült. A műsorgyártás és -sugárzás politikai felelősségét az első perctől a Magyar Televízió Körzeti Stúdiójának vezetése viseli, e sarkponttól eltekintve azonban ez a szervezet gyakorlatilag mindenki számára nyitott.

Ezt a *nyitottságot* bizonyította az úgynevezett „Televíziós Alapismeretek” tanfolyama is, melyet a Pécsi Televízió Stúdió és a Pécsi Nevelési Központ 1983 tavaszán együttesen hirdetett meg és bonyolított le. A tanfolyamon – önköltséges alapon! – több mint 80 hallgató vett részt. A lehetőség, hogy nemcsak betekintheznek a televízió kulisszái mögé, de részt is vehetnek annak munkájában, nemcsak izgalmasnak bizonyult, áldozatvállalásra is ösztönözött.

A világ televízióinak túlnyomó többsége zárt intézmény, melyek keretei között kevesek készítenek műsorokat sokak számára. Nemcsak az intézménybe való bejutás ütközik akadályokba, de a műsorkészítéssel kapcsolatos ismereteket is viszonylag kevesen birtokolják.

A pécsi kábeltelevízió nyitottsága természetesen nem előzmény nélküli. A világ szinte minden televízió-állomása újabban arra törekszik, hogy bekapcsolja a nézőket ilyen, vagy olyan formában munkájába. Az élő műsorok alatt csörgő telefonok, az úgynevezett „nyitott stúdiók” mind-mind ezt a törekvést illusztrálják. De a néző mégiscsak néző marad, legfeljebb: vendég.

A pécsi kábeltelevízióban minden néző potenciális munkatárs.

A „Televíziós Alapismeretek” című tanfolyamot követően rövidesen egy emelt szintű tanfolyam is indul a képernyőn is megjelenő társadalmi munkatársak körének szélesítése céljából. A képernyőn való megjelenés, azaz a riporteri munka azonban csak a jéghegy csúcsa, hisz a háttérben a szó legszorosabb értelmében tö-

megeknek kell dolgozniuk. Operatőrök, fényképészek, informátorok sokaságára van szükség, de tulajdonképpen az a néző is munkatársnak számít, aki kérdéseket tesz fel, s ezáltal befolyásolja a következő adás tematikáját.

A Pécsi Városi Televízió társadalmisításának első lépéseként a lakótelepen élő közéleti emberekből Szerkesztő Bizottság alakult. A 17 tagú testület műsorértékelő és orientáló feladattal működik. A Szerkesztő Bizottság által javasolt irányvonalat a Szerkesztőség valósítja meg, melynek tagjai sorában a Pécsi Televízió Stúdió és a Pécsi Nevelési Központ munkatársai mellett a Dunántúli Napló képviselői is jelen vannak – és egyre nagyobb számban társadalmi munkások is. A Szerkesztőség rovatokból épül fel. A rovatok elnevezése már önmagában is jelzi a Városi Televízió szerkesztőségének alapvető érdeklődési körét. Az információs rovat szinte kizárólag a lakótelep mindennapi életével foglalkozik; a várospolitikai rovat a város egészével, illetve a lakótelep városon belüli helyzetével. Az oktatási és nevelési rovat munkája mindenekelőtt a Pécsi Nevelési Központba tartozó bölcsődék, óvodák és iskolák munkájára épül, a szülőkkel való folyamatos kapcsolattartásra törekedve. A közművelődési rovat tevékenységének középpontjában a Pécsi Nevelési Központ Művelődési Házának munkája áll, ez a rovat azonban hangsúlyozottan „városban” gondolkodik, s így valamennyi közművelődési intézmény munkáját, ajánlásait figyelemmel kíséri. A sportrovat kettős feladatot tűzött maga elé. Az egyik a nézők összefoglaló jellegű informálása a várost reprezentáló sportkörök életéről, a másik – és talán ez a fontosabb –, az egészséges életmód, a tömegsport népszerűsítése.

A pécsi kábeltelvízió kéthetente, hétfőnként jelentkező műsorait a Magyar Televízió 1-es programjának csatornáján láthatják a nézők. A hétfői jelentkezés Lvov-Kertváros lakossága számára megszünteti az adásszüneti napot, a Magyar Televízió 1-es programja csatornájának felhasználása pedig feleslegessé teszi a kék-szülék átállítását.

Az adások általában 3–3,5 órásak, s az adás egész ideje alatt telefonszolgálatot működtet a szerkesztőség. Átlagosan 15–20 közérdekű telefon-megkeresésre kerül sor. Érdekes tapasztalatunk, hogy a kezdeti időszakban a telefonálók többsége – bár közérdekű kérdést vetett fel –, inkognitójának megőrzésére törekedett. Újabban már az a ritka, ha valaki nem árulja el a nevét. Mindez azt bizonyítja, hogy a nézők mindjobban azonosulnak televíziójukkal.

A kábeltelvízió képernyőjére kerülő programok mintegy kétharmada élő, egyenes adás. A Pécsi Nevelési Központban létrehozott stúdió úgynevezett félprofesszionális eszközökkel van felszerelve (SONY képmagnetofonok és kamerák), amit azért érdemes hangsúlyozni, mert ezek a berendezések gyakorlatilag minden intézmény számára elérhetőek.

A sugárzásra kerülő anyagok többsége a Pécsi Körzeti Stúdió, illetve a Pécsi Nevelési Központ kivitelezésében valósul meg, de öröndetesen nő a máshol készült műsorblokkok száma is. A város képmagnó-ellátottsága jó (bár a típusok sokfélesége a tervszerűtlen fejlesztést bizonyítja), a „bedolgozók” köre tehát gyors ütemben bővíthető. Nagy érdeklődést mutat a kábeltelvízió lehetőségei iránt a Kommunista Ifjúsági Szövetség.

A kábeltelvízió a demokrácia lakótelepi, illetve városméretű fóruma és egyben iskolája is. Minden adásnapnak komoly beosztású vendégei vannak, akik riportereink, illetve a nézők kérdéseire válaszolnak. E „pergőtűzben” nem könnyű helyt állni. Összinté örömmünkre szolgál, hogy ennek ellenére meghívásainkat senki sem utasította el, s partnereink többsége a jól végzett, eredményes munka tudatában léphet ki a reflektorok fényéből.

Az MSZMP Pécs városi Bizottsága és Pécs megyei város Tanácsa megkülönböztetett figyelmet fordít az új médiumra. A műsormunka és a várospolitika egyeztetését a Városi Pártbizottság vállalta magára. Érdekes és ígéretes kezdeményezésként a Városi Pártbizottság szervezésében „Együtt a városért” címmel közös sajtóstratégia kidolgozására került sor, mely egyrészt a munkamegosztást, másrészt az együttműködést koordinálja a Dunántúli Napló, a Pécsi Rádió és a Városi Televízió között.

A kábeltelevízió nagy lehetősége a legszűk körűben vett helyi jellegű információ-szolgáltatásban van. Az adáskísérletek több mint egy évének tapasztalatai alapján tovább erősödött az a meggyőződésünk, hogy a kábeltelevízió egy újabb közmű a lakásban. A méretek csökkenésével felértékelődnek a hírek. Minél kisebb közösség számára készül egy-egy program, annál többen érzik úgy, hogy róluk szól, hozzájuk szól.

De valóban így van-e ez?

A nézői reagálások összegyűjtését, elemzését a kísérletek első percétől legfontosabb feladataink egyikének tekintettük. Érdeklődést mutat kísérleteink iránt az MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpontja is, s így már az első félév után sor kerülhetett az első felmérésre.

Szekfü András 1983 júliusában készített gyorsjelentése az 1983. V. 31–VI. 4. közötti kérdőíves felmérés adataira épült. A felmérés a május 30-i, hétfői adásnaphoz kapcsolódott, a kérdések azonban a korábbi adásokra is kiterjedtek, sőt a kábeltelevíziózás általános fogadtatására és lehetőségeire is rákérdeztek. Összesen 268 kertvárosi lakossal készült interjú.

„Kérdezőink nem közölték bemutatkozásukkor, hogy kifejezetten a kábeltelevízió iránt érdeklődnek” – írja Szekfü András. – „A kérdőív bevezető részében így számos közvetett kérdésükre remélhetőleg olyan választ kaphattak, melyet nem befolyásolt a kérdés célja. Ön általában hol tudja meg a kertvárossal kapcsolatos híreket, tudnivalókat? – kérdeztük. A kertvárosiak 23,6%–a említette hírforrásként a kábeltelevíziót. (A legtöbben, 57,7%-ban a Dunántúli Naplót említették, ezután következett a szóbeli információ, a Pécsi Rádió, a kábeltelevízió, majd a Pécsi Körzeti Televízió Stúdió, és utolsónak az országos tömegkommunikáció.)”

Megnyugtató adatok!

Hat adásnap után a kertvárosiak 86,5%-a tudott a kertvárosi kábeltelevízió léteéről, munkájáról, annak ellenére, hogy a kérdést „nyitott” formában tették fel, a válaszlehetőségeket nem adták meg előre.

A vizsgálat alapjául szolgáló 1983. V. 30-i adást a kertvárosi lakosság 46,1%-a látta. 33,4%-uk tudta, hogy az adás felelős szerkesztője és egyik állandó műsorvezetője Füzes János, további 17%-uk más műsorkészítőket is meg tudott név szerint nevezni.

Még egyszer mondjuk: mindezt hat adásnap után!

De nézzük tovább a számokat. A kertvárosiak 28,5%-a név szerint említett olyan személyeket, akik nem riporterek, de szerepeltek a kábeltelevízió műsorában. Minden negyedik kertvárosi látta valamelyik személyes ismerősét a képernyőn!

Arra a kérdésre, hogy melyik volt az adás legérdekesebb része a nézők 44,7%-a említette „A 04-05-07 jelenti” című blokkot, melyben a rendőrség első ízben adott tájékoztatást a kertvárosi lakosságot rendkívüli mértékben foglalkoztató „szatir-ügy”-ről. De az is nagyon biztató, hogy a nézők közel 11%-a a tanév végi teendőkről szóló információkat tartotta a legérdekesebbeknek.

A felmérés bizonyossága szerint a kertvárosiak 27,7%-a tudott mondani olyan hírt, újdonságot, amit a kábeltelevízióból hallott. 34,5%-uk látott olyan műsort,

ami mint szülőt, 17,6%-uk olyat, ami mint állampolgárt közvetlenül érintette. A lakosság 48,7%-a beszélgetett valakivel a kábeltelevízió műsorairól.

A szerkesztőség számára első perctől alapkérdés, milyen arányban kapjanak helyet a műsorban kertvárosi, illetve az egész várost érintő témák?

Székfü András munkacsoportjának felmérése szerint a válaszolók 6,2%-a még több kertvárosi témát akart, 57,5%-a több, általános pécsi témát, míg 36,3%-uk elégedett volt a jelenlegi arányokkal.

Pécssett, a Lvov-Kertvárosban tehát valami új kezdődött.

A lakások ezreit összekötő műsortovábbító kábelek felhasználásával megszületett az első magyarországi kábeltelevízió, mely egy adott közösség szolgálata és alakítása útján mielőbb szeretne közösségi televízióvá válni – a szó legnemesebb értelmében.

Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya 1983 őszén elemezte a pécsi kábeltelevíziós kísérletek tapasztalatait; jelentést terjesztett az Agitációs és Propaganda Bizottság elé – a nagyközösségi antennarendszerek-adta lehetőségek immár országos hasznosítása érdekében.

Hazánkban immár 127 nagyközségi antennarendszer működik, mintegy 150 ezer lakást érintve. Ez a nagyságrend, továbbá az a tény, hogy a video-technikai eszközök száma országosan gyors ütemben nő, már lehetővé teszi, sőt meg is követeli, hogy a kábeltelevíziós rendszereket perspektivikusan a hazai tömegkommunikációs rendszer szerves részének tekintsük.

1984-ben minden megyében sor kerül a konkrét lehetőségek és igények felmérésére, s bizonyosak lehetünk benne, hogy Pécs mellett rövidesen több magyar városnak is lesz saját Városi Televíziója.

A pécsi kísérlet szervezőinek és résztvevőinek felelősségét ez természetesen tovább növeli.

A műsorkészítés alapkövetelménye továbbra is: a közhasznúság. Folytatjuk erőfeszítéseinket a társadalmasítás, azaz a televízió további demokratizálása érdekében. A kábeltelevízió nagy lehetősége, hogy a lakosságot érintő fontos döntések előkészítésében alternatívák felmutatásával vegyen részt. Ugyancsak nagyok a kábeltelevízió lehetőségei az együttélés szabályozásában; a lakótelepi szokások, erkölcsek kialakításában.

1984 újdonsága lesz a mintegy 30 perces, a főnyagtól elkülönülő, úgynevezett iskolatelevíziós blokk, mely korrepetáló funkciója mellett, a szülők folyamatos tájékoztatását, beavatását tekinti majd legfőbb feladatának.

Készülnek a Lvov-kertvárosi, az újmecekaljai és a szigeti városrész antennarendszerei összekapcsolására vonatkozó műszaki tervek. E három rendszer összekapcsolása esetén több mint 100 ezer ember képezi majd a Városi Televízió potenciális nézőtáborát. Ekkora tömeghez szólni egyidőben valóban új várospolitikai perspektíva!

Ugyanakkor a lakótelepi méretű közösségek sajátos igényeit és problémáit is szem előtt kívánjuk tartani; éppen ezért a jövő pécsi Városi Televíziójának olyan egységes rendszernek kell lennie, mely műsorpolitikájában elismeri és érvényre is juttatja a városi szintű érdekek mellett a részek sajátos érdekeit is.

**A FELVÉTELI ELŐKÉSZÍTŐ BIZOTTSÁG MŰKÖDÉSE
A PÉCSI JANUS PANNONIUS TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI KARÁN**

„... a diploma társadalmi értékváltozásával hozható összefüggésbe...”

Pécsett 1970-ben a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Kihelyezett Nappali Tagozatán kezdődött meg az egyetemi szintű közgazdász képzés. A felsőfokú intézményekben ekkorra már nyilvánvalóvá vált a munkás-paraszt származású fiatalok arányának általános csökkenése. Ezen próbáltak változtatni a Studium Generále izolált szervezetei, melyek nagy lelkesedéssel, de jelentősebb anyagi bázis és koordináció nélkül végezték úttörő munkájukat. Egyetemünkön az 1973/74. tanévben indult meg az S. G.-munka az MKKE KISZ-bizottságának ösztönzésére. 1974-ben már levelezés és két tábor szerepelt az éves programban.

1975-ben a Kihelyezett Tagozat elszakadt az anyaegyetemtől, és a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara mellett második karként folytatta működését. Az Országos Oktatási Tanács ebben az évben hozta létre az ágazati FEB-eket, köztük a Közgazdasági FEB-et is. Ennek feladata a közgazdasági egyetemeken és főiskolákon működő FEB-ek munkájának összehangolása és irányítása. A Közgazdasági FEB bázisintézménye a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem lett, amely azóta is az MKK, a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara, a Külkereskedelmi Főiskola, a Pénzügyi és Számviteli Főiskola és a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Főiskola FEB-szerveinek munkáját fogja össze.

A FEB megalakulása minőségi változást hozott a munkás-paraszt származású tehetséges fiatalok felvételi előkészítésében. Kialakultak a tevékenység magas szintű vitéléhez szükséges szervezeti keretek, és megteremtődött a viszonylag kielégítő és stabil pénzügyi háttér. A központi FEB-vezetőség tárgyfelelős tanárai a szakmai és oktató-nevelő tevékenység felügyeletét és irányítását látják el, a vezetőségbe delegált képviselők révén pedig létrejött az egyes intézmények szervező bizottságai és a Művelődési Minisztérium (korábban Oktatási Minisztérium), a KISZ KB, az Országos Oktatási Tanács, valamint az Állami Ifjúsági Bizottság közötti közvetlen kapcsolat is.

Jelen dolgozat megírásának a FEB megalakulása közelmúltbeli 10 éves évfordulója ad különös aktualitást. Ez jó alkalom arra, hogy a további útkeresés lehetőségeit kutatva, a statisztikai adatok tükrében számot vessünk eredményekkel és problémákkal.

Két kérdést szeretnénk ebben a dolgozatban megvizsgálni. Az egyik: milyen eredményességgel segíti egyetemünk Közgazdaságtudományi Karán a FEB a munkás-paraszt származású tehetséges fiatalok felkészítését. A másik: hogyan állják meg később helyüket a felvételin sikeresen túljutottak, milyen szinten tudnak eleget tenni az egyetemi követelményeknek. Nem lenne korrekt annak vizsgálata, hogy

vajon az egyetem elvégzése után milyen szakemberek válnak belőlük, hiszen egyrészt ennek mérésére nincs elfogadott mértékrendszerünk, másrészt addigra, mire a volt FEB-es diák kézbe kapja a diplomáját, olyan komplex hatáseggyüttes éri, hogy abból lehetetlen kiszűrni egy tényező hatását. E dolgozat célja továbbá az elteelt évek tapasztalatainak tükrében a további feladatok kijelölése.

Egyetemünk Közgazdaságtudományi Karán 1975-ben alakult meg a FEB Szervező Bizottság. Munkáját megalakulása óta az állami és pártvezetés támogatásával és egyetértésével végzi. Szervező Bizottságunk rendszeres beszámolóit és az afölötti vita biztosítékul szolgál a mind hatékonyabb munkavégzéshez.

Tekintettel arra, hogy a karra pályázóknak vagy matematika-történelem, vagy matematika-politikai gazdaságtan tantárgypárosításban kell felvételi vizsgát tenniük, a FEB e három tárgyból készíti fel a tanulókat. Az 1983-ban életbe lépett új felvételi rendszer lehetővé tette a szakirányban tovább tanuló szakközépiskolás diákok számára, hogy a matematika mellett történelem vagy politikai gazdaságtan helyett más kijelölt tárgyat választhatnak második felvételi tárgyként. Több levelező IV-es diákunk jelezte, hogy számvitelből kíván felvételizni. Az ő felkészítésük érdekében már az 1983 tavaszi táborban kiegészítettük az oktatott tárgyakat a számvittel.

Az oktatómunka három lehetséges formája a levelezés, a tanfolyam és a bentlakásos tábor. Szervező Bizottságunk 1976/77-ben a tanfolyamok szervezését a pécsi és Pécs környéki középiskolák érintett diákjainak kis száma miatt beszüntette. Sajnos az utóbbi időben az ebből a régióból az egyetemünkre jelentkezni szándékozó munkás-paraszt származású tanulók száma nem növekedett, ezért felújítása azóta nem tűnt célszerűnek.

A levelezés az egész éves kapcsolattartást hivatott biztosítani, a folyamatos tanulást és a felkészültségi szint ellenőrzését segíteni. Ez a legproblematisabb oktatási forma, ugyanis nagymértékű lemorzsolódás figyelhető meg. Az egy tanév hatnyolc levél alapvetően a diákok önálló munkájára épít, és éppen ez a jelentkező nehézségek fő oka ezen a területen. A munkás-paraszt származású diákok családi és közvetlen társadalmi környezete általában nem motiválja őket a rendszeres tanulásra, ezért éppen nekik lenne szükségük az egész éves személyes kontaktusra, amit levelezés útján nehéz biztosítani. Van azonban egy lehetőség a személyes kontaktus és a motiváció megteremtésére a középiskolák segítségével. A lemorzsolódás nagy mértékben csökkenthető lenne, ha a középiskolai tanárok figyelemmel kísérenék a levelező diákjaik munkáját, számon kérnék a rendszerességet. Az a közvetlen kontaktus, amely a levelezés során a diák és a „FEB-es tanár” között hiányzik, ilyen módon pótolható. Ebben az értelemben foglalt állást a Művelődési Minisztérium is. (Műv. Közlöny, XXVI. évf., XIX. sz. „Szakmai irányelvek a középiskolák és a felvételi előkészítő bizottságok együttműködéséről”). E cél megvalósítása érdekében tette közzé a FEB SZET Iroda a középiskolák FEB-felelős tanárainak névsorát. A FEB-eken a sor, lépni kell!

A FEB legjobb, leghatékonyabb oktatási formája a bentlakásos tábor. Ezt bizonyítja az iránta megnyilvánuló érdeklődés is. Minden évben két tábort szervezünk, melyekbe helyhiány miatt csak a rendszeresen levelező diákok kapnak meghívást. A tavaszi szünetben az érettségi és felvételi vizsga előtt álló negyedik osztályosok számára egy hét, a nyár elején pedig a harmadikosoknak két hét időtartamban. Táboraink központi feladata a felvételi tárgyak oktatása, a politikai ismeretek bővítése, valamint a közgazdasági szakma megismertetése. Szervező Bizottságunk a fenti célkitűzésen túl – a központi FEB Vezetőség támogatásával – igen fontos feladatának tekinti a közművelődési nevelést. Ezért a viszonylag feszített oktatási tervünk mellett jelentős súlyt kapnak a kulturális programok is.

A szaktárgyak vezető oktatói mindhárom tárgyból oktatási segédanyagokat készítettek a táborok számára. Matematikából egy kétkötetes programozott anyag segíti a munkát, a történelem és politikai gazdaságtan a tárgyak jellegének megfelelő felépítésben kerül feldolgozásra, az egyes fejezetek végén ellenőrző kérdésekkel. A középiskolai tananyag korszerűsítése után a segédleteket az új tantervekhez és tankönyvekhez igazodóan átdolgoztuk. Az 1983. évi táborokban arányában jelentős érdeklődés mutatkozott a számviteli tárgy iránt. A nyári (III. oszt.) táborban például 45 tanulóból 18-an választották második tárgyként. Ez a tény szükségessé teszi a tárgy tematikájának részletes kidolgozását és oktatási segédanyag elkészítését.

Felvételi Bizottságunk munkáját jellemző statisztikai adatokat foglalja össze az 1. táblázat. A munka hatékonyságának mérésére célszerűnek látszik a felvételt nyert hallgatók számát a tavaszi (IV. oszt.) tábor létszámához viszonyítani. Mivel azonban az általunk felkészített diákoknak egy része más felsőoktatási intézményekben tesz felvételi vizsgát, és annak eredményéről nincs adatunk, ezért hatékonysági mutatónak a karunkon felvételt nyert és felvételre jelentkezett középiskolások száralékos arányát tekintjük. Táblázatunk utolsó oszlopa ezeket a mutatókat tartalmazza. Látható, hogy ez a mutató 60% körül mozog.

Ezután vizsgáljuk meg, miként állnak helyt az egyetemi vizsgákon a felvételin megfelelt fizikai származású diákok. Abból a célból, hogy elvonatkoztassunk egy évfolyam sajátos adottságaitól, négy évfolyam ugyanazon időszakban – az 1982/83. tanév második félévében – elért eredményeit vizsgáljuk. A felvételi pontszámok függvényében ábrázoljuk a hallgatók tanulmányi eredményét. Az ábrákon ● a fizikai, ✕ a nem fizikai származásúak átlageredményét jelöli. A szaggatott vonal a fizikai, a folytonos a nem fizikai származásúak regressziós egyenese (1–4. ábra).

A regressziós vizsgálatok azt mutatják, hogy a fizikai származásúak tanulmányi eredményei kevésbé függenek a felvételi pontszámtól, és mind a négy évfolyamon nagyobb részt alatta maradnak a nem fizikai származásúak eredményeinek. Ez azt bizonyítja, hogy a hátrányos helyzet az egyetemi tanulmányok során továbbra is fennmarad. A FEB e hátrányt – a felvételi időszakára – időlegesen csökkenti, de megszüntetni nem tudja, nem is feladata. Ez elsősorban társadalompolitikai feladat.

1. táblázat

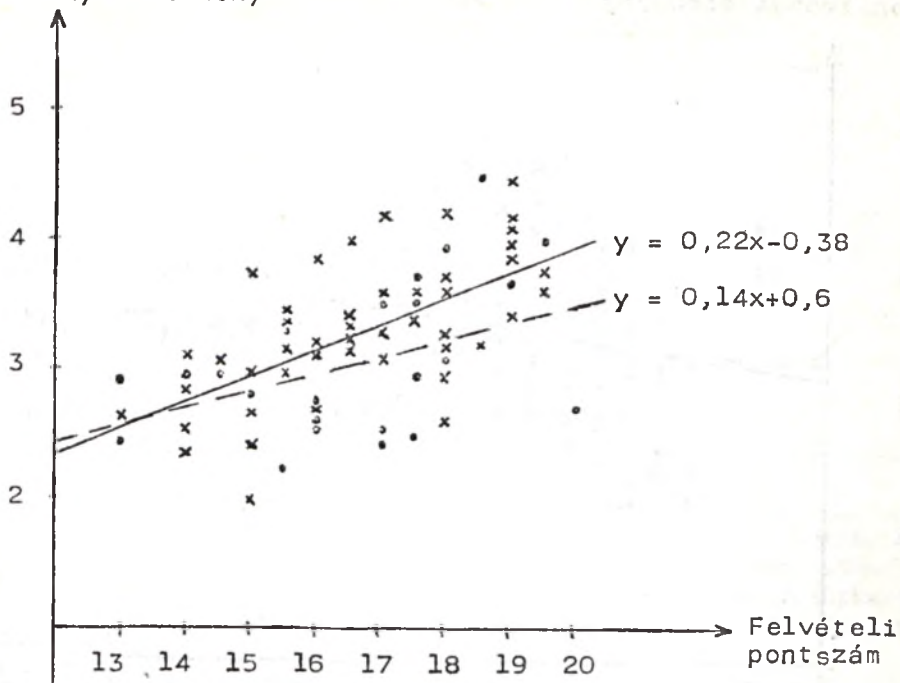
A FEB munkájának statisztikai adatai

1974	50	33	48	31	—	—	—
1975	58	38	52	32	—	—	—
1976	55	60	35	48	41	24	58,5
1977*	40	80	44	—	—	—	—
1978	80	60	40	44	28	14	50,0
1979	94	74	38	46	33	20	60,6
1980*	163	57	52	—	—	—	—
1981	203	202	57	46	17	11	64,7
1982	56	218	38	54	23	14	60,8
1983	122	92	45	33	22	15	63,6

* 1977-ben és 1980-ban a tavaszi tábort az MKKE-vel közösen rendeztük.

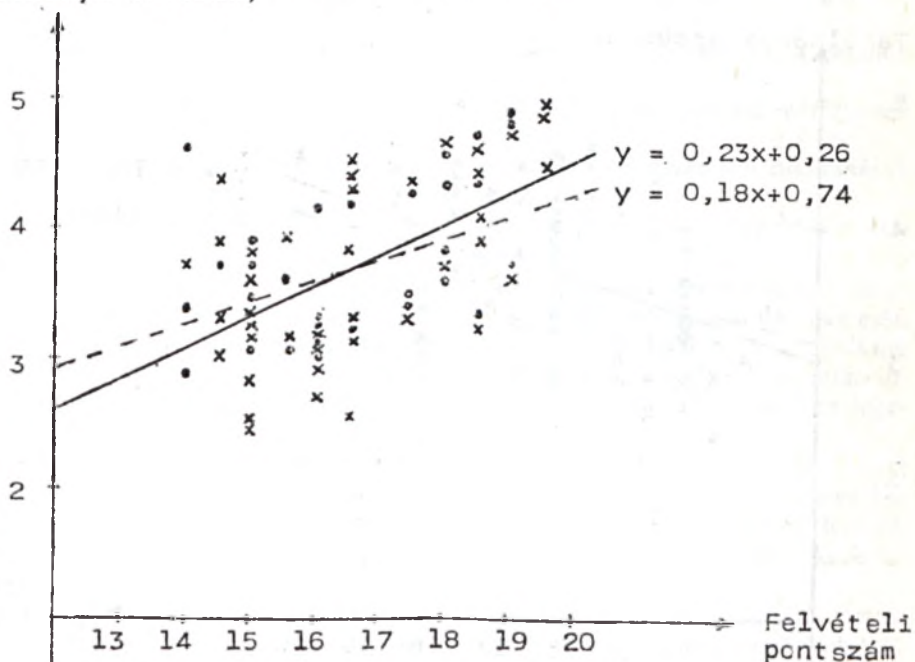
1980-tól a levelezők korábrinál magasabb számát a Pénzügyi és Számviteli Főiskolától átvett tanulók okozzák.

Tanulmányi eredmény

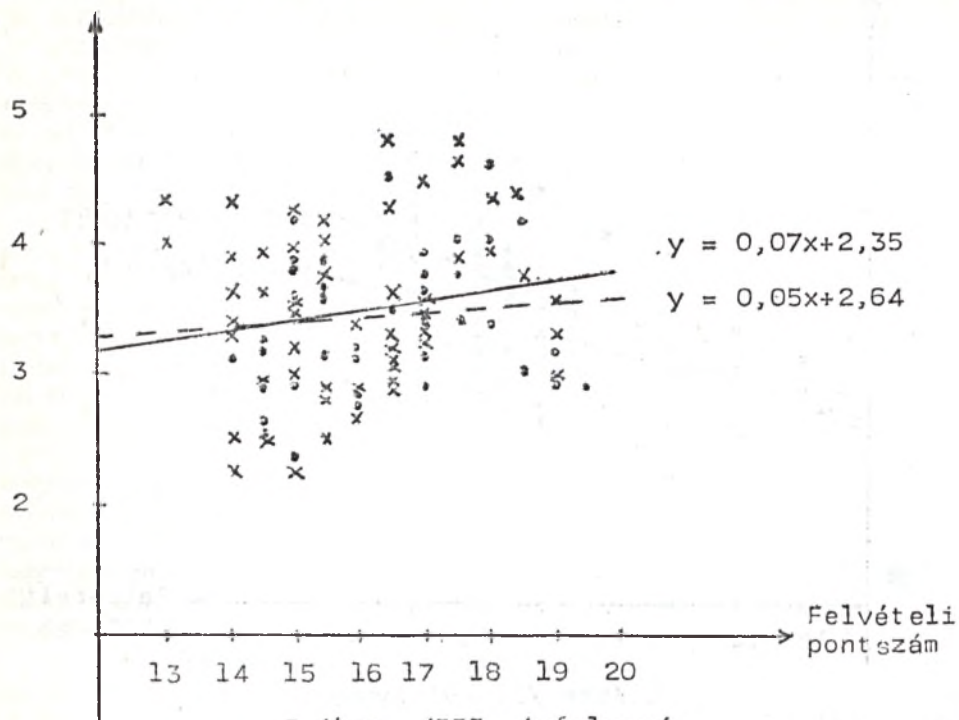
1. ábra /I. évfolyam/

Tanulmányi eredmény

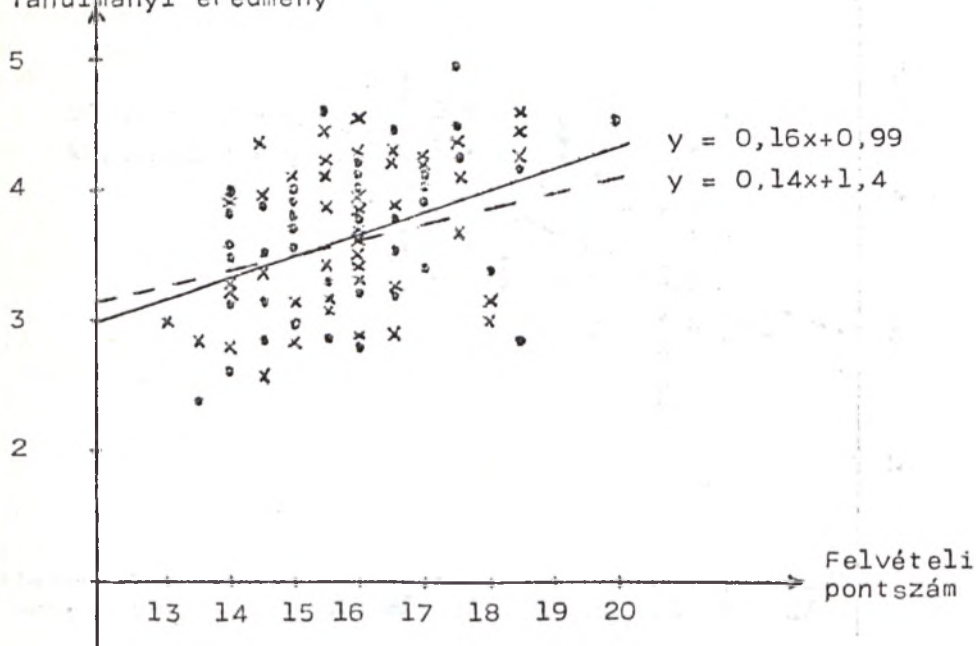
2. ábra /II. évfolyam/

Tanulmányi eredmény

3.ábra /III. évfolyam/

Tanulmányi eredmény

4.ábra /IV. évfolyam/

Végül vizsgáljuk meg, hogyan alakult az elmúlt évek során a karunkra jelentkezett és felvételt nyert tanulók között a fizikai származásuk aránya.

Megnevezés	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
Jelentkezők	156	131	211	150	188	158	133	138	151
Ebből fizikai	81	—	—	61	89	69	49	54	53
%	51,8	—	—	40,7	47,3	43,7	36,8	39,8	35,1
Felvettek	83	84	102	67	99	88	68	82	84
Ebből fizikai	48	57	50	32	48	46	22	31	33
%	57,8	67,8	49,0	47,8	48,4	52,2	32,3	36,6	39,2

2. táblázat. A fizikai származásuk száma és aránya az egyetemre jelentkezettek és felvettek között.

A karra felvett munkás-paraszt származásuk számát és arányát tekintve a kezdeti fellendülést a 2. táblázat tanúsága szerint négy évig tartó 50% körüli stabilitás követi, majd 1981-től jelentős csökkenés figyelhető meg. Hasonló tendencia figyelhető meg a jelentkezők számát és arányát figyelembe véve. Ez összhangban van a csökkenő társadalmi mobilitást alátámasztó statisztikákkal. A jelenség a diploma társadalmi értékváltozásával hozható összefüggésbe. A középiskolások érdeklődése az egyetemek, főiskolák iránt az utóbbi években csökkent. A diploma értékvesztése elsősorban a fizikai dolgozók gyermekeinek döntését befolyásolja a nyilvánvaló környezeti hatások miatt.

A fizikai származású tanulók érdeklődésének csökkenése miatt a FEB előkészítő munkájának egyre nagyobb a jelentősége. Ezért minden lehetséges eszközzel tovább kell javítani a munka hatékonyságát. Ennek lehetőségét a következőkben látjuk:

- Kapcsolatba kell lépni azokkal a középiskolásokkal, ahonnan a tanulók FEB előkészítésre jelentkeztek!

- Nagyobb figyelmet kell fordítani a levelezésre a lemorzsolódás mértékének csökkentése érdekében!

- Javítani kell a táborkban a szakmai és pedagógiai munkát a diáktanárok évközi felkészítése révén!

- Segíteni kell a pályaválasztást a közgazdász pálya iránti érdeklődés felkeltésével.

Egyetemünkön egyelőre nincsenek beiskolázási gondok. Karunk állami vezetése és a FEB szervező bizottság mégis szükségesnek tartja a propaganda növelését. Ezért rendezzük meg évente egyetemünkön a nyílt napot, ahol a középiskolások megismerkedhetnek az egyetemmel, látogathatják az előadásokat és a szemináriumokat. A diákok tájékoztatást kapnak a FEB munkájáról és a FEB kínálta lehetőségekről is.

Ezen túlmenően részt veszünk a megyei tanácsok művelődési osztálya által szervezett fórumokon. A propaganda egy harmadik módja, hogy mi látogatjuk meg azokat a középiskolákat, ahonnan földrajzi elhelyezkedés miatt a legtöbb jelentkező várható. A szóbeli tájékoztató és beszélgetés mellett video kazettás vetítés is szerepel a műsorban.

A leírt jelenségek és problémák karunk FEB munkájának jellemzői, valószínű azonban, mégsem egyediek. Ha hasonló kérdések máshol is felvetődnek, akkor azok értelmezése és megoldásuk módja közös feladat, ugyanazon cél érdekében.

**ADATOK A KÖZÉPISKOLAI TANULÓK
VILÁGNÉZETI-POLITIKAI NEVELÉSÉHEZ**

„... a felnőttek ... világa erősen befolyásolja szemléletüket ...”

I. Világnézeti-politikai érettséget akartunk ellenőrizni, illetve az ilyen kérdések iránti tájékozódás mértékének és színvonalának a megállapítására tettünk kísérletet két ez évben érettségiző osztályban Pécsen. Az osztályokat igyekeztünk úgy megválasztani, hogy a tantárgyi átlagokban kifejezhető tanulmányi eredményük észrevehető különbséget mutasson. Így esett a választásunk a Komarov Gimnázium és Szakközépiskola IV. d. osztályára, ahol egy megelőző eredményérés történelemből 2,4-es osztálytálatot mutatott (létszám: 28 fő), illetve a Leöwey Klára Gimnázium IV. c. osztályára (orosz tagozatos osztály), melynek tanulói a társadalomtudományok iránt is élénkebb érdeklődést árultak el a történelem órák során (létszám: 30 fő). A mérést írásban végeztük, majd kiegészítő beszélgetést is folytattunk a tanulókkal. Kérdéseink, feladataink és a rájuk adott tanulói válaszok, illetve azok jellemzői a következők voltak:

1. Említetek olyan személyiségeket, akiket ideológiai-politikai szempontból követendőnek (netán példaképnek is) tartotok!

A válaszok rendkívül megoszlottak, közülük azokat emeljük ki, amelyek figyelemre méltó (értékelhető) hányadot jeleznek. Mellettük feltüntetjük a tanulók által megjelölt forrásokat is, ahonnet az ismereteik származnak.

Történelmi személyiség

Kádár János	(27 tanuló)	- Tv, rádió, Gyurkó-könyv
Lenin	(12 tanuló)	- történelemóra
I. Gandhi	(10 tanuló)	- történelemóra, film
Tito	(10 tanuló)	- Tv, család, baráti kör
Brezsnyev	(9 tanuló)	- Tv, sajtó
Che Guevara	(7 tanuló)	- Tv, sajtó, pol-beat zene

Irodalmár vagy filozófus

Hemingway	- irodalmi óra és könyveik
Sartre	

Élő személyiség

Kádár János	(16)	
Helmolt Schmidt	(5)	- sajtó
(Egy tanuló nevezett meg tanárokat is az iskolájából!)		

Azért őket nevezték meg, mert külön-külön szimpatikusnak találták:

- a világnézetük melletti kiállást, elvi szilárdságukat,
- áldozatvállalásukat,
- taktikus magatartásukat,
- módszereiket és közöttük az erőszakmentességet,
- bátorságukat, elszántságukat,
- forradalmi gondolkodást és cselekvést.

2. Milyen politikai hírforrásokból tájékozódtok és milyennek tartjátok azokat?

Legtöbben: Tv-híradó, A hét, Stúdió,
Rádió: hírek, 10 perc külpolitika, 168 óra
Újságok: Dunántúli Napló, Ifjúsági Magazin, Magyar Ifjúság
Csoportfoglalkozások: a kollégiumban.

Kevesebben: Tv: Panoráma
Rádió: Harminc perc alatt a Föld körül
Újság: Ország Világ, Magyarország
Történelemóra.

Ötnél kevesebben említették:

Tv: Periszkóp, Objektív, Kockázat
Újság: Népszabadság, Magyar Nemzet, Népszava, Családi kör
Baráti beszélgetések.

A véleményalkotás szempontjából a tanulmányi eredményük alapján is jól felismerhető két táborra szakadnak:

- A gyengébb tanulók megelégedéssel írnak a Dunántúli Naplóról, (mert érthetően, világosan, tömören fogalmaz) és az ifjúsági lapokról (mert politikai témájú cikkei érthetőbbek, érdekesebbek és személyesebb hangvételűek, még a napilapokban lévőkénél is).
- A felkészültebb tanulók sokkal kritikusabban fogalmaznak.
 - Az országos napilapok: Sok aktuális ismeretet adnak, komolyak.
 - Dunántúli Napló: Túl tömören tájékoztat, csak ebből informálódni nem elég.
 - Ifjúsági lapok: Felszínesek, nem elsőrendű számukra a politika. Olvasóikról „óvodás színvonalat” tételeznek fel, holott szórakoztató témákban tudnak ezek is színvonalasan írni.

A híradások általában a világságot tükrözik, de a szocialista tábor szemszögéből. Más állásponttal kapcsolatban kevésbé alaposak és elfogultak. Jobb lenne a véleményalkotást inkább a hallgatóra, vagy olvasóra bízni.

3. Milyen hazai politikai gondok, problémák foglalkoztatnak benneteket?

A válaszok jelentős része itt is két csoportra bontható, úgy mint

- Gazdasági helyzetünk, annak hatása az egyénre, a társadalmi egyenlőtlenségek fokozódása.

Pl.: - a megélhetés (ár- és bérmozgások): 28 tanuló
- a külföldi kölcsönök visszafizetésének gondja: 11 tanuló
- ellátás: 6 tanuló
- korrupció: 5 tanuló
- munkafegyelem: 8 tanuló
- életszínvonalbeli különbségek: 8 tanuló

- Belpolitika, a mozgalmi élet tisztasága, demokratizmus.

Pl.: - egypártrendszer, választás helyett szavazás 5 tanuló
- az elviség hiánya tagfelvételnél a tömegszervezetekben 5 tanuló
- a KISZ-szel kapcsolatos elégedetlenség 6 tanuló

- oktatási rendszer, új felvételi rendszer	6 tanuló
- protekcionizmus	7 tanuló
- értelmiség helyzete (a tudás szerepe csökken)	1 tanuló
- a „maszokolás” terjedése	1 tanuló
- alkoholizmus, válások, öngyilkosság	1 tanuló

4. *Melyek hazánk és a szocialista tábor külpolitikájának azon vonásai, amelyekkel egyetértesz és melyekkel nem értesz egyet?*

Nem volt olyan tanuló, aki mintegy a kérdéssel kapcsolatos legégetőbb gondolatai között ne fogalmazta volna meg a béke megőrzését és a fegyverkezést. Általában egyetértenek a magyar külpolitika nyitottságával, a kapcsolataink széles körű bővítésével, a békekezdeményezésekkel, a fejlődő országok támogatásával.

Ugyanakkor általában kevésnek tartják a szomszédos országokkal folyó ügyeink publikálását és azok magyarázatát.

5. *Fontosnak tartja-e, hogy az ember már diákkorban foglalkozzon közélettel? Miért?*

Három tanuló kivételével mindenki (!) fontosnak tartja.

Mert:

- a társadalomba való beilleszkedést most kell megtanulni,
- a közéleti problémák is egyformán érintenek mindenkit,
- a felnőttkori közéleti tevékenységhez szükséges ismereteket és tulajdonságokat már az iskolában meg lehet szerezni,
- „át kell majd vennünk a stafétát az előttünk lévőkötől és erre készülni kell”.

6. *Hol kaptál a közéleti szerepléshez legtöbb indítékot?*

A válaszok fölényesen nagyobb hányadában az iskola, a kollégium és az ifjúsági mozgalom fogalmazódott meg, mint olyan közeg, amely e területen való elindulásához hasznos és sok segítséget adott.

Több tanuló ír ugyanilyen értelemben családjáról, tanáraitól és a baráti köréről.

Ugyanakkor három tanuló éles, másik három enyhébb kritikával illeti a KISZ-t! Csak passzívan vesz részt a közéletben (saját megítélése szerint!), illetve nem nyilvánít véleményt 4 fő.

7. *Elégedett vagy-e önmagaddal, elvi-politikai szempontból, a mindennapi munka elvégzését illetően?*

Nincsenek meglegedve, sőt a nagy többség határozottan elégedetlen önmagával. Ugyanakkor valamiféle belső tehetetlenség is érződik az önkritikájukból, mert arról írnak, hogy „erre már korábban is rájöttek, de ettől a helyzet nem változott meg”. Négy tanuló kifejezetten a mozgalmi munkában érzi önmaga hiányosságait, egy pedig politikai tájékozódottságát tartja felszínesebbnek. (Az ő álláspontja: „Ne szólj szám, nem fáj fejem.”)

8. *Mit kellene tenni az iskolában a politikai képzés javításáért?*

Az érdeklődést jobban felkelteni és azt igényesebben kielégíteni.

- Pl.:
- Történelem- és Bevezetés a filozófiába órákon legyen több a napi politika.
 - Filozófiatörténet helyett vitákon, beszélgetéseken alapuló, világnézetet valóban alakító órák legyenek.
 - Több jól felkészült külső előadót (szakértőt, „politikai munkatársat”) hívnának különféle iskolai foglalkozásokra.
 - Nagyön igénylik a jó politikai vitaköröket, amelyek információban gazdagok, és a figyelmet a napi politikai eseményekre felhívják, közöttük eligazítanak. („Politizálásra szoktatnak.”)

9. *Milyen magatartást tartasz ma helyesnek (iskolánkban, bazánkban)?*

E kérdésre adott válaszokat lehetett legkevésbé pontosan összegezni a sokféle magatartásjegy felsorolása miatt. Feltűnő, hogy ezeket milyen kemény bírálattal, éles kritikával és mennyire kevés önbírálattal kísérik.

A megkérdezettek mintegy négyötöde az aktív emberre jellemző magatartásformákat hangsúlyozza.

- Ilyenek: – a kritikus szellem
– felelős véleménynyilvánítás
– cselekvő alkat
– a közönyösséggel szembeni fellépés
– harcol az igazságért
– a közügyek iránt érdeklődő
– meggyőzhető
– a tévedését belátó.

Érdeklődő, gondolkodó, de tartózkodó magatartást hangsúlyoz 6 fő.

Néhányan a lelkiismeretes munkavégzést. „Az önzetlenség és a becsületesség sok emberből hiányzik”: 6 fő. A többi válasz rendkívül szórt, sokféle pozitív erkölcsi tulajdonságot tartalmazó.

10. *Mit értesz szocialista hazafiságon?*

Az utolsó kérdést egy kicsit ellenőrzésnek is szántuk, hiszen az előző kérdések egy része összefüggésbe hozható vele. Másrészt arra is kíváncsiak voltunk, hogy a sokat hallott, mégis netán „nagy szavaknak” érzett megfogalmazáson a mindennapjaink gyakorlatában valóban mit is értenek.

Az itt megfogalmazott értelmezéseik, azok súlya és aránya összefüggésben volt előző válaszaikkal. Többségük a cselekvő, elkötelezett, értékeinket felismerő hazaszeretet mellett áll ki. Érdekes, hogy a proletár internacionalizmus gondolata értelmezésükben háttérbe szorul.

Ha a fentiekben megfogalmazott helyenkénti részösszesítéseket megkíséreljük összegezni, akkor a következőket állapíthatjuk meg tanulóink világnézeti-politikai neveltségéről és érdeklődéséről:

- A tanulók kritikusak, aggódva szemlélik világunkat.
- A politikai kérdések iránt azok fogékonyak, akik közepes vagy annál jobb képességűek. Ők törekednek sok és friss információ szerzésére, azoknak rendszerbe állítására, közöttük az összefüggések felismerésére.
- Ellenséges magatartás nem jellemző rájuk, de a kételkedés többször előfordul soraikban.
- Rendkívül érdeklí őket napjaink gazdasági helyzete, ezen belül hazánk gazdasági helyzete ill. ennek hatása a szocialista társadalomra; béke kérdése; a szocialista országok kapcsolatai; a magyar kisebbség helyzete a szomszédos (szocialista) országokban.
- Őszintén kinyilvánítják véleményüket, hogy személy szerint tehetetlennek érzik magukat bel- és külpolitikai problémák megoldásában, de még befolyásolásában is.
- Az irányítást állami ill. társadalmi szinten – és az iskolában is – túlságosan direktnek tartják, a demokráciát sokszor formálisnak érzik. Nagyobb személyes beleszólási lehetőséget igényelnének maguknak, ugyanakkor ha lehetőséget kapnak, ezzel sokszor nem tudnak mit kezdeni.
- Magatartásukban a kritikai szellem és az aktív cselekvés között nincs összhang. Viselkedésükben a kritikai szellem dominál. A nehézségek megoldásának felelős vállalásáig a jó képességű, lázadó egyéniségek is csak hosszú, szívós, egyéniségü-

ket átalakító munka eredményeként jutnak el (ha eljutnak!) a IV. tanulmányi év végére, illetve a középiskolából való kilépés utáni időszakban.

II. Az iskolában folyó világnézet-politikai nevelésről

Az ilyen célzatú nevelői hatások tanórai keretben, a tananyag lehetőségeiből adódóan elsősorban is főleg történelem, földrajz, bevezetés a filozófiába és magyarórákon fogalmazódnak meg.

Ezek hatékonyságát csökkentő tényezők közül kettővel folyamatosan számolni kényszerülnek a nevelők. Azzal ugyanis, hogy az egyes tantárgyak anyaga nincs szinkronban egymással és a tananyag elrendezéséből adódóan pedig csak a középiskolai tanulmányok negyedik évének végére jutnak el az oktatásban napjaink problémavilágához.

E nehézségek áthidalása folyamatos, koncentrált odafigyelést igényel. Az aktualizálást szolgáló nevelői törekvések (kísérletek) a mindennapi nevelői gyakorlat részét képezik még akkor is, ha az anyag zsúfoltsága miatt nehéz erre időt szakítani. A tanulók képességének (érdeklődésének, képzettségének stb.) nagyfokú eltérése sem könnyít a helyzeten. Emiatt pedig nehéz megtalálni azt a többség által járható középutat, amelyik jónak és gyengének, érdeklődőnek és kevésbé érdeklődőnek egyaránt megfelel, érdeklődését a megfelelő szinten elégíti ki, képes feldolgozni, sőt cselekvőn magáévá tenni a hallottakat.

Végül is úgy tűnik, hogy problémáink gyökere az iskolában folyó „tömegtermelés (oktatás)”, amely minden kétséget kizáróan nehezíti, sok esetben kizárja az egyénre szabott, differenciált foglalkozás lehetőségét. Ezt csak elmélyíti a kölcsönös időhiány, melynek tanár és tanuló egyaránt részese.

Iskolai és nemzeti ünnepeink sajátos hatásrendszerükkel sokat segítenének ezen gondok könnyítésében akkor, ha formai megoldásaik valóban hatnának. (A Leőwey Gimnázium gyakorlatában több jó példát, helyi hagyománnyá való kezdeményezést láthattunk erre.) Az óvodás kortól folyó ünnepségdömping azonban rontja a hatást, sőt netán a legmagasabban szárnyaló eszmei tartalom örökös ismétlésével még közömbösséget is eredményez.

A személyes példa, mint annyi más területen, itt is (és ma is) sokat segíthet. A tanárok objektív körülményei (időhiány, sokirányú megterhelés, egzisztenciális gondok stb.) azonban ismét csak nehezítik – ha nem is zárják ki – példaképpé válásuk lehetőségét.

Az iskolán kívül ható tényezők közül a következőket emeljük ki:

– A család hatását, amely végletek között mutatkozik meg. Egyik részük törődik a gyermekkel, ilyen szempontból is elfogadja az iskola, a társadalom célkitűzéseit, vagyis pozitíve ható tényező. Másik része a szülői társadalomnak viszont nem, vagy legfeljebb az anyagi támogatáson túl alig, vagy egyáltalán nem törődik a gyerek fejlődésével. Egyéni léte izgatja, egész szemléletével károsan hat.

– A barátok iskolán kívüli körét befolyásolni szinte lehetetlen.

– A felnőttek egyre jobban anyagiakat hajszoló világa erősen befolyásolja szemléletüket és pályaválasztásukat is. Pedagógiai eszközökkel küzdeni ellene rendkívül nehéz.

– Egyéb hírforrások (tv, rádió, sajtó) anyaga sokszor feldolgozatlanul kevereg bennük. A világ is bonyolultabb lett és az információk akár relatív (vagy valóságos) bőségében is a gondolkodni nem szeretők (vagy nem tudók) csak nehezen igazodnak el.

Befejezésül:

1. A felkészültségben (tárgyi ismeretekben) és a társadalmi-politikai kérdések iránti érdeklődésben is sokban különböző két osztály kiválasztásakor az a szándék vezetett bennünket, hogy a válaszaikból kikerekíthető esetleges jellemzőket, ilyen módon a meg nem kérdezettek szélesebb csoportjaira is érvényesnek tekinthessük, vagyis általánosítani tudjunk.

2. Mivel a beérkező válaszok sokféleségében viszonylag kevés eszmei területen alakult ki olyan nagyobb arányú egybeesés vagy hasonlóság, amit jellemzőnek érezhetünk, ezért észrevételeinket csak a megkérdezettekre vonatkoztathatjuk.

3. Világnézet formálásában, a közéletiségre való nevelésben az iskola, ezen belül a történelem, irodalom és bevezetés a filozófiába órák, valamint a kollégiumi nevelés hatása közvetlenül kitapintható.

(1984.)

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ ÉPÍTÉSE ÉS 1895. OKTÓBER 5-I MEGNYITÁSA

A pécsi színházi élet első nyomai írásos formában a jezsuita iskoladramák előadásához kötődnek.¹ Pécs város tanácsa 1817-ben írásos kérelemmel fordult Király József pécsi püspökhöz, hogy a mai Lyceum templom épületét – amely akkor oltár és templomdíszek nélkül, üresen állott – bocsájtja rendelkezésre színielőadások tartására. A püspök a kérelmet elutasította.²

Az első állandó színtársulat ideérkezésére 1818-ból van adatunk.³ Ekkor Balogh István, a székesfehérvári Nemzeti Színjátszó Társaság vezetője tartott rendszeres előadásokat vidéki körútjain Pécsen is.⁴ Becses emlék maradt meg az 1821/22-es színi évből: az egyik legrégebb magyar nyelvű színlap, amely a december 13-i előadást hirdette. (Ez az emlék a háború folyamán elkallódott, ma már a korabeli sajtó híradásaiból van tudomásunk a pontos szövegről.⁵)

1834-ben a mai színház épülete mellett elterülő ún. Dominikánus-házat akarták átalakítani színházzá, de még 1840-ig jobbra magánházak adtak otthont az előadásoknak. A 19. század derekáig a német nyelvű színházak konkurenciájával Pécsen is meg kellett küzdeni. Az első magyar nyelven rendszeresen játszó színtársulat Havi Mihály és Szabó József vezetésével 1846 novemberétől 1847 márciusáig játszott végig egy teljes évadot. Ez idő tájt lépett föl városunkban Déryné is az ún. Elefántos házban, az első emeleti nagyteremben.

1838-ban nagy jelentőségű lépés történt. Megalakult a Nemzeti Casino, és 1839. július 20-i választmányi ülésén állandó támogatást szavazott meg Farkas József társulatának.⁶

Az ismert politikai helyzet miatt csak 1855-ben következett az újabb nagyfontosságú lépés. Oertzen Gusztáv örökség révén jutott hozzá a Mária (ma Déryné) utcában ahhoz a házhoz, ahol – kérvénye szerint – állandó színházat kívánt berendezni. Ekkor ösztől tavaszig a magyar, míg tavasszal és nyáron a német nyelvű színtársulat játszott. 1876-ig, amikor az utolsó német nyelvű előadások is megszűntek.

Az akkori híres társulatok közül elsőként Latabár Endréné jött Pécsre, azután is számos, országosan nagy hírnévre szert tett színművész látogatott el, és szerzett felejthetetlen perceket a helyi közönségnek. Jellemző volt az igényességre, hogy többek közt Bogyó Alajos operatársulata szintén előadásokat tartott. Az elöregedő épület ellen ebben az időben egyre több kifogás merült föl, főleg a műszaki állapot elégtelensége miatt. 1886-ban a városi tanács már színielőadásokra alkalmatlannak nyilvánította, s megtiltotta a további működését.⁷

A rákövetkező évben Somogyi Károly ideiglenes, fából készült színpárt állított föl a Tornacsarnok mellett. (A mai Dischka Győző utcai klinika mellett.) A 80-as évek végén a város lakossága egyre fokozódó türelmetlenséggel sürgette az állandó

színházi épület létrehozását. Mind több és több újságcikk, felszólalás szolt a színházról. A városi tanács a 90-es évek elején végre tervpályázatot és épületfölvhúzási versenytárgyalást irt ki. A színház helyül – a közóhajnak megfelelően – a Dominikánus-ház melletti, rozoga állapotú katonai kórház területét jelölték ki.

A pályázatot Lang Adolf és segítője, Steinhardt Antal nyerte meg, a nékik megszavazott 10 000 forinttal ők is kezdtek neki az építkezésnek – Munchart Géza városi főmérnök szakfelügyelete alatt.

A munkálatok 1893. június 3-án kezdődtek a régi katonakórház eltüntetésével. Az építkezés ütemére jellemző, hogy december 15-én tető alatt volt a nézőtér. 1894 februárjára a színpad vastetőszerkezete állott készen, 1895-re már csak a külső munkák maradtak. Maga az épület szeptemberre már készen állt.⁸

Az épület a kor tipikus színházépítő stílusát követte, helyet kapott rajta a kor jeles drámaírójának tartott Csiky Gergely, Szigligeti Ede, és Kisfaludy Károly, Erkel Ferenc szobra. Várady Ferenc: Baranya múltja és jelenje c. könyvében így írja le a színházat: „Hogy az új épület leírását adjuk, csak röviden mondunk el egyet-mást az épületnek három tagolt részéről: az előcsarnokról s ehhez tartozó folyosókról és helyiségekről. A tágas előcsarnokból, mely alig szűkebb a budapesti operaház földszinti előcsarnokánál, öt folyosón megy föl a közönség a nézőtérre. A közép folyosó-lépcső a földszinti ülőhelyekhez és páholyokhoz és az erkély ülésekhez vezet, az ettől kétoldalt vezető, külön-külön elzárt lépcsőn juthatni az emeleti zártszékhez és a karzat állóhelyeihez. A két legszélő folyosó tulajdonképpen nem be, hanem kivezető út a földszinti ülőhelyektől. Előadás után és veszedelem esetén a földszintnek a színpad felé eső részében lévő közönség – hogy a kivonulás gyors legyen a tolokodás nélküli – e két kijárón hagyja el a színházat.”⁹

Már a korabeli szemtanú megjegyezte, hogy az előterek, a karzat és a páholyok területe nőtt meg a földszinti ülések és a színpad rovasára. A nézőtér akkor 1150 főnek adott látogatási lehetőséget, ebből 224 földszinti zártszék, 37 erkélyülés, 271 emeleti zártszék, 42 páholy, 400 karzati ülés volt. A színházat 72 mellék-helyiség – öltöző, mosdó, műszaki terem stb. – egészítette ki. Megkönnyítette az építők dolgát a telek lejtőssége: három emelet mélységben nem kellett – a mai Perczel utca felől – földmunkákat végezni az elhelyezés érdekében, s az itteni helyiségek is mind utcai világításúak lettek.¹⁰

Mind a város vezetése, mind a lakosság széles rétegei nagy figyelemmel kísérték első állandó, minden igényt kielégítő színházuk építését. A korabeli pécsi napilapok hü képet adtak erről, mindig követték az építkezés és az üzembe helyezés főbb mozzanatait. A Pécsi Napló július 31-i számában az új színház megnyitásának közeledtével terveket, műsorpolitikát sürgetett. Megemlíti, hogy a város majdnem 36 ezres lakossága már nagyon várja a megnyitást. A színház telke 100 000, az építési költség 300 000 forintba került. (Váradi Ferenc idézett művében összesen 414 692 forintot rögzít, mint végleges költséget.)

Már ekkor ismert volt a színigazgató, Somogyi Károly személyében. A Szegedi Színügyi Bizottság is támogatta szakértelmével az ügyet, két tagja Pécssett járt, s a tagnévsor bemutatását, valamint két-három előadás megtekintését kérték.¹¹ Somogyi Károly színtársulata augusztus 18-ig Balatonfüreden tartózkodott, azután Kaposvárott tartott előadásokat. Emelte a vendégjáték fényét, hogy Blaha Lujza négyszer is föllépett velük! Gondot a színészek lakáskérdése okozott Pécssett.¹² 1895. augusztus 9-én a Pécsi Napló „Készül a színház” c. cikkében beszámolt arról, hogy festők, asztalosok, villanyszerelők, színpadgépészek dolgoznak serényen. Augusztus 18-án azt tudjuk meg, hogy a színház melletti telek becsértéke 300 forint volt, ami a város tulajdona. A terv szerint itt színházi szertárak, mellék-helyiségek fognak épülni. A szép környezet érdekében faültetésre szintén gondoltak.¹³

Augusztus 23-án Somogyi Károly már Pécssett volt, a terv szerint a kulcsátadást szeptember közepére tervezték, a bérletterv azonban már a hónap elején készen volt. A színügyi bizottság megtárgyalta a megnyitó műsortervét. Az október 5-i megnyitás meghívott vendégek előtt zajlik majd le – ígérték. A zenei műsorban a nagytekintélyű Pécsi Dalárdával állapodtak meg, ez az országos hírű együttes fogta össze akkor a város zenésztársadalmát!¹⁴ Szeptember második felében küldték el a meghívókat Budapestre.¹⁵ Augusztus 29-én már a befejezés előtti utolsó művelet elvégzéséről szerzett tudomást a közvélemény. Az ódon kókerítést rombolták le, s a deszkapalánkot tüntették el utolsónak.¹⁶ Következő nap a színbizottság elnöke Kardoss Kálmán főispánnál tett jelentést, a bizottság pedig augusztus utolsó napján ült össze.¹⁷

Szeptember 1-én írtak Roboz István köszöntéséről, aki vezetőként a bizottság ülésén Aidinger János polgármestert a meghívandók listájának előterjesztésére kérte föl. A város a kormány elnökét, a vallás- és közoktatási-, a bel- és a kereskedelemügyi minisztert, a fővárosi színházak intendánsait, igazgatóit, az Otthon Kör tisztségviselőit, a kor híres íróit hívta meg.

Közölték, hogy a széles körű gyűjtés eredményeként összegyűjtött 218 604,9 forint, 100 000-es kölcsönt is vett föl a város ezen túl, amely megegyezett a telek értékével. (Természetesen az összegyűjtött összegben a város által hasznosított tőke is szerepelt.) A díszlet- és a házmesteri teendőkkel Kund Miklóst bízták meg évi 600 forint fizetéssel. A telek értékét nem számították be, cserébe a város 120 000 forintos költséggel épületet emelt a kincstárnak, új katonai kórházat építettek. A színház évi kiadása 15 000 forint volt, a város fizette a fűtést, a világítást, a 2000-es biztosítást, a kölcsöntörlesztést, biztosította a gépmester, a tűzoltók, és egyéb kiszolgált személyek fizetését.¹⁸

A berendezési és műszaki főpróbát is szeptember 1-én, vasárnap tartották, fényes sikerrel. A Pécsi Közlöny így fejezte be a tudósítást: „A zenekar nem lesz látható, mert a színpad alatt fog játszani, honnét a hang visszaverődik, a közönség felé. A díszítés fehér és arany.”¹⁹ A bizottság a megnyitó programját szeptember 9-i, Krasznay Mihály királyi tanácsos elnöklete alatt megrendezett ülésén hagyta jóvá.²⁰ A szeptember 11-i ülésen elhatározták, hogy a törvényhatóság minden egyes tagja külön kap meghívót, mivel a létesítmény a város költségén épült. A hivatalok, testületek kapják a meghívókat, s saját kebelükben határoznak a meghívandó személyekről. A kereskedelmi kamara részére 40 helyet foglaltak.²¹

Az elhatározás szerint Kardoss Kálmán főispán személyesen ment föl a fővárosba, hogy az ország vezetőit meghívja, Frigyes főherceg szintén jelezte érkezését.²² Nagy volt a helybeliek közt az érdeklődés, ezért az ülőhelyek elosztását Vaszary Gyula rendőrkapitányra bízták. Erről határozott az október 1-i ülés, s meghallgatta a pesti út eredményét.²³ A színészek egy nap múlva érkeztek meg. A Pécsi Napló már meghatározta ekkor a majdan követendő kritikai álláspontot az előadások iránt: eszerint a színügy iránti meleg érdeklődés és a pécsi közönség műpártolói igényei döntenek ezután egy-egy értékkelés megfogalmazásánál.²⁴

Ekkor már a látcsövek is megérkeztek Párizsból Schönwald Imre ékszerészhez, a Hattyú épületi üzletébe. (Ma Kossuth u. 15.) A fővárosi vendégek érkezését különvonattal az előző napra időzítették, 18 óra 35 percre, s az előadás utáni éjjel mentek vissza 23 óra 50 perckor. A fogadóbizottságot a főispánon és a polgármesteren kívül Szily László alispán, a tisztikar és a bizottságok képviselői, valamint Littke József pezsögőgyáros vezetésével a kamarai küldöttség adta. Az előkelő vendégeket Kardoss főispán és Littke József házánál szállásolták el.²⁵ Az érkezőket 100 bányász fogadta égő lámpákkal, 100 fős közönség éljenzett. A város útbaeső

házait (a mai Szabadság, Rákóczi, Bem és Kossuth utcákat) fellobogózták, a kocsi a város lakosságának sorfala közt hajtottak szálláshelyeikre. A délelőtti program a kereskedelmi- és iparkamarai ülésen való részvétellel kezdődött október 5-én, szombaton, majd városnézés, s 13 órakor díszbéd következett. A küldöttségek fölkeresték a város nevezetes gyárait, illetve a városházát, a tisztikarok, hivatalok munkáját tekintették meg. Délután négykor volt dr. Várady Antal ez alkalomra írt prólogjának, a jelmez főpróbája, amelynek „Ébredés” volt a címe”. A színház mai helyének régi képét dr. Johann Béla rendezésében Graits Endre festőművész készítette. A megnyitó október 5-én este 7 órakor kezdődött.

„A mire már évek óta váraoztunk: beteljesedett. Megnyílt a mi szép színházunk. 1895. okt. 5-iki dátummal lesz megörökítve városunk kultúrtörténetében a szombati nap eseménye. Minden összejátszott, hogy a parádé minél fényesebb legyen...” – ezt írta a Pécsi Közlöny október 8-i száma. A Pécsi Napló ünnepi kiadással köszöntötte az eseményt, amelyben több írás a múltat, a színház keletkezését idézte, mások könnyebb történeteket meséltek el a színészvilág akkori idejéből.

Tele volt az utca nézelődőkkel akkor este, a közönség díszes öltözékben feszített – a kornak megfelelő ünnepi viseletben. A belső berendezést, a színpadot is sokan megcsodálták. A meghívott közönség az ország minden részéből jött előkelőségekből és helyi notabilitásokból állt. A földszinten inkább az értelmiség, a második emeleten az iparosság és a diákság képviselői foglaltak helyet. Sokan voltak kíváncsiak a megnyitóra. Először a 44. gyalogezred zenekara játszotta Serly Lajos megnyitó zenéjét.

Várady prólogjának tartalma a következő volt: A viharos ég alatt a költő (narrátor) a foltámadt Mór püspöknek mondja el a város történetét. Az első kép Mór térítő tevékenységét, a második I. Lajos egyetemalapítását, a harmadik a mohácsi csatában a pécsi diákok hősiességét, a negyedik a város felszabadulását, az ötödik Szepesy Ignác püspök dicsőségét mutatja be szimbólumokkal. A történelem, a bölcsesség, az igazság s a hit megszemélyesítője babérágat tették a szoborra, s Mór püspök megnyugodva tér vissza a sírba. A jelenet végén a város dicsőségét zengik, majd az új színház képe előtt Somogyi igazgatót és társulatát köszönti a költő (narrátor).

Ezután következett Huber Károly: Fohász c. dala, a Pécsi Dalárda előadásában. Az előadást a kor szellemében fogant két darab zárta. Először Dálnoki Lajos: A harang c. egyfelvonásos dramolettje következett, majd Verő (Hauer) György: A szultán c. egyfelvonásos műve zárta az előadást.²⁶ A kormány képviselői – Perczel Dezso bel- és Dániel Ernő kereskedelmi miniszter – és a többi meghívott vendég elragadtatással emlékezett meg a színházról, az előadásról, jó emlékekkel tértek haza.²⁷ A nagy érdeklődésre való tekintettel további két előadást is be kellett iktatni, ahol a város lakossága nagy számban gyönyörködött új színházában és annak műsorában.²⁸ Somogyi Károly évi 5000 forint segélyt kapott színtársulatának ettől kezdve, és ezzel Pécssett megindult az új színházban a rendszeres színházi élet.

JEGYZETEK

1) Bayer József. A Nemzeti Játékszín története I. k. 50. p. Bp. 1887. 2) Várady Ferenc: Baranya múltja és jelenje. Pécs, 1896. I. k. 445. p. 3. A pécsi színészet kezdeteinek történetével kapcsolatban lásd: Pály Gábor: Adatok a pécsi magyar színjátszás történetéhez Baranyai Művelődés, 1971. 2. sz. 91–98. p. 4. Magyar Színháztörténet Szerk. Hont Ferenc Bp. 1962. 111. p. 5. Pécsi Napló 1895. X. 5. ünnepi szám. 6. Koszits Ákos: A pécsi első magyar színtársulat Pécsi Nemzeti Casino

Évkönyve Pécs, 1939. 21—37. p. 7. Bezeredy Győző: Adatok Pécs első közsínházának építéséhez, a színház épületéhez Baranyai Helytörténetírás 1979. 481—499. p. 8. Várady Ferenc: i. m. I. k. 488. p. 9. Várady Ferenc: i. m. I. k. 449. p. 10. Várady Ferenc: i. m. I. k. 450. p. 11. Pécsi Napló 1895. VII. 31. 1—2. p. 12. Pécsi Napló 1895. VII. 7. 7. p., VIII. 13. 3. p., VIII. 20. 7. p. 13. Visszatért erre a VIII. 18-i számban is (5. p.) 14. Pécsi Napló 1895. VIII. 23. 4—5. p. 15. Uo. 16. Pécsi Napló 1895. VIII. 29. 4. p. 17. Pécsi Napló 1895. VIII. 30. 4. p. 18. Pécsi Napló 1895. IX. 1. 5. p. 19. Pécsi Közlöny 1895. IX. 3. 3. p., Pécsi Napló 1895. IX. 1. 5. p. 20. Pécsi Napló 1895. XI. 10. 2. p. 21. Pécsi Közlöny 1895. IX. 12. 3. p. 22. Pécsi Napló 1895. IX. 19. 5. p. 23. Pécsi Napló 1895. IX. 1. 3. p. 24. Pécsi Napló 1895. X. 2. 3. p. 25. Pécsi Napló 1895. X. 4. 3. p. 26. A Pécsi Közlöny következő számai szóltak az előkészületekről: 1895. IX. 15. 3. p., IX. 19. 3. p., X. 3. 3. p., X. 8. 1—2. p., 3. p., X. 10. 4. p. A Pécsi Napló X. 5-én ünnepi száma tartalmazza a részletes műsort, s a színészek névsorát, fényképét. Az október 6-i szám pedig a vendégek részletes programjáról és az előadás lefolyásáról ad részletes beszámolt. (1895. X. 6. 1—9. p. 27. A Pécsi Napló 1895. szeptember 13-i száma már közölte az első társulat névsorát. Igazgató és főrendező – Somogyi Károly, Rendezők – Follinus Aurél, Peterdy Sándor, Polgár Sándor. A muzikusok a Pécssett állomásozó cs. kir. 44. gyalogezred zenekarából kerültek ki. A „küszöbön a színi-évad” c. írás pontosan közli a színésznévsor mellett a műsorba iktatott régi és új darabokat is. Érdekességként közöljük az akkori bérletárakat. 160 előadásra: páholy 600, erkélyülés 150, szöllye 150, támlásszék 120, emeleti zártszék 1. sor 70 forint. A bérletszünetes előadások árai: (az előbbi sorrend szerint) 200, 50—50, 40, 24 forint. A fizetés megkönnyítésére az első részletet a kiváltáskor, a másodikat pedig 1896. január 1-én kellett kiegyenlíteni, az igazgatói irodában. 28. Meg kell jegyezni, hogy a világitásról a Légszuszgyár, a műszaki berendezésről a Rupprecht-cég gondoskodott. A műszaki próbáról a Pécsi Napló is tudósított (1895. IX. 15. 6—7. p.) „Zápor a színházban” címmel. Itt tudjuk meg, hogy égháborút a zsinórpadról ill. a süllyesztőben lehet imitálni. (A villámlást villamos vezetékkel, a dörgést facsúztatón görgetett kövekkel, a zápor hangját pedig hangutánzással.) A tűzvédelemre minden traktusában két oldali nyíláson tűzoltók álltak, s szükség esetén egyszerre 12 ember 12 vizsugarat tudott a veszélyeztetett helyre bocsájtani. Ezenkívül a zsinórpadról egy hatalmas tartályban lévő vizet a színpadon rögzített kötél kioldása esetén le lehetett zúdítani a színpadra. A cikk fölhitva a figyelmet a Népszínházban már használt vasfüggönyre, amely leeresztésével el lehet különíteni a színpadot a nézőtértől. A nagyváradi színbizottság (olvasható a Pécsi Napló IX. 3-i számának 8. oldalán) kifogásolta a színháznál a kocsi-följáró hiányát, a színpad rövidegét (7 m), az első páholyok kényelmetlenségét, az öltözők egészségtelenségét, az állóhelyek, a karzat hibás elrendezését. Dicsérték a szép kivitel, a kényelmes elhelyezést, a gyors kiüríthetőséget.

SZEKFŰ GYULA, SZABÓ DEZSŐ, BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE VITAJA ASSZIMILÁCIÓRÓL ÉS DISSZIMILÁCIÓRÓL

A német „néptudományi” irodalmat az 1930-as évek második felében már foglalkoztatták az asszimiláció formájában végbemenő népiségi átalakulás („Umvolkung”) és e folyamat disszimilációs visszafordítása („Rückvolkung”) lehetőségeinek problémái. Az Auslannddeutsche Volksforschung – a külföldi németiségre vonatkozóan folytatott „népiségkutatás” stuttgarti folyóirata – hasábjain a lapot szerkesztő Hans Joachim Beyer, valamint Otto Albrecht Isbert magyarországi viszonylatban is vizsgálták a kérdést, s lényegében függetlenül attól, hogy erőszakos magyarosítás (Madjarisierung) vagy természetes, önkéntes magyarosodás (Madjarisation) eredményéről volt szó, az eredeti német népiséghez való visszatérítés programját hirdették. E célkitűzést reálisnak tartották, arra hivatkozva, hogy a német paraszti tömegeknél az asszimiláció főként nyelvcsere formájában következett be, s nem járt együtt számottevő vérségi keveredéssel.¹ A magyar fajvédők felfogása szerint is csak a vérkeveredés vezet tartós, valódi asszimilációs eredményre; a magyar nyelvűség, magyarérezelműség önmagában kevés. A német vérrel keveredést fajbiológiai szempontból kedvezőnek ítélték, de mértékkel, nehogy a magyar nép „ősi fajtabélyeinek elváltozásához” vezessen. Abban, hogy az ún. magyar középosztály nagymértékben telített tökéletlenül, felszínesen asszimilálódott idegenvérű elemekkel, a politika, a közélet magyar szellemisége szempontjából súlyos veszélyforrást láttak, különös tekintettel a német disszimilációs propaganda erősödésére. Az eddiginél is keményebben támadták ezért azokat, akik a magyarság fogalmát nem fajbiológiai értelemben használják, hanem történelmi képződménynek fogják fel, s a magyar föld, a magyar lélek csodálatos asszimiláló erejéről költött mítoszok bűvöletében nem érzékelik az asszimilációs erőgyarapodás ellentmondásait, elhanyagolják a legfontosabb feladatot, a „fajmagyarság” növelését, pozícióinak biztosítását és kiterjesztését.²

A csodálatos magyar asszimiláló erő mítoszának propagálása a múlt század második feléig nyúlik vissza; e vonatkozásban elég említeni Jókai Mór „Az új földesúr” című regényét (1863), amely Ankerschmidt lovag magyarrá válásáról festett hangulatos és hatásos képet, vagy Benedek Elek írását a magyarországi sváb Schittenhelm Edéről, aki 1849-ben Buda ostromakor áldozta életét a magáénak érzett magyar ügyért, a magyar hazáért. Szekfű Gyula, aki a magyarság-fogalom fajbiológiai leszűkítését elutasítva, a történelmi magyarságtudat hirdetője volt, s a nemzetiségek vérségi vagy akárcsak nyelvi asszimilációjánál nagyobb jelentőséget tulajdonított lelki azonosulásuknak a magyar nemzeti eszményekkel, célokkal, a Magyar Szemle 1937. júliusi számában megjelent cikkében Schittenhelm Ede példáját idézve írt a magyarországi németiség hagyományos magyar patriotizmusáról,

amelyet most a kívülről feléje irányított disszimilációs propaganda súlyosan veszélyeztetet.³ Cikkének azonnal élénk visszahangja támadt. A liberális lapok (Pesti Hírlap, Pesti Napló, 8 Orai Újság) helyeselték a kérdés felvetését, de úgy vélekedtek, hogy a disszimilációs törekvéseknek nem lesz sikerük azon kisebbséggel szemben, „amely itt a magyar nemzeti eszme jegyében hazát talált”. A szociáldemokrata Nép-szava szerint viszont „Szekfű Gyula komor figyelmeztetését nagyon is tudomásul kellene venni”. Bajcsy-Zsilinszky Endre a Magyarország című lapban, Pethő Sándor a Magyarországban, Veres Péter a Kelet Népében pozitívan reagált Szekfű cikkére, „új nagy nemzeti veszedelem” jelentkezését látva a német disszimilációs törekvésekben. A hazai németiség nevében Kussbach Ferenc a disszimiláció ellen nyilatkozott a Magyarország hasábjain, és hitet tett a „szentistváni gondolat” mellett, de ez Kussbach ekkor már teljesen súlytalan helyzeténél és korábbi radikális-német, náci-gyanús múltjánál fogva nem talált megfelelő hitelre, s nem jelenthetett tényleges ellenerőt Basch terjedő befolyásával szemben. A szélsőjobboldali sajtó, így a Nemzeti Figyelő és az Új Magyarország, helytelenítette Szekfű részéről a disszimilációs veszély gondolatának bevitelét a köztudatba, és a magyarországi németiség, vagy a középosztály német származású elemei „meggyanúsítását” a disszimilációra való hajlandósággal.⁴

A legnagyobb feltűnést azonban az a kirívóan gúnyos és gorombán sértő támadás keltette, amelyet Szabó Dezső intézett Szekfű ellen, szóbanforgó cikke kapcsán. Terjedelmes röpirata az „Ede megevé ebédem” különös címet viselte, – egy gyorsírási tankönyv diákkorában nyilván sokszor leírt, s így emlékezetébe vésődött gyakorlómondatát –, amely ezúttal a Szekfű-tanulmány címadó hősenek, a magyar hazafivá vált derék svábot példázó Schittenhelm Edének általánosító glorifikálását volt hivatva lerontani. A röpirat azt hangoztatja, hogy Schittenhelm Ede nem lett igazi magyarrá azért, hogy az a történelmi körülmények közt a magyar érdekekkel egybeesőnek találta saját érdekeit az abszolútizmus korában sok-sok „Ede” állt az elnyomó idegen hatalom szolgálatába, hogy a kiegyezési korszakban azután ismét azt találja előnyösebbnek, ha akár túlzásig is vitt magyarkodással szerzett „hazafias érdemei” bünnös könnyelműséggel osztogatott jutalmául a „fajmagyarság” rovására gyarapodhat, terjeszkedhet. Így azután „a magyar kenyér, a magyar sorsirányítás, a magyar lélekformálás minden stratégiai pontját elfoglalták: Ede megevé ebédem! Jaj, jaj, Ede megevé minden ebédem!”

Szabó Dezső kárhoztatta azt a politikát, amely „az asszimilációra építi a nemzet jövőjét”, nem a „fajmagyarság” belső erőinek kibontakoztatására. A magyar fajvédők, fajbiológusok álláspontjának megfelelően maga is azt hangsúlyozta, hogy a magyarérműség és magyarnyelvvé válás még nem jelent valódi asszimilációt: az csak vérkeveredés útján mehet végbe, de akkor is számolni kell az eredeti tulajdonságok kiütkezésével az átöröklés során. Mint valóságos asszimiláció elérésére egyaránt alkalmatlan módszereket ítélte el az erőszakolást és az előnyökben, kedvezésekben részesítést; ez utóbbi szerinte oly mértékben történik a „születtek magyarok” rovására, hogy immár inkább azok keresik az asszimilálódást a svábsághoz és a zsidósághoz. „Asszimilálni az tud, aki az erősebb”, tehát a hátrébe szorult, elhanyagolt „fajmagyarság” helyzetének „új honfoglalással” feléő megváltoztatására van mindenekelőtt szükség.

A disszimiláció kérdésében az volt Szabó Dezső álláspontja, hogy a német paraszti tömegek valójában nem asszimilálódtak, s így nem is disszimilálódhattak. Ha – az immár náci – Németországból ideirányuló volksdeutsch ideológia befolyása alatt a magyar nemzet ellen láznak, az nem disszimiláció, hanem közönséges hazaárulás, amivel annak rendje s módja szerint kell leszámolni. Magyarország terü-

letén nem létezhet német „Volksboden”; a hazaáruló németeket ki kell utasítani az országból, földjüket el kell kobozni, és – minden ellenszolgáltatás nélkül – a magyar parasztság kezére kell juttatni. A középosztály valójában „álasszimiláns”, „érdekmagyar” idegen elemeinek „diszimilálása” – amitől Szekfű annyira tart –, megszüntetné viszont azt a visszás helyzetet, hogy jórészt svábok és zsidók tartják megszállva a magyar közélet, gazdasági, szellemi irányítás azon posztjait, amelyek a „fajmagyarokat” illetnék meg.

Szabó Dezső az anyai részről német származású Szekfű Gyula egyetemi tanárban, nagyhatású történészben és publicistában egyik jellegzetes megtestesítőjét látta azoknak az „álasszimilánsoknak”, akik a „fajmagyarok” rovására foglalnak el fontos pozíciókat, jutnak elismeréshez és befolyáshoz. Gátlástalanul személyeskedő röpiratában gúnyosan arra célzott, hogy Szekfű azért „aggódik” – főleg a középosztály tekintetében – a disszimilációtól, mert maga is elsőrendű haszonélvezője a „fajmagyarokat” háttérbe szorító, az asszimilánsokat dédelgető bűnös politikának. Az igazi német veszélyről, amely elsősorban a magyarországi német paraszti tömegeknek a magyar nemzet elleni fellázítása, Szekfű óvatoskodva ír, megérteni próbálva a német volksdeutsch ideológia és propaganda indítékait, ahelyett, hogy felháborodnék. Borúlátóan és szinte lemondó beletörődéssel szól a veszélyes törekvésekről, ahelyett, hogy határozottan felszólítana a védekezésre és megjelenő annak lehetséges módjait, eszközeit.

A volksdeutsch mozgalom faji törekvés, s ezt Szabó Dezső szerint csak a magyar faji önvédelem eszközeivel lehet megállítani. Szekfűnek szemére hányta, hogy a magyar faji gondolat iránt nincs benne semmi megértés; elutasít és megbélyegez minden faji szempontot a magyar politikában. Nem veszi tudomásul, hogy igenis van sajátos, egyedi magyar faj, amely követeli jogait. Magyar mítoszt, magyar vérfilozófiát kell propagálni a német vérfilozófiával szemben. A „szent-istváni gondolat”, amelynek Szekfű oly buzgó hirdetője, az idegeneknek kedvez, a magyarságot sújtja! Nem kevésbé veszedelmes „maszlagolás” folyik a magyar irredenta gondolatának jegyében: Németország támogatása reményében odadobjuk a gyepőt a hazai németség kezébe, amiknek következtében Trianoni-Magyarországon hasonló veszélyhelyzet áll elő, mint amely annak idején Erdély elvesztéséhez vezetett. Szekfű már Bleyer idején kezére játszott annak a hazai német törekvésnek, hogy a kisantant országokbeli magyar kisebbségek védelmének érdekében, az ottani német kisebbségek és a nagy Németország kedvező magatartásának biztosítása fontosságára hivatkozva csikarjon ki a magyarországi német kisebbség számára – Szabó Dezső szerint a magyarság érdekeit súlyosan sértő – engedményeket; most nem volna-e tisztességesebb, – kérdezte –, ha Szekfű nyíltan, köntörfalazás nélkül odaállna Basch és társai mellé?

Nagyon méltánytalan volt az ilyenfajta gyanúsítás és vád Szekfűvel szemben, aki Basch immár náci zsoldban álló extrém irányzatának határozott ellenfele volt, de – Szabó Dezsővel ellentétben – valódi kisebbségi jogokra tartotta jogosultnak a magyarországi németséget, s ezért annak Bleyer alatt mérsékeltnek és lojálisnak tartott mozgalma iránt kezdettől fogva megértést tanúsított. Igaz ugyan, hogy Basch a bleyeri mozgalomból nőtt ki, amelynek „deutschungarn” hitvallása ellenére és hátterében már akkor meghúzódtak a magyarságtól való elkülönülést célzó tendenciák, és már akkor tapasztalhatók voltak a magyar sovinsztákkal szemben külső támaszt kereső, külső befolyást érvényesítő törekvések, s ezek fölött valóban éppen a Szabó Dezső által bírált német–magyar sorsközösségre és a területrevízió sikeres megvalósításához elengedhetetlennek tartott német segítség reményében hunytak szemet, de mindez mégsem mentheti a kisebbségi jogok megtagadását, –

valamiféle „magyar faji önvédelem” jelszavával. Szabó Dezső röpirata tökéletes magyar nyelvtudást követelt – „anyanyelvi szinten” – minden magyar állampolgártól; ennek megfelelően Magyarországon csak magyar tannyelvű iskolák lehetnek. A kisebbségi népiskolákat meg kell szüntetni, az általuk elnémetesítetteket vissza kell magyarosítani. Még kevésbé lehet szó kisebbségi középiskolákról. Idegen nyelv csak a középiskolák felső osztályaiban lenne tantárgyként tanítható, de a német nyelv nem szerepelhet azok között. Hivatali állások, értelmiségi pályák betöltésénél kikerülhetetlen feltétel legyen a magyar középiskolai illetve főiskolai, egyetemi végzettség; külföldön folytatott tanulmányok ne véteessenek figyelembe. A „nem magyar fajúak” csak számarányuknak megfelelően részesedhessenek állásokban, tulajdonjavakban. Új, valóban magyar középosztályt kell kifejleszteni, magyar paraszt- és munkásgyerekekből. A nagybirtokok felszámolásával juttassanak földet a magyar – és csakis a magyar – parasztnak; céltudatos magyar telepítéspolitikát folytassanak a németlakta területeken, különösen a határvidékeken és a főváros környékén. A kisebbségi anyanyelv és kultúra csak a magánélet körében érvényesülhet; minden nyilvános fórumon kizárólag csak a magyar államnyelvnek lehet szerepe.⁵

A „törzsökös magyar” Szabó Dezső és az apai részről ugyan szlovák, de anyai részről ősi magyar származású, s így magát a „törzsökösnek tekinthető magyarság” közé számító Bajcsy-Zsilinszky azonos nézeteket vallott a német „állasszimilánsok mindent ellepő undorító hadáról”; az „árja veszedelemről”, amely nagyobb méretű, és a hitleri Németország hatalmi befolyása potenciális eszközeként sokkalta veszélyesebb a magyarságra, mint az „embertelen antijudaizmussá fajult” német antiszemítizmustól megrettent, s ellene, valamint hazai náci követői ellen fellépő, e tekintetben számításhoz vehető magyarországi zsidóság. Egyaránt tartottak attól, hogy a csak felszínesen, érzületileg asszimilálódottakban, a „lelki magyarokban” a német hatalmi politika befolyása viszonylag könnyen „megszóltathatja a német vér szavát”, s kritikus helyzetben nem magyar, hanem német érdekű magatartást fognak tanúsítani az általuk birtokolt fontos gazdasági, politikai, kulturális posztókon, ami az ország függetlensége szempontjából végzetes lehet. Egyetértettek abban, hogy a középosztályban „vérbeli magyarokra” van szükség minél nagyobb számban, elsősorban azon magyar parasztság és munkásság sorából, amely földreform illetve fokozott munkásvédelem révén régóta esedékes szociális igazságtételre jogosult. A Szabó Dezső által hirdetett magyar faji politikát azonban, amely a nem-magyarok részesedését mindenféle állásban és vagyonban a számarányuknak megfelelő mértékre akarta korlátozni, Bajcsy-Zsilinszky az esetben tartotta csak indokoltnak, ha a nemzetiségek nem tartják tiszteletben a magyar állameszmét. Szabó Dezsővel egyetértésben vallotta, hogy a magyar állameszme értelmében Magyarország állampolgárai anyanyelvükre való tekintet nélkül a – politikai értelemben vett – magyar nemzet részei; következőképpen a magyarországi németek származásuk, nyelvi és kulturális kapcsolataik ellenére, politikailag nem kötődhetnek a Németországból propagált „államfeletti” német nemzethez. De azt is jelenti a magyar állameszme, – s ebben már szembekerült Szabó Dezsőnek a magyar állameszméből a „szentistváni gondolatot” elvető felfogásával, – hogy az ország nem-magyar anyanyelvű állampolgárait nemzetiségi jogok illetik meg. Bajcsy-Zsilinszky bírálta az 1918 előtti magyarosító iskolapolitikát, amely a nemzetiségi anyanyelveknek, mint tannyelvnek az oktatásból való nagyfokú kiszorítását eredményezte; támogatta a hazai németiség lojális és mérsékelt irányzata részéről képviselt kulturális követeléseket. Ettől nem tántorította el őt a korábban Bleyer, majd most Basch módszerei iránti ellenszenv, sőt gyűlölete, hanem inkább erősödött benne a meg-

győződés, hogy csak így lehet kifogni a szelet a túlzók, a szélsőségesek vitorláiból. Míg Szabó Dezső még népiskolai fokon sem akart megtörni kisebbségi tannyelvű oktatást, Bajcsy-Zsilinszky kész volt német középiskolák ügyét is pártfogolni, igaz, abból a meggondolásból, hogy a középosztály Szabó Dezső által is kifogásolt kedvezőtlen „faji összetétele” a magyarság javára módosuljon azért, hogy a hazai németiség feltörekvő elemei ne ott szaporítsák a „megbízhatatlan álasszimilánsok” számát, hanem önálló német intelligenciát képezzenek, amelyek ily módon nyílt magatartása könnyebben ellenőrizhető az államhűség szempontjából.

Magyar fajvédő múltjának eszmei beidegződöttségei, felfogásának a Szabó Dezsővel sok rokonságot mutató vonásai ellenére, Bajcsy-Zsilinszky a „vérbeli magyarság” erősítését célzó elképzeléseit nem egy önvédelemnek feltüntetett önző faji politika, hanem a Szekfű által propagált, a nemzetiségi igényeket is méltányoló – Szabó Dezső által metsző gúnnal támadott – „szentistváni” politika keretében akarta képviselni. Bármennyire is motiválták gondolkozását faji szempontok, politikai érzéke arra figyelmeztette, hogy a nemzet megosztottságát végzetes volna ilyenek merev érvényesítésével fokozni. Nem kívánta magyar vérmítosszal viszonzni a német „vérfilozófiát”, megérezte, hogy az ilyesmi – mint a Szabó Dezső által ajánlott csodaszarvasmítosz – nem sajátos magyar öntudatot tápláló forrás lesz, hanem megtévesztő magyar cégér – épp az ilyen idegen szellemi portékák hazai terjesztése megkönnyítésére. Míg Szabó Dezső szenvedélyesen kárhóztatta a magyar politika ostoba, önkárosító bőkezűségét a nem-magyarokkal szemben, Bajcsy-Zsilinszky épp ezt az állítólagos bőkezűséget, önzetlen nagylelkűséget mitizálta a magyarságot jellemző faji erénnyé, a nemzetiségek patriarchális szellemű vezetésére való magyar történelmi elhivatottság kétségbe vonhatatlan bizonyítékává, – a türelmetlen és erőszakolt magyarosítás múlt század végi, e század eleji „sajnálatos epizódja” ellenére; – s egyben a jövőre nézve is elkötelező nemzetiségpolitikai tradícióvá. Erre vonatkozó – Szabó Dezső nézeteivel e tekintetben merőben ellentétes – fejtegetései csak pátoszokban különböznek a magyar nemzetiségpolitika múltjáról és követendő irányáról Szekfű által szolidabb történetírói hangvétellel kialakított képtől.

Ez annál inkább figyelemre méltó, mert Szekfű, mint a fajvédő politikusokat eszméikkel és törekvéseikkel együtt háttérbe szorító Bethlen István évtizedes kormányzatához rendkívül közelálló publicista tudós, évek hosszú során át volt Bajcsy-Zsilinszkynek is céltáblája, aki nem kevesebb gyanakvással és ellenszenvvel kísérte figyelemmel szereplését, mint Szabó Dezső, ha az ő Szekfű ellen intézett indulatos támadásai nem is voltak oly durván személyeskedő jellegűek. A fajvédőket jellemző nemzetiségellenességben Bajcsy-Zsilinszky még fajvédő politikus korában sem osztozott, de felháborította a német nemzetiségi vezetők egy részének alattomos bekapcsolódása a Magyarország felé irányuló pángermán törekvésekbe; az a taktikája, hogy a németországi és a kisantant-államokbeli német sajtóban kezdeményezett, a magyar nemzetiségpolitikát kíméletlenül támadó, s ily módon a magyar revíziós politikának nagy mértékben ártó sajtókampányok révén igyekezett megtörni az ellenállást a helyi körülményektől függően hol teljesen jogos, hol vitathatóan indokolt, vagy éppen teljességgel indokolatlan követelésekkel szemben. Bajcsy-Zsilinszky korábban nagyfokú németbarátsága leépülésében, külpolitikai orientációja gyökeres megváltozásában döntő szerepet játszott a magyarországi német kisebbség ügyeibe már a weimari köztársaság részéről is történt beavatkozás; annak tapasztalása, hogy Németország a magyar revíziós törekvések támogatását olyan feltételekhez szabja, amelyek még a csonka-ország területi épségét, politikai értelemben vett nemzeti egységét, szuverenitását és függetlenségét is veszélyeztetik. Bajcsy-Zsilinszky szem-

beállította Szekfűvel, hogy amikor ő már megtagadta a német–magyar sorsközöség gondolatát, Szekfű változatlanul tovább hirdette; amikor ő már arra a felismerésre jutott, hogy a magyar revízió ügyét el kell választani Németország politikájától, Szekfű még mindig azt hirdette, amit Bleyer: hogy ti. Németország nélkül nem lehetséges magyar revízió, s ehhez csak a magyarországi németiség helyzetének olyan rendezésén keresztül vezet út, amely kielégíti Németország igényeit. Bajcsy-Zsilinszky Szabó Dezsővel egyetértésben támadta ezt a felfogást, s vele kapcsolatban Szekfűt, de Szabó Dezsővel ellentétben Bajcsy-Zsilinszky felismerte, hogy a náciizmus németországi hatalomrajutása, a náci diktatúra világszerte megdöbbenést keltő módszerei, az ausztriai náci felforgatás, a náciizmussal rokonszenvező hazai szélsőjobboldali mozgalmak térhódítása Szekfű gondolkozására is kihatott: náci formájában már ő is sokkal érzékenyebben reagált a „német veszélyre”. Ha Bajcsy-Zsilinszkyvel szemben fenntartotta is Bleyert a magyar állam iránt teljesen lojálisnak minősítő – az azóta feltárt forrásanyag által cáfolt – véleményét, a Bleyer halála után a magyarországi német mozgalomban bekövetkezett éles polarizálódás majd nyílt szakadás nyomán csak Szabó Dezső elvakult indulata tételezhette fel, hogy Basch oldalán áll. Bajcsy-Zsilinszky számára, aki a Basch-féle náci irányzat elleni harcában igyekezett szorosra fűzni kapcsolatait a Gratz-féle irányzattal, nem volt kétséges, hogy Szekfűvel ugyanezen a vonalon találkozik. A Szabó Dezső által röpirata alcímeként gúnyos játékossággal felvetett kérdésre tehát, hogy ti. „miféle Szekfű nyílt Schittenhelm Ede sírján”, Bajcsy-Zsilinszky más választ adott; ő a Szekfű cikkében kifejezett „aggódást” őszintének találta, s a szabódezsői gormoba és dőre elutasítás helyett a korábbi ellentétek ellenére fogódzót kerestett s lelt benne egy jövőbeni együttműködésre. Szabó Dezső röpirata megsemmisítő csapást akart Szekfűre mérni, Bajcsy-Zsilinszky viszont partnert kívánt, akivel szenvedélyesen tovább vitatkozva, – együtt harcolhat. Szabó Dezsőhöz hasonlóan őt sem elégitette ki Szekfű borulató aggodalmaskodásra szorítkozása olyan kérdésekben, amelyekben szerinte is felháborodottan kiáltani, tettekre szólítani kellene, de az óvatkoskodó megfogalmazások őt mégsem indították bántó gyanúsítgatásokra, hanem a cikkből kihámozta a lényegét, a német disszimilációs törekvések képében jelentkező „új nagy nemzeti veszedelem” érzékelését, és Szekfű részéről már ezt is igen pozitívan értékelte. Bajcsy-Zsilinszky a szabódezsői zsákutcát 1937 őszén elkerülve, politikailag helyes irányban keresett utat.⁶

JEGYZETEK

1. H. J. Beyer: Zur Frage der Umvolkung. *Auslanddeutsche Volksforschung*, 1937. évf. 4. sz. 361–386. l.; O. A. Isbert: Madjarisierung und Madjarisation. U. o. 406–420. l. – V. Ö. Gogolák Lajos: Asszimiláció vagy disszimiláció; *Korunk Szava*, 1938. évf. 9. sz. 273–275. l. 2. Egy István: Asszimiláció, A Cél, 1937. évf. 239–245. l. 3. Szekfű Gyula: Schittenhelm Ede. *Magyar Szemle*, 1937. július. 223–231. l. 4. Schittenhelm és a magyar közvélemény. (Sajtszemle.) *Korunk Szava*, 1937. évf. 21. sz. 609–613. l. 5. Szabó Dezső: Ede megevé ebédem! *Ludas Mátyás Füzetek*, 31–32. sz. Bp. 1937. – V. ö. Nagy Péter: Szabó Dezső. Bp. 1964. 513–514. l. 6. Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky Endre önéletrajzi vallomása politikai nézeti fejlődéséről és a szellemtörténethez való viszonyáról. *Századok*, 1971. évf. 5. sz. 966–1001. l.

NÉHANY ADALÉK A TÖMEGEK HANGULATÁNAK BEFOLYÁSOLÁSÁHOZ
PÉCSETT 1943-BAN

Közismert tény, a németek sztálingrádi veresége és a 2. magyar hadsereg voronyezi katasztrófája a Kállay-kormányt arra kényszerítette, hogy változtasson korábbi kül- és belpolitikáján, megkísérelje a háborúból való kilépés előkészítését, a németeknek nyújtott támogatás mérséklését. Mindezt azonban úgy, hogy változatlanul fenntartsa szovjet-ellenességét a belpolitikában a kommunisták üldözését. Ugyanakkor a mérsékelt ellenzéki irányzatok szerveződése számára kedvezőbb feltételeket biztosítva, megnyerje ezek támogatását „háborúellenes” politikájához. Ezzel is erősítve a nyugati szövetséges hatalmak irányába jelentkező kezdeményezéseinek belső hátterét és hitelét.

A kormánynak ezek a kísérletei a nyugat felé lényegében nem mentek túl a tájékozódás és a propaganda szintjén, de belpolitikai konzekvenciái így is elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy kiváltsák a szélsőjobboldal támadását.¹ Ezek az irányzatok ugyanis a katonai vereségekből azt a következtetést vonták le, hogy Magyarországnak az eddigieket meghaladó mértékben, minden erőt felhasználva kell a németek mellett kiállnia.

1943-ban a szélsőjobboldalnak nincsenek jelentős erőt kifejező pártjai Pécssett s a szervezetek tevékenysége sem mutat különösebb aktivitást. Óvakodnak az olyan megnyilvánulásoktól, amelyek esetleg rendőrségi intézkedéseket vonnának maguk után. Működésükre ugyanakkor jellemző a rendszeresség, a szervezeti keretek fenntartására irányuló törekvés, amely potenciálisan magában hordozza egy szélesebb körű aktivitás kibontakozásának lehetőségét.

A Magyar Megújulás Pártja pécsi szervezete február végén választmányi ülést tartott, amelyen részt vett Imrédy Béla a párt országos vezetője is.² Az összejevőtelnek mintegy 400 résztvevője volt, ami megfelelt csaknem az egész tagságnak. Többségükben kiskereskedők, kisiparosok, munkások s néhány értelmiségi.³

A választmányi ülésen felszólaló Imrédy megfogalmazta, hogy a háború elhúzódása nem kedvez a tengelyhatalmaknak. A nemzetpolitika legfőbb célkitűzése a háború megnyerése kell hogy legyen. Ennek érdekében minden áldozatot vállalni kell, részt kell vennünk az új európai rend megteremtésében. „... nem célja, hogy ok nélkül háborúba vigye a katonákat ... azonban a helyzet alakulása elkerülhetlenné teszi a nagyobb arányú intézkedéseket.” Egyetért Kállay korábbi kijelentéseivel, hogy a „Szovjet elleni háború a mi háborunk és ezért támogatni kívánja célkitűzésében.” Ugyanakkor bírálja a miniszterelnököt azért, mert az utóbbi időben nagyon hallgat. Másnap az egyetemi hallgatók kollégiumában tartott előadásának központi magva Magyarország helye és betöltött szerepe a Kárpát-medencében és

Magyarország háborúban való részvételének a nemzeti érdekekből következő, minden áldozatot megérdemlő magyarázata.

A Magyar Megújulás Pártja pécsi szervezetének nagy eseménye volt Imrédy látogatása, előadásai megnyerték az azokon résztvevőknek a tetszését, de nagyobb aktivitást az elkövetkező hónapokban sem fejtenek ki, amit a rendőrségi összesítők így nyugtáztak: „A párt életében az elmúlt hónap folyamán esemény nem történt”.

A Nyilaskeresztes párt pécsi szervezete nem rendelkezett jelentősebb taglétszámmal s mivel a hadsereg igénybe vette a párt helyiségeit nagyobb létszámot igénylő összejöveteleik el is maradtak.

1943 elején új vezetőség került a szervezet élére, amely megkísérelte a munkásság nagyobb számban történő beszerzését, ennek azonban semmiféle érdemi eredménye nem volt. Valamennyi rendőrségi megfigyelői vélemény arról szólt, hogy teljesen elveszítették befolyásukat mind a bányászok, mind a pécsi munkások körében.⁴

A vezetőség összejöveteli rendszerek voltak s azokon az „időszerű bel- és külpolitikai kérdések” mellett pártszervezési kérdésekkel foglalkoztak, készültek az elkövetkező időszak feladataira.

Június közepén látogatást tett a szervezetnél a párt országos vezetője Szálasi Ferenc s erre az alkalomra mintegy 150-en jöttek össze. Az értekezlet fő előadója Schwierkievitz Ernő megyei vezető volt, aki kifejtette, hogy az 1943-as esztendő a végkifejlés éve. Frázisoktól dagályos és minden érdemi mondanivalót nélkülöző beszéde után Szálasi a jelenlévők által feltett kérdésekre válaszolt. Néhány példa elegendő annak érzékeltetésére, hogy milyen hallatlanul alacsony szellemi színvonal jellemezte ezt az összejövetelt.⁵

Többen feltették azt a kérdést, hogy mikor lesz a háborúnak vége? Pontos választ e tekintetben talán csak három ember tud adni – hangzott a válasz – Hitler Adolf, Mussolini és Tenné s ezek után hosszasan boncolgatta, hogy a háború még 1943-ban véget ér – tengelyhatalmak győzelmével.

A keleti harctér eseményeit úgy „elemezte”, hogy a német hadsereg befejezte felvonulását. Eddig alkalmat akartak adni a szovjeteknek, hogy támadjanak s „... azután a charkovi katlancsatához hasonlóan megsemmisítik a szovjet haderőt.” Ezután a német hadsereg soha nem látott lendületű ellentámadásba fog átmenni és a szovjet hadsereget a Volgán túl az Uralig fogja kergetni. Ezzel nemcsak katonailag, hanem gazdaságilag és politikailag is ki fogják kapcsolni a szovjetet. Ezután sor fog kerülni az angolszászok megrohanására.

A többi kérdésre adott válaszok színvonala sem haladta meg a példaként bemutatottakét. Így azután nagyon természetesnek látszik, hogy a látogatásnak sem a város közvéleményében sem a nyilas mozgalom elkövetkező hónapjaiban semmiféle kimutatható hatása nem volt.

A fentiekből nyilvánvaló, hogy a szélsőjobboldal pártjai a háborúhoz kapcsolódó felfogásukkal lényegében nem jutottak el a tömegekhez a jórészt szervezeti gyengeségükből következően.

Az egyre nagyobb áldozatokat követelő, s végkifejlésében nemzeti tragédiát sejtető kérdés azonban állandóan ott van az emberek tudatában s a „hivatalos Magyarország” változatlanul mindent meg tesz annak érdekében, hogy neheztítse a dolgozó emberek tisztánlátását. Ha változott is a kormánypolitika s kiutat keres a világtérből ezt olyan módon szeretné megtenni, hogy megmaradjon a hatalmi rendszer. Ez pedig korlátok közé szorítja az útkeresést s továbbra is igényli a tömegek áldozatvállalását a szovjet ellenes háborúban. Ennek pedig belső feltétele, hogy az „országgyarapító” politika illúziója továbbra is áthassa a tömegeket, s elfedje

előttük a valóságos nemzeti érdeket a háborúból való kiút keresés Szovjetunió felé vezető irányát összekapcsolva egy antifasiszta belső demokratikus átalakulás folyamatával.

A tömegek manipulálásának, a háborús élmény érzelmi hatásaival való visszaélésnek, a hamis illúziókeltésnek tömegeket érintő megvalósítására került sor a pécsi városi vezetés és a római katolikus egyházi vezetők összefogásának eredményeként 1943 nyarán.

1943. május 1-én a Dunántúl c. napilap hírt adott arról, hogy dr. Esztergár Lajos polgármester javaslatot terjeszt a városi közgyűlés elé, amelynek értelmében Pécs városát és annak minden lakóját ajánlják fel Jézus Szent Szívének.

A közgyűlésen megjelent dr. Virág Ferenc megyéspüspök is. A javaslatot dr. Vitéz Zádor Imre ismertette, s ennek értelmében a felajánlási ünnepségekre június 6-án este 8 órakor került sor a Széchenyi téren.

Dr. Schaurek Ráfael egyetemi rektor hozzászólásában melegen támogatta az előterjesztést, mert mint mondotta meggyőződése szerint „Pécs lelke mélyén sóvárog az isteni oltalomért”, s ezt az oltalmat legerősebben Jézus Szent Szíve, az isteni szeretet tárháza jelenti.

Stitz János országgyűlési képviselő szerint „ilyen magasztos javaslattal még nem léptek a pécsi közgyűlés elé. Ma ebben a szörnyű világégésben meg kell találnunk az utat... Pécs mindig büszke volt hitére. Most erre a lelki értékre rá kell tenni a koronát. Hitre van szükségünk, hogy ezt a harcot megharcolhassuk. Most szeretetre van szükség, ennek a szeretetnek pedig Jézus Szent Szíve a forrása. Ezzel a határozattal példát akarunk adni az egész országnak.”⁶

A Magyarországtól egyre nagyobb áldozatokat követelő háború várható további megpróbáltatásainak elviseléséhez „a Megváltó Isten-ember szeretetének mindennél inkább megnyugtató és vigaszt nyújtó érzetében” keresnek megoldást. De nem csak ennyiről van szó, hanem arról is, hogy a Krisztus szívében együttlévők vállalják föl a tennivalókat is, mindenki ott ahová az isteni akarat rendelte. Az egyre növekvő félelem, a háborútól való kiábrándultság, a szociális és társadalmi felkészülés növekedésének ebben az időszakában tehát valamiféle „Krisztusban megvalósuló egymásratalálás” fogalmazódik meg a közgyűlés által elfogadott javaslatban. A mindennapi problémáktól az Isten felé fordulás, a cselekvés helyett, a realitásokat figyelembevevő kiutkeresés helyett, a mindent megoldó hithez való visszatérés. „A mai idők nehézségei és veszedelmei között mindenkinek megnyugtatót ad az a biztosító remény, hogy a felajánlás nyomán az Úr Jézus különös segítségére és pártfogására számíthat.”

Természetesen ennek elnyeréséhez nem elegendő csak a hivatalos felajánlás, hanem minden egyes polgárnak igyekeznie kell, hogy erre a pártfogásra méltó is legyen. Ennek érdekében elindították a városban a „családfelajánlási mozgalmat.” 15 000 példányban kinyomtatták és a város lakói között kiosztották a mozgalomban való részvételhez szükséges teendőknél a leírását tartalmazó füzetet.

A lelki előkészítés másik módját azok a háromnapos ájtatosságok szolgáltatták, amelyeket a pécsi templomokban tartottak.

A felajánlási ünnepségek előkészületei ilyen módon lényegében az egész várost mozgásba hozták. A sajtó nap mint nap közöl olyan cikkeket, ami az emberek figyelmét újra és újra ráirányítja a várható nagy eseményre s arra, amit ennek segítségével várnak. A Dunántúl írta: „Ma valahogy olyan bizonytalan minden körülöttünk. Bizonytalan a levegő, hogy vajon mikor hoz halálhozó gépeket; Bizonytalan a föld termése, hogy meghozza-e az élet szükségleteit; bizonytalan maga a föld is, mert sokszor órák alatt csatatérré válik körülöttünk. És mindehhez hozzájárul a vi-

lágnezeti küzdelmek tombolása, melyekben emberfölötti erők mérik össze erejüket folyton változó szerencsével. Az ember pedig nyugalomra vágyik. Minél jobban ingadozik, recseg körülöttünk a világ, annál inkább vágyakozunk a biztonságra, az állandóságra. Az emberek mind keresnek valamit, ami szilárdnak, maradandónak tartanak. Milyen szerencse, hogy a mi városunk a szeretet székelyébe fogódzott bele, mert ennél jobb, állandóbb támaszt seholsem találhatott volna, hiszen a „szereket soha meg nem szűnik” . . . Milyen boldogan nyugodtak vagyunk, hogy a legjobb részt választottuk: behelyeztük városunkat és magunkat a szeretet lángoló tűzhelyébe, az Úr Jézus Szentséges Szívébe.”⁷

Nagyon sokan vesznek részt a nagy eseményt előkészítő munkában. Az ünnepség programjából kitűnik, hogy egész napos rendezvényről van szó, amelynek befejezése és fénypontja maga a felajánlási ünnepély. A délelőtt kiemelkedő eseménye a Székesegyházban sorra kerülő mise, amelyet Angelo Rotta nuncius celebrált hatalmas segédlettel.

A Széchenyi téri ünnepség nagyon fontos előkészítő része volt az a körmenet, amely rendkívül hosszú útvonalával tömegeket hivatott megmozgatni. A menet délután fél ötkor indult el a Jézus Szíve (Pius) templomból, s a Hadapród (ma Honvéd u.) Szigeti, Rákóczi, Irgalma (ma Bem u.) utcákon keresztül a „Szentségi Jézust” a város főterére vitte.

Erre az óriási rendezvényre annak ellenére sor került, hogy egy belügyminiszteri leirat felszólította a főispánt, hogy „az ilyen vallási meggyőződésből eredő megnyilatkozásoknak az önkormányzati szervek által történő” megvalósítását mellőzzék.⁸

Pécs mellett néhány más város is elhatározta magát hasonló felajánlásra. A belügyminiszter úgy ítélte meg a dolgot, hogy ez a más hitfelekezetűek számára sérelmes lehet, tehát mint felekezeti ellentétek szítására alkalmas lehetőséget – ki kell küszöbölni. A belügyminiszter leirata május végén érkezett, tehát akkor, amikor Pécsen már minden készen állott a hatalmas méretű egyházi demonstrációra, beleértve ebbe a vallásos tömegek aktív felkészülését is. Így a városi vezetés kezdeményezésére és teljes közreműködésével elindult folyamatot a miniszteri leirat már nem állíthatta meg.

Bizonyos, hogy nem nagyon túlozta el a korabeli sajtó az ünnepségek résztvevőinek a számát, mikor arról írt, hogy a Széchenyi téren mintegy harmincezen várták a körmenetben résztvevőket. Az utcákon felsorakozott érdeklődőkkel együtt csaknem az egész város lakossága kapcsolódott valamilyen módon az eseményekhez. Természetesen szó sincs arról, hogy ez a minden eddigi eseményt méreteiben túlhaladó rendezvény a hit szálán, a meghirdetéséhez kapcsolódó tartalmon keresztül vonzotta magához a város csaknem egész népességét. Sokakat az egyszerű kíváncsiság, a látványosság, a felvonultatott egyházi és világi pompa vitt ki az utcára. Igen jelentős volt azoknak a száma, akik szervezeten leány- vagy legény egyesületen, iskolákon keresztül kapcsolódtak. De jelen voltak a kivezéncelt levante és katonai alakulatok is. Ugyanakkor az is bizonyos, hogy az ismeretlen jövőtől való félelem olyanokat is mozgósított a felajánkozásban való részvételre, akik nem voltak katolikusok és istenfélők, de még teljesen elszakadni sem tudtak az égi hatalomba vetett hittől.⁹

A Széchenyi téri felajánlás egyik szónoka Virág Ferenc megyéspüspök szentbeszédében megfogalmazta: „. . . Kétségtelen, hogy a szörnyű háborútól s a velejáró szörnyű pusztulástól féltjük szeretett városunkat és mindazt, amit nekünk ez az ősi keresztény mecsekfalji város jelent . . . Féltünk mi magunk is és féltjük ifjúságunkat és aggodalommal gondolunk a magunk és gyermekeink jövő sorsára . . . A hosz-

szan tartó háború az életnek amúgy is súlyos keresztjét még súlyosabbá teszi . . . Ha valamikor, most mikor a gondok sokasága nehezedik ránk, nemcsak egyesekre, hanem a családokra, községekre, városokra, vármegyékre, az egész országra, érezzük, hogy szükségünk van rá, aki a szeleknek és a háborgó tengernek parancsolni tud . . . Senki se bízzék magában! Ébren legyetek és imádkozzatok, hogy kísértésbe ne essetek . . . a lélek ugyan kész, de a test gyöngé . . . Ne feledkezzünk meg a zsoldáros szavairól: Ha nem az Úr őrzi a várost, őre hasztalan virraszt felette.”¹⁰

A szentbeszéd végső kicsengése tehát: Nem cselekedni kell a háború ellen, hanem bízni abban, hogy az Istenbe vetett hit megmenti az egyént és a várost a pusztulástól.

A megyéspüspök után dr. Esztergár Lajos polgármester rendkívül átgondolt beszéde hangzott el. Minden mondatán érezhető volt, hogy olyan valaki fogalmazta aki magasszintű társadalomtudományi ismeretekkel rendelkezik s jól ismeri a tömegpszichózist. A hívő ember alapállásából, a Szentírásból vett idézetek és gondolatok segítségével úgy építette fel fohászzkodását, hogy abban a társadalmi kategóriák teljesen összemosódnak. Az anya és kisdédé, az ifjú és család felajánlása kitűnően illeszkedett a munkásokért végzett könyörgés mellé, hogy ezután egybekapcsolódjon a munkaadókkal való megértő együttműködéssel, s a „szellem munkásaiért” megfogalmazott fohással és végül összeolvadjon a város egész polgárságát magába foglaló nagy testvéri ölelkezésben.¹¹

Esztergár Lajos polgármester felajánló imája, amikor oltalmat és segítséget vár a mennyei atyától, már azt is megfogalmazza kérésében, hogy „. . . Tanítsd őket, hogy megértsék szent kötelességüket . . .” Az anyák úgy, hogy szolgálják az Isten dicsőségét és a nemzet és a haza javát. Az apák „. . . tudjanak áldozni és dolgozni, jó fiai legyenek az országnak . . .”

Az „Úr” oltalmába ajánlja a kisdedeiket, hogy „. . . majdan beteljesedjék általuk városunk és nemzetünk reménye”. Az ifjakat tanítsa önfegyelemre, lemondásra, „. . . acélozd meg akaratukat, öltöztess őket a kötelességtudás páncélzatába, hogy megállják majd helyüket ott, ahová állítod őket embertársaik, a város és a nemzet érdekében.”

Felajánlja oltalomra a város munkásságát is, s mint ahogy az előbbieket is azoknak szóltak, akik azt a Széchenyi téren hallgatták ezek a gondolatok is az „Úr”-nak címezve közvetlenül az érintettekhez irányultak. „. . . Fogd meg kezüket, amikor a gyarló test fáradtsága, az anyagiak hiánya a Te magasabb terveid szerint reánk bocsátott próbáltatások súlya alatt roskadoznak, amikor esendő szívükben az elégedetlenség veszedelme kísért. Uram Te életeddel bizonyítottad, hogy a munkást szereted, jó példával jártál elől, amikor ácsszerszámmal a kezeden fizikai munkával foglalatostoktál.”

„Add Uram, hogy a város minden munkása jól végezze dolgát, s a munkaadók szívébe adj megértést, hogy a munkások és munkaadók kölcsönös megbecsülésben, és szeretetben összeforrvan, s egymást kiegészítve szolgálhassák a Te bölcs akaratodat.”

Ez már világos, mindenki számára jól érthető beszéd. Ebben már nemcsak arról van szó, hogy az isteni gondviselés átsegít a bajokon, hanem az is megfogalmazódik, hogy mindezt azért teszi, hogy ki-ki a maga posztján eleget tudjon tenni feladatainak, amellyel szolgálja a hazát. Vegye mindenki tudomásul az Isten által elrendelt helyét és ebben megnyugodva teljesítse kötelességét. S ha eddig nem lett volna mégsem minden egyértelmű és világos a továbbiakban ezt félreérthetetlenül mindenkinek a tudomására hozza: „Jézus Szent Szíve, vedd oltalmadba városunk minden fiát, akit a haza szolgálatára elhívott. Akár harcterekre, akár máshová tá-

voztak falaink közül. Hozd vissza őket erőben, egészségben mindnyájunk örömére. S ha vérzivattarral vered meg őket, add nekik kegyelmedet, hogy el ne tántoruljanak egy pillanatra sem szent kötelességeiktől. De ha másként rendelkezel róluk adj nekik boldog halált . . . s áldozatukból sarjassz ki a szebb magyar jövőnket.”

A Jézus Szent Szívének történő felajánlásba tehát jól belefér a háborúban való következetes, nagy áldozatokat is vállaló, ha kell életet is követelő részvétel, mert ez is az isteni elrendelés szerint történik. A cselekvésnek tehát van meghatározott iránya: a következetes részvétel a nemzet érdekeit szolgáló feladatokban – s ami a fenti megfogalmazásokból értelemszerűen következik, ide tartozik a háborúban való részvétel is. De a gondolatsornak még van folytatása. Tartózkodni kell mindentől ami megzavarhatja az emberek együttélését, tudomásul véve, hogy az Isten kinek kinek más helyet és sorsot rendelt. Ezen az úton haladva Jézus Szentséges Szíve oltalmába veszi a várost és felé árasztja szeretetét „. . . hogy annak fényében és melegségében élhessünk, dolgozhassunk, mint egy áldott nagy család . . .”

Esztergár felajánló imádságát követően „A sok tízezres tömeg ajkáról felzúgó Irgalmazz Nekünk! hol mint esdeklő kérés, őszinte bűnbánat, hol mint reszkető reménykedés és bizalom szállt az Úr trónusa felé”, fogalmazta meg a korabeli újságíró jól kifejezve, hogy a látványos, ünnepi események után kiben kiben tovább él a remény és a bizonytalanság a beláthatatlan jövő iránt. De még mindezekhez lírai hangvétellel hozzátett valamit, ami bizonyos, hogy a lezajlott események lényegére utal: „Az ablakokban egyre fényesebben csillognak a gyertyák, mécsesek, az angyalkák kezdik kigyújtogatni az égi lámpásokat. Az emberek lelkében is pici lángnyelvek gyulladnak fel. És a kis lángocskák arról énekelnek, hogy ebben a városban ezentúl békének és szeretetnek kell uralkodnia . . .”

Ez a béke tehát nem a háborút követi, hanem az isteni akaratban való megnyugvásra alapuló társadalmi béke.

Természetesen nem mérhető fel, hogy a várost hetekig foglalkoztató nagyszárendjében minden más eseményt meghaladó rendezvénysorozat milyen mértékben befolyásolta, vagy határozta meg egyesek tudatát. Annyi bizonyos, hogy a város vezetői részéről a későbbiek során nem egy alkalommal hivatkozási alap a zavar és konfliktus mentes együttélés érdekében. Illetve hivatkozási alap a város vezetőinek felelősségtudatára. Azokéra akik hivatásuk magaslatán állva minden veszéllyel dacolva irányítják az itt élőknek az életét. „Legyen mindenki állhatatos a hitében, rendületlen a hazaszeretben és legyen teljes bizalommal a vezetők iránt, akikre az Isten és a haza rábízta a város irányítását . . .”¹² Ez a megfogalmazás 1944 októberében született. Akkor, amikor a német megszállást követően már nemcsak a munkásság hanem a polgárság pártjainak tevékenységét is betiltották s legjobb vezetőiket letartóztatták. Amikor megtörtént már a város „zsidótlanítása”, a meggyőzött és megalázott pécsi polgárok ezreinek iszonyatos kálváriája. Akkor amikor már a szélsőjobboldali pártok jelszavaitól hangos a város s csak napok választanak el a nyilas hatalomátvételtől. Amikor az ország tragédiája már végkifejlése felé halad. Hazug és megtévesztő ez a szöveg. De bizonyos, hogy különösebb befolyása már nem lehetett a bizonytalan holnaptól rettegek, mert már érlelődtek azok a gondolatok és az erők, amelyek a tömegeket a jövőt formáló tevékenység irányába vezették.

JEGYZETEK

1. A Nemzetiszocialista Pártszövetség képviselőinek memoranduma Horthyhoz 1943. május. 2. Imrédy Béla 1939 januárjától Pécs Thj. város díszpolgára volt 3. B. m. L. főisp. biz. ir. 27/1943. A Magyar Megújulás Pártja Pécsi szervezete választmányi üléséről készült rendőrségi jelentés. 4. A nyilas befolyása átmenetileg 1939–1940-ben megnőtt, de az 1940-es bányász sztrájk után teljesen visszaesett. 5. B. m. L. főisp. biz. ir. 66/1943. A rendőrség jelentése „Szálasi Ferenc szervezettelátogatásáról.” 6. Dunántúl, 1943. május 1. 7. Dunántúl, 1943. június 2. 8. B. m. L. Pécs v. főisp. biz. ir. 58/1943. május 27. 9. Dunántúl, 1943. június 8. 10. U. o. 11. Pécs Szab. Kir. Város Felajánlása Jézus Szentséges Szívének 1943. június 6. (Különlenyomat a Ciszter Rend pécsi Nagy Lajos gimnáziumának 1942–43. évi Könyvéből, Pécs, 1943. Taizs nyomda) 12. Dunántúl, 1944. október 13.

PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK BARANYÁBAN – 1935-BEN

Az 1935. évi parlamenti választásokról meglehetősen egysíkú kép él a köztudatban. Részletes monografikus feldolgozás hiányában az összefoglaló munkák sommás, csak az országosan érvényesülő legáltalánosabb vonásokat kiemelő megállapításai alakítják az olvasók széles körének ismereteit és ítéletét. A Magyarország története 8. kötetének rövid elemzése szerint: „A demagógia mellett a győzelem fő biztosítékát mégis az erőszak, a csalás, a hosszú évtizedek alatt kipróbált választási ‚módszerek’ nyújtották. Csendőrtűz, az ellenzék jelöltjeire szavazók veresre verése, letartóztatások, végrehajtással, az italmérési és trafikengedélyek megvonásával való fenyegetések, ajánlások hamisítása, etetés-itatás” jellemezte a kormány és a kormánypárt tevékenységét a választási küzdelemben. Ennek volt következménye, hogy a NEP a képviselői mandátumok 69,4⁰/₀-át szerezte meg a korábbi 60⁰/₀ helyett. Így tudták Gömbösék kiszorítani a parlamentből és a kormánypárt vezetéséből a Bethlen-csoporthoz tartozó politikusok többségét. E módszerekkel és a Eckhardtal kötött megállapodás megszegésével akadályozhatták meg a Független Kisgazdapárt nagyobb arányú előretörését.¹

A Gömbös vezette szélső jobboldali politikai csoportnak valóban szükséges volt az „évtizedek alatt kipróbált választási módszerek alkalmazására. E csoport – Gömbös miniszterelnöki kinevezését és más hatalmi pozíciók megszerzését kihasználva – 1932 és 1936 között a totális fasiszta diktatúra megteremtésére tett kísérletet. Tervük gyors végrehajtásához azonban nem rendelkeztek megfelelő erővel. Az olasz fasisztákból és a német náciaktól eltérően nem volt sem széles tömegebázisuk, sem kizárólag őket támogató fegyveres erejük. Így nem gondolhattak a hatalom fegyveres erőszakkal történő teljes kisajátítására. Arra kényszerültek, hogy alkalmazkodjanak a tényleges erőviszonyokhoz és fokozatosan alakítsák át az ország hatalmi struktúráját.

A céljaik és lehetőségeik közötti kontraszt egyik jellegzetes eleme volt, hogy a diktatúra megteremtéséhez fel akarták számolni a parlamentáris rendszert, de – említett gyengeségük miatt – ezt csak úgy próbálhatták meg realizálni, hogy a parlamentben olyan többséget építenek ki saját híveikből, amely törvényes úton számolhatja fel a fennálló rendszert. Ezt a megoldást nehezítette számukra az, hogy az átszervezett kormánypárt vezetésében, különösen annak parlamenti csoportjában a Bethlen István vezette konzervatív politikusok voltak többségben. Ők pedig – akárcsak 1919–1921 között – csupán eszközként kívánták felhasználni az úri középosztály szélső jobboldali elemeit. A gazdasági válság keltette társadalmi-politikai válság arra készítette őket, hogy az erőszakos eszközök üdvösségét hirdető Gömböst engedjék a miniszterelnöki bársonyszékbe, s lehetővé tegyék néhány hí-

vének fontos állami hivatalba kerülését. De ezt nem azért tették, hogy a Gömbös által fémjelzett politikai erőknek teljes szabadságot adjanak a magyar társadalom és állam átszervezéséhez. Ellenkezőleg: az általuk alkalmazott módszerekkel csupán azokat a részben régi, részben új gazdasági és társadalmi feszültségeket akarták felszámolni, amelyek a Bethlen István kormányzata idején megteremtett uralmi rendszert veszélyeztették. Ennek az uralmi rendszernek volt egyik fontos eleme a konzervatív politikusokból álló kormány által irányított kormánypárt nagy többsége a parlamentben. E többséget alkotó képviselők zöme is nagybirtokos, nagytőkések illetve az e csoportok érdekeit képviselő Bethlen politikai híve volt. Így a parlament – a hatalmi struktúra egész rendszerén belül – hatékony eszköz lehetett Bethlen és követői számára akkor, hogy az általuk kívánatosnak tartott keretek közé szorítsák a Gömbös-csoport politikai tevékenységét, hogy megakadályozzák a konzervatív körök által „a magyar néplélektől idegen”-nek tartott fasiszta kormányzati módszerek totális alkalmazását.

Gömbös hívei tehát hiába részesedtek a korábbinál lényegesen nagyobb mértékben a hatalomból: a hatalom lényegében változatlan struktúrája nehezen áttörhető akadályt jelentett számukra. Különösen azáltal, hogy az erő hiányában – alkalmazni kívánt megoldás: a parlamentáris rendszer parlamentben hozott törvények segítségével történő felszámolásának legfőbb akadálya maga a parlament s azon belül az általuk átszervezett kormánypárt képviselőcsoportjának összetétele volt. Mindezek mellett számolniok kellett a gazdasági válság hatásai következtében megerősödött illetve keletkezett ellenzéki pártok ellenállásával, sőt kiszélesedő tömegbefolyásuk miatt azzal is, hogy a kormánypárt hatalmát csökkentik.

E viszonyok között Gömbös taktikájának egyik döntő eleme volt, hogy a választók mind nagyobb tömegét beszervezze az általa fasiszta jellegű tömegpárttá átalakított és vezetett kormánypártba, a Nemzeti Egység Pártjába (NEP), annak politikai tevékenysége révén pedig saját feltétlen híveivé tegye őket. Az így biztosított tömegtámogatással kívánta elérni, hogy a legközelebbi választások során egyrészt tovább növelje a kormánypárt parlamenti többségét, másrészt azon belül – Bethlen híveit kiszorítva – az ő politikáját támogatók jussanak uralkodó többséghez. A legerősebb ellenzéki párt előretérését kívánta megakadályozni azzal, hogy 1934 kora nyarán megállapodott Eckhardttal, a Független Kisgazdapárt (FKGP) – ugyancsak volt fajvédő – elnökével. Az egyezés lényeges összetevője volt, hogy politikai támogatás ellenében az FKGP-t megfelelő számú mandátumhoz juttatja a következő parlamenti választások idején. A megállapodást azonban Gömbös nem tartotta be.

E törekvések megvalósítására csak akkor nyílt lehetőség, amikor a Gömbös és Bethlen között meglévő ellentétek 1935 elején a véletlekig kiéleződtek és a párton belüli szításhoz vezettek. Ez tette lehetővé Gömbös számára, hogy kicszközölje a kormányzónál a parlament feloszlását és új választások kiírását. Ekkor kísérélhette meg a fenti taktika alapján, hogy megszabaduljon, mind demokratikus és liberális, mind konzervatív ellenzékétől, s szabaddá tegye az utat a „nemzeti egység” jelszavával meghirdetett politikája előtt.²

A röviden vázolt erőviszonyok is nyilvánvalóvá teszik, hogy Gömbös a választásokon csak törvénytelen eszközökkel érthette el az áhított – és végül megvalósult – sikert. Az idézett módszerek alkalmazásának oka politikai csoportjának gyengeségében keresendő. De nem arról lehetett szó, hogy elegendő tömegbázis és fegyveres támasz hiányában alkalmaztak erőszakot; sokkal inkább arról, hogy erőtlenségük miatt éltek csak az ismert mértékben a csalással, a közigazgatás által is támogatott politikai kényszer alkalmazásával. A Gömbös-csoport politikai elveinek

ismeretében ugyanis azt állíthatjuk, hogy szándékaikban az 1935-ben alkalmazott gyakorlat alternatívája nem az általuk is ígért titkos választások bevezetése és a törvényesség betartása volt, hanem a még nyíltabb és általánosabb erőszak.

Az 1935. évi választásoknak nagy jelentősége lett a Gömbös-csoport politikai céljainak sorsa, s ezáltal az ország további politikai fejlődése szempontjából. Nem kevesebb volt a tét, mint az, hogy Magyarország megmarad-e a polgári demokrácia egyes elemeit is tartalmazó, a KMP kivételével a baloldali ellenzéki pártoknak korlátozott működési lehetőséget biztosító, konzervatív jellegű „új fajtájú burzsoá diktatúra” keretei között, avagy elhárul egy jelentős akadály a még szűkebb politikai mozgásteret engedő nyílt fasiszta diktatúra megteremtése előtt.

Ezek a viszonyok és alternatívák különösen fontossá teszik, hogy részletesebb és árnyaltabb képet alakítsunk ki az 1935-ös parlamenti választásokról; megismerjük a választási küzdelmek és eredmények részleteit, területi eltéréseit, a lakosság egyes rétegeinek eltérő reagálását és azok okait. Igazolják ezt a választás Baranya megyei eseményei is, ahol az országostól több vonatkozásban eltérő, sőt azzal ellentétes tendenciák érvényesültek.

Leginkább szembevetendő a választások eredményeinek és a bennük tükröződő változások irányának eltérése. Míg Gömbösök propagandája 1935 áprilisában az országos választási sikerek feletti elbizakodott örömtől volt hangos, a párt baranyai vezetői „a NEP eddigi szervezetének bomlását” tartották a választás legjellemzőbb vonásának.

Baranya megye nyolc választókerülete közül csak ötben szerezte meg a mandátumot a kormánypárt jelöltje. Kettőben a Független Kisgazdapárt képviselője, egyben pedig pártonkívüli programmal induló jelölt győzött. Ez az eredmény különösen meglepő volt, hisz az előjelek kifejezetten kedvezőek voltak Gömbösök számára. Az előző ciklusban mind a nyolc képviselő kormánypártból került ki, másrészt néhány hónappal korábban az FKgP megerősödése ellenére elsöprő győzelmet arattak a törvényhatósági választásokon.

A szavazás eredményének részletes adatai még kifejezőbben mutatják a kormánypárt rohamosan gyengülő befolyását. A szentlőrinci választókerületben Patacsy Dénes (NEP) egyetlen jelölt lévén szavazás nélkül (egyhangú választással) lett képviselő. A további 7 kerületben leadott szavazatoknak (71 936) kereken 50%-át (35 999) szerezte meg a NEP, 42,6⁰/₀ (30 626) jutott az FKgP-nek és 7,4⁰/₀ (5311) a pártonkívüli jelöltnek. E terület 243 települése közül 135-ben (55,6⁰/₀) a Független Kisgazdapárt, 10-ben (4,1⁰/₀) a pártonkívüli jelölt szerezte meg a szavazatok többségét, míg Gömbösök pártja csupán 98-ban (39,5⁰/₀).³ Mindezek következtében a NEP jelöltjei általában igen „szoros küzdelemben” győztek a kisgazdapártiakkal szemben, a legfölényesebb győzelmet pedig az FKgP képviselőjében Czirják Antal aratta a pécsváradi választókerületben.

Az 1935. évi országgyűlési képviseléválasztások eredményei
Baranya megyében választókerületenként⁴

a jelöltek szavazatainak százalékos megoszlása pártállás szerint

Választókerület	NEP hivatalos	NEP nem hivatalos	KFgP	pártönkvüli
1. Dárdai	46,4	41,7	11,9	—
Dárdai (pótválasztás)	39,7	60,3	—	—
2. Mohácsi	42,6	—	—	57,4
3. Pécsváradi	29,1	9,0	61,9	—
4. Sásdi	59,4	—	40,6	—
5. Siklói	51,4	—	48,6	—
6. Szalántai	53,3	—	46,7	—
7. Szentlőrinci	egyhangú	—	vissza- lépett	—
8. Villányi	47,2	—	52,8	—

Gömbösék tehát Baranyában nem tudták megakadályozni a Független Kisgazdapárt választási sikerét, megtartani parlamenti mandátumaikat. Öt megválasztott képviselőjük közül is csak dr. Bélydy Béláról, a NEP központi propaganda irodájának vezetőjéről és Patacsy Dénesről állíthatjuk biztosan, hogy Gömbös feltétlen híve volt.⁵ A többiek politikai állásfoglalása e tekintetben kevésbé ismert. Egyes jelek alapján az a valószínű, hogy részben a konzervatív erők támogatói, részben ingadozók voltak. Így a baranyai választások csak igen csekély mértékben járultak hozzá a totális diktatúra megteremtésére török országos választási sikeréhez.

E rövid írás keretei csak a legfőbb okok vázlatos áttekintését teszik lehetővé. Az első és legfontosabb, hogy Gömbös helyi hívei az országos átlagnál kevesebb tagot tudtak toborozni a NEP számára. Míg országosan a megyékben – az MTI és Kozma Miklós akkori jelentése szerint – a választóknak mintegy 30-40⁰/₀-a már 1933 júliusában tagja volt a NEP-nek,⁶ Baranyában a NEP-tagok aránya csak 1935 elején érte el a 40⁰/₀-ot. A választások során ez is látszateredménynek bizonyult. A kormánypárt helyi csoportjai nem tudtak Gömbösök elvárásainak megfelelő hatást gyakorolni a többi párt tagjaira és a pártönkvüliekre. A NEP hivatalos jelöltjeinek szavazatai csak 2,4⁰/₀-kal haladták meg a NEP-tagok számát. Sőt a tagok és helyi vezetők jelentős része bizonyult hűtlennek saját pártjával szemben. A hegyháti járás 6859 NEP-tagjának csak 76,6⁰/₀-a szavazott pártja hivatalos jelöltjére. 14,7⁰/₀ az ellenzéki, 3,1⁰/₀ a nem hivatalos NEP-jelöltre adta le voksát, 5,6⁰/₀ pedig tartózkodott. A helyi főszolgabíró 57 községe közül 20-ban (35,1⁰/₀) találta kifogásolhatónak a NEP-elnök vagy -titkár, illetve mindkettő tevékenységét a választások idején.⁷

A pártszervezés módszereinek ismeretében ezek az eredmények nem meglepőek. Szükségszerű volt, hogy az ígéretekkel megnyert, részben hatósági nyomással pártba kényszerített, zömmel kis- és középbirtokos parasztok, iparosok – a Gömbös-féle ígéretek beváltásának elmaradását látva – éppen akkor hagyták

cserben pártjukat, amikor annak a legnagyobb szüksége lett volna aktív támogatásukra.

A parasztság érdekei és a kormányzat politikája közötti ellentéteket tudta kiaknázni a Független Kisgazdapárt saját befolyásának növelésére. A megyéből származó Nagy Ferenc hatékony személyes támogatásával 1935-re a községek többségében megalakultak helyi szervezetei. Erőgyarapodásának fontos eleme volt az az aktív politikai támogatás, amelyet a megye lakosságának 34,7⁰/₀-át képező németektől kapott. A zömmel birtokos paraszt, mezőgazdasági munkás és kisiparos németeket nemcsak romló gazdasági helyzetük fordította szembe a hatalommal. A kormány nemzetiségi politikája is az ellenzékhez közelítette őket. Ennek következtében 1933 nyarától kezdve egyre erősödtek a kapcsolatok az FKgP és a Volksbildungsverein községi szervezetei között. Vezetőik több helyen azonos személyek voltak.⁸ Ilyen előzmények után érthető, hogy a német lakosság túlnyomó többsége – országos vezetőinek felhívására – a választások során is a kisgazdapárt mellett állt ki. A két ellenzéki és a pártonkívüli képviselő többségében német anyanyelvű választókerületben szerzett mandátumot. A baranyai parasztság és különösen a német nemzetiség körében kialakított igen széles befolyása révén az FKgP lett a legerősebb ellenzéki párt. E bázisra támaszkodva az 1935. évi választások során éles politikai küzdelemre kényszerítette a kormánypártot. Különösen azután, hogy nyilvánvalóvá vált, Gömbösök nem tartják be a két párt választási megállapodását. Ez a kisgazdapárti vezetőket is erőteljes választási agitációra sarkallta a választókerületek többségében.

A kormánypárt Baranyában is kihasználta kedvező helyzetét. Elsősorban legveszélyesebb ellenfele, a Kisgazdapárt lehetőségeinek korlátozására törekedett. Ezért itt a közöttük létrejött választási megállapodás ellenére egyetlen FKgP jelöltnak sem biztosítottak zöld utat. Annak ellenére, hogy Baranya akkorra az ellenzéki párt egyik legfontosabb befolyási övezetévé vált.

Különösen fontosnak tartották, hogy a legbefolyásosabb kisgazdapárti politikusok nem tudjanak mandátumot szerezni. Ezért indítottak a siklósi választókerületben Bély Béla személyében országos hírű jelöltet. Itt ugyanis az FKgP országos főtítkárát indította harcba a képviselői helyért. Nagy Ferenc a kerület egyik falujából, Bisséből származott, a környék sok helységében jelent meg igen gyakran. Paraszti származása, közvetlen kapcsolattartása miatt igen nagy népszerűségnek örvendett a vidék parasztsága körében. Mindezek alapján nagy esélye volt a mandátum megszerzésére. De Bély Béla jelölésén kívül egyéb jelek is arra utalnak, hogy Baranyában minden más részkérdésnél fontosabbnak tartották megakadályozni a Kisgazdapárt országos főtítkárának választási győzelmét.

Jelöltjeik sikerét részben az ellenfelek lehetőségeinek adminisztratív korlátozásával biztosították. Míg a NEP kortesei a választás előtt egy-egy faluban több ajánlóívet köröztethettek, melyeken gyakran alig néhány név található, az ellenjelölteknek több helységről gyűjtött ajánlásukat kellett összezsúfolniuk egy-két ívre.⁹ A hatóságok a NEP jelöltjeinek segítettek a propagandagyűlések szervezésében. Különösen erős támogatásban részesítették Bély Bélát.¹⁰

A NEP vezetői a választások előtt azt tervezték, hogy a részeredmények folyamatos községenkénti propagálásával erősítik helyzetüket. Baranyában azonban a hatóságok elzárkóztak ettől. Nyilván azért, mert a déli órákban csak két kormánypárti jelölt vezetett körzetében. Az a tény, hogy a félidei eredmények lényegesen megváltoztak a NEP javára, szintén az erős hatósági támogatásra utal. Délután ugyanis már nem turnusonként (25 fős csoportokban pártonként) történt a szavazás, hanem a kortesek egyenként „szállították a választókat a szavazat-

szedő küldöttségek elé...¹¹ Ez bő lehetőséget nyújtott az ingadozó szavazók – leginkább ők maradtak délutánra – fenyegetésekkel vagy ígéretekkel történő „megpuhítására”. Ehhez pedig éppen a kormánypárt és az azt támogató hatóságok rendelkeztek megfelelő pozícióval és eszközökkel. Bizonyos, hogy a kormánypárti jelöltek így növelték előnyüket, illetve csökkentették hátrányukat. Ezzel a módszerrel érték el, hogy Béldy Béla déli 238 szavazatnyi hátrányát ledolgozva végül 327 szavazattal nyert Nagy Ferencsel szemben.

A szentlőrinci választókerület egyike volt azoknak a területeknek, ahol a Független Kisgazdapárt nagy befolyásra tett szert. Perr Viktor, a párt közismert nagy tekintélyű jelöltje, a pécsi Emericanum igazgatója püspöki jóváhagyás hiányában kénytelen volt visszalépni. Az FKgP ezután a pártonkívüli dr. Narancsik József ügyvédet kérte fel arra, hogy az FKgP jelöltjeként folytassa a harcot a mandátumért. Narancsik már több mint 3000 ajánlással rendelkezett, amikor a kormánypárt megyei vezetői néhány nappal a szavazás előtt ígéretekkel rávették, hogy visszalépjön a szavazástól.¹² Így juthatott ismét a parlamentbe egy erősen ellenzéki hangulatúvá vált körzetből Patacsy Dénes, aki már a korábbi években is a Gömbös-féle törekvések támogatójának számított.

E módszerekkel igazságtalan előnyökhöz juttatták a NEP jelöltjeit, s erősen befolyásolták a választók állásfoglalását. Enélkül az adott erőviszonyok között még kisebb sikerre számíthattak volna.

A választás manipulálásához azonban a megyében nem alkalmaztak erőszakos eszközöket sem az előkészítés időszakában, sem a szavazás idején. A választási iratokban és a sajtóban egyaránt nincs nyoma az erőszaknak vagy nyílt választási csalásnak. Kétségtelen, hogy az egyetlen ismert, politikai csoportok között lezajlott halálos végű verekedésben sokkal nagyobb szerepe volt az alkohol hatásának, mint a politikai meggyőződésnek. Nem véletlen tehát, hogy a kormányzatot egyébként gyakran bíráló polgári liberális Pécsi Napló menet közben és a választás után is „példás rendben”, „a legkisebb incidens nélkül lefolyt” küzdelemről írt.¹³

Ily módon azok, akikben megvolt az elhatározás és a kellő elszántság, szabadon adhatták le szavazataikat az ellenzéki jelöltek mellett. Ezért szerezhette meg a Független Kisgazdapárt a szavazatok 42,6⁰/₀-át. Ugyancsak ez tette lehetővé, hogy a mohácsi választókerületben a NEP és az FKgP vezetésének akarata ellenére egy karricrista egyéni akcióval szerezzék meg a mandátumot.

Schmidt Lajos Mohács legismertebb személyiségei közé tartozott. Mint gőzmalom-tulajdonos, a Mohácsi Ipartestület és a Mohácsi Polgárok Olvasókörének elnöke széles körű kapcsolatokat épített ki mind a város polgárságával, mind a környező falvak parasztságával. Ez is szerepet játszott abban, hogy 1933-ban Gömbös őt nevezte ki a NEP választókerületi és városi szervezete elnökének. Feladatát nagy aktivitással végezte, de kezdetől érzékelhető volt, hogy azzal nemcsak a párt céljait kívánja szolgálni, hanem egyben egyéni törekvéseit is realizálni. Új pozícióját is kihasználva igyekezett népszerűsíteni magát. 1935 első heteiben csekély sikerrel járó kísérletet tett arra, hogy kapcsolatot építsen ki a környék erős FKgP-szervezeteinek vezetőivel, amivel viszont a közigazgatás helyi képviselőinek, illetve párton belüli feletteseinek gyanakvását váltotta ki.¹⁴

Ilyen előzmények után javasolta a NEP megyei választmánya, hogy őt jelöljék a kerület országgyűlési képviselőjének. Schmidtnek nagy csalódást okozott az országos vezetés döntése, mely szerint ismét az előző képviselőt, Mihálffy Vilmost indította a párt hivatalos jelöltjeként. Gyors elhatározással lemondott pártelnöki funkciójáról és pártonkívüli jelöltként bekapcsolódott a választási küzdelembe. Ellenfelét nemcsak a NEP vezetése támogatta. Az FKgP központja is arra hívta

fel szavazóit, hogy miután a párt saját jelöltet nem indított a kerületben, ők is Mihálffyra szavazzanak.¹⁵

A mandátumot mégis Schmidt Lajos szerezte meg. Ebben kevés szerepet játszott a NEP és az FKgP programjának néhány elemét jelentéktelen helyi ígéretekkel elegyítő 10 pontos programja. Annál fontosabbak voltak kialakult kapcsolatai, amelyek a polgári, kispolgári és paraszti választók jelentős részének szavazatait biztosították számára. Azzal, hogy lemondott NEP elnöki megbízatásáról és pártonkívüli jelöltként indult, megtévesztette az ellenzéki szavazókat. Vezetőik utasítása ellenére többségükben ők is Schmidtre adták voksukat. Ugyanakkor a NEP-tagok jelentős része változatlanul a velük személyesen is kapcsolatot tartó kormánypárti vezetőt látta benne. Így pártonkívüli jelöltként a kormánypárti és ellenzéki szavazók ezreinek támogatásával jutott a parlamentbe.

Jól tudta azonban, hogy könnyebben érvényesülhet a kormánypárt támogatásával, mint azzal szemben független politikusként. Ezért a képviselői mandátum birtokában 3 héttel választási győzelme után készséggel csatlakozott ismét a NEP-hez, mondván: „Én már 12 éve a Vezér (Gömbös – V. J.) híve vagyok . . . továbbra is csak őt akarom szolgálni . . . , mert egy pillanatig sem gondoltam arra, hogy más pártban szolgáljam a Vezért.”¹⁶

Míndez nem a NEP vezetésének manipulációja, hanem kétségtelenül Schmidt egyéni akciója volt. Ezt bizonyítja az a zavar, amit lemondásával és választási részvétellel valamennyi felettese körében okozott. Nem sokkal később – immár a kormánypárt megyei elnökhelyetteseként végzett – igen agilis munkájával viszont azt bizonyította, hogy pálfordulásra valóban nem jelentette a NEP-pel való szembe fordulást, csupán egyéni karrierjét szolgálta.

Gömbösök céljait tekintve Schmidt manővere ellentmondásos hatásának bizonyult. Egyrészt fellépésével arra készítette az FKgP vezetését, hogy a kerületben ne indítson jelöltet és elnyerte a kisgazdapárti szavazatok többségét. Így végsősoron ő szerzett mandátumot a NEP számára egy erősen ellenzékivé vált körzetben. Személyében azoknak a képviselőknek a száma gyarapodott, akik készségesen támogatták a miniszterelnököt. Másrészt viszont magatartásával zavart okozott a kormánypárt helyi tagságában és vezetésében. Tovább növelte a lakosság jelentős részének addig is tapasztalható bizalmatlanságát a NEP-pel szemben.

* * *

Összefoglaló történeti munkánkban nagy kontúrokkal megrajzolt kép hűen tükrözi a választási küzdelem jellemző vonásait, a politikai változások fő tendenciáit. A választás baranyai eseményeinek vázlatos áttekintése is azt jelzi, hogy ez a kép egymástól és az országosan érvényestől erősen eltérő részletekből áll össze. Baranyában nem a kormánypárt, hanem az FKgP befolyása nőtt meg. Itt is előnyösebb feltételeket biztosítottak a NEP képviselői számára, de nem alkalmazták az erőszakot, a durva pressziót. Ez arra utal, hogy vagy a politikai erőviszonyok rossz felmérése vagy erőtlenség miatt az ilyen helyeken a kormánypárt vezetése nem akart vagy tudott „bármilyen áron” győzelmet kicsikarni. Így ott, ahol az ellenzék megfelelő tömegbázist tudott kialakítani s vezetői hozzáértéssel és elszántsággal szervezték őket a választási harcban – a korabeli választási gyakorlat számukra előnytelen feltételei között is megakadályozhatták a fasiszta célokat kergető kormányzat pozíciójának megerősödését. Sőt még egyéni akciók is sikerre vezettek.

Ezeket a tipikustól eltérő jelenségeket érdemes és szükséges részletesen elemezni nagyobb tanulmányokban is, mert fontos adalékokkal szolgálhatnak a harmincas évek társadalmi és politikai viszonyainak helyes értékeléséhez, megértéséhez.

hez. Fontos azért is, mert a sajátos szituációk, illetve azok okainak ismerete nem kevésbé fontos hiteles történelmi ismereteink, reális történelemszemléletünk alakítása szempontjából, mint az általános megragadása.

JEGYZETEK

1. Magyarország története 8. Főszerkesztő: *Ránki György*. Szerkesztők: Hajdú Gyula, Tilkovszky Lóránt, Akadémiai K., Bp. 1976. 710—712.
2. Az erőviszonyok és Gömbös törekvéseinek alakulását részletesen tárgyalja Kánya Sándor: Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére, Akadémiai K., Bp. 1968., *Vonyó József*: A Nemzeti Egység Pártjának megszervezése és taglétszámának alakulása Baranya megyében (1932—1936), JPTE Tanárképző Kar Történelem Tanszék, Pécs, 1982.
3. Baranya megyei Levéltár (BmL) Választási iratok (Vál. ir.) IV. 405/II. 18—22. cs. 4. BmL Vál. ir. IV. 405/I. 37. cs. 5. *Sipos Péter—Stier Miklós—Vida István*: Változások a kormánypárt parlamenti képviselőinek összetételében 1931—1939. Századok, 1967. 3—4. sz. 609—614. 6. *Kánya*: im. 7. BmL NEP adminisztráció NEP 1934—1935 — a Hegyháti járás fősztorgabirájának jelentése 16/cln. 1935.
8. *Vonyó*: A Nemzeti Egység Pártjának társadalmi bázisa Baranya megyében (1933—1936), Baranyai Helytörténetírás 1983. Szerk.: Szita László (sajtó alatt).
9. BmL Vál. ir. IV. 405/II. 18—22. cs.
10. Dunavidék, 1935. március 17. 11. Pécsi Napló, 1935. április 2., Dunavidék, 1935. április 7.
12. Pécsi Napló, 1935. március 12. és március 30. 13. Pécsi Napló, 1935. március 17. és április 2.
14. BmL NEP adminisztráció NEP 1934—1935. — Marton Béla levele Szapáryhoz (1932. február 22.) Schmidt Lajos levele Szapáryhoz (1935. február 27.). 15. Pécsi Napló, 1935. március 12., Dunavidék 1935. március 17. és március 31. 16. Mohácsi Hírlap, 1935. április 28.

AZ ANTIFASISZTA ELLENÁLLÁSI MOZGALOM
KUTATÁSÁNAK HELYZETE BARANYÁBAN

Hazánk felszabadulásának 40. évfordulója alkalmat ad számunkra annak felmérésére, hogy az antifasiszta ellenállási mozgalom kutatásának helyzete hogy áll megyénkben. Ennek annál is inkább szükségét érezzük, mert ilyen számvetést az elmúlt évtizedekben megyénk helytörténészei nem végeztek még. Országos felmérésre két alkalommal is sor került; 1972-ben és 1979-ben. Mindkét alkalommal Gazi József tekintette át a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain ezt a témát. (HK. 1972/4. sz., 1979/2. sz.).

A továbbiakban az ő gondolatmenetét követve vennénk számba az eddig elért eredményeket és a megoldandó feladatainkat.

Az ellenállási mozgalom történetének kutatása, feltárása és az eredmények publikálása a legújabb kori történettudomány külön ágává vált az elmúlt évtizedekben. Számos kutató kezdett evvel a témával foglalkozni, nemzetközi folyóiratok segítik a kutatási módszerek összehangolását, az eredmények közzétételét. Hazánkban főleg a Hadtörténelmi Közlemények és a Párttörténelmi Közlemények adnak teret ennek a témának.

Az antifasiszta ellenállás fogalma a több évtizedes kutatómunka eredményeként tágabb értelmezést nyert. A fogalomhoz már nemcsak a fegyveres ellenállást értik, amelynek élharcosai a kommunisták voltak, hanem a vizsgálódás körébe a történettudomány bevonta a különböző társadalmi osztályok, rétegek, csoportok tevékenységét is. Az evvel a témával foglalkozó történéseink figyelme kiterjedt a hazánkban élő nemzetiségiek, a különböző vallások, pártok, politikai szervezetek működésére is.

Vizsgálatuk alá vonták az ellenállás különböző formáit, a szervezett tevékenységet, a spontán fellépéseket, a változatos harci módszereket, a rémhírterjesztést, a közigazgatás szabotálását, a hadi termelés akadályozását, egészen az ellenállás legmagasabb rendű formáig, a fegyveres fellépésig.

A témával kapcsolatos kutatás és az eredmények publikálása rögtön a felszabadulás után megkezdődött. Áttekintésünk megírásáig az önállóan megjelent művek száma már jóval meghaladta a 200 kötetet. Műfajilag a legváltozatosabb képet mutatják: forrásgyűjtemények, memoárok, életrajzgyűjtemények, tudományos értekező tanulmánykötetek, monográfiák, népszerű történelmi művek, bibliográfiák, a valóság ihlette szépirodalmi feldolgozások. Az újságokban, folyóiratokban megjelent munkák száma is több százat tesz ki, amelyeknek számbavétele még nem történt meg.

Az intenzívebb tudományos feltárás a hatvanas években indult meg, bebizonyítva a történelmi távlat szükségességét az arányok helyes felismeréséhez, az eredmények helyes elrendezéséhez és a kicsinyes részleteken való felülemelkedés-

hez. Csak az 1960-as évek közepétől született művekről lehet elmondani, hogy magas szinten, szilárd elvi-ideológiai alapokról elemzik, vizsgálják nemzeti múltunk e fontos területének kérdéseit. Visszanyerte rangját a valós tények és adatok tisztelete.

Ennek a témának kutatási sajátossága, annak ellenére, hogy jó eredmények születtek, mégis egyes területek fehér foltoknak számítanak. Oka az alapkutatások és anyaggyűjtések még mindig hiányos volta. Ezt visszavezethetjük ellenállási mozgalmunk szervezetlen voltára, ami sok spontaneitást foglalt magába. Emiatt az eredmények mozaikokra szakadtak szét. Egyes területek kutatási eredményei más területeken már nem, vagy csak nehezen használhatók fel.

Ezek miatt a nehézségek miatt jelentős feladatokat kell megoldaniuk a helytörténészeknek. Ők viszont csak akkor tudnak eredményt elérni, ha a rendelkezésre álló erőket jó tudományszervezéssel, az intézmények hasonló témán dolgozó munkatársainak munkáját összehangolással segítik elő.

Egyet kell értenünk a fővárosi kutató szemével áttekintett országos helyzetről tett megállapítással, mely szerint a „régikokban folyt ellenállási tevékenység feltárása hosszás helyi kutatást tenne szükségessé. Mivel itt lokális hagyományokról is szó van, célszerű lenne bekapcsolni a kutatómunkába a helyi történészeket, muzeológusokat, a pártarchívumok tudományos munkatársait.” Hozzátennem: és a levéltárosokat.

A helytörténészek munkájának fontosságát hangsúlyozza, amikor azt állapítja meg, hogy az ilyen regionális áttekintés a mélyebb, és az eddig fel nem ismert összefüggések feltárásához is hozzásegítene. Ezt erősíti meg a hazánk felszabadulásának 30. évfordulójára meghirdetett pályázatokat értékelő megállapítás is: a magyar ellenállási mozgalom sokkal szélesebb körű volt annál, mint amit a történelmi irodalmunk eddig feltárt.

Minden kutató előtt ismert az a tény, hogy a legnehezebb dolog a források felkutatása, összegyűjtése. Ez emészti fel a legnagyobb erőt, erre kell a legtöbb időt fordítani. Ez különösen áll az antifasiszta ellenállási mozgalomra. Itt még fokozottabban jelentkeznek a források szétszórta, hiányos volta. Oka, hogy az illegális tevékenység, a partizánharc nem kedvezett az írott források létrehozásának. A polgári és belbiztonsági közigazgatás által létrehozott írásos anyag is csak részben ad forrást a mozgalomra. Ezért van nagy jelentősége az egykori résztvevők, szemtanúk visszaemlékezéseinek. Ezek összegyűjtése pótolhatná sok tekintetben az egykor meg nem íródott, vagy a viszontagságos időkben elpusztult iratokat, okmányokat. De fel kellene kutatni a magánkézben található egykorú dokumentációkat is. A levéltári és magánkézben lévő források, visszaemlékezések egybevetése biztosítaná a kontrollt, a tények valóságnak megfelelő feltárását, a következtetések levonását az igazságnak megfelelően.

A forráskiadás terén egy országos jellegű mű mellett a fegyveres harc bemutatására Harsányi János: Magyar szabadságharcok a fasiszmus ellen. 1966-ban adták ki. Ebben található forrást a baranyai Petőfi partizánbrigádra is. Megyénkre gyéribb adatokat tartalmaz a másik országos kiadvány: Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből III. kötete. Ez 1964-ben jelent meg. A baranyai-pécsi baloldali munkásmozgalmakra vonatkozó dokumentumkötet 1972-ben jelent meg: Válogatott dokumentumok a baranyai-pécsi munkásmozgalom történetéhez III. Az 1929–1944 közti időszakot foglalja magába. Már bővebben tartalmaz forrásokat a helyi antifasiszta ellenállási mozgalomra, annak változatos formáira. Még egy dokumentumkötet született az elmúlt évek feltárásainak eredményeképpen: Válogatott dokumentumok a Baranyai háromszög politikai történeté-

hez 1941–1944. Eszék, 1980. Összeállította, jegyzetekkel ellátta dr. Szita László. Tudtunkkal csak egy partizán visszaemlékezés jelent meg eddig. Méhészné írta le emlékeit a Tunulmányok Baranya és Pécs történetéhez 1944–1966. című tanulmánykötetben.

A kutatók munkáját nagymértékben megkönnyíti a forráskiadások mellett a rendelkezésükre álló bibliográfiák is. Ezek alapján könnyebben rábukkanhatnak az elszórtan megjelent publikációkra, főleg ha azok folyóiratokban, újságokban jelentek meg. Ezen a téren kielégítőnek tűnik helyzetünk egy behatárolt időszakig. Három bibliográfia jelent meg, amely tartalmazza a bennünket érdeklő témakört is. 1974-ben adták közre A baranyai-pécsi munkásmozgalom bibliográfiája 1929–1944. című kötetet a Babics András–Molnár István–Szita László szerkesztő kollektíva. A korabeli sajtóanyag feltárására vállalkoztak, nem a teljesség igényével. Ugyancsak ők állították össze az 1945–1971 közt megjelent feldolgozásokat, újság-cikkeket tartalmazó bibliográfiát, amely az előbb említett kötet 4. részeként jelent meg 1972-ben. Babics András állította össze Komló bibliográfiáját, amely 1971-ben jelent meg. Ebben a 109–123. közötti oldalak tartalmazznak eligazítást témánkra. Huber Kálmánné és Surján Miklós állították össze a Baranyai Művelődés című folyóirat repertóriumát 1954–1979 közti időszakra vonatkoztatva. Ebben is található bennünket érdeklő cikkek. Ez 1980-ban jelent meg.

Az antifasiszta ellenállási mozgalom csúcán helyet foglaló fegyveres harc, a partizán küzdelmek területünkön, a Dráva-szögben, illetve a Dráva mentén folytat, a kutatás jelenlegi állása szerint. Ezen a részen a legjelentősebb tevékenységet a Petőfi Sándor nevét viselő partizánzászlóalj fejtette ki, amely később partizán brigáddá szerveződött. Óróluk több kisebb feldolgozás mellett egy összefoglaló könyv jelent meg 1969-ben Baki Ferenc–Vebel Lajos tollából. Még egy feldolgozó, **elemző** tanulmány látott napvilágot. Nagy Sándorné: A baranyai partizánharcok és ezek társadalmi feltételei címmel 1961-ben.

Megyénk munkásmozgalmában meghatározó szerepet játszottak a bányászok. Második világháború alatti tevékenységükkel, az ellenállásban való részvételükkel összefoglaló feldolgozás szintjén Szekeres József foglalkozott a Magyar bányamunkásság harcai 1934–1944 című munkájában. Ez a könyv 1970-ben jelent meg.

Az utóbbi évek kutatásai hozták felszínre azt a felismerést, hogy az úgynevezett passzív ellenállást sem szabad a vizsgálódás körén kívül rekeszteni. Az adott körülmények között, a német megszállás időszaka alatt különösen nagy jelentőségre tett szert a nemzeti vagyon megmentésére irányuló erőfeszítések a munkásság részéről. A gyári, üzemi ellenállás részproblémájáról csak gyér jelzések állnak rendelkezésünkre. Pécs gyáiról elkészült monografikus feldolgozások alig, vagy egyáltalán nem említik az ott folyt ellenállást. Valószínű, hogy a források gyér volta akadályozta meg a szerzőket a téma részletesebb bemutatásában.

Témánk vizsgálati körét ki kell terjeszteni az úgynevezett „polgári” ellenállásra is. Mivel ez nem a munkásmozgalomból fakadt, helytörténészeink erre eddig nem fordítottak gondot.

Az a kérdés fel sem merülhet, hogy szükséges-e ezen a területen is munkálkodnunk, a kutatóknak erőfeszítéseket tenni. A népi-nemzeti összefogást hirdető népfrempolitika koncepciója alapján igen is kell ezekkel a csoportokkal is foglalkozni. Ezek a polgári rétegek és csoportok a fasizmus elleni harcban nemcsak útitársak, de szövetségesek és bajtársak voltak. Így mindenképpen indokolt, hogy antifasiszta tetteik helyet kapjanak az ellenállási mozgalom történetében.

Országos szinten néhány cikken kívül nem foglalkoztak a parasztság háború ellenes, végeredményben antifasiszta tevékenységével, állapította meg Gazsi József

1979-ben írt összegező tanulmányában. Megyénkben meg még ennyi sem történt ez irányban. Jóllehet, ennek az osztálynak ilyen irányú tevékenysége nem volt olyan méretű, súlyú, hogy nagy erőket kellene koncentrálni ennek feltárására, azonban teljesebbé tenné az ellenállásról alkotott képünket.

A helyi források nem adnak lehetőséget teljes mértékben arra, hogy felderítsük a pécsi IV. honvédkerület, illetve a pécsi helyőrség tisztikarának, legénységének körében mennyire volt meg a németellenesség, mennyiben szolgálták az ellenállás ügyét. Mert hogy volt közöttük antifasiszta, arra néhány visszaemlékezés, illetve dokumentum utal, amit Fehér István közöl az 1972-ben kiadott Politikai küzdelmek a Dél-Dunántúlon 1944–1946. című monográfiájában. Itt csak a központi forrásgyűjtemények alapos, s ezért időigényes feltárásával tudnánk eredményt elérni. S mindenképpen az egykori tisztek, sorkatonák megszólaltatásával kellene az erre vonatkozó forrásainkat kiegészíteni.

A magyar ifjúság, diákság németellenes magatartásáról országos szinten születtek forráskiadványok, feldolgozások. Azonban ennek ellenére sem ismert még a „Magyar Ifjúság Szabadságfrontja”-t alkotó szervezetek, így a pécsi egyetemi ifjúság ez irányú tevékenysége, illetve az ezt megelőző – tehát 1944. november 7. előtti időszakban kifejtett működésük a Szabad Diákmozgalom keretében. Egy nagyobb lélegzetű önálló mű, „A magyar diákok szabadságfrontja” (megjelent 1983-ban) említi, hogy a vidéki egyetemi városokban, így Pécsen is, erős ellenállási góccok alakultak ki ennek a mozgalomnak a keretében. Az 1981-ben megjelent Tanulmányok Baranya megye ifjúsági mozgalmának történetéből című kötetben Tegzes Ferenc vázlatosnak mondható összefoglalását adja a pécsi ifjúság második világháború alatti magatartásának, antifasiszta tevékenységének.

Mind közismert, megyénk lakosságának összetétele nagymértékben vegyes volt. Az itt élő nemzetiségeknek az ellenállásban játszott szerepéről mind ez ideig csak a németeket vizsgálták meg a történészek. Igaz, hogy az teljesnek mondható. Fehér István két kiadványa is foglalkozik behatóan a hazai németiség antifasiszta mozgalmával. A Hűség a Hazáért a Volksbund ellensúlyozására jött létre és tömörítette magába a hazafias érzelmű németiséget. Fehér István a már említett könyvében és a Nemzetiségi Füzetek 4. számaként 1983-ban megjelent A bonyhádi hűségmozgalom történetéhez című feldolgozásában mutatta be részletesen ennek a progresszív mozgalomnak a történetét. Komanovics József foglalkozott még evvel a kérdéssel egy tanulmányában a Janus Pannonius Múzeum 1969–70. évkönyvében.

Ahhoz, hogy az antifasiszta mozgalmat, a fegyveres ellenállást a maga valóságos helyzetének megfelelően tudjuk értékelni, hogy miért volt olyan, amilyen, vizsgálni kellene a másik oldalt is. Fel kell tárni a fasiszta elnyomó apparátus működését, a Gestapó, SS, SD működését hazánk területén és a csendőrnnyomozók tevékenységét. Be kell mutatni ezek bénító hatását a lakosságra, a baloldali mozgalmakra. Ennek keretében kell figyelmet fordítani a partizánelhárítás megszervezésére tett intézkedésekre is. A már megjelent feldolgozásokban „nem paprikajancsik bukkannak fel, hanem a fasiszmus elnyomó gépezeteinek félelmetes szervei és figurái” – állapította meg Gázi József. Területünkön ezt a kérdést egyedül Fehér István vizsgálta az 1972-ben kiadott könyvében.

Áttekintve az eddig elért eredményeket, számot adnánk a kézirat megírásának időpontjában (1984. június) folyó munkákról. Elkészült a kézírata és lektorálás alatt van megyénk munkásmozgalmát bemutató monográfia, melynek bennünket érintő fejezetét Szűts Emil készítette el. Az eddigi kutatásokat összegező, sok új vonást felvonultató elemző mű jelenik meg az ő tollából, várhatóan 1985-ben. Folyamatban van a megyei pártbizottság és a levéltár összefogása alapján az ellen-

állási mozgalom első vonalában tevékenykedett személyek visszaemlékezéseinek hangszalagra való rögzítése, illetve emlékeik megírására való felkérésük. Ebből az anyagból a tervek szerint 1985-re egy életrajzi kötet lát napvilágot. 1984 novemberében jelenik meg egy tanulmánykötet, melyben egy dolgozat ad áttekintést városunk és megyénk antifasiszta ellenállási mozgalmáról, Tegzes Ferentctől, egy tanulmány a hűségmozgalommal foglalkozik Fehér Istvántól. Mindkét tanulmány természetesen csak a terjedelem adta korlátok közt foglalkozhat a témával. Ugyanebben a kötetben jelenik meg a megyei könyvtár két munkatársa, Kerekes Imre és Szakács Sándor összeállításában egy bibliográfia, amely azonban csak az önállóan megjelent köteteket mutatja be. A megjelenő kiadvány címe: „Tanulmányok Baranya megye és Pécs város történetéből 1938–1950”. 1985-ben jelenik meg egy országos kiadvány, az antifasiszta és ellenállási mozgalom lexikona, melyben területünket érintő szócikkek is találhatóak lesznek szép számmal.

Az eddig elért eredmények és a folyamatban lévő munkák mellett is úgy érezzük, hogy volnának még megoldásra váró feladatok. A továbbiakban ezeket tekintenénk át.

Mindenek előtt, függetlenül a már elkészült vagy elkészülés alatt álló összefoglaló munkáktól, folytatni kell az írott források felkutatását, összegyűjtését, mind a helyi levéltárban mind az országos gyűjtőkörű levéltárakban. Itt elsősorban a Hadtörténeti Intézet Levéltárára és a Párttörténeti Intézet Archivumára gondolok. De a megye pártarchívumát sem szabad kihagyni. Az így feltárt források megjelenését biztosítani kellene. Ezt a feladatot hazánk felszabadulásának 45. évfordulójára véleményem szerint el lehetne végezni. Ennek a munkának tudományszervező, irányító feladatát a levéltár vállalhatná magára, bevonva fővárosi kutatókat is. A szóbeli visszaemlékezések gyűjtését a továbbiakban sem szabad abbahagyni. A hangszalagra történő rögzítés munkáját folytatni kell, de most már a második-harmadik vonalbeli szemtanúkra, részvevőkre is figyelmet fordítva. Ugyanakkor szorgalmazni kellene, hogy minél többen írják meg emlékeiket. Erre véleményem szerint a legjobb mód egy pályázat meghirdetése lenne alkalmas a helyi sajtó útján. Így sok olyan személy is előtérbe kerülne, aki eddig nem tartotta fontosnak, hogy a nyilvánosság elé tárja hajdani, az akkori körülmények között jelentősnek minősülő tettét. Ez talán azokat is megszólalásra bátorítaná, akik az adott szituációban nyugati szervezésű tevékenységre kaptak megbízást. Nem szabad róluk sem hallgatni, mert a legtöbb ilyen jellegű munkában részt vevő személy a fasizmus elleni harcra való bekapcsolódás lehetőségét kereste. Az ő tevékenységük is az antifasizmus része. Ennek a munkának a gazdája a megyei pártbizottság vagy az ellenállók szövetségének baranyai szervezete lehetne. Erre a munkára minél előbb és minél nagyobb energiával koncentrálni, mivel ezek a másodlagos források az idő múlásával sajnos fogyatkoznak. Így pótolhatatlan kincsek mennek veszendőbe, tudunkkal és a szemünk előtt. Az így rendelkezésre álló visszaemlékezés-gyűjtemény is meg kellene jelenteni, hasonlóan a „Tanúságtevők” sorozathoz.

Nem lenne érdektelen egy antifasiszta, ellenállástörténeti helyi bibliográfia összeállítása sem, amelyben a folyóiratokban, újságokban megjelent teljes anyag kapna helyet, az önállóan vagy tanulmánykötetekben megjelent művek mellett. Ezt a feladatot a megyei könyvtár is felvállalhatná.

Mindezen tennivalók megoldása mellett, ezekre épülve időszerűnek tűnik a 45. évfordulóra megjelentetni megyénk, városunk antifasiszta ellenállási mozgalomának elemző, minden oldalra kiterjedő szintetizáló feldolgozását. Ez természetesen csak akkor válna lehetségessé, ha a fentebb említett alap kutatások már felszínre hozták a forrásokat, egy-egy részterület bemutatása megtörtént.

Kutató, feldolgozó munkánk alatt szem előtt kell tartanunk azt az elvet, hogy semmilyen, szemünk elé kerülő, az antifasiszta tevékenységre vonatkozó adatot nem szabad eltúlozni, de nem is szabad elhallgatni bármilyen kicsinyes okok miatt. A téma tudományos vizsgálata és eredményeinek közzététele nagy lehetőséget kínál ifjúságunk tudatformálásában, a hazafias nevelés nagymértékben tudja hasznosítani az elődök példamutató helytállását a nehéz időkben. Ennek a munkának az elvégzésére annál inkább is szükség van, mert hazánk lakosságának kb. 58⁰/₀-a nem rendelkezik közvetlen tapasztalattal, élményanyaggal ezckről az időről. Népünket és fiataljainkat olyan ideákkal vértézhajthatjuk fel, mint a haza és haladás szeretete, az emberi méltóság tisztelete, a baráti internacionalista összefogás és a zsarnokság gyűlölete.

**EGY „ELFELEJTETT” SZAKASZÁRÓL
A BARANYAI TELEPÍTÉSEKNEK
(1948 SZEPTEMBER–1948 DECEMBER)**

Talán ma már eléggé köztudottan a második világháború utáni telepítések Magyarországon is és Baranyában is több mint négy évig elhúzódtak. (1944 vége–1948 vége.) E folyamaton belül „helyi szín”, hogy az első kitelepítő kormányrendelet alapján Baranyából – az országtól eltérően – a németiség zöme nem 1946-ban, hanem 1947-ben települt ki, s ezzel összefüggésben nem Németország amerikai, hanem szovjet övezetébe távozott.¹ A megye épp úgy egyik célállomása volt a megnyugvást, házat, földet találni – kapni – igyekvő szomszédos országokból érkezett magyar menekültek kisebb-nagyobb csoportjainak, mint a földreform-rendelet után meginduló országon belüli népmozgásnak, az ún. belső településnek.² Ezeknek, s az 1947 áprilisában meginduló szlovákiai magyar telepítésnek is előfeltétele az itteni német lakosság kitelepítése volt. Kitelepítés nélkül a magyar kormány többek között képtelen lett volna a felvidéki magyarság legalább anyagi tekintetű – viszonylagos – kárpótlására.³ (Feltéve természetesen, hogy feltétlenül fogadni kellett őket.)

A megyei németek kitelepítése – nagy szünetekkel – 1948 júniusáig tartott, de 1947 végétől már másik kormányrendelet alapján. A két év alatt keletkezett, alsóbb szintű módosításokat összefoglaló, új szabályozás megalkotásának a legfontosabb oka – egyéb tényezők mellett – kétségtelenül a németlakta vidékeknek rendkívül rossz gazdasági helyzetbe kerülése volt.⁴ A német lakosság egy részének a megnyerését szolgálta, hogy a rendelet egységesen mentesítette a kitelepülési kötelezettség alól, az egyébként is törvénytelenül felhasznált, 1941-es népszámláláskor magyar nemzetiséget és német anyanyelvet vallott lakosság, az ún. „anyanyelvűek” legtöbb méltánytalanságot elszenvedett rétegét. (Feltéve, hogy nem volt eltartottja egy kitelepítésre kötelezettnek.) A megélhetésükhöz szükséges javakat is biztosította számukra e törvény, de csak azt. Ami ezen felülnek ítéltetett az vagyonekobzás alá esett.⁵ Ennek végrehajtását azonban a még fél évig tartó kitelepítés egyelőre szükségtelenné tette.

Nagyjából a németek kitelepítésének befejeződésével egyidőben Magyarország ismét több ezer felvidéki magyar család további átvételét és elhelyezését vállalta magára.⁶ Nem tudni, hogy milyen erők hatására ment bele a politikai fordulat napján a kormány egy ilyen rendkívül hátrányos akció lebonyolításába. Mert igaz ugyan, hogy az említett kormányrendelet kilátásba helyezte az „anyanyelvű” németek szükség esetén történő vagyonekobzását, összehelyezését, ennek ellenére – legalábbis Baranyában – 1948 nyaráig a zömük helyben maradt, ingóságait nem zárolták, vagyis birtokban maradtak. A német kitelepítés lezárulásával talaját veszítette az a csehszlovák részről hangoztatott követelés, hogy Magyarország a né-

metek házaiba helyezze el a kitelepített magyar kisebbségét. A Szovjetunió álláspontját a „lakosságcsere” folytatásának ügyében – nézetem szerint – már önmagában a további „németátvétel” felfüggesztésével kifejezésre juttatta. Ezekből pedig a magyar kormány viszonylagos döntési szabadsága következik. Nem feltételezzük, hogy az adott magyar vezetés pusztán elfogultságból telepített össze csaknem 700 német családot, így marad a kényszerhelyzet feltételezése, legalábbis részben. Felvetődik a kérdés, hogy a Szlovákiában maradó magyarsághoz viszonyítva elenyésző számú felvidéki – „anyanyelves” német összetelepítés árán történő – befogadása arányban állt-e, arányban állhatott-e akármilyen csehszlovák viszontígérettel? Jelentett-e ez tényleges segítséget a Szlovákiában maradtaknak?

Nem változtat ezen alapvetően az a tény sem, hogy lényeges különbségek voltak az 1947-es, illetve az 1948-as német összetelepítések között. Az elsőt a kitelepítésre kötelezettekkel szemben, az elszállítást megelőző szükséghelyzet – a felvidékiek szünet nélküli érkezésének – hatására hajtotta végre a kitelepítést is intéző apparátus. (A végrehajtást is ugyanazok a megkötések jellemezték, mint a kitelepítést.) A második összetelepítés, miként az új kormányrendelet ismertetésénél már láttuk, a kitelepítés alól mentesített „anyanyelveseket” érintette. Egyébként szintén felvidéki elhelyezésre alkalmatlannak ítélt házat kaptak, de ők nem ideiglenes elhelyezésre, hanem végleges juttatásként. Nyilván nem vigasztalta őket, hogy a megélhetésükhöz szükséges – legfeljebb 10 kh – földmennyiséget is biztosítani kellett számukra. Az sem változtatott a lényegen érdemben, hogy elhelyezésüket, mivel a kitelepítő szervezet is megszűnt működni, a Földhivatal Telepítési Osztálya intézte. A szlovákiai magyarok mellett tehát 1948 második felében a legnagyobb telepescsoportot az „anyanyelvesek” képezték. A Telepítési Osztály keblében a Wéber-féle németelhelyezési csoport végezte juttatásukat.⁷

A kitelepítő időszak alatti utolsó körzetesítés – 1947 december – még valamennyi németlakta községet érintett a megyében. Az „anyanyelvesek” felmérése, illetve összetelepítése már csak a nagyobb lélekszámú községekre terjedt ki.⁸ A 64 község három centrum körül helyezkedett el: Dunaszekcső, Németbóly és Villány körül.⁹ Mivel a kitelepítés alatt ismét nem volt tartalékolás, miként 1946-ban, és mert a nagy, betelepítésre alkalmas házakból kitelepített „anyanyelveseket” is el kellett helyezni, különösen fontosá vált a kiürítendő, illetve a már rendelkezésre álló ingatlanok pontos felmérése. (A kitelepítés alatt ennek nem volt jelentősége.) A telephelyfelkutató tisztviselőknek külön kellett osztályozniuk a lakás céljára szolgáló és külön a gazdálkodáshoz szükséges épületeket. A lakóépületek osztályozása nagyság szerint római számmal, minőségük alapján pedig betűvel történt I–IV-ig, illetve a–d-ig. A gazdasági rész pedig annak alapján, hogy hány holddal rendelkező birtokos elhelyezésére szolgál, arab számmal 1–4-ig, míg a minősége a–d-ig szintén betűvel volt jelölendő.¹⁰ Az előkészítő vagy németelhelyező csoport nemcsak az említett juttatást végezte, hanem az ezt megelőző kiköltöztetés is a feladatukat képezte.

A határozott utasítás ellenére is megtették Wéberék nem egyszer, hogy olyan házakat ürítettek ki, amelyek felvidékiek elhelyezésére nem voltak alkalmasak. A Földhivatalnak megküldött értékelő lapokon persze ezek az ingatlanok jó minőségű, magas osztályzatú telephelyekként szerepeltek. Pécsváradon a Földhivatal vizsgálata szerint a házak 50⁰/₀-a a minősítés ellenére nemhogy felvidéki, de „anyanyelves” német elhelyezésére is csak szükségből feleltek meg.¹¹ Az ellenőrzést az a heves tiltakozás indította el, amely akkor tört ki, amikor a felvidékiek beköltöztek, vagy inkább beköltöztek volna leendő házaikba. De az is előfordult, hogy elkészült a házosztályozás, a papírok megérkeztek a fogadó állomásra, s onnét – ab-

ban a jogos tudatban, hogy evvel párhuzamosan a házak is megürültek – már irányították is oda a szlovákiai magyarokat. Amikor pedig megérkeztek kiderült, hogy az „anyanyelves” németek még ki sem költöztek. Kénytelenek voltak a szabadban tölteni az őszi éjszakákat, mert az előkészítő csoport vagy nem küldött értesítést a lakóknak, vagy egyszerűen nem akarta kitenni őket. Ilyenkor ez a feladat is a betelepítő csoportra hárult.¹²

A fellebbezések mellett az összetelepítésre kijelölt „anyanyelvesek” éltek azzal a lehetőséggel, hogy ingó és ingatlan vagyonukat felajánlották a helyi földműveléssel foglalkozóknak. Így mint azok kezelői, bérlői nemcsak hogy védelmet nyertek, hanem tulajdonképpen birtokban maradtak, elkerülték az elkobzást.¹³ (Csak Pécsváradon három ilyenre volt példa.) Persze az, hogy a földhivatali szerveknél ez a lazaság kialakulhatott, az nyilvánvalóan összefüggésben volt a politikai fordulattal, illetve a vele járó viszonylagos közönnyel a telepítések iránt, másrészt pedig a nagyarányú személycserékkel ilyen szerveknél együttjáró szakmai színvonalalossággal, vagyis hozzá nem értéssel. Pozitívnak tekinthető viszont – azzal együtt, hogy itt sem lehetett teljesen kizárni a visszaélés lehetőségét –, hogy a népi szervek javaslata döntötte el, mely érintett „anyanyelvesek” maradhassanak helyben szülőhelyükön, s kiknek kelljen átköltöznie elhelyezésük érdekében másik községbe. Az OF utasította a végrehajtó szerveket, hogy az áttelepített német anyanyelvű lakosságot minden esetben olyan helyre költöztesse, amely a maguk és családjuk körülményeinek megfelel. De az áttelepítésnek általában is az emberi szempontok figyelembe vételével kellett történnie.¹⁴

1948 utolsó harmadában csak Baranya megyébe több felvidéki magyar család érkezett – majdnem 700 –, mint az ezt megelőző egyéves kitelepítési periódusban.¹⁵

JEGYZETEK

1. Pécs város és Baranya vm. Nemzeti Bizottságának jegyzőkönyve 1947. április 17. – Dr. Boda Géza felszólalása és Új Dunántúl 1947. július 18. – Rákosi Mátyás bejelentése. 2. Dr. Kolta János: Baranya megye és Pécs város népesedése 1869–1968. Pécs m.-i jogú városi T. V. B. Műv. O. Pécs, 1968. 70–91. p. 3. Cseresnyés Ferenc: Baranyai telepítések és telepessérelmek 1947–1948-ban. – Kézirat. 4. B. m. L. P. v. és B. m. NB-nak jkv.-e – 1947. ápr. 17. – MÁK Kirendeltség iratai I. Id. – 66/1947. sz. alatt. Alispáni ált. ir. 3506/1948. sz. alatt. 5. A törvényt idézi, értékeli Komanovics József: A hazai németiség helyzetét szabályozó rendelkezések és ezek végrehajtása a felszabadulást követő években (1945–1950) In.: Baranyai Helytörténetírás 1978. – A Baranya megyei Levéltár Évkönyve 1979. – 562. p. 6. Szabó-É. Szőke: Adalékok a magyar-csehszlovák lakosságcsere történetéhez. Valóság 1982/10. szám. 7. B. m. L. MÁK Kir. ir. I. 2. d. – A Telepítési Osztály felépítése. 1948. augusztus 17. 8. Uo. Telepítési kerületek – 1948. aug. 24–25-én. 9. Uo. 10. Uo. Földhivatali belső utasítás – 1948. aug. 25. 11. B. m. L. MÁK Kir. ir. VIII. 9. d. – Szn. 12. Uo. 13. Uo. 14. Lásd a 10. sz. jegyzetet! 15. B. m. L. MÁK Kir. ir. VII. 8. d. Szn-i összesítés.

TÁNCICS MIHÁLY ÉS AZ 1848-AS PARASZTMOZGALMAK DÉL-DUNÁNTÚLON

„Minek kell a nevelés eredményének lennie? hogy a társadalomban mindenki tudja jogait, teljesítse kötelességét, ismerje meg, mi az igazság, hogy a szerint cselekedjék . . .”

(Táncsics)

A márciusi forradalom eseményeit, a független magyar felelős minisztérium alakítását, az országgyűlés évenkénti összehívását és a népképviselőket, a közteherviselést, a sajtószabadságot, az úrbériség eltörlését, az ösiség megszüntetését és még sok más fontos rendelkezést tartalmazó március-áprilisi törvények kihirdetését követően a hivatalos Magyarországon elégedettség vett erőt. A kitörő lelkesedés közepette a legtöbben még nem látták, hogy az egységes nemzet még csak szavakban létezik, az ország túlnyomó többségét alkotó egykori jobbágyságot csak részben, többnyire csak papíron rendeződött. Az újonnan választott, liberális vezetésű megyéket és a Független Magyar Felelős Minisztériumot meglepetésszerűen érte a paraszttömegek elégedetlenségének a híre. A történeteket a helyszínen, majd bírósági eljárások keretében vizsgálták meg, ezek során látott napvilágot a radikalizálódott parasztság igazi igénye és bontakozott ki Táncsics szerepe.

Táncsics szemlélete az utolsó három év alatt igen sokat fejlődött. Az 1846-ban megjelent „Népkönyv” c. munkájában még alkudozik, latolgat, alternatívákat állít fel a váltságdíj melletti és az ingyenes örökváltság érdekében, de már ekkor meghatározza a következő, az 1847/48-as országgyűlés egyik általa óhajtott programjaként a kötelező, ingyenes örökváltság kimondását. Az 1846/47 telén írt „Nép szava Isten szava” c. kéziratában, majd az 1848-ban megjelent „Munkások Újsága” hasábjain azonban már nem alkudozik, hanem követeli a váltságdíj nélküli felszabadítást. Követelésével túllép a márciusi törvény rendelkezésein, hiszen ott megmaradt a váltságdíj, bár ezt az állam lett hivatva, egyelőre meg nem határozott módon viselni.

A megvalósítandó politikai programként hangoztatott elvek és a kihirdetett jogszabályok, valamint a gyakorlati végrehajtás között ellentmondás keletkezett, emiatt az érintettek körében feszült helyzet alakult ki. A parasztságot a szolgáltatások azonnali megszüntetését várták, de a részletkérdések még kidolgozatlanok voltak, vagy a következő országgyűlés döntésétől függtek. A nem teljes körű felszabadítás is az elégedetlenség forrása volt, sokan nem is tudták, hogy a törvény rendelkezései alkalmazhatók-e rájuk. A bizonytalanság feloldására, az érdekeltek tájékoztatására Táncsicsot kérte fel Szemere Bertalan belügyminiszter, kikötve, hogy a törvény magyarázatán ne lépjen túl. Táncsics ezt nem vállalta, hanem hitvallását érvényesítve fordult sorstársaihoz.

Tevékenységének hatása bizonyíthatóan a dél-baranyai népgyűléseken és a Somogy megyei földfoglalások idején érvényesült. A hivatalos népképviselői követválasztások előtt, 1848. május 29-én a Siklós melletti Sándor-hídjánál és Csepelyen (Drávacsepely) spontán módon népgyűlést hívtak össze, melynek tárgya nép-

képviselővé történő jelölése volt. A vizsgálat során meghallgatott tanúk – akik a népgyűlések résztvevői és szónokai közül kerültek ki – mondták el véleményüket Táncsicsról és saját elképzeléseikről. Már itt megfogalmazták utasításukat, saját szóhasználatukban „mikívánságunkat”.

A Sándor-hídjánál tartott népgyűlés összehívója és szónoka Tarnóczi Dániel nagyharsányi bíró követnek „... legérdemesebbnek találná Táncsicsot, kit a nép Munkás című lapjából már esmér...’ Arra a kérdésre, hogy milyen vallású az általa ajánlott, nem kis humorral válaszolta „... a gyülekezetnek általam ajánlott Táncsics Káthéjából (a Népkönyvből) olvasok néhány cikket, s akkor megismerdik vallását”. A jelölésnek ezután már nem volt akadály.

Csepelyen Láng Ferdinánd uradalmi tiszt, a népgyűlés egyik kezdeményezője és szónoka is Táncsics emberi tulajdonságairól és társadalmi helyzetéről szolt, akit a Munkások Újsága c. lapból ismert. A másik kezdeményező és szónok, Munkácsi Albert református lelkész ugyancsak felolvasott a lapból. Ellene lázítás gyanúja miatt eljárást is kezdeményeztek, ugyanis a kincstári jövedelmek megszüntetését hirdette. Gyakorlati ismerete erről nem volt, ezért véleményét az általános jogegyenlőség elvére alapította.

A vizsgálati anyagból megállapítható, hogy Csepelyen a szónokok nemcsak névszerint hivatkoztak Táncsicsra, nemcsak felolvastak írásaiból, hanem érveléseit már sajátjukként használták: „Gróf Batthyányi Kenteknek semmi mást mint szomszédjuk. Ő közte és Kentek között meg szünt minden viszony örökre.” „Kenteknek éppen úgy szabad bort mérni falujokban, mint gróf Batthyányinak, ha azon faluban háza van.” „Azt mondják, hogy az eltörölt Urbér a volt földesuraknak meg térítették, miért? azért mert a Kentek nyakán századokig zsarnokoskodtak... Ha ezeket felszámoljuk több száz milliókra rug – ezzel már minden régen le van fizetve sokszorosan.” Ilyen útravalóval küldték a népképviselővé megválasztott Táncsicsot az országgyűlésre és ezeket kéri tőle számon nemsokára reményeik be nem válásakor.

A parasztság hangulata annak a földesúrnak a birtokán vált ilyen elkeseredetté, aki az örökváltság ügyének a legutolsó tíz évben egyik legodaadóbb híve volt, aki a borostyánkői és siklói uradalmához tartozó mintegy két tucat faluval már 1844-ben és 1847-ben örökváltság szerződést kötött. A leghaladóbb szellemű földbirtokosok között tartották számon, mint a liberális ellenzék egyik vezérét, Batthyány Lajos és Kossuth Lajos közvetlen harcostársát. Írásaiban Táncsics is elragadtatással emlékezik meg róla. Május elejétől Baranya nagy lelkesedéssel fogadott főispánja, a Délvidék védelmének egyik szervezője. Mi történhetett néhány hét alatt, hogy a hangulat ennyire ellenc fordult? A fentiek alapján könnyen megadható a válasz. Az örökváltság szerződés útján, váltságdíj ellenében történő megvalósítása a márciusi törvények alapján is túlhaladottá vált. Tulajdonképpen saját tevékenysége fordult ellene, mert ő volt az aki a Főrendiházban a törvénytervezetet a konzervatívok támadásai ellen megvédte és ezután lett az szentcsíthető. Táncsics agitációja a törvény szövegén is túlmutatott, az egyébként is érzékeny talajban forradalmi hangulatot váltott ki.¹

Táncsics hatása Somogy megyében, Nagybajomban április 21-én történt önkéntes földfoglalás alkalmával fedezhető fel, amikor a hatóság által elkövetett beavatkozás miatt fordul panasszal Deák Ferenc igazságügyminiszterhez. Hasonló megmozdulás volt e napon Csokonya, Komlósd, Újnép, Hizedrehely, Aracs, Jákó és Dobsza községekben is. Sárdon a vásári helypénzek fizetését tagadták meg. Az ellenük fellépő őrmesternek „... itt nem parancsol a kend főbírája” mondták augusztus 7-én, a Táncsics-féle megszólítást használva. A vásári forgatagban hang-

zott el a közhangulatot igen jól jellemző mondat: „Tegye fel kend a sapkáját, ne süvegelje kend az esküttest, egyenlő már minden ember . . .”

Tolnában és Zalában ilyen közvetlen bizonyítékot hatásának érvényesülésére nem találunk, de az itteni megmozdulások is megfelelnek az általa hirdetett követeléseknek és hasonlóak a baranyai és somogyi eseményekhez. Kömlődön a szabad hús- és bormérést gyakorolták, Varasdon a közös legelőről elhajtották az uradalom állatait. Kétyen a zsellérek tagadták meg szerződésbeli szolgáltatásaikat, Bátán a holt dunai réteget vették birokba és folyamatosan gyakorolták a halászatot és a bormérést, Hőgyészen a község saját maga részére szedte a hetivásár helypénzeit. Zalában sem engedték sok helyen az uradalmak állatait a közös legelőre. A robotot Nemtiben és Bánokszentgyörgyön még a törvény szentesítése előtt megtagadták. Keresztúron az úrbéri rendezéskor a földesúrnak ítélt földeket is birtokba vették. Kanizsán bort és húst mértek szabadon.²

A követnek megválasztott Táncsics munkáját megbízói figyelemmel kísérték. Az országgyűlés azonban az örökválság kérdésében nem lépett tovább. Kossuth szerint a veszélyben lévő haza érdeke sürgetőbb kérdések megoldását igényli. A siklósi választók várákozása türelmetlenségbe csapott át és most ők kérték számon Táncsictól az általa meghirdetett program megvalósítását: „Hallja Kend Táncsics!

Mi úgymint a kend választói, kendbe nagy bizodalunkat vetettük, midőn kendet megválasztottuk követünknek, azért, mert kend nekünk sokat ígért; de a sokbul – mint a kend újságjából látjuk – még csak valami sem lesz . . . Azt mondják ugyan: a haza veszedelemben van, de hogy kié az a haza, vagy hogy mit tartunk magunkénak, mi, kik Magyarországnépei vagyunk? micsoda javadalmakban részesülünk? arról úgy látszik kerülik kendtek a beszédet . . . Kendtek aligha ismét rá nem akarnak bennünket szedni.”

Ömlik a panasz és a vád, melyben Jellasics horvátországi agitációjának motívumai megtalálhatók, majd hét pontban megfogalmazzák követeléseiket is, az úri tartozások örökre történő eltörlését, az uraság a majorsági földeken kívül más területet ne vehessen birtokba, a vizeket azok használhassák akiknek a határába esnek, az erdőket a határban levő földek arányában osszák el, az úgynevezett úri jogokat (korcsmáltatás, húsvágás, ser- és pálinkafőzés, téglágetetés, vadászat, halászat, madarászat) minden birtokos szabadon gyakorolhassa, a közmunkákat az adókból valósítsák meg.

A követelés, akárcsak Táncsics egyre radikálisabbá vált nézetei, nem állt a realitás talaján, de a forradalmi helyzetben ez el sem várható. Sokkal inkább, hogy felszínre hozza az elnyomottak valódi érdekeit és kifejezze igazságérzetüket, hogy ennek megfelelően cselekedhessenek. Táncsics és követői az effajta követelménynek megfeleltek, a parasztság szociális és politikai fejlődéséhez mintegy százéves programot adtak.

JEGYZETEK

1. Táncsics szerepének megítélése és a dél-baranyai parasztmozgalmakban betöltött szerepéről elmondottak a szerző Táncsics Mihály és Batthyány Kázmér c. előadásán alapszanak. Elhangzott a Táncsics-émlékkülésen Tatán 1984. május 7-én. Kézirat. 2. A Somogy, Tolna és Zala megyékre vonatkozó adatokat Ember Győző: Magyar parasztmozgalmak 1848-ban, Budapest, 1849. c. Kanyar József: Harminc nemzedék vallomása Somogyról, Kaposvár Évszázadokon át. Tolna megye Történetének olvasókönyve. Szerk. K. Balogh János, Szekszárd 1978. c. munkáiból vettük.

IRÁSOK MARTYN FERENC RŐL

(Bibliográfia)

Az alábbi bibliográfia a Martyn Ferencről megjelent írárok (könyvek és azok visszhangja, könyvrészletek, katalógus-előszók, tanulmányok és cikkek) jegyzékét tartalmazza. Az adatok összegyűjtésekor teljességre törekedtünk, s a csaknem kétszáz tétel minden korábban közölt Martyn-bibliográfiánál bővebb anyagot ölel fel. Ugyanakkor jól tudjuk, hogy a bibliográfiának hiányosságai is vannak: jóformán teljesen hiányoznak a harmincas évek adatai, valamint a Martyn művészetéről külföldön, főként francia és spanyol nyelven megjelent kritikák. (Martynra soha nem volt jellemző az „önadminisztrálás”, nem tette el, nem őrizte meg a művészetével foglalkozó írásokat.) A bibliográfia lehetséges hiányai, reméljük, éppen a további kiegészítésre, az adatok pótlására ösztönöznek.

Az adattár fölépítése az időrendet követi. Az éveken belül előbb a könyvek (és ismertetésük), a könyvrészletek, a katalógus-előszók állnak, majd a periodikákban megjelent írárok következnek a periodikák címének ábécé-rendje szerint. A bibliográfiába azokat a tételeket is fölvevük, amelyeknél az írás leelőhelyére vonatkozó néhány elhanyagolható adat hiányzik. A Martyn művészetével foglalkozó tanulmányok után a róla szóló, illetve neki ajánlott versek jegyzékét a költők betűrendjében közöljük. A bibliográfiában a szokásos rövidítéseket használtuk.

Az adatgyűjtés 1983. dec. 31-én zárult.

Martyn Ferenc írásai valamint a vele készített interjúk bibliográfiai adatainak összeállítása – a jelen munka folytatása – további könyvészeti feladat.

1911

RIPPL-RÓNAI József

Emlékezései. [† Beck Ö. Fülöp emlékezései.] Szépirodalmi K. 1957. 111. p.
[Első kiadás 1911.]

1928

P.[ÉTER] J.[ózsef]

A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága. = Pécs sz. kir. város Majorossy Imre múzeumának értesítője. 1928. 29–30. p.

1929

RABINOVSKY Máriusz

Művészeti relativizmus. = Nyugat, 1929. [nov. 1.] II. 564–566. p.

1941

Művészeti hetek, Pécs. 1941. jan. 4.–febr. 3. Országos Irodalmi és Művészeti Tanács. (Bp.) 1941. 112. p.

KÁLLAI Ernő

Martyn Ferenc művészete. = Pécs sz. kir. város Majorossy Imre múzeumának értesítője. 1941. 123–130. p. 2 t.

- 1945
FÓTHY János
Szabad nép – szabad művészet. = Kossuth Népe, 1945. máj. 25.
- 1946
KÁLLAI Ernő
Az elvont művészet első magyar csoportkiállítása. [A Képzőművészek Szabad Szervezetének helyiségében tartott kiállítás katalógusának bevezetője. Bp. 1946.] = Kállai Ernő: Művészet veszélyes csillagzat alatt. Corvina K. 1981. 343–348., 375–376. p.
- KÁLLAI Ernő
Martyn Ferenc kiállításához. = Köztársaság, 1946. okt. 23. 7. p.
- HAMVAS Béla
Martyn Ferenc gyűjteményes kiállítása a Képzőművészeti Főiskolán. = Sorsunk, 1946. 2. sz. 101–103. p.
- HÁY Károly László
Elvont művészet. Martyn Ferenc kiállítása. = Szabad Nép, 1946. okt. 22.
(i.)
Martyn Ferenc budapesti képkiallítása alkalmából. = Új Dunántúl, 1946. aug. 28. 2. p.
- 1947
HAMVAS Béla–KEMÉNY Katalin
Forradalom a művészetben. Absztrakció és szürrealizmus Magyarországon. Misztótfalusi, 1947. 97–103. p.
- KÁLLAI Ernő
Martyn Ferenc művészete. [Bevezető Martyn Ferenc kiállításának katalógusához. Bp. 1947.] = Kállai Ernő: Művészet veszélyes csillagzat alatt. Corvina K. 1981. 362–363., 376. p.
- NIKELSZKY Géza
Martyn Ferenc művészete. = Dunántúli Népszava, 1947. okt. 5. 5. p.
- 1948
GACHOT, François Martyn. = Alkotás, 1948. 1–2. sz. 24–25. p.
Martyn Ferenc Dózsa-arcképe. = Dunántúli Népszava, 1948. febr. 8. 7. p.
- RABINOVSKY Máriusz
Levél Martyn Ferenchez az absztrakt művészetről. = Sorsunk, 1948. 2. sz. 98–102. p. = Rabinovszky Máriusz: Két korszak határán. Corvina K. 1965. 132–137., 312. p.
- 1955
Martyn Ferenc kiállításán. = Dunántúli Napló, 1955. jún. 14. 4. p.
- 1957
Martyn Ferenc festőművész kiállítása „tizenöt év festményeiből”. 1957. október, Pécs, a járási tanács tanácstermében. Katalógus. Pécs. A Műcsarnok és a Janus Pannonius Múzeum kiad. Békési ny. Békéscsaba, 1957. 16. p. 7. t.
- SARKADINÉ HÁRS Éva
Martyn Ferenc festményei között. = Dunántúli Napló, 1957. okt. 13. 3. p.
- SARKADYNÉ HÁRS Éva
Gondolatok Martyn Ferenc művészetéről. = Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. 1957. 14–33. p.
- 1960
TAKÁTS Gyula
Hatvan rajz Cervantes Don Quijoté-jához. Kiállítási katalógus bevezető tanulmánya. Rippl-Rónai Múzeum. 1960. = Takáts Gyula: Martyn Ferenc Don

Quijote-rajzai. Jelenkor, 1960. 4. sz. 126–128. p. = Takáts Gyula: Képek és versek útjain. Kaposvár. 1961. 17–22. p. = Takáts Gyula: Egy kertre emlékezve. Szépirodalmi K. 1971. 241–248. p.

HÁRS Éva

Hatvan rajz Cervantes „Don Quijoté”-jához. = Művészet, 1960. 4. sz. 34. p.
PATAKY Dénes

Martyn Ferenc két rajzsorozatáról. = Művészettörténeti Értesítő, 1960. 4. sz. 296–304. p. [Klly. is.]

BIZSÉNÉ KOVÁCS Diana

Hatvan rajz Cervantes Don Quijote-jához. (Martyn Ferenc kiállítása a Rippl-Rónai Múzeumban.) = Somogyi Írás, 1960. okt. 58–62. p.

1962

KOCZOGH Ákos

Martyn Ferenc könyvillusztrációi. Kiállítási katalógus előszó. 1962.

Fejezetek egy életműből. [Martyn Ferenc irodalmi illusztrációit valamint porcelánműveit bemutató két kiállításról.] = Dunántúli Napló, 1962. dec. 24. 6. p.

LÁNCZ Sándor

Az új magyar Don Quijote. Martyn Ferenc illusztrációiról. = Élet és Irodalom, 1962. szept. 15. 8. p.

HAITS Géza

Martyn Ferenc illusztrációi Petőfi Apostolához. = Jelenkor, 1962. 5. sz. 674–676. p.

DÉVÉNYI Iván

Martyn Ferenc rajzai a Don Quijotéhoz. = Jelenkor, 1962. 6. sz. 803–805. p.

PÁTI Ferenc

Martyn Ferenc munkássága. (Az Apostol-kísérőrajzok megjelenése alkalmából.) = Somogyi Írás, 1962. júl. 57–64. p.

LANTOS Ferenc

Martyn Ferenc művészete. = Kézirat. 1962.

1963

SARKADINÉ HÁRS Éva

Martyn Ferenc rajzai Flaubert regényéhez. = Dunántúli Napló, 1963. nov. 10. 7. p.

VAYER Lajos

Martyn Ferenc könyvillusztrációi. = Jelenkor, 1963. 2. sz. 165. p.

BERTHA Bulcsu

Martyn Ferenc porcelánművei. = Jelenkor, 1963. 2. sz. 166–167. p.

MURÁNYI-KOVÁCS Endre

Martyn Ferenc rajzainak kiállítása. [A Kulturális Kapcsolatok Intézetének Dorottya utcai kiállítóhelyiségében rendezett kiállításról.] = Népszabadság, 1963. jan. 10. 8. p.

LÁNCZ Sándor

Ferenc Martyn. = Revue Hongroise, 1963, 7. sz.

KOCZOGH Ákos

Martyn Ferenc. = The New Hungarian Quarterly. 1963. X. 169. p.

1964

HÁRS Éva

Les monstres du fascisme. A fasizmus szörnyetegei. = Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. 1964. 329–338. p. [Francia és magyar nyelven.]

SARKADINÉ HÁRS Éva

Martyn Ferenc kísérőrajzai a Bovarynéhoz. = Jelenkor, 1964. 1. sz. 70–72. p.

BERÉNYI Zsigmond [Dévényi Iván]

Martyn Ferenc művészete. = Magyar Műhely [Párizs]. 10. sz. 1964. dec.

TÜSKÉS Tibor

Martyn Ferenc Mallarmé-illusztrációi. = Nagyvilág, 1964. 12. sz. 1878-1880. p. = Tüskés Tibor: Martyn Ferenc kísérőrajzai Mallarmé verseihez. Dunántúli Napló, 1964. aug. 23. 7. p.

1965

GADÁNYI Jenőné

Így történt. Magvető, 1965. 166., 192., 275., 301. p.

BERTHA Bulcsu

Martyn-kiállítás a Dürer-teremben. = Dunántúli Napló, 1965. márc. 14. vasárnap melléklet 1. p.

HÁRS Éva

Festőművészek a Zsolnay kerámiagyárban. [Martyn Ferenc porcelánművészetéről.] = Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. 1965. 293-305. p.

HÁRS Éva

A dél-dunántúli képzőművészek tárlatáról. = Jelenkor, 1965. 2. sz. 153-155. p.

SARKADINÉ HÁRS Éva

Kemény Judit, Martyn Ferenc és Takáts Gyula kaposvári kiállítása. = Jelenkor, 1965. 11. sz. 1039-1040. p.

NÉMETH Lajos

Martyn Ferenc plasztikáiról. = Magyar Építőművészet, 1965. 2. sz. 40-41. p.

RITLY Valéria

Martyn Ferenc grafikái. Kiállítás a Dürer-teremben. = Magyar Nemzet, 1965.

RÓZSA Gyula

Martyn Ferenc tollrajzai a Dürer-teremben. = Népszabadság, 1965. márc. 12. 9. p.

LÁNCZ Sándor

Martyn Ferenc grafikái a budapesti Dürer-teremben. = Somogyi Néplap, 1965. márc. 14. 8. p.

S. NAGY Gabriella

Színesrajzok, szobrok, porcelánok. [M. Kemény Judit, Martyn Ferenc és Takáts Gyula kiállításáról.] = Somogyi Néplap, 1965. okt. 1. 6. p.

HÁRS Éva

Ferenc Martyn's Art. = The New Hungarian Quarterly. 1965. VI. 179-181. p. 1966

BERTHA Bulcsu

Találkozás egy porcelánfigura ürügyén. = Dunántúli Napló, 1966. jan. 9. 4. p.

RÓZSA Gyula

Baranyai grafikusok a budapesti Dürer-teremben. = Dunántúli Napló, 1966. okt. 9. 5. p.

HÁRS Éva

Vázlatok a kuruc korról. Martyn Ferenc festménysorozata. = Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. 1966. 259-267. p.

TÜSKÉS Tibor

Martyn Ferenc művészi útja. = Látóhatár, 1966. 5-6. sz. = Tüskés Tibor: Pannóniai változatok. Szépirodalmi K. 1977. 367-384. p.

1967

TÜSKÉS Tibor

Martyn Ferenc Joyce-illusztrációi. = Magvető Almanach, 1967. 2. sz. 225-232. p.

1968

HÁRS Éva

Ferenc Martyn. = Acta Historiae Artium. Academiae scientiarum Hungaricae. Tomus XIV. Fasciculi 3-4. 1968. 275-306. p. [Klny. is.]

HÁRS Éva

Die Ungeheuer des Faschismus. = Bildende Kunst. [Berlin.] 1968. VIII.

HÁRS Éva

A portré Martyn Ferenc művészetében. = Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. 1968. 291-299. p.

RIDEG Gábor

A költői gondolat illusztrátora. Martyn Ferenc rajzkiállítása a [kaposvári] megyei könyvtárban. = Somogyi Néplap, 1968. márc. 6. 6. p.

1969

HÁRS Éva

Martyn Ferenc művészete. Kandidátusi értekezés tézisei. Pécs, 1969. 14. p.

Ism.

Hárs Éva: Martyn Ferenc művészete c. kandidátusi értekezésének vitája. Patakgy Dénes és Miklós Pál opponensi véleménye, Hárs Éva válasza. Művészettörténeti Értesítő, 1973. 2. sz. 146-154. p.

VAYERNÉ, ZIBOLEN Ágnes

Martyn Ferenc illusztrációi. [Petőfi Irodalmi Múzeum. Katalógus előszó.] Budapest, 1969. május.

NÉMETH Lajos

Pécs és Baranya képzőművészeinek kiállítása a Nemzeti Galériában. = Dunántúli Napló, 1969. máj. 18. 5. p.

HÁRS Éva

Martyn Ferenc és a „Párizsi Iskola”. (1926-1940) = Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. 1969-1970. 331-345. p.

VÁRKONYI Nándor

A munkatárs. = Jelenkor, 1969. 6. sz. 517-519. p.

TAKÁTS Gyula

Egy kertre emlékezve. = Jelenkor, 1969. 6. sz. 519-522. p. = Takáts Gyula: Egy kertre emlékezve. Szépirodalmi K. 1971. 249-256. p.

TÜSKÉS Tibor

Rajzos meditáció Berzsenyi fölött. = Jelenkor, 1969. 6. sz. 523-526. p.

HÁRS Éva

Csendélet-ábrázolás és folklór Martyn Ferenc festészetében. = Jelenkor, 1969. 6. sz. 527-530. p.

SOLYMÁR István

Martyn Ferenc. = Művészet, 1969. 8. sz. 24-25. p.

LÁNCZ Sándor

Martyn Ferenc rajzai James Joyce Ulysseséhez. = Művészettörténeti Értesítő, 1969. 2. sz. 172-182. p.

RÓZSA Gyula

Modernisták és korszerűek. A pécsi művészek kiállítása a Nemzeti Galériában. = Népszabadság, 1969. máj. 23. 7. p.

TÜSKÉS Tibor

A festő szeme. = Nők Lapja, 1969. aug. 23. 11. p.

W.[ALLINGER] E.[ndre]

Jegyzetek a hétvége kulturális eseményeiről. Martyn Ferenc Berzsenyi-rajzai a niklai emlékműcumban. = Somogyi Néplap, 1969. aug. 5. 5. p.

TÜSKÉS Tibor

Martyn Berzsenyi-rajzairól. [Kiállítási megnyitó.] = Somogyi Néplap, 1969. aug.

1970

HÁRS Éva

Martyn. Corvina Kiadó. 1970. A művészet kiskönyvtára. 46. Bp. 30 p. 27 t. Ism.

H.[ALLAMA] E.[RZSÉBET] = Dunántúli Napló, 1970. jún. 28. 5. p.

Achátz Imre. = Jelenkor, 1970. 7-8. sz. 706-707. p.

Dévényi Iván. = Vigília, 1970. 10. sz. 709. p.

M. Szabó Anna. = Alföld, 1971. 1. sz. 75-76. p.

TÜSKÉS Tibor

A szó és a vonal. Martyn Ferenc irodalmi kísérőrajzai. Somogyi Múzeum. 16. Kaposvár. 1970. 70 p.

Ism.

H.[allama] E.[rzsébet] = Dunántúli Napló, 1970. jún. 28. 5. p.

Achátz Imre. = Jelenkor, 1970. 7-8. sz. 707-708. p.

Zimonyi Zoltán. = Napjaink, 1970. 9. sz. 11. p.

Dévényi Iván. = Vigília, 1970. 10. sz. 709. p.

Sümei György. = Somogy, 1971. 2. sz. 49-50. p.

Csürös Miklós. = Kritika, 1971. 10. sz. 52-53. p.

HÁRS Éva

Martyn. [Kiállítási katalógus előszó.] Veszprém megyei Múzeumok Igazgatósága. 1970.

KOCZOGH Ákos

Martyn Ferenc Berzsenyi-rajzai. = Élet és Irodalom, 1970. nov. 7. 12. p.

DÉVÉNYI Iván

Két évforduló. = Életünk, 1970. 3. sz. 257-261. p.

TAKÁTS Gyula

Martyn Ferenc tihanyi kiállítása. [Elhangzott a tihanyi kiállítás megnyitóján.] = Jelenkor, 1970. 7-8. sz. 703-705. p. = Takáts Gyula: A harmónia keresése. Szépirodalmi K. 1979. 167-174. p.

HORVÁTH György

Martyn Ferenc kiállítása a Tihanyi Műcumban. = Magyar Nemzet, 1970. máj. 29. 4. p.

Martyn Ferenc tárlata Tihanyban. = Napló, [Veszprém]. 1970. máj. 12.

RAFFAI István

Az elvont valóság ábrázolója? Jegyzet Martyn Ferenc tihanyi tárlatáról. = Napló, [Veszprém.] 1970. jún. 4. 4. p.

PASSUTH Krisztina

Martyn Ferenc Tihanyban. = Tükör, 1970. máj. 26. 19. p.

SÁSDI Sándor

Visszaemlékezései. A Petöfi Irodalmi Múzeumban őrzött hangszalagon. A fölvételt dr. M. Pásztor József készítette. [A visszaemlékezés az 1940-ben megjelent Így látjuk Pécszet c. album történetét érinti. A fölvétel 1970 táján készült.]

1971

TAKÁTS Gyula

Martyn Ferenc: Berzsenyi-rajzok. = Kiállítási katalógus előszó. Rippl-Rónai Múzeum. 1971. = Takáts Gyula: Martyn Ferenc Berzsenyi-rajzai elé. Jelenkor, 1971. 4. sz. 337-338. p. = Takáts Gyula: Martyn Ferenc Berzsenyi-rajzai. Életünk, 1976. 2. sz. 163-164. p

TÜSKÉS Tibor

Tájékozódás egy különös festészetben. = Kortárs, 1971. 5. sz. 826-827. p.
H.[ORÁNYI] B.[arna]

„Példa az alkotásra és az életre . . .” Martyn Ferenc Berzsenyi-rajzai Kaposváron. = Somogyi Néplap, 1971. márc. 16. 5. p.

1972

TIMÁR Irma-VÁRADY Géza

Janus Pannonius-ünnepségek. Pécs, 1972. Martyn Ferenc: „Rajzok Janus Pannoniusról” c. kiállítása a Modern Magyar Képtárban. = Baranyai Művelődés, 1972. szept. 36-54. p.

BAJOMI LÁZÁR Endre

Pécsi indiánok és kelták. = Élet és Irodalom, 1972. jan. 1. 4. p.

HÁRS Éva

Janus Pannonius arcképéhez. Martyn Ferenc rajzsorozata. = Jelenkor, 1972. 4. sz. 313-316. p.

TÜSKÉS Tibor

Martyn Ferenc Janus Pannonius-rajzai. = Kortárs, 1972. 3. sz. 482-483. p.

1973

HÁRS Éva

A pécsi képzőművészet kistükre. Jelenkor K. Pécs, 1973. 29-60. p.

SZEDERKÉNYI Ervin

Martyn Ferenc: „Petőfi olvasása közben.” (Megnyitóbeszéd a rajzsorozat mohácsi kiállításán.) = Baranyai Művelődés, 1973. szept. 54-55. p.

HÁRS Éva

„Petőfi olvasása közben . . .” Martyn Ferenc rajzsorozata. = Jelenkor, 1973. 1. sz. 46-48. p.

CSORBA Győző

Martyn Ferenc Petőfi-képe. = Jelenkor, 1973. 5. sz. 401-405. p. = Martyn Ferenc: Petőfi olvasása közben [Rajzok.] (Bev. Csorba Győző, Solymár István.) (Bp. 1973.) Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. [4] lev., 20 t.

HÁRS Éva

Martyn Ferenc műhelyében. = Művészet, 1973. 4. sz. 21. p.

1974

FRANK János

Martyn-jubileum. = Élet és Irodalom, 1974. jún. 15. 12. p.

HÁRS Éva

Martyn Ferenc művészete. = Jelenkor, 1974. 7-8. sz. 644-649. p.

CSORBA Győző

„A szem gazdaga.” Martyn Ferenc 75 éves. = Kortárs, 1974. 9. sz. 1505-1506. p.

R.[ÓZSA] Gy.[ula]

Martyn Ferenc hetvenöt éves. = Népszabadság, 1974. jún. 12. 7. p.

TÜSKÉS Tibor

Martyn Ferenc grafikai naplója. = Somogy, 1974. 2. sz. 40-43. p.

1975

HÁRS Éva

Martyn Ferenc. (Bp.) (1975.) Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. 293 p.
Ism.

Csapó György. = Petőfi rádió, 1975. jún. 1. 8.40.

Leskó László. = Somogyi Néplap, 1975. jún. 1.

Rózsa Gyula. = Népszabadság, 1975. jún. 14. 7. p.

Nagy Ildikó. = Kritika, 1975. 9. sz. 25. p.

Szabó Júlia. = Jelenkor, 1976. 2. sz. 162-164. p.

SZABÓ Júlia

Kaposvár a XX. századi magyar képzőművészet. 1902-1927. [Többek között Martyn Ferencről is.] Művészet, 1975. 10. sz. 24-25. p.

1976

VÁRKONYI Nándor

Pergő évek. Magvető K. 1976. 461-464. p.

HÁRS Éva

Martyn Ferenc: Rajzok, epizódok Berzsenyi Dániel életéből. = Berzsenyi emlékkönyv. Szerk. dr. Merényi Oszkár. Martyn Ferenc grafikáival. A Somogy megyei és a Vas megyei Tanács. 1976. 665-679. p.

1977

MEZEI Ottó

Journal 1950. [Katalógus előszó. Magyar Nemzeti Galéria Műhely sorozat. 1977. máj. 3.-máj. 22. Martyn Ferenc festőművész kiállítása.]

KESERŰ Katalin

Martyn Ferenc, a szobrász. = Ars Hungarica, 1977. 2. sz. 279-283. p. + 4 t.
[Klny. is. Akadémiai Kiadó, Bp. 1977.]

VADAS József

Napló, évszám nélkül. A Magyar Nemzeti Galéria Műhely sorozatának kiállításáról. = Élet és Irodalom, 1977. máj. 21. 13. p.

RÓZSA Gyula

Martyn Ferenc Ady-portréi. = Jelenkor, 1977. 12. sz. 1095-1097. p.

LÁBADI Károly

Képek Baranyáról. [A baranyai rajzokból rendezett eszéki kiállításról.] = Magyar Képes Újság (Eszék), 1977. 1. sz. 20. p.

1978

HÁRS Éva

Napló - dátum nélkül. [Rajzok 1950-ből. Katalógus előszó.] Hajdúszoboszlói Kisgaléria. 1978. június-július.

BERTALAN Vilmos

Martyn. [Katalógus előszó.] = Martyn. Életmű-kiállítása. Budapesti Történeti Múzeum. 1978.

KOCZOG Ákos

Martyn Ferenc üzenete. = Hevesi Szemle, 1978. 4. sz. 2-4. p.

WEÖRES Sándor

Párizsi modernség és hazai motívumok. [Megnyitó beszéd Martyn Ferenc életmű-kiállításán. Elhangzott 1978. jún. 30-án, a budai Várban.] = Kortárs, 1978. 9. sz. 1502. p.

ILLYÉS Mária

Martyn Ferenc életmű-kiállítása. = Kritika, 1978. 9. sz. 21-22. p.

MEZEI Ottó

Párizs és az itthon vonzásában. Martyn Ferenc festészete 1938 és 1946 között. = Művészet, 1978. 5. sz. 4-8. p.

P. SZÜCS Julianna

Gúnygrafikák. = Művészet, 1978. 5. sz. 9-11. p.

AKNAI Tamás

Plasztikák. = Művészet, 1978. 5. sz. 12-15. p.

ROMVÁRY Ferenc

Journal '50. = Művészet, 1978. 5. sz. 16-18. p.

HÁRS Éva

Az alkotó gondolat útját követve. = Művészet, 1978. 5. sz. 19-21. p.

KERÉKGYÁRTÓ István

Egy életmű fő vonulatai. = Művészet, 1978. 5. sz. 22-26. p.

MENYHÁRT László

Utak és clágazások. Variációk Martyn-témákra. = Művészet, 1978. 5. sz. 27-31. p.

RÓZSA Gyula

Martyn Ferenc, harminc év múlva. Életműkiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban. = Népszabadság, 1978. júl. 16. 11. p.

LACZKÓ András

Martyn Ferenc és Rippl-Rónai. = Somogy, 1978. 1. sz. 78-83. p.

GÁL György Sándor

Martyn Ferenc. Egy életmű-kiállítás margójára. = Új Élet, 1978. júl. 15. 5. p.

SZÉKELY András

Martyn Ferenc életmű-kiállítása. = Új Tükör, 1978. júl. 16. 3. p.
1979

H.[ALLAMA] E.[rzsébet]

Képernyő előtt. Martyn. = Dunántúli Napló, 1979. jún. 16. 6. p.

H.[ÁRSFAI] I.[stván]

Városi tanácsülés Pécsen. Martyn Ferenc Pécs díszpolgára. = Dunántúli Napló, 1979. jún. 21. 1-2. p.

ROMVÁRY Ferenc

Martyn Ferenc rajzai. Állandó kiállítás a Káptalan utcában. = Dunántúli Napló, 1979. nov. 11. 9. p.

H.[ALLAMA] E.[rzsébet]

Martyn Ferenc 80 éves. = Hajdú-Bihari Napló, 1979. jún. 10. 9. p.

RÓZSA Gyula

A Martyn-jelenség. = Jelenkor, 1979. 6. sz. 488-497. p.

GYARMATHY Tihamér

Köszöntő levél Pécsre. = Jelenkor, 1979. 6. sz. 505. p.

LANTOS Ferenc

Mindig feladatot adott. = Jelenkor, 1979. 6. sz. 506-508. p.

GELLÉR B. István

Amikor a lélekvándorlásban hittünk... = Jelenkor, 1979. 6. sz. 509-511. p.

KESERŰ Ilona

Kevés beszéddel. = Jelenkor, 1979. 6. sz. 511. p.

HÁRS Éva

Martyn Ferenc és a Janus Pannonius Múzeum. = Jelenkor, 1979. 6. sz. 512-

513. p.

P. SZÜCS Julianna

Martyn Ferencről – nyolcvanadik születésnapján. = Kritika, 1979. 6. sz.

15. p.

BOLDIZSÁR Iván

Hazai napló. Baranyai képek. = Magyar Hírek, 1979. július 28. 20. p.

h. [HORVÁTH György]

Martyn Ferenc nyolcvanéves. = Magyar Nemzet, 1979. jún. 10. 11. p.

Martyn Ferenc nyolcvanéves. = Népszabadság, 1979. jún. 10. 13. p.

h. [HORVÁTH György]

Martyn Ferenc rajzainak állandó bemutatója Pécsen. = Magyar Nemzet, 1979. szept. 22. 4. p.

KERÉKGYÁRTÓ István

Ferenc Martyn – descendant of crusaders. = The New Hungarian. 1979. Vol. XX. No. 73. 158–162. p.

1980

NEMES, János

BR stellt vor Ferenc Martyn. = Budapester Rundschau, 1980. 29. sz. 9. p.

TÓTH, János

Zum Gedenken an Lajos Fülep. Denkmal der Freundschaft. = Budapester Rundschau, 1980. 39. sz.

CSÁNYI László

Martyn Ferenc példája. = Dunatáj, 1980. 4. sz. 7–13. p.

VADAS József

Könyv mentén. [Martyn Ferenc kiállítása a Vigadóban.] = Élet és Irodalom, 1980. jún. 28. 12. p.

TÜSKÉS Tibor

Martyn Ferenc grafikai művei a Vigadóban. A Vigadó Galériában rendezett kiállítás megnyitója. = Jelenkor, 1980. 9. sz. 825–826. p.

SZÁNTÓ Piroska

Válaszol Kabdebó Lórántnak. „A háborúnak vége.” [Az interjúban – többek között – szó van Martynról az 1945–46-os években.] = Kortárs, 1980. 9. sz. 1351–1359. p.

HORVÁTH György

Martyn Ferenc rajzai a Vigadó Galériában. = Magyar Nemzet, 1980. jún. 15.

11. p.

P. SZÜCS Julianna

Az elfogulatlanság kísérleti terepe. Martyn Ferenc rajzai a Vigadó Galériában. = Népszabadság, 1980. jún. 22. 13. p.

TASNÁDI Attila

Kiállítási kalauz. Martyn Ferenc rajzai a Vigadó Galériában. = Népszava, 1980. június 13. 6. p.

SCHÖNER Alfréd

Martyn Ferenc rajzai. [A Vigadó Galéria kiállításáról.] = Új Élet, 1980. júl. 1. 4. p.

1981

ÁTS, Erika

Bilder aus der Baranya. [A Baranyai képek c. albumról.] = Budapester Rundschau, 1981. 2. sz. 9. p.

NEMES, János

Skulpturen von Ferenc Martyn. = Budapester Rundschau, 1981. 46. sz. 9. p.

1982

EMBER Mária

Martyn Ferenc [Ulysses-] rajzai Tatán. = Magyar Nemzet, 1982. nov. 20.

11. p.

1983

TÜSKÉS TIBOR

Martyn Ferenc íróportréi. = Jelenkor, 1983. 10. sz. 935-937. p.

Huszonegy Martyn-mű. Ajándék a szülővárosnak. = Somogyi Néplap, 1983. dec. 1. 8. p.

Martyn Ferencről szóló, neki ajánlott versek

BÁRDOSI NÉMETH János

Jó lehet. A 75 éves Martyn Ferencnek. = Jelenkor, 1974. 7-8. sz. 643. p. = Bárdosi Németh János: A lélek lángjai. Magvető K. 1974. 223. p. = Bárdosi Németh János: Magyar Múza. Szépirodalmi K. 1982. 71. p.

Arcképem alá. Martyn Ferenc rajzához. = Dunántúli Napló, 1979. jún. 10. 9. p. = Bárdosi Németh János: Befogadás. Szépirodalmi K. 1981. 15. p.

CSORBA Győző

Martyn Ferencnek. = Jelenkor, 1969. 6. sz. 515. p. = Időjáték. Magvető K. 1972. 20-21. p.

Martyn Ferenc: Paprikák. (Tusrajz.) = Jelenkor, 1974. 7-8. sz. 650. p. = Észrevételek. Magvető K. 1976. 37-38. p.

GALAMBOSI László

Bárány és holló. Janus Pannonius monológja. Martyn Ferencnek. = Galambosi László: Bárány és holló. Szépirodalmi K. 1975. 97-115. p.

KOPÁNYI György

Nyújtózás közben. = Kopányi György: Panaszoló, dicsekedő. Batsányi Társaság K. 1947. 20. p.

LOVÁSZ Pál

Hóvirág. Martyn Ferencnek. = Lovász Pál: Arckép. Baranya megyei Tanács K. 1976. 65. p.

Arckép. Martyn Ferencnek. = Lovász Pál: Arckép. Baranya megyei Tanács K. 1976. 96. p.

PÁKOLITZ István

Martyn Ferenc: Kádárszerszámok. = Új Tükör. 1978. júl. 7. 21. p. = Dunántúli Napló, 1979. jún. 10. 9. p. = Pákolitz István: Kikerics. Magvető K. 1981. 98. p.

Martyn Ferenc: A háború szörnyetegei. = Új Tükör, 1978. júl. 7. 21. p. = Pákolitz István: Kikerics. Magvető K. 1981. 96. p.

TAKÁTS Gyula

A múltból mindazt. Martyn Ferenc kaposi kiállítására. = Somogy, 1983. 1. sz. 3-4. p. = Népszava, 1983. febr. 19. 9. p.

UTASI Mária

Zúhatatlan. = Híd Újvidék, 1978. 2. sz. 168. p.

WEÖRES Sándor

Martyn Ferencnek. = Jelenkor, 1970. 7-8. sz. 629. p. = Pécs. Költők a városról. Pécs város Tanácsa K. 1975. 147. p.

Baranyai strófák. Martyn Ferenc rajzaihoz. 1-32. = Jelenkor, 1978. 4. sz. 343-348. p. = Martyn Ferenc: Baranyai képek. Képzőművészet Alap K. 1979.

<i>Káposztás Ferenc-Koncz Gábor-Monigl István: A kulturális tervezés módszertani vázlat</i>	3
<i>Bernáth József: Itt kezdett kiegyenesedni bennem a lélek</i>	19
<i>Dr. Bakó Gyöngyi: A szentlőrinci iskolakísérlet nevelési eredményeinek értelmezése néhány vizsgálat alapján</i>	27
<i>Kerékgyártó István: A nevelő tevékenységek és a nevelési-művelődési célrendszer kapcsolata, az emberi aktivitás kérdése</i>	38
<i>Kocsis József: A mindennapok kultúrája és az iskola</i>	47
<i>Zsoldosné dr. Olay Ágnes: A tanítók megismerésének lehetőségeiről</i>	51
<i>Gárdonyi Tamás: A költő ha könyvtáros</i>	56
<i>Lippenszky István: Tartalmat az éveknek</i>	59
<i>Tüskés Tibor: Kodolányi „körei”</i>	63
<i>Péter Anna: Adalékok a Pécsi Nemzeti Színház operatársulatának 25 éves történetéhez</i>	65
<i>P. Müller Péter: Iskola a színházban</i>	76
<i>Dr. Kovácsné Nagymihály Ágnes: Fények és árnyak egy mai magyar népszínházban</i>	81
<i>Jusztinger János: A sásdi nagykörzeti modell</i>	86
<i>Nagy Mihály-Páll Lajos: Egy lépcsőházi klub három éve Komlón</i>	92
<i>Békés Sándor: Újtípusú televízió születik</i>	101
<i>Dr. Gyetván Ferenc: A felvételi előkészítő bizottság működése a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán</i>	106
<i>Cseh István-Koch Józsefné-Sárváriné Lóky Gyöngyi: Adatok a középiskolai tanulók világnézeti-politikai neveltségéhez</i>	112
<i>Vargha Dezső: A Pécsi Nemzeti Színház építése és 1895. október 5-i megnyitása</i>	118
<i>Tilkovszky Lóránt: Szekfü Gyula, Szabó Dezső, Bajcsy-Zsilinszky Endre vitája asszimilációról és disszimilációról</i>	123
<i>Szűts Emil: Néhány adalék a tömegek hangulatának befolyásolásához Pécsen 1943-ban</i>	129
<i>Vonyó József: Parlamenti választások Baranyában - 1935-ben</i>	136
<i>Tegzes Ferenc: Az antifasiszta ellenállási mozgalom kutatásának helyzete Baranyában</i>	144
<i>Cseresnyés Ferenc: Egy „elfelejtett” szakaszról a baranyai településeknek</i>	150
<i>Füzes Miklós: Táncsics Mihály és az 1848-as parasztmozgalmak Dél-Dunántúlon</i>	153
<i>Tüskés Tibor: Írások Martyn Ferencről (Bibliográfia)</i>	156

40,— Ft

